

**Київський національний торговельно-економічний
університет**

В.В. Гуменюк

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ**

Монографія

Київ 2016

**Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу КНТЕУ
заборонено**

УДК 338.246:338.48-53

ББК У9(4Укр)49

Г93

Автор В.В. Гуменюк, канд. екон. наук, доц.

Рецензенти: І.Й. Малий, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри макроекономіки та державного управління ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

В.П. Петренко, д-р екон. наук, проф. кафедри менеджменту та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

І.О. Білоус, Голова Фонду державного майна України;

А.П. Тараненко, начальник управління туризму Департаменту економіки та інвестицій Виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації);

Н.І. Ведмідь, д-р екон. наук, декан факультету ресторанно-готельного та туристичного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

*Рекомендовано до друку вченою радою Київського національного
торговельно-економічного університету
(протокол № 9 від 31 березня 2016 р.)*

Гуменюк В.В.

Г93 Державне регулювання курортно-рекреаційної сфери :
монографія / В.В. Гуменюк. – Київ : Київ. нац. торг.-екон.
ун-т, 2016. – 372 с.

ISBN 978-966-629-786-3

DOI: 10.31617/m.knute.2016-924

У монографії розкрито теоретичні положення й розроблено практичні рекомендації щодо державного регулювання курортно-рекреаційної сфери в Україні та проаналізовано ринкову трансформацію в національній економіці. Проведено економічну діагностику попиту і пропозиції, здійснено моніторинг ціноутворення і конкуренції в курортно-рекреаційній сфері, визначено інструментарій стимулювання її сталого розвитку. Особлива увага приділяється розробці узгоджених заходів фіскального регулювання, акціонування, використання кредитних важелів, інвестиційного інструментарію, фінансового потенціалу курортної ренти.

Для економістів-науковців, державних службовців, керівників лікувально-оздоровчих закладів, працівників курортно-рекреаційної сфери, викладачів, магістрантів та всіх, хто цікавиться проблематикою розвитку і регулювання курортно-рекреаційної сфери.

УДК 338.246:338.48-53

ББК У9(4Укр)49

ISBN 978-966-629-786-3

© Гуменюк В.В., 2016

© Київський національний торговельно-
економічний університет, 2016

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади розвитку курортно-рекреаційної сфери	9
1.1. Методологічні засади еволюції курортно-рекреаційної сфери	9
1.2. Економічні підходи до класифікації курортно-рекреаційних послуг	22
1.3. Соціальні детермінанти розвитку курортної рекреації	35
Список використаних джерел	47
Розділ 2. Механізм державного регулювання курортно-рекреаційної сфери	57
2.1. Теоретичні засади державного регулювання курортно-рекреаційної сфери	57
2.2. Механізм державного регулювання курортно-рекреаційної економіки	73
2.3. Державне регулювання курортної ренти та використання її фінансового потенціалу	81
2.4. Стратегія державного регулювання розвитку курортів в Україні	98
Список використаних джерел	111
Розділ 3. Ринковий механізм функціонування курортно-рекреаційної сфери	124
3.1. Тенденції розвитку курортно-рекреаційних послуг	124
3.2. Ринкова трансформація курортно-рекреаційної сфери в Україні	139
3.3. Сучасна практика ринкового ціноутворення	162
Список використаних джерел	176
Розділ 4. Економічна діагностика розвитку курортно-рекреаційної сфери	186
4.1. Тенденції розвитку оздоровчого туризму	186

4.2. Динаміка ємності ринку курортно-рекреаційних послуг	201
4.3. Геополітичні чинники дестабілізації курортно-рекреаційної діяльності в Україні.....	213
4.4. Передумови економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери.....	229
Список використаних джерел	249
Розділ 5. Еволюція механізму регулювання курортно-рекреаційної сфери в Україні.....	260
5.1. Фіскальні інструменти регулювання курортно-рекреаційної діяльності.....	260
5.2. Кредитно-інвестиційні важелі активізації курортно-рекреаційного підприємництва	277
5.3. Підвищення ролі державно-приватного партнерства в модернізації курортів	297
5.4. Методичні засади оцінювання ефективності державного регулювання курортно-рекреаційної сфери	307
Список використаних джерел	325
Додатки.....	333

ПЕРЕДМОВА

Курортно-рекреаційна сфера забезпечує багатогранний вклад у формування національного багатства країни. З одного боку, – це доходи виробників курортно-рекреаційних послуг, створені робочі місця, фінансові потоки заробітної плати, соціальних трансфертів, податків, рентної плати, з іншого – інвестиції в людський капітал, з яким пов'язується суспільний розвиток і здоров'я нації. При цьому виникає ефект заміщення державних видатків на охорону здоров'я більш ефективним джерелом самофінансування відтворення здоров'я населення через придбання курортно-рекреаційних послуг.

Світові тенденції розвитку туризму репрезентують позитивну динаміку попиту на курортно-рекреаційні послуги. Адже близько 1/6 всіх внутрішніх і міжнародних туристичних витрат стосуються оздоровчого туризму, на нього сьогодні припадає близько 12 млн робочих місць, а потенційні його обсяги зростуть до 0,7 трлн дол. США вже у 2018 р.

У сучасних умовах назріла необхідність виведення курортно-рекреаційної сфери України на якісно новий рівень функціонування, існує потреба перебудови системи державної підтримки розвитку конкуренції.

У курортно-рекреаційній сфері України відбуваються зміни під впливом чинників, пов'язаних із скороченням асигнувань на її функціонування у державному та комунальному секторах економіки; зниженням фінансового потенціалу профспілкових організацій в оздоровленні працівників, приватизаційними процесами, проблемами самофінансування відтворення ресурсно-майнового потенціалу підприємств курортно-рекреаційної сфери, диференціацією у добробуті різних верств населення та вікових груп, уповільненням фінансування соціальних гарантій держави щодо оздоровлення та рекреації відповідно до існуючих потреб серед українського населення. Невирішеність зазначених проблем стримує процес економічної стабілізації, подальшого розвитку та зміцнення курортно-рекреаційної сфери.

Розвиток економіки курортно-рекреаційних послуг в Україні може стати одним із чинників макроекономічної стабілізації, зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування, підвищення добробуту населення з урахуванням мультиплікативного ефекту зайнятості, доходу, інвестицій та інновацій. У зазначеному контексті постає питання поглибленого вивчення ендогенних процесів, які визначають проблеми, можливості та перспективи зростання економіки курортно-рекреаційних послуг.

Методологічні засади дослідження механізму державного регулювання економіки становлять наукові розробки Дж. Кейнса, М. Калецького, М. Кондратьєва, Ф. Лассалля, А. Маршалла, Е. Мейсона, В. Парето, В. Репке, Дж. Стюарта, М. Туган-Барановського, Е. Чемберліна.

У наукових працях О. Амоші, Л. Бальцеровича, Б. Гавришина, В. Геєця, А. Гальчиського, А. Мазаракі, В. Лагутіна, І. Малого, М. Корецького розкриті найважливіші аспекти еволюції національної економіки, її багатоукладної секторальної структури, в якій, відповідно до світових тенденцій постіндустріального розвитку, важлива роль відводиться сфері послуг, що потребує зміни основоположних підходів до її регулювання.

Фундаментальні розробки А. Дітона, М. Портера присвячені аналізу національних систем охорони здоров'я та механізмів їх регулювання, спричинили нові дискусії в економічній науці, привернули увагу наукової спільноти, міжнародних, національних, громадських інституцій, ділових кіл та політичних сил до переосмислення системи поглядів на функціонування сектору економіки послуг, орієнтованого на зміцнення й відновлення суспільного здоров'я, покращення якості життя людини.

Актуальні проблеми формування інституційного укладу здорового способу життя, організації рекреаційної діяльності й туристичної активності, функціонування курортно-рекреаційної сфери й оздоровчого туризму, регулювання економічних процесів їх розвитку в Україні знайшли відображення у наукових працях Н. Ведмідь, К. Бабова, М. Бойко, П. Гамана,

П. Гудзя, П. Захарченка, М. Лободи, С. Мельниченко, Г. Михайліченко, Т. Ткаченко.

Геополітичні фактори нестабільності в Україні (анексія АР Крим, тимчасова окупації частини Луганської та Донецької областей, терористичні загрози, ризики ескалації збройного конфлікту) стали каталізатором загострення соціально-економічних проблем у житті нашої країни, спричинили активізацію кризових явищ у курортно-рекреаційній сфері. Низька ефективність ринкових реформ корелюється з відсутністю відповідальності за результати та наслідки державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Зниження реального рівня добробуту населення, матеріальна скрута, високий рівень безробіття, несприятлива екологічна ситуація, недостатні обсяги видатків на охорону здоров'я, проблеми їх ефективного освоєння – ось неповний перелік тих причин, які призводять до погіршення здоров'я населення України. З огляду на зазначені чинники особливо актуальним стає питання вдосконалення механізму державного регулювання курортно-рекреаційної сфери.

Виходячи із потужного курортно-рекреаційного потенціалу України, стратегічними пріоритетами державного регулювання національної економіки визначено реалізацію конкурентних переваг і формування ефективного внутрішнього ринку курортно-рекреаційних послуг. Водночас існують проблеми неповного та нерационального використання курортно-рекреаційного потенціалу країни, що пов'язані з необхідністю формування інституційних засад соціально-орієнтованої ринкової економіки курортно-рекреаційних послуг, удосконалення механізму державного регулювання її розвитку.

Основні завдання, поставлені автором у монографії і виконані у процесі її написання, полягають у:

- 1) розробленні теоретико-методологічних засад державного регулювання курортно-рекреаційної сфери;
- 2) формулюванні методичних підходів з оцінювання її впливу на розвиток національної економіки з урахуванням мультиплікативного ефекту;

3) аналізі процесів та умов генерування курортної ренти;
4) визначенні стратегічних пріоритетів розвитку курортів за результатами комплексного аналізу ринкового потенціалу виробників курортно-рекреаційних послуг, їх економічного внеску у формування ВРП;

5) розробці узгоджених заходів державного регулювання, спрямованих на розвиток конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг в умовах формування ринкового попиту;

6) окресленні шляхів реалізації державних цільових програм, спрямованих на соціальний захист населення, розвиток людського капіталу, зміцнення здоров'я нації.

У процесі написання монографії автор отримав значну підтримку від Київського національного торговельно-економічного університету, в якому створено усі необхідні умови для проведення наукових досліджень. Автор висловлює глибоку повагу і щирю вдячність ректору Київського національного торговельно-економічного університету, доктору економічних наук, професору, академіку НАПН України Анатолію Антоновичу Мазаракі за наукові поради, вагому методологічну й творчу допомогу.

У зв'язку з тим, що в монографії сформульовано принципово нові теоретичні положення, а також запропоновано оригінальні прикладні розробки, автор з вдячністю сприйме всі зауваження та пропозиції, які виникатимуть у науковому дискурсі.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

1.1. Методологічні засади еволюції курортно-рекреаційної сфери

Курортно-рекреаційна сфера представляє собою складну просторово-економічну систему, сформовану з різних елементів і зв'язків між ними. У зв'язку з цим дослідження курортно-рекреаційної сфери передбачає глибокий аналіз закономірностей і особливостей її становлення та розвитку. Курортно-рекреаційну сферу необхідно розглядати як економічну цілісність, для якої характерні структурні зрушення в напрямі розширення ринкової складової та зростання її значення у розв'язанні соціально-економічних проблем суспільного розвитку.

Такі дослідження охоплюють різноманітні аспекти функціонування курортно-рекреаційної сфери і розкривають диференційовані теоретичні підходи до її регулювання. Значний науковий доробок в окресленому напрямі становлять наукові праці відомих учених: Р. Батлер [73], Дж. Страп [99], К. Деббедж [75] (концепція циклічного розвитку); Б. Віттер [102], Б. Прідей [91], П. Захарченко [23], А. Сміт [97], П. Мейсон [85] (інструментарій моделювання і планування стратегічного розвитку); Р. Стайлз, С. Вілке [98], Н. Ведмідь [5], С. Мельниченко, О. Нікітіна [35; 43] (аналіз трансформаційних процесів з окресленням ринкових тенденцій розвитку); П. Гаман [11], П. Гудзь [15], Т. Коваленко [27] (застосування інструментів публічного управління й адміністрування); Р. Кінг і П. Уайтлоу [82], С. Нордін та Б. Свенссон [89], Г. Михайліченко [36], Т. Ткаченко [64] (формулювання концептуальних підходів до сталого зростання й інноваційного розвитку), К. Пфорр, К. Лочер [92], О. Чайковська, Г. Костенко [66], Н. Влащенко [9], З. Надюк [40] (значення в умовах реформування системи охорони здоров'я).

У своїх філософських розвідках Р. Бекон комплексно розглядає проблематику життя, здоров'я та довголіття людини через:

– переважну доступність природно-лікувальних факторів для всіх соціальних груп, верств населення, незважаючи на наявність значної диференціації життєвого рівня та різноманітних обмежень, створених суспільством;

– вплив чинників виснажливої праці та поширення хвороб на формування тенденції скорочення тривалості життя;

– дотримання режиму, необхідного для здоров'я, зокрема відносно: харчування, сну, фізичної активності, бадьорості, душевних пристрастей... [4, с. 407–408].

Питання організації праці і вільного часу, оптимізації його структури, співвідношення з часом, відведеним на трудову активність, знаходять відображення у витоках економічних учень Т. Мора і Т. Кампанелли [38, с. 62, 164]. Однак у розробках К. Сен-Сімона [58, с. 447], Ш. Фур'є [80, с. 91–92], Р. Оуена [48, с. 76] нівелюється значення рекреаційної складової в структурі вільного часу, представники цього напрямку вважають, що відпочинок можна забезпечити шляхом зміни видів трудової діяльності.

А. Сміт розглядав відпочинок як необхідну умову відновлення здатності до праці, що може проявлятися у формі загального відпочинку та у вигляді розваг. Однак питання задоволення рекреаційних потреб людини, незважаючи на їх диференціацію не розглядається як важлива соціально-економічна проблема суспільного розвитку [60, с. 75–76].

Незважаючи на те, що поняття «рекреація» міцно закріпилося в науковому обігу, знайшло застосування в різноманітних сферах суспільно-економічної активності (медицина, культура, освіта, туризм), використовується на різних рівнях управління та регулювання соціокультурною діяльністю, на даний час існують розбіжності в його трактуванні, а також спостерігається відсутність єдиного термінологічного сприйняття.

У сучасному розумінні рекреація є надзвичайно містким, багатограним і комплексним поняттям, яке використовується у повсякденному вжитку, а також увійшло до наукового обігу і продовжує еволюціонувати від окремих проявів і хаотичності до набуття організованих форм та системного характеру.

Рекреація, з одного боку, відмежовується від наукової, навчальної, громадсько-політичної активності людини, однак може органічно поєднуватися або чергуватися з ними, а з іншого – втілюється у соціокультурній діяльності, що виражається у споживанні послуг.

Соціокультурну сутність рекреації необхідно розглядати в певному контексті, стосовно сукупності дій, правил, норм, цінностей людини, які засвоюються, інтерпретуються і суб'єктивуються на індивідуальному рівні як елементи певної культури, перетворюючись на специфічні якості особистості, що актуалізують і запускають механізми самоорганізації та самореалізації в курортно-рекреаційній сфері, регулюють найважливіші процеси життєдіяльності та визначають спосіб життя людини [103, с. 54].

Ефективність рекреації значною мірою залежить від природно-лікувальних факторів регенерації здоров'я людини, використання технологій організації курортно-рекреаційної діяльності, трудових, матеріальних, фінансових ресурсів. Розвитку курортної рекреації сприяють активні форми організації дозвілля, пов'язані з особистими уподобаннями, захопленнями, зацікавленнями людини.

На соціально-побутовому рівні, починаючи з ХІХ ст., рекреацією називали час, вільний від праці й навчання (перерва, канікули) [55, с. 153]. Однак для повноцінного відпочинку, відтворення здатності до праці і навчання фактору часу виявляється недостатньо. Особливо це стосується тих випадків, коли йде мова про відновлення здатності до продуктивної діяльності внаслідок перенесених травм, загальних та професійних захворювань, психофізичних перенавантажень. У ретроспективі такому розумінню сприяли запровадження нормованого робочого дня, вихідних, оплачуваних відпусток. А це економічний вимір рекреації.

Економічна енциклопедія подає таке визначення рекреації: («recreatio» – з лат. «відновлення») – відновлення сил, відпочинок у вільний час [21, с. 192]. Варто зазначити, що рекреацію можна визначити як сферу соціально-економічного розвитку сучасного суспільства, форму організації відпочинку і вільного часу.

У своїй праці «Introduction To Community Recreation», присвяченій питанню розвитку рекреації для зростаючих суспільних потреб та її організації на економічних засадах, Дж. Батлер розглядає рекреацію як особливу форму активності, що реалізується не з погляду досягнення визначеної мети чи певних ефектів, але для такої діяльності, яка створює людині можливість для задоволення її потреб у відновленні здатності до праці, прояву її фізичних, розумових та творчих сил [72, с. 3]. Відповідно, рекреація не лише не спричиняє проблеми в організації трудової діяльності, а й виступає чинником підвищення продуктивності праці та інструментом активізації зайнятості населення на муніципальному рівні, оскільки забезпечує створення нових робочих місць [72, с. 54].

Сутність рекреаційної економіки розкривається через її подвійну спадкоємність. По-перше, вона є похідною від ринкової активності і відповідно, за аналогією, орієнтується на потреби і поведінку споживачів, на процес створення ринкової вартості, оскільки пов'язана з формуванням економічних інтересів ринкової взаємодії суб'єктів рекреаційної діяльності. По-друге, ґрунтується на оптимізаційних факторах інституційного впливу на індивідуальну поведінку споживачів заради формування соціального благополуччя і підвищення суспільного добробуту [88, с. 183].

Рекреаційну економіку репрезентують різноманітні суб'єкти господарювання, особливо ті, які мають безпосереднє відношення до реалізації виробничих функцій рекреаційної діяльності. Замість більш поширеної понятійної конструкції «рекреаційна економіка» П. Гудзь запроваджує в науковий обіг дефініцію «рекреаноміка», однак розкриває її сутність досить звужено: «Під рекреаномікою слід розуміти систему економічних відносин, що відображає діяльність суб'єктів курортно-рекреаційної сфери» [16, с. 5].

Однак до структури «рекреаноміки» входять й інші види економічної діяльності з організації відпочинку, розваг, культури, туризму, які не є характерними для виробників курортно-рекреаційних послуг. Розв'язання цієї проблеми знаходить економіст – фахівець з сервісного менеджменту Н. Ведмідь, яка зазначає, що «курортно-рекреаційну сферу слід розглядати як складову рекреації» і одночасно «як вид економічної діяльності із вагомою соціальною складовою» [7, с. 10].

В українській економічній літературі курорт розглядається переважно через призму місцевості, де розташовані природні лікувальні засоби та необхідні умови для їх лікувально-профілактичного застосування, однак на Заході більш уживаним є визначення курорту як об'єкта, власності чи комплексу, що функціонує в системі володіння оздоровницею, а курортна діяльність асоціюється винятково з клубним відпочинком [15, с. 48].

У багатьох європейських країнах, зокрема Польщі, Німеччині, Австрії, Чехії, Словаччині строго визначені критерії ідентифікації курортно-рекреаційних територій, а також чітко окреслені інституційні засади функціонування курорту як місцевості із значним рівнем концентрації природно-лікувальних ресурсів. Причому такі об'єкти, як SPA, Wellness інтегровані в багатопрофільну поліфункціональну виробничу структуру курорту.

Окремо слід зазначити, що новітня SPA- і Wellness-індустрія розвивається і в місцевості, яка не вписується в термінологічні рамки курортно-рекреаційних територій, оскільки дислокація таких об'єктів може бути найрізноманітнішою – в центральній частині чи на околиці великих міст, неподалік значних промислових об'єктів, у сільській місцевості тощо, виходячи з туристичного попиту та потреб місцевого населення у рекреації.

Для позначення відмінного здоров'я, доброго самопочуття, гармонії життєвих сил людини американський

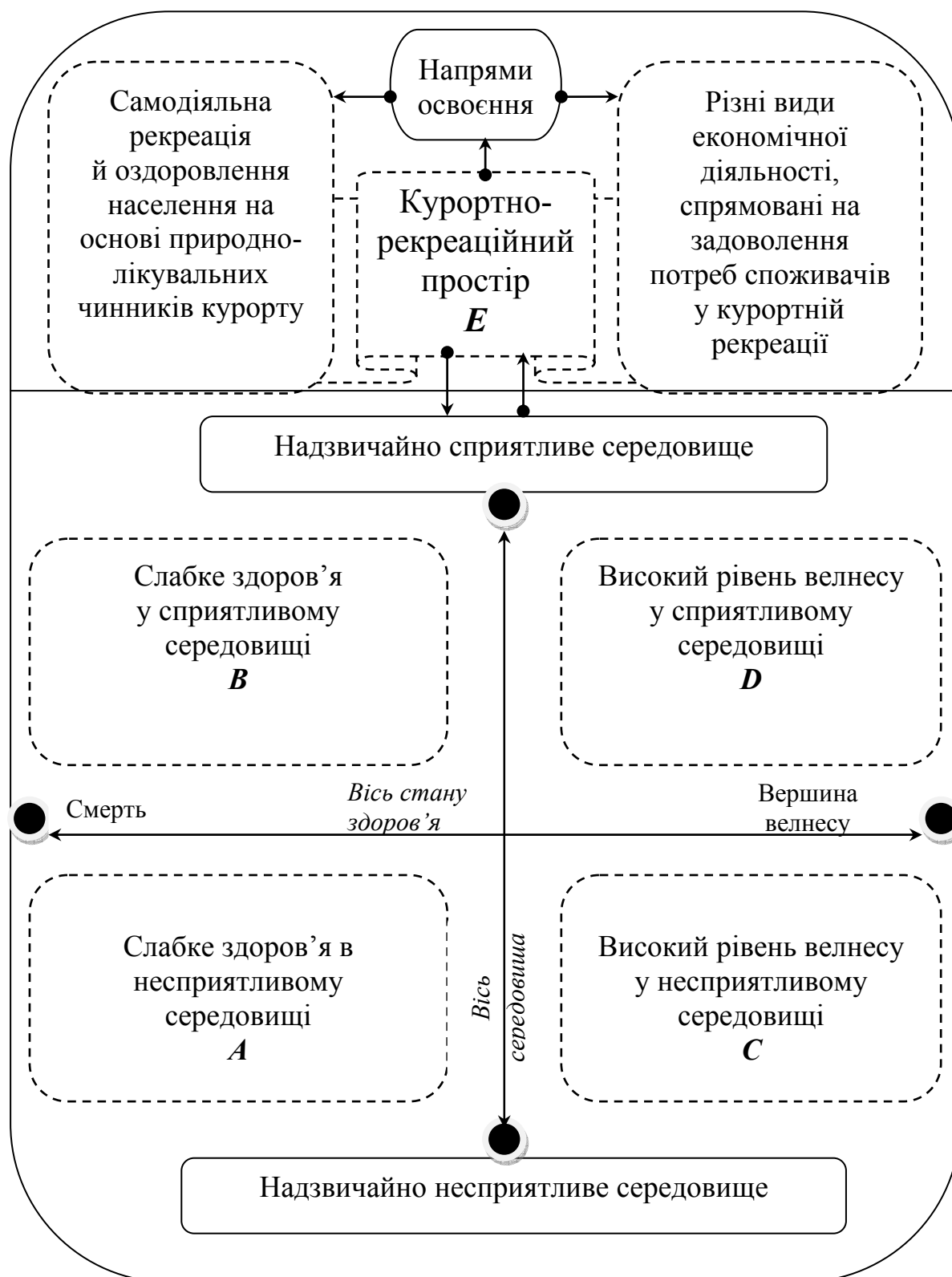
вчений у галузі медицини Г. Дунн у 1959 р. започаткував розробку нової філософської концепції «wellness» (поняття означає «добре самопочуття» – походить від «fitness» та «well-being»), відповідно до якої дефініція «здоров'я» людини не обмежується задовільним станом роботи життєвих функцій організму – соціального базису системи охорони здоров'я, але й відображає рівень її соціальної надбудови – благополучне, якісне, повноцінне життя, що значною мірою залежить від самої людини, її ставлення до власного здоров'я та дій, пов'язаних з його підтримкою, покращенням [76, с. 789].

Концептуальні положення велнесу, починаючи з 50-х років XIX ст. і до початку XXI ст. (дод. А), значно еволюціонували в напрямі від загальної постановки філософської проблеми ставлення людини і суспільства до здоров'я до формування ринкового попиту на велнес в курортно-рекреаційному просторі як найбільш сприятливому середовищі за умовами та чинниками для організації лікування й відпочинку. Г. Дунн розглядав велнес не як статичний стан нехворого буття, а швидше як процес, прогресивне спрямування людини до повноцінного здоров'я. Велнес-модель Г. Дунна узагальнена у формі матриці на рис. 1.1.

На горизонтальній осі відображається стан здоров'я (від смерті і тяжкої хвороби зліва до пікового велнесу справа), а середовище (природно-рекреаційні, соціокультурні, фінансово-економічні чинники) – на вертикальній осі. Чотири квадранти у матриці відображають різні рівні велнесу вздовж цих двох діапазонів: (А) – слабке здоров'я в несприятливому середовищі; (В) – охорона слабого здоров'я у сприятливому середовищі; (С) – високорівневий велнес, який з'являється у несприятливому середовищі; (D) – високорівневий велнес у сприятливому середовищі.

Курортно-рекреаційний простір (E) інтегровано належить до сприятливого середовища, його відображено на рис. 1.1 як надбудову до базової матриці здоров'я.

**Розділ 1. Теоретико-методологічні засади
розвитку курортно-рекреаційної сфери**

Рис. 1.1. Курортно-рекреаційний простір у структурі матриці здоров'я-велнесу

Джерело: розроблено автором на основі [76, с. 788]

На відміну від послуг курортного лікування, які створювалися в державному секторі економіки послуг охорони здоров'я, інноваційна пропозиція SPA&Wellness розвивається в приватному секторі курортно-рекреаційної сфери. Велнес став однією із найбільш ефективних форм рекреації, що забезпечує концентрацію життєвих сил людини, розширює можливості відтворення здоров'я нації, за цією концепцією функціонують велнес-готелі та велнес-курорти, розвивається велнес-туризм у світі, організовуються здоровий стиль життя й економічна поведінка людини-споживача, зорієнтована на самофінансування рекреаційних потреб.

В Україні найбільш успішними в освоєнні «філософії доброго самопочуття» і перетворення її на професійну основу інноваційного підприємництва виявились оздоровниці і готельні комплекси, розміщені в курортно-рекреаційній місцевості. Виробники курортно-рекреаційних послуг, орієнтуючись на потреби споживачів, окрім проживання, харчування і організації дозвілля, розширюючи пропозицію конкурентоспроможних послуг за рахунок різноманітних велнес-програм, зміцнюють таким чином свої позиції на внутрішньому та зовнішньому ринках. В Україні світові тенденції інноваційного розвитку курортно-рекреаційних комплексів ще недостатньо закріпилися на ринку послуг, велнес-індустрія розвивається не системно, має фрагментарно-точковий характер.

Таким чином, еволюція поняття «курортно-рекреаційна сфера» призвела до формування сучасного його розуміння як сукупності видів економічної діяльності, які є фундаментальною основою для розвитку внутрішнього оздоровчого туризму, міжнародної рекреації і медичного туризму, послуг SPA і велнесу.

Процеси еволюції курортно-рекреаційної сфери привертали увагу зарубіжних та вітчизняних представників наукової спільноти, і як будь-яка економічна система, курортно-рекреаційна сфера повинна розглядатися у динамічному дискурсі наукових розробок.

В «Економічній енциклопедії» С. Мочерний подає таке визначення сфери послуг: «сукупність галузей і видів суспільної праці, в яких виготовляють споживчі вартості у вигляді корисного ефекту (невіддільного від конкретної трудової діяльності) з метою задоволення матеріальних і духовних потреб населення» [21, с. 543].

Сфера послуг – «сукупність видів діяльності, результатом яких є послуги, які можуть брати участь в процесі матеріального виробництва або індивідуального чи групового споживання, пов'язаного з формуванням особистості людини, а також матеріальних умов її побуту [17, с. 18].

Сфера послуг у наукових розробках здебільшого визначається як певна сукупність галузей, підгалузей, видів діяльності, функціональне призначення яких виражається у виробництві та реалізації послуг для задоволення потреб населення [56, с. 5].

Галузевий підхід широко підтримується у формулюванні концептуальних положень санаторно-курортної сфери як унікального здобутку планової економіки, в якій «створюються споживчі вартості у вигляді корисного ефекту з метою задоволення лікувально-профілактичних і оздоровчих потреб населення», а її потенціал, як зазначає І. Луцишин, потрібно розглядати «в конкретних умовах геопросторово-часових координат» [32, с. 196].

Загальний класифікатор «Галузі народного господарства України» (ЗКГНГ) (застосовувався в різних модифікаціях з 1994 р. по 2009 р.) визначав такі поняття, як: галузь, підгалузь, види діяльності. Підгалузь або вид діяльності завжди належали до головної галузі (наприклад, готельне господарство належало до галузі житлово-комунального господарства). Галузі розподілялись на сферу матеріального виробництва і невиробничу сферу за окремо визначеним алгоритмом. Зокрема, галузі невиробничої сфери діяльності формувались за кодом першого знаку – 9; охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення – 91000; відпочинок і туризм – 91600; оздоровчі заклади і заклади відпочинку – 91610; туризм –

91620. При віднесенні суб'єкта господарювання до певної галузі визначався основний вид діяльності за такими критеріями відбору:

- 1) за кількістю зайнятих працівників;
- 2) за питомою вагою в загальному обсязі виробництва;
- 3) за питомою вагою в отриманому прибутку. Максимальне значення (у відсотках відповідно до вибраного критерію) визначає основний вид діяльності суб'єкта господарювання. Другорядний вид діяльності – будь-яка інша діяльність, частка якої щодо вибраного критерію є меншою [22].

Однак приналежність суб'єктів господарювання до курортно-рекреаційної сфери за наведеним алгоритмом визначити практично неможливо. Це пояснюється активізацією у виробництві й торгівлі курортно-рекреаційними послугами приватного сектору, який не має господарського підпорядкування, інтеграцією корпоративних структур в курортно-рекреаційну сферу, які є багатопрофільними та здійснюють різноманітні види економічної діяльності.

У міжнародній практиці саме вид економічної діяльності використовується як ознака приналежності до тієї чи іншої сфери, незалежно від форм власності і організаційно-правових форм господарювання, – «сукупність всіх виробничих одиниць, які беруть участь переважно в однакових або подібних видах виробничої діяльності» [18].

До істотних переваг Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) належить те, що вона гармонізована з Класифікацією видів економічної діяльності Статистичної Комісії Європейського Союзу, Міжнародної стандартної галузевої класифікації видів економічної діяльності Організації Об'єднаних Націй, що дозволяє використовувати її для порівняння національних статистичних даних з країнами ЄС та іншими країнами світу. КВЕД 2005 регламентував «діяльність санаторно-курортних закладів» на рівні підкласу, визначеного кодом 85.11.3, що охоплював «діяльність бальнеологічних лікарень (враховуючи дитячі), грязелікарень, курортних поліклінік, санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, спеціалізованих санаторіїв (враховуючи

дитячі), санаторіїв для дітей з батьками, дитячих оздоровчих центрів [41]. На даний час відповідно до КВЕД 2010 функціонування санаторно-курортних закладів, дитячих оздоровчих таборів санаторного типу відображено в економічній типології як «діяльність лікарняних закладів» (код 86.10) [41].

П. Гаман вважає, що базову складову рекреаційної сфери формують санаторно-курортні заклади, які належать до охорони здоров'я, з урахуванням особливостей їх розміщення на територіях курортів, що дозволяє забезпечувати надання громадянам послуг лікувального, профілактичного й реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів. «Рекреаційна сфера – це комплекс взаємодіючих між собою підприємств і організацій, що займаються експлуатацією територіально-ресурсного потенціалу для задоволення потреб населення з метою одержання доходів, які забезпечують функціонування й розвиток цього господарства» [11, с. 18–19].

На нашу думку, такий підхід є звуженим і недостатнім для сучасного розуміння курортно-рекреаційної сфери. Навіть, якщо виходити із виробничого профілю, то санаторно-курортні заклади представлятимуть лише один із сегментів складної і багатогранної структури курортно-рекреаційної сфери. Крім того, санаторії як виробники послуг не обов'язково взаємодіють один з одним. Це пояснюється комплексним характером функціонування такого типу виробничих структур, низьким рівнем розвитку конкуренції, територіальною розпорошеністю, приналежністю до різних відомчих структур, орієнтацією на різні цільові групи споживачів. Крім базових санаторно-курортних закладів, курортно-рекреаційну сферу репрезентують виробничі структури лікувально-оздоровчого (профілакторії, реабілітаційні центри, дитячі заклади оздоровлення) та відпочинково-розважального (бази відпочинку, аквапарки, рекреаційні центри) профілів.

Курортно-рекреаційна сфера перебуває в процесі становлення, тенденції її функціонування та розвитку змінюються з плином часу. З одного боку, перші відомості про курорти та

їх значення у лікуванні, відновленні здоров'я і відпочинку мають більш ніж тисячолітню історію, а з іншого – тенденції активізації виробництва послуг і торгівлі ними на внутрішньому та міжнародних ринках зафіксовані відносно недавно. Зокрема, з другої половини ХХ ст. розпочались процеси виробничого освоєння природно-лікувальних ресурсів, інтенсифікації розвитку курортно-рекреаційної інфраструктури, формування багатокладної ринкової пропозиції послуг відпочинку й оздоровлення. Незважаючи на те, що понятійні конструкції «курорт» і «рекреація» міцно закріпилися в науковому обігу, знайшли застосування в різноманітних сферах суспільно-економічної активності (медицина, культура, освіта, туризм), використовуються на різних рівнях управління та регулювання соціокультурною діяльністю, дотепер існують розбіжності в їх розумінні й трактуванні, спостерігається відсутність єдиного термінологічного сприйняття.

Поняття «курорт» стало міжнародним, але його значення не завжди є тотожними. Зокрема, у Швейцарії курортом, як правило, називається будь-яке місце відпочинку, тоді як в Німеччині воно повинно відповідати нормативним вимогам. У країнах пострадянського простору прийнято вважати, що курорт повинен відповідати трьом базовим критеріям: природні лікувальні фактори, відповідна матеріально-технічна база для туризму і рекреації, визначений лікувальний профіль [24].

У США визнання місцевості курортом має більш ліберальний характер, ніж у європейських країнах, зокрема, немає законодавчих вимог щодо насиченості особливо цінними природно-лікувальними ресурсами певної території. Достатніми умовами для функціонування курорту, за мірками деяких американських учених, є першочергова наявність дестинацій SPA, Wellness і добре розвинута туристична інфраструктура [84, с. 6].

У нормативному полі України поняття «курорт» визначено як «освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні

для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації» [52].

Однак курортно-рекреаційна територія має бути належним чином облаштована в плані розвитку техніко-економічних комунікацій. Українські курорти повинні розвиватися комплексно, разом із будівництвом автомобільних доріг, спорудженням придорожньої інфраструктури, відновленням об'єктів культурної спадщини, розвитком виробництва екологічної продукції, торгівлі, банківських, страхових, інформаційних та інших послуг [14, с. 216].

У міжнародній практиці немає єдиних підходів і критеріїв визначення поняття «курорт», оскільки курортом переважно називають готельні комплекси «Resort», об'єкти з лікувально-оздоровчими «SPA», «Wellnes». Курортну місцевість, відповідно до методології Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), прийнято розглядати як дестинацію [57, с. 238].

У наукових джерелах наводяться дві гіпотези дефініції «SPA». Перша – походить від назви бельгійського містечка Spa; друга версія – сформульована на основі понятійної конструкції – *Sanitas Per Aqua* (лікування за допомогою води) [65, с. 244].

Європейська СПА-асоціація курортно-рекреаційну сферу відносить до наукової медицини, в якій визначення термінів має бути чітко окреслене, однозначно сприйматися у курортології та практиці курортної медицини. Адже йде мова про термінологічні засади формулювання стандартів якості курортно-рекреаційних послуг [77].

За роки радянської влади санаторно-курортна сфера становила інтегровану складову системи охорони здоров'я внаслідок організації лікувального процесу за алгоритмом «поліклініка-лікарня-санаторій». За такої моделі організації санаторно-курортної сфери недостатня роль відводилась сервісній компоненті відпочинку, недооцінювалась роль споживача, його суверенних прав подорожувати і вибирати необхідні послуги відповідно до потреб і спроможності їх оплачувати самостійно.

Н. Ведмідь розробляє концепцію трансформації санаторно-курортної сфери в курортно-рекреаційну, виходячи з передумов скорочення лікувальної і зростання оздоровчої компоненти у санаторно-курортних послугах, скорочення частки соціальних фондів у фінансуванні попиту й натомість посилення впливу споживачів на формування курортно-рекреаційних послуг [7, с. 18].

Розглядаючи методологічні аспекти системних трансформацій в курортно-рекреаційній сфері, П. Захаренко оперує поняттям «трансформація» (transformation – перетворення) для позначення радикальних ринкових реформ, а для дефініції транзитивної економіки знаходить застосування у вираженні переходу (transit) від стану «планової економіки» до деякого заздалегідь визначеного стану відповідно до вибраних критеріїв [63, с. 301].

1.2. Економічні підходи до класифікації курортно-рекреаційних послуг

Розглядаючи наукові підходи на предмет становлення і розвитку курортно-рекреаційної сфери, слід звернути увагу на той факт, що тривалий період часу послуги не ототожнювалися з виробничою сферою і у зв'язку з цим питанню дослідження економічної природи послуг, проблематиці їх становлення та розвитку недостатньо приділялося уваги вченими-економістами. Наукові погляди вчених на роль і значення послуг окреслюються діапазоном від цілковитого заперечення впливу сфери послуг на економічний розвиток країни до визнання інституціональним надбанням, основою постіндустріального розвитку національних економік.

У сучасному суспільстві рекреаційні потреби людини набувають все більшого значення. Тенденції загальнодоступності послуг та їх орієнтація на людський розвиток і задоволення потреб споживачів набувають поширення у багатьох країнах світу.

Переорієнтація національної економіки на постіндустріальний шлях розвитку й концентрація державної політики на розв'язанні проблем функціонування ринку послуг сприятимуть макроекономічній стабілізації України й розв'язанню багатьох соціальних завдань в плані відтворення людського капіталу. При цьому важливе значення мають реальні економічні процеси, макроекономічні структурні зрушення в напрямі формування постіндустріального суспільства. Зростання економічної ролі сфери послуг стало найбільш помітним саме у високо розвинутих країнах Європи та світу. Саме за економічними досягненнями в плані розвитку нематеріального виробництва і торгівлі послугами країни відносять до постіндустріальної економіки. Причому економічне зростання сфери послуг у жодній країні світу не призвело до макроекономічних проблем функціонування аграрно-сировинної сфери чи промислового виробництва, а навпаки – стимулювало процеси їх відновлення і сталого розвитку. У зв'язку з цим, становлення сфери послуг пов'язується зі світовими тенденціями постіндустріального розвитку економіки.

Еволюція поглядів західних науковців на економічну природу послуг:

1) Ф. Кене – види діяльності, які не пов'язані з виробництвом, не беруть участі в безперервному відтворенні багатства, не спричиняють прав власності – «непродуктивна сфера» [25, с. 350];

2) А. Сміт – будь-які види діяльності, в результаті яких не створюються матеріальні блага [60, с. 176];

3) Ж. Сей – всі види економічної діяльності, які не належать до сфери виробництва матеріальних благ, але надають цим благам корисності [94, с. 78];

4) А. Маршалл – послуги призупиняють своє функціонування в момент їх виникнення, оскільки процес споживання співпадає з процесом виробництва таких особливих благ, то вони не беруть участі у накопиченні багатства [34, с. 375].

До наукових здобутків представників неокласичного напрямку економічної теорії А. Фішера [78, с. 33], К. Кларка [74, с. 207] належить розробка методологічних засад тривимірної секторальної структури економіки з окресленням первинного (ресурси), вторинного (матеріальне виробництво) і третинного (послуги) секторів.

Саме технічний прогрес, як зазначав Ж. Фурастьє, забезпечує суспільно-економічний розвиток від аграрно-сировинної економіки (первинного сектору) до значимості інформації і послуг чотирисекторної економіки. Для країни з постіндустріальною економікою це означає 90% зайнятості населення у сфері послуг й домінування технократичної структури [79, с. 127].

Поділяючи базові теоретичні підходи структурно-інституційної трансформації економіки, сформульовані А. Фішером і К. Кларком, засновник теорії інформаційного суспільства, відомий вчений-соціолог Д. Белл, аналізуючи трансформаційні процеси постіндустріального розвитку економіки в різних країнах світу, сформулював концепцію соціальних змін, відповідно до якої в постіндустріальному суспільстві окреслюються пріоритетні види економічної діяльності: охорона здоров'я, рекреаційна діяльність, публічне управління й адміністрування, освітня діяльність, наукові розробки. Відповідно до зазначених положень розроблена модель п'ятисекторної структури економіки [3, с. 158].

Розвиваючи парадигму секторного структурування економіки, У. Ростоу розробив методологічні підходи визначення стадії економічного розвитку, до якої належить країна (1 – традиційне суспільство, 2 – перехідне суспільство, 3 – стадія зростання, 4 – стадія швидкого розвитку, 5 – стадія масового споживання товарів і послуг) залежно від досягнень у плані технічного оснащення виробництва, формування багатуукладної галузевої структури економіки, структури фондів нагромадження і споживання в національному доході [93, с. 11–12].

Послуги створюються як у сфері матеріального (харчування), так і нематеріального виробництва (охорона

здоров'я), в процесі їх надання виникають: 1) організаційно-економічні відносини; 2) відносини економічної власності. Перші пов'язані з організацією купівлі-продажу цього особливого товару, другі – зі створенням послуг та їх споживанням (своєрідним привласненням) [20, с. 247].

Ф. Котлер розглядає послуги як певну вигоду, яку одна сторона може запропонувати іншій, причому їх виробництво не завжди пов'язується з товаром у його матеріальній формі. Послуги наділені такими властивостями, як невідчутність (неможливість передати відчуття споживачу), невіддільність (неможливість відокремити від виробництва), непостійність (якість послуги може змінюватися залежно від того, хто, коли, де та як її надає), недовговічність (неможливість зберігати з метою подальшого перепродажу або використання), відсутність власності (споживач має обмежений доступ протягом визначеного часу) [46, с. 600].

Курортно-рекреаційні послуги мають дуалістичну економічну природу, оскільки створюються в матеріальному виробництві для наступної реалізації покупцям мінеральних лікувальних вод, ропи, грязей, продукції харчування в процесі обслуговування населення, і водночас у нематеріальному виробництві, що включає різні види медичних процедур, послуги проживання, організації дозвілля тощо. Незважаючи на тривалість застосування, дефініція «курортно-рекреаційні послуги» не набула термінологічного визначення, а також не закріпилась на даний час у законодавстві та нормативних документах центральних органів виконавчої влади, в компетенції яких знаходяться питання регулювання курортно-рекреаційної сфери. У зв'язку з цим з'являються різноманітні проблеми, пов'язані з неоднозначністю параметрів, вимог, критеріїв, характеристик, властивостей, яким мають відповідати послуги при ліцензуванні, стандартизації, сертифікації, контролю якості та цін, оподаткуванні, наданні соціальних гарантій тощо.

Розвиток теоретичних підходів до розуміння економічної природи курортно-рекреаційних послуг відображають

різноманітні концепції ринкового міксу. Якщо концепція «4P» включає такі елементи як товар, ціна, місце продажу, просування (product, price, place, promotion) [87, с. 42], то стосовно курортно-рекреаційних послуг слід звернутися до концепції «5P», що враховує людський чинник «P» (people). Дуалізм застосування цієї концепції до курортно-рекреаційних послуг полягає в тому, що, по-перше, фактор персоналу займає важливе значення як в процесі надання послуг, так і під час створення якості курортного обслуговування; по-друге, курортно-рекреаційні послуги мають чітко виражену реабілітаційну спрямованість, безпосередньо стосуються здоров'я людини, її здатності до праці.

Концепція «6P» – процес (process) – розкриває важливість чинника підвищення ефективності організації виробництва курортно-рекреаційних послуг та розвитку її ринкової активності.

Концепція «7P» зазнала модернізації в напрямі зближення до нематеріального виробництва і включає: товар, ціну, дистрибуцію, просування, персонал, фізичну наявність (physical evidence), матеріальні елементи оточення і цінності, що стосуються споживача послуг, а також процес (process), який включає організацію і технологію виробництва курортно-рекреаційних послуг [71, с. 40–41].

Інструментарій ринкового міксу відповідно до концепції «8P» включає:

1) товар (product elements) – всі компоненти курортно-рекреаційних послуг, що створюють цінність для споживача;

2) місце і час (place and time) – питання, коли, де і як надавати курортно-рекреаційні послуги;

3) процес (process) – детальні методи організації, опис дій і типових етапів та кроків у наданні послуг;

4) продуктивність і якість (productivity and quality) – вчасність надання необхідних та можливих курортних послуг і ступінь задоволення відповідно до потреб та очікувань споживачів;

5) персонал (people) – персонал зі сфери обслуговування становить інтегральний елемент у виробництві курортно-рекреаційних послуг;

6) просування та навчання (promotion and education) – діяльність у сфері комунікацій з метою отримання конкурентних переваг у сфері послуг гостинності;

7) фізична наявність (physical evidence) – всі візуальні і матеріальні елементи (будівлі, технічне забезпечення, персонал), які оцінюються клієнтом і є доказом якості курортних послуг;

8) ціна та інші витрати, пов'язані з наданням послуги (price and other costs of service) – мінімізація витрат і зусиль доступу потенційних споживачів до курортно-рекреаційних послуг.

Подальший розвиток інструментарію ринкового міксу розкривають концепції «9P» – містить елемент політичної влади (political power), та «10P» – людські емоції (people's emotions) – передбачає врахування зворотнього зв'язку зі споживачем [30, с. 59–61].

У Законі України «Про курорти» від 05.10.2000 р. № 2026-III немає визначення поняття «курортно-рекреаційні послуги», натомість закріплено понятійну конструкцію «курортна справа» – «сукупність усіх видів науково-практичної та господарської діяльності, спрямованих на організацію та забезпечення лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань із використанням природних лікувальних ресурсів» [52]. Ця дефініція є близькою до визначення поняття «лікувальні послуги» і виражає лікувальний (медичний) профіль діяльності виробників послуг. Водночас, у сучасному розумінні понятійна конструкція «курортна справа» не лімітується лише лікувальним профілем послуг, а несе різне змістове навантаження залежно від сфери призначення, що зумовлює її застосування: економічна діяльність та її організація за принципами підприємництва курортного готелю; аквапарку, гірськолижного курорту, лазні, немедичного SPA та Wellness-закладу. Це також форма організації

вільного часу, відпочинку, дозвілля, розваг, вид туристично-рекреаційної діяльності тощо.

У нормативних документах державних інституцій України широко використовується термін «санаторно-курортна путівка», його також застосовують у різноманітних розробках науково-практичного характеру, однак виникають суперечності, пов'язані з надмірно розширеним трактуванням цієї дефініції переважно через ототожнення з поняттям санаторно-курортних послуг. Зокрема, Н. Влащенко розробляє визначення комерційних путівок і некомерційних путівок, залежно від того, чи вони «самостійно купуються рекреантами за повну вартість без повної або часткової компенсації за рахунок ФСС або інших відомчих державних структур» [8]. Слід зазначити, що путівка – це грошовий документ встановленої форми, яка подібно до розрахункового чеку (талону на харчування, квитка на потяг, туристичного ваучера) підтверджує фінансове забезпечення надання певного комплексу послуг на користь зазначеної фізичної особи на обумовлений термін.

Курортно-рекреаційні послуги займають важливе значення в контексті реалізації права для кожної людини на здоров'я, що є «станом повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних дефектів» [62].

У Законі України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008, № 375-VI подано такі нормативні визначення:

– послуги оздоровлення – комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, що надаються дитячим закладом оздоровлення та відпочинку і спрямовані на відновлення та поліпшення фізичного й психічного стану здоров'я дитини;

– відпочинкові послуги – заходи, спрямовані на організацію дозвілля дітей з дотриманням періоду активного та пасивного відпочинку, організацію раціонального харчування та забезпечення відповідними до вимог умовами проживання [53].

О. Черниш акцентує увагу на доцільності «використовувати державницький аспект якісних і кількісних ознак

товару-послуги, який дасть можливість відійти від конкретної речової чи неречової форми результату праці і може використовуватись для всіх сфер виробництва. При застосуванні такого поняття сфера послуг може виділятися не згідно з результатом праці, яка витрачається в ній, а за функціональним напрямком її здійснення» [67, с. 19].

Соціальні послуги з відновлення здоров'я – комплекс заходів, які гарантує суспільство з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя і не можуть самотійно їх подолати, для розв'язання їхніх життєвих проблем [54].

Соціальні послуги лікування й оздоровлення переважно фінансуються із суспільних фондів споживання, з використанням компенсаційних механізмів бюджетного регулювання соціального захисту населення, фондів соціального страхування, а також із залученням коштів профспілкових організацій підприємств, добродійних фондів, волонтерських організацій тощо.

У медичній практиці для відновлення та розвитку обмежених можливостей людини широко практикується використання природно-лікувальних факторів. Реабілітація означає відновлення, компенсацію порушених функцій організму (з латині: *re* – зворотна, повторна дія; *habilitas* – придатність, спроможність). Крім послуг реабілітації, що пов'язані з відновлення втрачених можливостей і здібностей людини, зростає соціальна значимість абілітаційних послуг, які спрямовані на створення, розвиток можливостей, забезпечення формування здібностей, соціального залучення людини до суспільно-економічного життя [95, с. 18–19].

Курортна реабілітація спрямована на відновлення здоров'я пацієнта, досягнення можливого стану фізичної самостійності, впевненості у своїх силах, соціальної активності при використанні природно-лікувальних ресурсів курорту [90].

Зростаючі суспільні потреби у високоякісній та ефективній курортній реабілітації не знаходять реалізації в порядку фінансування соціальних гарантій держави на охорону здоров'я населення. Науковці ДУ «Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України» розглядають ринковий потенціал розвитку послуг курортної реабілітації як важливу складову успішності економічних реформ охорони здоров'я в Україні. Курортна реабілітація є досить ефективним засобом репродукції суспільного здоров'я, її ефективність підтверджується такими даними:

– 80% осіб працездатного віку після перенесених захворювань серцево-судинної системи повертаються до повноцінної праці, причому на 1–1,5 місяця раніше;

– у 3 рази зменшується перехід на інвалідність, показники ускладнень і смертності при цій патології знижуються у 2 рази;

– понад 90% хворих із травмами та захворюваннями опорно-рухового апарату повертаються до суспільно корисної праці у скорочені у 2–2,5 рази строки лікування, що, відповідно, суттєво зменшує період непрацездатності та сприяє зниженню у 2,8 рази рівня інвалідності [2, с. 126].

Лікування й оздоровлення населення в умовах командно-адміністративної системи господарювання тривалий час ототожнювалося з економікою невиробничої сфери, оскільки фінансування санаторно-курортних послуг здійснювалося з державного та місцевих бюджетів, спрямовувались кошти профспілкових організацій, фінансові ресурси державних (комунальних) підприємств у порядку утримання соціальної інфраструктури, залучались кошти з джерел фондів соціального забезпечення і лише частково – за рахунок трудових доходів населення. Послуги оздоровлення та відпочинку належали до функціональної складової економіки охорони здоров'я, яка водночас визнавалася непродуктивною щодо створення нової вартості, формування ВВП, національного багатства країни.

У Концепції санаторно-курортного лікування й оздоровлення населення Республіки Білорусь зазначено: санаторно-курортні послуги – це послуги з надання санаторно-курортної допомоги, проживання, харчування, проведення дозвілля та інші сервісні послуги, що надаються в санаторно-курортних організаціях, а санаторно-курортне лікування – вид медичної допомоги, що проводиться в санаторно-курортних організаціях, заснований на застосуванні переважно природних лікувальних факторів [29].

Визначення санаторно-курортних послуг у сфері державного регулювання економіки як виду медичної допомоги істотно звужує розуміння їх економічної природи та особливостей прояву в соціально орієнтованій ринковій економіці. Адже санаторно-курортні послуги не є предметом невідкладної медичної допомоги, що гарантується державою та забезпечується всіма можливими джерелами і засобами. Найбільш сприятливим середовищем для масового виробництва і споживання курортно-рекреаційних послуг, торгівлі ними на конкурентних засадах є ринок, відповідно у сфері державного регулювання економіки слід керуватися ринковим понятійним апаратом і термінологією.

Українські та зарубіжні вчені подають різні визначення й по-різному трактують поняття санаторно-курортних послуг, тим самим визначаючи їх рекреаційний, соціокультурний, медичний, лікувальний, туристичний профіль.

Н. Ведмідь вважає, що «санаторно-курортна послуга – це рекреаційна, соціокультурна, комплексна послуга з високим ступенем персоналізації та соціальної значущості, яка задовольняє первинні потреби людини, що передбачає наявність безпосередньої присутності споживача у місці вироблення цієї послуги та вимагає специфічних методів управління з боку держави [6, с. 200].

За трактуванням Н. Климовських, «санаторно-курортна послуга – комплексний пакет послуг, спрямований на відновлення втрачених сил шляхом короткострокової зміни місця проживання з метою лікування, відпочинку, отримання нових вражень» [26, с. 54].

Зміна місця проживання – один із критеріїв, що найбільше споріднює визначення понять «санаторно-курортні» і «туристичні послуги». Виходячи із мотиваційних потреб туризму, подорож є основною та невід’ємною складовою туристичної послуги, її здійснення спричиняє зміну місць проживання. С. Мельниченко відносить санаторно-курортні заклади до тих, «які надають додаткові туристичні послуги» [35, с. 376].

У «Ніццькій класифікації», яку використовують у міжнародній практиці ще з 1957 року (Україна приєдналась у 2000 р.), наведено чітке розмежування санаторних та туристичних послуг. Послуги санаторіїв (sanatoriums) та курортів з мінеральними водами (health spa services, stations thermals services) належать до лікувальних (медичних) послуг і наведені у класі «44», а послуги туристичні приналежні до класу «39», в якому впорядковано перелік послуг транспорту і влаштування подорожей [37].

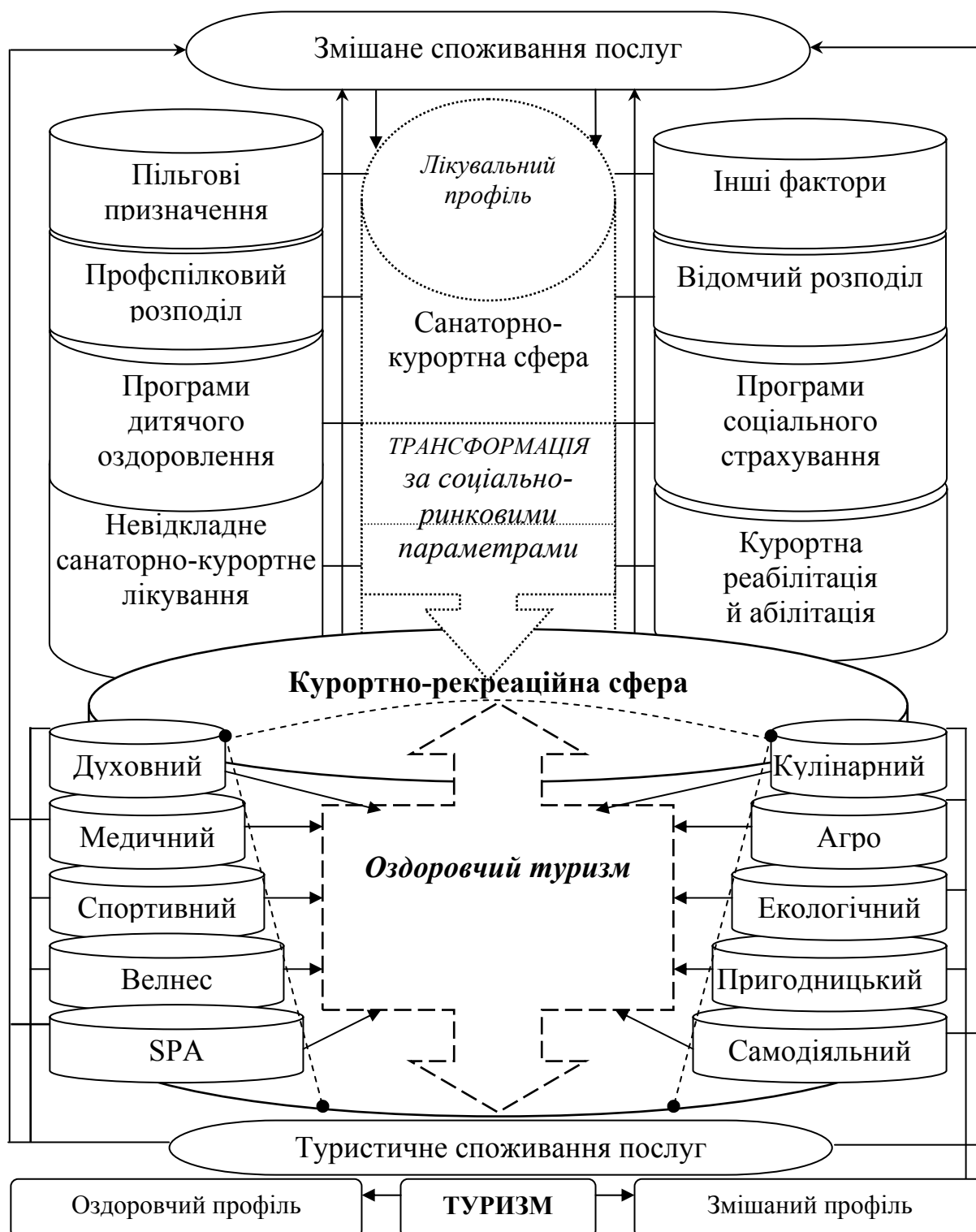
Розмежування цих понять зумовлене специфікою діяльності продавців та покупців, економічною природою цих послуг, загальноприйнятими у світовій практиці підходами до їх класифікації.

Розкриваючи особливості підприємницької діяльності в рекреаційній сфері й аналізуючи економічні процеси ринкової взаємодії на курортах АР Крим О. Амоша та Л. Саломатіна оперують понятійним апаратом, що притаманний туристичній сфері і водночас відображає вираження ділової активності в рекреаційній сфері: туристичні послуги, туристи, туристичні потоки [47, с. 153].

Інтеграційний характер взаємодії курортно-рекреаційної сфери з туризмом відображено на рис. 1.2. Схема ілюструє процес перетворення санаторно-курортної сфери в курортно-рекреаційну. В українських реаліях – це складний, довготривалий етап трансформації заангажованої принципами розподілу економіки санаторно-курортних послуг у курортно-рекреаційну, яка існує на ринкових засадах як відкрита система для різних видів внутрішнього і в’їзного оздоровчого туризму.

**Розділ 1. Теоретико-методологічні засади
розвитку курортно-рекреаційної сфери**

Рис. 1.2. Етимологія курортно-рекреаційної сфери

Джерело: розроблено автором.

Головними детермінантами функціонування санаторно-курортної сфери виступали обсяги акумулювання та розподілу коштів фондами соціального страхування, обсяги державних закупівель для потреб санаторно-курортного лікування й оздоровлення населення.

З одного боку, курортно-рекреаційна сфера є фундаментальною основою для розвитку внутрішнього оздоровчого туризму, міжнародної рекреації, торгівлі послугами відпочинку, а також курортної реабілітації (абілітації) як функціональної складової медичного туризму. З іншого боку, курортно-рекреаційна сфера не може ефективно функціонувати без туризму і, більше того, успішно розвиватись у ринковій системі координат.

Слід зазначити, що споживачі курортно-рекреаційних послуг не ставлять собі подорож за ціль, хоча й не виключають її, бо це засіб досягнення цілі, тому приймають туристичні послуги як належні та оплачують їх.

Деякі види туристичних послуг можуть бути недосяжними, а в деяких випадках небажаними, протипоказаними, несумісними з курортною реабілітацією, оскільки пов'язані з фізичними перенавантаженнями, істотно різкими змінами кліматичних умов, культурних традицій тощо. Особи, які постійно проживають у курортній місцевості, теж не належать до туристів, оскільки нікуди не переїжджають та не змінюють місце ночівлі, як це прийнято в туризмі, це ж стосується працівників рекреаційних підприємств, які споживають послуги власного виробника.

Туристична сфера стимулює розвиток транспорту, торгівлі, зв'язку, водночас межі між ними залишаються досить чітко окресленими і не настільки розмитими, як між туризмом і курортно-рекреаційною сферою. Пояснення цієї ситуації знаходиться у спорідненості та високій здатності курортно-рекреаційних послуг інтегруватися з туристичними і комплектуватися відповідно до суспільних потреб та їх динаміки. Суміжність курортно-рекреаційних і туристичних послуг проявляється у тому, що курортно-рекреаційні послуги можуть надаватися як туристам, так і особам, які

прибули на лікування та оздоровлення, реабілітацію за направленнями медичних установ, лікарськими рекомендаціями та з інших підстав, що не можуть бути спричинені туристичною мотивацією. Натомість, туристичні послуги охоплюють візові формальності, проїзд, страхування, а курортно-рекреаційні цих елементів не включають, оскільки їх функціональне призначення виражається у лікуванні, відновленні здатності до праці, покращенні якості життя, попередженні, профілактиці захворювань...

1.3. Соціальні детермінанти розвитку курортної рекреації

Вплив глобалізаційних процесів на людський розвиток є різноманітним, мінливим та багатогранним, а в тих випадках, коли йде мова про забезпечення здоров'я людини, переважно – суперечливим, дискусійним, політичним тощо. У той же час для належного забезпечення відтворення людського капіталу потрібно інвестувати у здоров'я – найбільшу суспільну і особисту цінність, що є основним чинником виробництва та добробуту в Україні й кожній родині.

Здоров'я нації є важливим чинником підвищення добробуту та якості життя кожної людини, воно має надзвичайно велике значення для сучасного суспільства, а недостатній його рівень ускладнює, а то й практично унеможлиблює забезпечення стабільності та розвитку в демографічній, соціокультурній, науково-освітній, економічній, фінансово-кредитній та інших сферах. Забезпечення належного рівня здоров'я нації є пріоритетним завданням будь-якої держави та її системи охорони здоров'я. Оскільки людський капітал – це здоров'я, інтелект, знання, якісна і продуктивна праця та якість життя, питання забезпечення відтворення людського капіталу стали пріоритетом у політичному порядку денному світу, їх почали обговорювати в ділових та наукових колах міжнародного, європейського та національного масштабів.

У науковій літературі поняття людського капіталу з'явилося в публікаціях другої половини ХХ ст. у працях американських учених-економістів Т. Шульца [96] і Г. Беккера [70]. За створення основ теорії людського капіталу їм були присуджені Нобелівські премії з економіки: Т. Шульцу – в 1979 р., Г. Беккеру – в 1992 р.

Істотний внесок у створення теорії людського капіталу зробив і виходець з України С. Кузнець, який отримав ще в 1971 р. Нобелівську премію з економіки «за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, яке призвело до нового, глибшого розуміння економічної і соціальної структури і процесу розвитку в цілому»[83]. На перше місце з чинників, що визначають вдале застосування набутого досвіду передових країн, науковець висунув достатність стартового накопиченого людського капіталу. І це не випадково. Високий рівень і якість накопиченого людського капіталу необхідні для прискореного здійснення інституційних реформ, трансформації держави, технологічного оновлення виробництва, ринкових перетворень економіки. Таким чином, людський капітал, за С. Кузнецем, є головною домінантою можливого стабільного зростання економік країн, що розвиваються.

Набула поширення й розвитку теорія людського капіталу і на етнічних українських землях. Саме у 90-х рр. ХХ ст. почали з'являтися ґрунтовні наукові праці, присвячені цій проблемі, зокрема опубліковані дослідження В. Лагутіна [31], Е. Лібанової [33], О. Грішнєвої [12].

В основі теорії інформаційного постіндустріального суспільства лежить технологічний принцип, що дозволяє розкрити структуру сучасного світу: приблизно 15% населення, тобто «золотий мільярд» проживає у високорозвинутих країнах, в яких відбувається становлення інформаційного технологічного способу виробництва та інформаційного суспільства. Близько половини населення проживає за індустріального способу виробництва та індустріального суспільства. Представники майже третини населення світу проживають в адміністративно-територіальних утвореннях, які перебувають на доіндустріальній стадії суспільно-економічного розвитку з незадовільними умовами життя і праці [68].

Оскільки в розвинутих країнах світу більшість працівників зайнята у сфері послуг, доцільно вести мову про державну політику регулювання виробництва, обміну та розподілу нематеріальних благ і послуг. У той час, коли основною формою національного багатства стає людина, на першому місці мають бути відносини між суб'єктами виробництва з приводу відтворення людського капіталу. Такі відносини не є домінуючими в Україні і в більшості держав світу, де сфера послуг ще не набула достатнього рівня розвитку [39].

В умовах глобалізації і поширення лібералізації економічних відносин проблеми модернізації інституту соціальної політики в цілому і гармонізації системи соціального захисту набули нових відтінків. У той же час в Україні соціальний захист не розглядається і не відтворюється як системне явище, що послаблює її конкурентоспроможні позиції на внутрішньому та міжнародних ринках. Останніми роками наукові інтереси концентруються на проблемі пошуку балансу між економічним зростанням та рівнем соціального захисту населення. У цьому зв'язку розглядаються такі гіпотези:

– збільшення соціальної складової в державних витратах вище за певний умовний рівень є чинником ризику для фінансової безпеки в державі та може призвести до економічної стагнації;

– збереження нинішнього рівня соціальних виплат держави є не меншим ризиком для суспільства, оскільки такий рівень не забезпечує належних інвестицій у людський капітал і тим самим стримує розвиток національної економіки [1].

Австрійський учений І. Ілліч значну увагу приділив аналізу потенціалу системи охорони здоров'я, яка в економічних рамках індустріального суспільства не зважаючи на рівень розбудови, організаційно-економічний характер впорядкованості й урегульованості, створює проблему залежності споживача замість вирішувати більш важливішу – ефективного лікування, що в кінцевому рахунку негативно відбивається на рівні життя та стані здоров'я громадян [81, с. 6–7].

Хороший стан здоров'я, як зазначає лауреат Нобелівської премії 2015 р. А. Дітон, – це набагато більше, ніж визнання того факту того, що людина «фізично жива». Йде мова про тривале, якісне, щасливе життя на всій його протяжності. Під «великою втечею» розглядаються прогресивні зрушення в країні в плані розв'язання соціально-економічних проблем подолання бідності, досягнення високих стандартів здоров'я нації і закріплення стійких тенденцій до його покращення у майбутньому [19].

У більшості наукових розробок, які присвячені аналізу соціально-економічної ситуації та її динаміки в Україні, основний акцент приділяється загальним тенденціям, що характеризують рівень соціального захисту й охорони здоров'я населення.

«У новій системі відносин людина перестає бути часткою економіки, всього лише її функціональною «цеглинкою». Навпаки – економіку конститує людина. Така економіка за своєю суттю вже не є економікою, що виробляє товари, вона трансформується в економіку людини», – зазначає А. Гальчинський. «Сучасна реальність переконливо доводить, що порядок денний економіки виробництва товарів значною мірою вичерпано. У ній не залишається місця для креативних інновацій. Основою положим для системних інноваційних трансформацій стає визначення механізмів трансформації економіки товару в економіку людини» [10, с. 15–16].

У сфері страхування життя відмінне здоров'я людини пов'язується з мінімальними ризиками і фігурує у тарифній політиці страховика як базова категорія «A1 Life» (умовне позначення походить від Британського судноплавного реєстру Ллойда – за результатами інспектування корабля бездоганний стан позначався відміткою «А»; індекс «1» додавався за добрий стан якоря. Чинниками зміцнення фінансової стійкості компанії зі страхування життя є залучення широкого кола відносно здорових осіб до страхування, а також реалізація програм формування здорового стилю життя серед застрахованих осіб [69].

З огляду на зростаючу потребу у відтворенні людського капіталу, акцентується увага на необхідності соціалізації курортно-рекреаційної сфери, її послуги мають бути доступними для кожної людини, яка їх потребує, незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних чи етнічних особливостей. У той же час для належного відтворення людського капіталу має забезпечуватись і якість послуг, що охоплює адекватність, безпеку, результативність, ефективність, дієвість, своєчасність, задоволення очікувань і потреб, стабільність процесу й результату, постійне вдосконалення та покращення [13, с. 94].

Таким чином, у загальнонаціональному масштабі в системі чинників, що визначають сучасний стан функціонування курортно-рекреаційної сфери, а відтак й відтворення людського капіталу, можна виділити такі: низький рівень оплати праці, матеріальна скрута та соціальне відторгнення, поширення утриманських настроїв та низької ділової активності населення; неефективний розподіл державних трансфертів, спрямованих на підтримку й покращення здоров'я населення.

Практично кожне суспільство стикалося з проблемами значної напруженості праці на тлі низької її продуктивності та оплати. Водночас ріст персональної відповідальності за результати фізичної та інтелектуальної праці, професійної трудової діяльності і підприємництва призводить до того, що сучасне покоління переважно не може собі дозволити багато часу приділяти власному здоров'ю. Крім того, серед українського населення за роки державності недостатньо сформувалась схильність до щорічного організованого комфортного відпочинку на курорті, ведення здорового способу життя, пріоритетності курортно-рекреаційних послуг перед медикаментозним відновленням здоров'я, працездатності і, відповідно, витрачанням власних коштів на ці потреби.

Базою для обчислення державних видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розроблення загальнодержавних і місцевих програм економічного й соціального розвитку є державні соціальні стандарти, нормативи і державні соціальні гарантії [44, с. 184].

Питання диференціації джерел фінансування санаторно-курортного лікування населення тривалий період часу знаходяться в дискусійній площині державної соціальної політики нашої держави. Однак проблеми їх зміцнення та розширення для належного функціонування системи соціального страхування і забезпечення соціальних гарантій в частині фінансування курортно-рекреаційних послуг в Україні не знайшли вирішення і до сьогоднішнього дня. З цього приводу сформувався такі основні підходи:

1) працююче населення отримує санаторно-курортні послуги – за рахунок оплати внесків в порядку соціального страхування;

2) санаторно-курортна допомога фінансується державою в межах встановлених соціальних гарантій для визначеного кола отримувачів соціальної допомоги.

Європейська комісія наводить типологію базових моделей соціального захисту: континентальна (модель Отто фон Бісмарка), англосаксонська (модель лорда Вільяма Беверіджа), скандинавська і південно-європейська.

Континентальна модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, отже, соціальні видатки фінансуються переважно за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Таким чином, ця модель передбачає реалізацію правила еквівалентності, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків.

Система фінансування відновлення здоров'я на засадах соціального страхування, відповідно до моделі Бісмарка, передбачає формування страхових фондів перманентно з внесків застрахованих осіб та відрахувань роботодавців і лише частково – з державних дотацій. Державне медичне страхування (*gesetzliche Krankenversicherung*) є основним механізмом фінансування відновлення здоров'я в Німеччині. У контексті соціального страхування населення фінансування курортно-рекреаційних послуг знаходить відображення переважно у складі видатків державного медичного страхування [101, с. 10].

Держава, по суті, не бере на себе зобов'язання забезпечити фінансування всього комплексу послуг відновлення здоров'я, а лише створює необхідні умови для того, щоб відповідні фонди фінансових ресурсів були створені працівниками й працедавцями, та здійснює нагляд за функціонуванням усієї системи медичного страхування. За державного медичного страхування застрахована особа може самостійно обирати необхідні види послуг: амбулаторна, стаціонарна допомога, страхування на випадок хвороби з виплатою щоденної грошової компенсації, витрати на санаторно-курортне лікування, курортна реабілітація після перенесених травм чи хвороби та ін. [100, с. 33–37].

Англосаксонська модель (відома як модель В. Беве-ріджа) застосовується Великою Британією та Ірландією. Принципові засади даної моделі ґрунтуються на універсальності системи соціального захисту, що забезпечує загальне покриття всіх громадян, які потребують соціальної допомоги, та уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається в стандартизованості способів розрахунку розміру та умов фінансової підтримки населення, отримання гарантованих послуг з відновлення здоров'я. Основними джерелами фінансування є страхові внески та бюджетні кошти. На відміну від континентальної, ця модель передбачає досить низькі соціальні виплати з соціального страхування, за домінантною ролі соціальної допомоги в системі соціального захисту.

Скандинавська модель соціального захисту населення характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Надання соціальних послуг і здійснення виплат не визначається зайнятістю та сплатою страхових внесків. Високий рівень соціального захисту, за даною моделлю, досягається за рахунок фіскальної політики, спрямованої на вирівнювання доходів та прибутків. Необхідною попередньою умовою функціонування такої моделі є високо

організоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється переважно за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески суб'єктів господарювання і найманих робітників. У цей час посилюється тенденція залучення фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, внесків найманих працівників у фінансуванні страхових програм на фоні скорочення соціальних видатків держави.

Південноєвропейська модель представлена в Італії, Іспанії, Греції, Португалії. У цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені протягом останніх десятиліть. Як правило, рівень соціальної захищеності в цій моделі відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї. Тому сім'я та інші інститути громадянського суспільства відіграють не останню роль, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат фінансового добробуту окремих категорій громадян. Дану модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну.

Зазначимо, що у всесвітній історії охорони здоров'я вивчають модель М. Семашко. Сформульована ним концепція охорони здоров'я передбачає, що держава бере на себе відповідальність за охорону здоров'я громадян, забезпечує загальний доступ населення до безкоштовного медичного обслуговування, надання висококваліфікованої медичної допомоги з метою збереження здоров'я, лікування та реабілітації громадян. За цією моделлю формування і використання фінансових ресурсів у системі охорони здоров'я контролюється державою через систему директивного управління [59, с. 20].

Жодна із зазначених моделей не зустрічається в чистому вигляді, однак елементи соціального страхування мають місце у всіх зазначених моделях. Найбільш вірогідно, що, виходячи з українських реалій та перспектив європейської інтеграції, наша держава розвиватиме систему медичного

страхування, яка найбільше відповідатиме континентальній моделі соціального захисту населення, і саме розвиток страхової медицини забезпечуватиме фінансування базових послуг курортно-рекреаційної сфери, зокрема санаторно-курортного лікування та реабілітації.

Всесвітня організація охорони здоров'я акцентує увагу на тому, що при побудові системи фінансування потрібно виходити із людського фактора, оскільки: з одного боку, громадяни надають кошти, необхідні для оплати послуг, з іншого, – єдиною причиною залучення цих коштів є покращення здоров'я і добробуту населення. Відповідно фінансування санаторно-курортних послуг у системі охорони здоров'я населення проходить за алгоритмом:

1) інституціоналізація джерел фінансування: частина доходів домогосподарств, підприємств, організацій, загальне оподаткування (бюджет), спеціальне оподаткування (внески обов'язкового або добровільного медичного страхування; прямі платежі з особистих коштів громадян (плата за надані послуги, пожертви);

2) створення страхового пулу, акумулювання та управління фінансовими ресурсами для забезпечення гарантії розподілу фінансових ризиків, зумовлених різною вартістю послуг та платоспроможністю споживачів;

3) проведення закупівель послуг з можливістю комбінувати різні механізми закупівель:

– держава здійснює бюджетні асигнування через розпорядників бюджетних коштів власним постачальникам послуг (інтеграція закупівель та забезпечення послугами);

– інституційно відокремлене агентство зі закупівель (фонд медичного страхування, урядова інституція) проводить придбання послуг, виражаючи суспільні інтереси;

– споживачі самі платять безпосередньо постачальнику за надані послуги [100, с. 4].

Механізм державного регулювання курортно-рекреаційної сфери найбільше відповідатиме критеріям ефективності функціонування національної системи охорони здоров'я,

коли забезпечуватиме виконання державних соціальних гарантій, для чого він повинен мати надійні методологічні засади. На даний час норматив санаторно-курортного забезпечення у сфері охорони здоров'я не має економічно обґрунтованої основи визначення та не узгоджується з реальними потребами фінансового забезпечення лікування, оздоровлення й реабілітації громадян відповідно до соціальних гарантій держави.

Оскільки страхові механізми фінансування відновлення здоров'я населення в Україні не набули поширення, на фоні зростаючих потреб в санаторно-курортному лікуванні та оздоровленні населення головними джерелами механізму державного регулювання курортно-рекреаційної сфери залишається спроможність населення у самофінансуванні курортно-рекреаційних послуг та бюджетне фінансування необхідного мінімуму соціально значущих послуг санаторно-курортного лікування й курортної реабілітації. Це пов'язано з тим, що потреба фінансування охорони здоров'я з джерел суспільних фондів практично необмежена, тому й передбачається першочергове фінансування гарантованого мінімуму послуг, а проблема фінансового забезпечення оздоровлення населення вирішується, в кращому разі, за залишковим принципом, оскільки випадає з системи пріоритетів соціальної підтримки. Недофінансування соціальних гарантій, неефективне використання фінансових ресурсів стає поширеним явищем у сфері охорони здоров'я, особливо – стосовно санаторно-курортного лікування та реабілітації громадян.

До джерел фінансового забезпечення санаторно-курортного лікування й оздоровлення населення відноситься бюджетне фінансування; певною мірою його доповнюють кошти профспілкових організацій, громадських організацій та фондів, компенсаційні виплати в порядку страхування, кошти благодійних організацій та спонсорів, реалізація послуг населенню за зниженими тарифами та на компенсаційних засадах. Співвідношення різних типів фінансування визначається системою цінностей, які склалися в суспільстві, а конструювання вартості курортно-

рекреаційних послуг ґрунтуються на критеріях їх доступності, якості й ефективності для людини та її здоров'я. Соціальний вектор розвитку курортно-рекреаційної сфери не виключає ринкові засади підприємництва, комерційного госпрозрахунку, самоокупності, самофінансування виробників курортно-рекреаційних послуг.

Охорона здоров'я пов'язується із сукупністю заходів, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, медичними та фармацевтичними працівниками і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості її життя [45].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) координує міжнародне співробітництво з метою розвитку й удосконалення національних систем охорони здоров'я. Крім того, в рамках співробітництва України з цією організацією мають узгоджуватися і превентивні заходи, спрямовані на профілактику захворювань, залучення населення до здорового способу життя й курортно-рекреаційної діяльності.

Однією із важливих проблем сучасної практики охорони здоров'я в Україні є те, що вона обмежується лікуванням, при цьому незначна роль відводиться профілактичним заходам через залучення населення до здорового способу життя, санаторно-курортного оздоровлення і рекреації. Водночас, профілактика захворювань у 2,7 раза менш затратна, ніж суто лікування, а ведення здорового способу життя у 5 разів є ефективнішим, ніж лікувально-діагностична діяльність [28].

У світі активно розвивається пропозиція курортно-рекреаційних послуг, однак фінансування потреб у відновленні здоров'я громадян із суспільних фондів споживання навіть у країнах з високим рівнем економічного благополуччя і соціального розвитку не перевищує суспільних гарантій системи охорони здоров'я. Тому фінансове забезпечення гарантованих суспільством курортно-рекреаційних послуг не повинно виходити за межі суспільного договору.

У минулому європейські спа-курорти могли розраховувати на фінансову підтримку державних служб охорони здоров'я, однак об'єми фінансування поступово скорочувались та повністю призупинялись. Зокрема, у Великобританії, у зв'язку із падінням попиту на послуги SPA, їх фінансування, починаючи з 1976 р., призупинилось, незважаючи на те, що курортні об'єкти належали медичним закладам і підпорядковувались Національній службі охорони здоров'я. Останнім спа-курортом, який функціонував за бюджетні кошти, став Бат, але і він закrywся в 1978 р. Німеччина у 1996 р. обмежила строки перебування на спа-курортах і поступово відмовилась від прямого державного фінансування видатків на санаторно-курортне лікування й оздоровлення населення, замістивши цей фіскальний простір програмами медичного страхування [65].

Навіть за умови, що всі витрати, пов'язані з охороною здоров'я, покладатимуться на державу, та їх фінансування здійснюватиметься через бюджетну систему й державні цільові фонди, підприємства курортно-рекреаційної сфери виконуватимуть лише певну частину функцій системи охорони здоров'я, за якими закріплені бюджетні повноваження держави й місцевого самоврядування. Однак ринковий потенціал курортно-рекреаційної сфери ґрунтується на попиті споживачів, а не на бюджетних асигнуваннях, безповоротній фінансовій допомозі, грошових компенсаціях на санаторно-курортне лікування. У зв'язку з цим виробники, вирішуючи ринкову проблему, що як і для кого виробляти, мають розробляти конкурентоспроможну пропозицію курортно-рекреаційних послуг й активно її просувати на внутрішньому і зовнішніх ринках. Для цього курортно-рекреаційні послуги потрібно максимально поєднувати з туристичними, що в сучасних умовах вимагає переведення їх на ринкову основу.

Список використаних джерел

1. Артьомова Т.І. Система соціального захисту в Україні // Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія: у 2 ч. – Ч. 1 / Т.І. Артьомова ; за ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 389 с.
2. Бабов К.Д. Впровадження наукових здобутків у галузі медичної реабілітації в реформу охорони здоров'я / К.Д. Бабов, Т.А. Золотарьова // Наук. журнал МОЗ України. – 2012. – № 1. – С. 126–131.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [пер. с англ. изд. 2-е, испр. и доп.] / Д. Белл. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
4. Бэкон Р. Избранное / Р. Бекон. – М. : Изд-во Францисканцев, 2005. – 480 с.
5. Ведмідь Н.І. Санаторно-курортний комплекс: сервісне управління : монографія / Н.І. Ведмідь. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 536 с.
6. Ведмідь Н.І. Санаторно-курортна послуга та її місце у класифікаційній структурі послуг / Н.І. Ведмідь // Вісник НУ «Львівська політехніка»: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 727. – С. 195–204.
7. Ведмідь Н.І. Сервісне управління підприємствами курортно-рекреаційної сфери : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Н.І. Ведмідь. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 40 с.
8. Влащенко Н.М. Вдосконалення управління асортиментом послуг санаторно-курортних підприємств / Н.М. Влащенко // Економічний форум. – 2015. – № 3. – С. 279–285.
9. Влащенко Н.М. Забезпечення соціально-економічного розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу : монографія / Н.М. Влащенко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. – 253 с.

10. Гальчинський І.А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми знань / І.А. Гальчинський. – Київ : Либідь, 2013. – 472 с.
11. Гаман П.І. Розвиток рекреаційної сфери Карпатського регіону України: теорія та практика державного регулювання : монографія / П.І. Гаман; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 306 с.
12. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія / О.А. Грішнова. – Київ : Знання, 2001. – 254 с.
13. Гуменюк В.В. Інституціоналізація фінансового забезпечення курортної справи / В.В. Гуменюк // Банківська справа. – 2012. – № 3. – С. 89–94.
14. Гуменюк В.В. Рекреаційна діяльність як муніципальний важіль оптимізації ринку праці / В.В. Гуменюк, М.В. Угрин // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. – 2011. – № 8. – С. 214–221.
15. Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. – Донецьк : ІЕПД України, ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2001. – 270 с.
16. Гудзь П.В. Рекреаноміка як теорія та практика рекреаційної діяльності / П.В. Гудзь // зб. тез доповідей науково-практичної конференції «Інформаційні системи та економіко-математичні методи управління туристично-рекреаційною діяльністю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.univector.net/ariu/departments/conferences/2005/15t.pdf>
17. Данилишин Б.М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства : монографія / Б.М. Данилишин, В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук. – Київ : Нічлава. – 2005. – 328 с.
18. Державний класифікатор України. ДК 009–96 «Класифікація видів економічної діяльності». Видання офіційне. – Київ : Держстандарт України, 1996. – 249 с.

19. Дитон А. Великий побег: Здоровье, богатство и истоки неравенства / А. Дитон. – М. : Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. – 368 с.
20. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
21. Там само. – 2002. – Т. 3. – 952 с.
22. Загальний Класифікатор «Галузі народного господарства України». – Київ : Мінстат України, 1996. – 67 с.
23. Захарченко П.В. Модели экономики курортно-рекреационных систем : монографія / П.В. Захарченко. – Бердянск : Издатель Ткачук А.В., 2010. – 392 с.
24. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма / Н.И. Кабушкин. – Минск : БГЭУ, 1999. – 644 с.
25. Кенэ Ф. Анализ арифметической формулы Экономической таблицы, показывающей распределение ежегодных издержек земледельческой нации / Франсуа Кенэ // Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. – М. : Эксмо, 2008. – С. 350–367.
26. Климовских Н.В. Вопросы стратегической устойчивости предприятий санаторно-курортной отрасли / Н.В. Климовских // Психология. Экономика. Право. – 2014. – № 2. – С. 52–59.
27. Коваленко Т.Ю. Державне управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні : монографія / Т.Ю. Коваленко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2014. – 277 с.
28. Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2011, № 1164-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80>
29. Концепция санаторно-курортного лечения и оздоровления населения Республики Беларусь. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 04.11.2006 № 1478.

- [Електронний ресурс]. – Законодавство Беларусі. – Режим доступу : <http://pravo.newsby.org/belarus/postanovsm6/sovml52.htm>
30. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, В. Вонг, Дж. Сондерс. – М. : И.Д. Вильямс, 2012. 752 с.
  31. Лагутін В.Д. Людина і економіка: Соціоекономіка / В.Д. Лагутін. – Київ : Просвіта, 1996. – 335 с.
  32. Луцишин І.Я. Санаторно-курортна сфера – важлива складова євроінтеграційного вектора України / І.Я. Луцишин // Продуктивні сили і регіональна економіка. – 2008. – Ч. 2. – С. 195–198.
  33. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій : монографія / за ред. Е.М. Лібанова. – НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України. – Київ, 2006. – 356 с.
  34. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. – М. : Директ-Медиа, 2012. – 2127 с.
  35. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика : монографія / С.В. Мельниченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 493 с.
  36. Михайліченко Г.І. Інноваційний розвиток туризму : монографія / Г.І. Михайліченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.
  37. Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків (Ніццька угода). Дев'ята редакція. Друге змінене видання. Державне підприємство «Український інститут промислової власності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.ukrpatent.org/mktp9-2/viewclasses.php?vid=6>
  38. Мор Т. Утопія. Місто сонця / Т. Мор, Т. Кампанелла / пер. з лат.; вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка / передм. Й. Кобова]. – Київ : Дніпро, 1988. – 207 с.
  39. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження : монографія / С.В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.

40. Надюк З.О. Державне регулювання ринку медичних послуг в Україні : монографія / З.О. Надюк. – Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя [б.в.], 2008. – 296 с.
41. Національний класифікатор України. ДК 009:2005. – Київ : Держкомстат України, 2005 «Класифікація видів економічної діяльності». – 325 с.
42. Національний класифікатор України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html
43. Никитина О.В. Управление формированием интегрированных санаторно-курортных комплексов в регионе : монография / О.В. Никитина. – СПб. : СПбГИЭУ, 2012. – 290 с.
44. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – Київ : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
45. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України: від 19.11.1992, № 2801-ХІІ, редакція від 15.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
46. Основы маркетинга [пер. с англ. / Ф. Котлер и др.]. – 2-е изд. – СПб. : Вильямс, 1999. – 1152 с.
47. Особенности предпринимательской деятельности в рекреационной сфере / А.И. Амоша, Л.Н. Саломатина // Экономика промышленности. – 2008. – № 2. – С. 152–159.
48. Оуэн Р. Замечание о влиянии промышленной системы / Р. Оуэн // Избранные сочинения / Роберт Оуэн. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – С. 67–85.
49. Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування: Наказ Міністерства соціальної політики України: від 13.03.2015, № 279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0313-15>

50. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України: від 05.10.2000, № 2017-III, редакція від 07.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
51. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей: Постанова Кабінету Міністрів України: від 27.04. 2011, № 446, редакція від 12.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF>
52. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 р., № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2026-14>
53. Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.09.2008 № 375-VI, редакція від 09.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-17>
54. Про соціальні послуги : Закон України від 09.06.2003 № 966-IV, редакція від 18.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
55. Розенблум М. В экономике он был Моцартом, а вокруг толпились Сальери ; пер. с англ. Е. Кандопожского / М. Розенблум // Terra Economicus. – 2013. – № 1. – С. 152–154.
56. Рутгайзер В.М. Сфера услуг: новая концепция развития / В.М. Рутгайзер. – М. : Экономика, 1990. – 158 с.
57. Рутинський М.Й. Класифікація та типологія курортів / М.Й. Рутинський. // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2007. – № 34. – С. 236–246.
58. Сен-Симон А. О теории общественной организации / А. Сен-Симон // Избранные сочинения : в 2 т. / пер. с фр. Л.С. Цветлиной. – М.-Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1948. – Т. 1. – С. 435–452.

59. Системи соціального страхування зарубіжних країн / [Г.В. Григораш, Т.Ф. Григораш, В.Я. Олійник, І.Т. Субачов]. – Київ : Центр навч. літ., 2008. – 144 с.
60. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – Київ : Port-Royal, 2001. – 594 с.
61. Смовженко Т.С. Державна політика сприяння розвитку підприємництва : монографія / Т.С. Смовженко; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л. : ЛБІ НБУ, 2001. – 461 с.
62. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_599&c=1
63. Черняк О.І. Сучасні проблеми прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем : монографія / за ред. О.І. Черняка, П.В. Захарченка. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О.В., 2014. – 458 с.
64. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.
65. Холowej Дж. К. Туристичний бізнес ; пер. з 7-го англ. вид. / Дж. К. Холowej, Н. Тейлор. – Київ : Знання, 2012. – 798 с.
66. Чайковська О.В. Фінансове забезпечення розвитку санаторно-курортних закладів : монографія / О.В. Чайковська, Г.П. Костенко; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2013. – 260 с.
67. Черниш О.І. Теоретико-методологічні засади формування нових механізмів державного регулювання в сфері соціально значимих послуг : дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / О.І. Черниш; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк, 2006. – 434 с.
68. Чухно А.А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А.А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 4–12.

69. Aegon Analyst and Invest Conference Transcript [Electronic resource]. – Access mode: [http://www.aegon.com/en/Home/---/Search-Results/?q=healthy% 20 lifestyles&s=1](http://www.aegon.com/en/Home/---/Search-Results/?q=healthy%20lifestyles&s=1)
70. Becker G.S. Human Capital / G.S. Becker. – New York : National Bureau of Economic Research. – 1964. – 187 p.
71. Bitner M. Trends in travel and tourism marketing: The changing structure of distribution channels / M. Bitner, B. Booms // Journal of travel research. – 1982. – № 4. – P. 39–44.
72. Butler G. Introduction To Community Recreation / George Butler. – New York, London : McGraw-Hill Book Company, 1940. – 547 p.
73. Butler R. The Resort Cycle Revisited – A Decade of Discussion / Richard Butler // AAG Annual Meetings 1990. Paper presented to Association of American Geographers Conference [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.aag.org/cs/annualmeeting>
74. Clark C. The conditions of economic progress / Colin Clark. – London: Macmillan and co., limited, 1940. – 504 p.
75. Debbage K. Oligopoly and the resort cycle in the Bahamas / K. Debbage // Annals of Tourism Research. – 1990. – № 4. – P. 513–527.
76. Dunn H.L. High-level wellness for man and society / H.L. Dunn // American Journal of Public Health and the Nations Health. – 1959. – № 6. – P. 786–792.
77. European spas association. Szeged Consensus Statement on Balneology and Health Resort Medicine [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.espa-ehv.eu/spamedicine/>
78. Fisher A. Production, primary, secondary and tertiary / A. Fisher // Economic Record. – 1939. – № 115. – P. 24–38.
79. Fourastié J. Le progrès technique et l'évolution économique / J. Fourastié. – Paris : Institut d'Études Politiques de Paris, 1952. – 249 p.
80. Fourier C. Le nouveau monde industriel et sociétaire ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle Livret d'annonce / C. Fourier. – Paris : Librairie Sociétaire, 1848. – 490 p.

81. Illich I. Limits to Medicine: Medical Nemesis : the Expropriation of Health / I. Illich. – New York : Random House, 1976. – 36 p.
82. King B. Resorts in Australian tourism: a recipe for confusion? / B. King, P. Whitelaw // Journal of Tourism Studies. – 1992. – № 3. – P. 41–48.
83. Kuznets S.S. Population, Capital, and Growth: Selected Essays / S.S. Kuznets. – New York : W.W. Norton & Co., 1974. – 352 p.
84. Leavy H.R. The spa encyclopedia: a guide to treatments & their benefits for health & healing / H.R. Leavy, R.R. Bergel. – Kentucky, USA : Cengage Learning, Inc, 2002. – 174 p.
85. Mason P. Tourism Impacts, Planning and Management (3 rd edition) / P. Mason. – New York : Routledge, 2016. – 272 p.
86. Melnychenko S.V. Health resort enterprises: between stagnation and modernization / S.V. Melnychenko // Herald of KNUTE. – 2013. – № 2. – P. 57–67.
87. McCarthy E. Basic Marketing: A Managerial Approach / E. McCarthy, 1960. – 770 p.
88. McConnell K. Aggregation in Recreation Economics: Issues of Estimation and Benefit Measurement / K. McConnell, N. Bockstael // Northeastern Journal of Agricultural and Resource Economics. – 1984. – № 2. – P. 181–186.
89. Nordin S. Innovative destination governance: The Swedish ski resort of Are / S. Nordin, B. Svensson // The International Journal of Entrepreneurship and Innovation. – 2007. – № 1. – P. 53–66.
90. O lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych: Ustawa Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej: z dnia 28 lipca 2005r. – [źródło elektroniczne]. – Tryb dostępu : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000651>
91. Prideaux B. The resort development spectrum – a new approach to modeling resort development / B. Prideaux // Tourism Management. – 2000. – № 3. – P. 225–240.

92. Pforr C. The German spa and health resort industry in the light of health care system reforms / C. Pforr, C. Locher // *Journal of Travel & Tourism Marketing*. – 2012. – № 3(29). – P. 298–312.
93. Rostow W.W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* / W.W. Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 320 p.
94. Say J-B. *A Treatise on Political Economy* / J.-B. Say. – Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008. – 488 p.
95. Shank J. *Therapeutic Recreation in Health Promotion and Rehabilitation* / J. Shank, C. Coyle. – Pennsylvania, USA : Venture Pub, 2002. – 279 p.
96. Shultz T. Human Capital in the *International Encyclopedia of the Social Sciences* / T. Shultz. – New York : National Bureau of Economic Research. – 1968. – 238 p.
97. Smith A. Beach resort evolution: Implications for planning / A. Smith // *Annals of Tourism Research*. – 1992. – № 19. – P. 304–322.
98. Stiles R. Integrated resort development in the Asia Pacific region / R. Stiles, S. Wilke // *Travel & Tourism Analyst*. – 1991. – № 3. – P. 22–37.
99. Strapp J. The resort cycle and second homes / J. Strapp // *Annals of Tourism Research*. – 1998. – № 4. – P. 504–516.
100. *The world health report: health system financing: the path to universal coverage*. World Health Organisation. Switzerland Geneva. – 2010. – 106 p.
101. Thurow C. *Von Bismarck bis heute. – Zur Geschichte der Sozialversicherung in Deutschland* / C. Thurow. – München : GRIN Verlag GmbH, 2006. – 15 s.
102. Witter B. Attitudes about a resort area: a comparison of tourists and local retailers / B. Witter // *Journal of Travel Research*. – 1985. – № 24. – P. 14–19.
103. Yu. S. Tyunnikov. Recreational Behavior in Terms of Crucial Problems of Formation / Yu.S. Tyunnikov, V.V. Krylova // *European Journal of Contemporary Education*. 2013. – Vol. 3(1). – P. 54–64.

Розділ 2

СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

2.1. Теоретичні засади державного регулювання курортно-рекреаційної сфери

Суспільно-економічний розвиток України перебуває на складному етапі: з одного боку, виявляється неспроможність ринку задовольняти запити споживачів у відновленні здоров'я через санаторно-курортне лікування й оздоровлення, а з іншого, – неспроможність державної влади гарантувати соціальний захист населення та всебічно сприяти людському розвитку. Очевидно, що курортно-рекреаційна сфера не спроможна розкрити повною мірою саморегулятивний потенціал.

«Співвідношення ринку та державного регулювання у країні відображає діалектичну взаємодію у ній усуспільнення та відособлення, монополізації та конкуренції», – зазначав А. Чухно. Якщо увага концентрується на усуспільненні, причому всупереч реальному усуспільненню відбувається формальне одержавлення економіки, її державна монополізація, то це неминуче різко звужує межі і спотворює ринок, утверджується адміністративно-командна система господарювання підприємства управління. Якщо ж діалектична єдність – усуспільнення та відособлення – відбувається не однобічно, коли реальне усуспільнення органічно поєднується з повною самостійністю господарюючих суб'єктів, тоді створюються всі можливості для розвитку повноцінного ринку і для використання гнучких державних методів, які сприяють розвитку економіки [97, с. 132].

«Особливістю державного регулювання, що відрізняє його від управління, є врахування законів ринку в ході реалізації управлінських функцій», – вважають автори наукової розробки, тим самим розкривають суть державного управління як теоретичну оболонку та концептуальну основу реалізації відповідного механізму, а державному регулюванню відводять місце «в практичному вимірі з обов'язковим включенням поточних процесів на ринку та їх прогнозів»

[3, с. 9]. «У зв'язку з тим, що поняття державного регулювання є вужчим за дефініцію державного управління, відповідно складові механізми державного регулювання мають більш деталізований, конкретний характер» [3, с. 11].

Стосовно врахування об'єктивних законів ринку, то очевидно, що державне управління керується ними в моделях трансформаційної, змішаної економіки та відкидає їх в умовах командно-адміністративної системи. Однак якщо у сфері державного управління потрібно керуватись переважно нормативним підходом аналізу ринкових процесів, за яким основна увага приділяється пошуку відповідей на актуальні питання, окреслені функціями держави, філософському переосмисленню її ролі та значення в суспільно-економічному розвитку, обґрунтуванні цілей та методів їх досягнення, визначенню завдань, напрямів та шляхів їх реалізації, розробці програм соціального забезпечення санаторно-курортного лікування й оздоровлення населення, то для державного регулювання курортно-рекреаційної сфери прийнятний позитивний підхід, за допомогою якого досліджується об'єктивна реальність, аналізується економічна кон'юнктура, розглядається дійсний стан і тенденції ринкової взаємодії, враховуються запити економічних агентів, реалізуються відповідні заходи.

В «Енциклопедії державного управління» подано диференційовані підходи до розкриття поняття державного регулювання. Зокрема, під державним регулюванням в умовах ринкової економіки розуміється вплив держави на економічну систему, спрямований на досягнення цілей її економічної політики в умовах ринкової економіки [28, с. 153], а державне (урядове) регулювання економіки розглядається як комплекс заходів, інструментів, методів і механізмів координації економічних відносин у суспільстві, суб'єктом яких є держава та її інститути з притаманними їм важелями цілеспрямованого впливу на перебіг економічних процесів [5, с. 143–144].

Н. Богомолова зазначає, що державне регулювання підприємницької діяльності у сфері послуг представляє собою процес, а до інструментів впливу, за допомогою яких він реалізується, включає закони, норми, правила, принципи, методи... [4, с. 216].

Процес зародження та розвитку підприємництва нерозривно пов'язаний із становленням та розвитком державності, оскільки ці процеси в Україні, по суті, почалися в один і той самий час і постійно супроводжують один одного. Узгоджене вільне підприємництво можливе лише в умовах свободи ринку, де приватна власність є обов'язковою передумовою його становлення і розвитку.

Питання державного регулювання підприємницької діяльності вперше закріплено в національному правовому полі із прийняттям 07.02.1991 р. Закону України «Про підприємництво» № 698-ХІІ, зокрема в ст. 15 «Державне регулювання підприємництва» визначено основні форми відносин органів державного управління з підприємцями через: податкову і фінансово-кредитну політику; ціни і правила ціноутворення; ліцензування, концесії, лізинг, науково-технічні, економічні та соціальні програми... [83].

Із призупиненням дії Закону України «Про підприємництво» 01.01.2004 р. набрав чинність Господарський кодекс України, в якому правові засади державного регулювання економіки конструктивно доопрацьовано, зокрема:

– окреслено напрями державної економічної політики: структурно-галузева, зовнішньоекономічна, інституційних перетворень, антимонопольно-конкурентна, інвестиційна, амортизаційна, грошово-кредитна, валютна, цінова, бюджетна, податкова;

– закріплено типологію засобів державного регулювання: державне замовлення, ліцензування, патентування, технічне регулювання, застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій [12].

Доволі складно провести розмежування засобів державного регулювання в курортно-рекреаційній сфері від таких суміжних у соціальному плані сфер, як охорона здоров'я і туризм. Державна політика в курортно-рекреаційній сфері нерозривно пов'язана із системою охорони здоров'я, оскільки її спрямування стосується підвищення рівня здоров'я та покращення якості життя громадян.

Фахівець з лікувальної справи З. Надюк вважає, що першочерговою функцією сучасної держави повинно стати забезпечення надійного фінансово-економічного регулювання і контролю, створення законодавчих умов, які зорієнтовані на розвиток ринкової інфраструктури і заохочення самоорганізації [47, с. 100].

Необхідно зауважити, що функції регулювання й контролю виконують одночасно превентивну роль і стимулюють до організації економічної діяльності відповідно до встановлених параметрів, критеріїв, стандартів, норм і нормативів. Їх адміністративно-розпорядче вираження спостерігається за різними видами професійно-економічної активності у формі системи ліцензійно-акредитаційних заходів. У контексті державного регулювання курортно-рекреаційної сфери, відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII предметним полем ліцензування є: медична практика; виробництво лікарських засобів (мінеральні лікувальні води, препарати на основі лікувальних грязей, озокериту та ін); турсервісна діяльність, а в частині підготовки майбутніх фахівців – освітня діяльність [74].

Акредитація виробників курортно-рекреаційних послуг за медичним профілем означає офіційне визнання (підтверджується акредитаційним сертифікатом) належних умов для якісного, своєчасного, кваліфікованого медичного обслуговування, дотримання стандартів у сфері охорони здоров'я, відповідності медичних працівників єдиним кваліфікаційним вимогам відповідно до розроблених «Критеріїв державної акредитації санаторно-курортних закладів України», затверджених наказом МОЗ України № 167 від 08.05.2002 р. [37].

Вважаємо прийнятним трактування державного регулювання рекреаційної сфери, сформульоване науковцями А. Мерзляк і В. Яцук, яке, по-перше, окреслюється «системою законодавчих, фінансових, економічних норм для відповідних державних органів та громадських організацій»; по-друге, визначає конфігурацію цілей і простір їх реалізації в напрямі розвитку «інтелектуалізованих продуктивних сил людини, показником регулювання яких є соціально-економічний ефект від збільшення вільного часу, подовження терміну життя, покращення здоров'я людини, підвищення творчих можливостей і соціальної віддачі людини», по-третє, детермінує розробку заходів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності, зростання доходів, нарощування прибутковості [44, с. 47].

П. Гаман зазначає, що фінансово-економічне регулювання розвитку рекреаційної сфери здійснюється через: 1) механізм платежів за використання природно-рекреаційних ресурсів; 2) ефективну податкову політику; 3) систему місцевих зборів (курортний, рекреаційний збір, податок на приватний житловий фонд, який використовується в рекреаційних цілях; 4) механізм ціноутворення на рекреаційні послуги; 5) інвестиційну політику і кредитування [9, с. 37].

Економічна політика держави, як зазначав Дж.Стігліц, ґрунтується на функціонуванні державного сектору, який забезпечує регулювання екстерналій – зовнішніх ефектів, за наявності яких ринкова взаємодія втрачає своє головне призначення – ефективність [89, с. 23].

Дж. Гелбрейт зазначав, що державна власність є одним із найбільш важливих інструментів регулювання суспільно-економічного розвитку, який потрібно активно застосовувати в макроекономічній політиці, оскільки за ним закріплена роль стабілізації економічної системи держави [18, с. 279].

У доповіді НАН України «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015» розглядалась проблема подолання «родової травми» приватизації в Україні, що сформувала неефективного власника, спричинила надмірну концентрацію

ресурсів у руках невеликої групи, породила олігархічні клани й масове зубожіння, соціальне напруження і політичне протистояння. Водночас, провідні українські вчені вважають, що наслідки руйнівної приватизації не можна виправити зворотним шляхом відбору отриманої поза правовим полем власності, а потрібно підвести умовну лінію під пройденими етапами приватизації, провести за законом легалізацію майна на прийнятних для власників і суспільства правових і фінансових засадах... [48, с. 11–12].

Довгострокова заборона приватизації санаторно-курортних підприємств, унеможливлення їх перепрофілювання відповідно до соціально-економічних потреб споживачів, обмеження доступу до фінансових ресурсів та інвестицій, встановлення заборони для іноземного капіталу, незалежно від його походження, не можуть розглядатися як заходи державного регулювання, спрямовані на захист курортно-рекреаційної сфери, оскільки їх дія є руйнівною. Можливість інтеграції українських курортів в європейський економічний простір через ефективну приватизацію, залучення іноземного капіталу й глибокі перетворення в напрямі розвитку рекреації так і не була реалізована в системі геопросторових пріоритетів трансформації національної економіки.

Приватизаційні процеси у жодному разі не повинні затягуватися. Кожен день зволікань ускладнює кризовий стан підприємств, обертається втраченими можливостями для державної скарбниці, бізнесу та громадян. Організуючи системну хвилю масової приватизації на тлі бюджетної консолідації, тимчасових економічних проблем і соціального напруження, польський реформатор Л. Бальцерович стимулював перспективні структурні зрушення на користь розвитку приватної ініціативи, підприємництва і торгівлі, формування внутрішнього ринку, створення нових робочих місць [101, с. 164]. Рецепт реформ, запропонованих Л. Бальцеровичем для України, ґрунтується на позитивному досвіді Республіки Польща і охоплює ряд заходів державного регулювання економіки, зокрема:

1) більше фахової приватизації, менше державного сектору економіки;

2) менше приписів і адміністративних дій, які гальмують легальне підприємництво і сприяють корупції;

3) більше інвестицій, яким потрібен добрий інвестиційний клімат;

4) інвестор має знати, що власності його не позбавлять...

Окремі дослідники, враховуючи інтенсивність продажу державного майна, висловлюють надмірні побоювання, що «найближчим часом саме поняття «приватизація» увійде в історію» [20]. Варто зазначити, що проблема полягає не в масовій приватизації, а в масових порушеннях, корупційних діях, які з нею пов'язані, в недоотриманні коштів у бюджет і переході об'єктів до неефективного власника...

Безперечно, приватизація не є панацеєю, й усіх проблем розвитку курортно-рекреаційної сфери за допомогою цього інструменту державного регулювання економіки вирішити не вдасться. Однак кращої альтернативи за формування реального приватного власника виробництва курортно-рекреаційних послуг немає. Важливою функцією державного регулювання курортно-рекреаційної сфери є недопущення фіктивної, тіньової приватизації та пов'язаних з ними корупційних схем, маніпуляцій з державним чи комунальним майном. Приватизація повинна гарантувати права приватної власності інвесторів, однак і зобов'язувати дотримуватися принципів законності, встановлених правил і умов функціонування об'єктів курортно-рекреаційної сфери. Зазначимо, що націоналізація також не визначає вічні непорушні права державної власності на санаторно-курортні заклади, курортно-рекреаційні території й курортну інфраструктуру. Одержавлення курортно-рекреаційних об'єктів в умовах ринку розглядається як надзвичайно рідкісне явище, застосовується в крайньому випадку, для прикладу, для виправлення помилок приватизаційних процесів чи як можливий інструмент впливу на неефективне функціонування санаторно-курортного закладу в приватному володінні. Використання фінансового механізму акціонування дозволяє встановити контроль над

підприємством у формі викупу контрольного пакета акцій без створення економічної та соціальної напруги й суспільних проблем, пов'язаних зі зміною форми власності.

Протягом декількох системних хвиль приватизації більшість рекреаційних об'єктів у Польщі була приватизована, проте, щодо підприємств лікувального профілю, то тут теж залишаються деякі нерозв'язані проблеми. Зокрема, 1/2 сукупної пропозиції лікувально-оздоровчих послуг формують господарські товариства державної скарбниці, решта належать територіальним громадам, професійним об'єднанням, робітничим організаціям і галузевим службам охорони здоров'я. Позитивним моментом, як зазначають польські науковці, є тенденція розвитку лікувально-оздоровчої бази за рахунок створення нових підприємств приватними власниками. Однак, незважаючи на значні обсяги фінансового забезпечення лікувально-оздоровчих закладів з державної скарбниці, єдиним порятунком під натиском економічних проблем в умовах формування сучасного конкурентного ринку залишається системна їх приватизація [112, с. 152–153].

Приватизаційні процеси в секторі курортно-рекреаційної економіки України мали переважно зовнішньо невиявлений характер. Замість проведення системного ринкового акціонування, відкритого розміщення акцій на фондовому ринку, залучення іноземних інвестицій з провідних економік світу до реалізації інвестиційних проектів розвитку курортно-рекреаційної інфраструктури, проходили суперечливі неринкові процеси привласнення об'єктів курортної нерухомості, а реальні потужні капіталовкладення у модернізацію курортно-рекреаційної сфери, її інноваційний розвиток не здійснювалися на достатньому рівні.

Інституційна норма приватної власності найбільш органічно вписується у витоки економіки курортно-рекреаційних послуг на етнічно-українських територіях і є елементом культурного розвитку української нації, традиційною формою реалізації прав володіння, користування та розпорядження фінансовими ресурсами, інвестованими в об'єкти курортно-рекреаційної сфери.

Відомі у цей час курортно-рекреаційні заклади з'явилися на засадах саме приватної власності у першій половині ХІХ ст. на курортах Прикарпаття (Трускавець, Моршин, Любінський Великий), Закарпаття (Поляна, Синяк), в Криму (Євпаторія, Саки) та інших курортних територій, діяли на комерційних засадах та благодійних ініціативах [23, с. 10].

Процеси зародження курортно-рекреаційної сфери в Україні проходили перманентно на засадах приватної ініціативи. Традиційно, українські оздоровниці та землі, на яких вони знаходилися, перебували у приватній власності. Курортно-рекреаційна діяльність не лише доповнювала тогочасну медичну практику, а й часто використовувалось як самостійний, альтернативний спосіб лікування. Умовно закриті за професійною ознакою виробники курортно-рекреаційних послуг формували соціальну інфраструктуру урядових та недержавних підприємств, установ і організацій. Їхні послуги мали компенсаційний характер і надавались працівникам за необхідністю та з різною метою: стимулювання підвищення продуктивності праці, відпочинку, оздоровлення, лікування, реабілітації [88, с. 103].

Ідеологія функціонування курортів на антиринкових засадах активно впроваджувалася та підтримувалася радянською владою. Становлення командно-адміністративної системи супроводжувалось процесами націоналізації оздоровниць, рекреаційної інфраструктури й призводило до знищення саморегулятивного потенціалу економіки курортно-рекреаційних послуг, замінивши його на механізм централізованого директивного управління.

«Антиподом ринку, – зазначає В. Лагутін, – є розподіл, який здійснюється не вільним ринковим, а директивним централізованим шляхом, тобто на основі дій центрального планового органу (Держплану), який, визначаючи потреби споживачів і можливості виробників, намагається забезпечити суспільну еквівалентність в економіці» [38, с. 10].

Централізоване управління санаторно-курортною сферою знаходилося у компетенції спеціального органу виконавчої влади: Народного комісаріату охорони здоров'я. Питання розподілу санаторно-курортних послуг знаходило розв'я-

зання у загальному плані лікувально-профілактичних заходів тогочасної системи державної медицини, а питання капітального розвитку санаторно-курортних закладів втілювалось через систему промислово-фінансових планів, узгоджених із політикою правлячої партії.

Державне регулювання економіки ґрунтувалось не тільки на ідеологічному усуненні категорії ринку з економічної системи, а й на тотальній ліквідації інституту приватної власності, руйнуванні підвалин конкуренції, вільного ціноутворення, нищенні та переслідуванні підприємництва [7, с. 7]. Натомість возвеличувався суспільний устрій на основі ідей будівництва соціалістичної держави, в якій усі потреби з охорони здоров'я населення задовольняються на засадах «рівноправності» кожної людини та фінансуються через механізм розподілу коштів із суспільних фондів споживання.

У зв'язку із поширенням радянської влади і на західно-українські землі, відбулися радикальні соціально-економічні перетворення, що спричинили ліквідацію інституту приватної власності та унеможливлення підприємництва. Відповідно до ухвали Політбюро ЦК ВКП(б) «Про націоналізацію промислових підприємств і установ на території Західної України» від 3 грудня 1939 р., проведено цілковите одержавлення оздоровниць, що були у приватній власності [2, с. 123].

Пострадянська державна соціальна політика ґрунтувалась на розподільчих відносинах в системі державних фінансів. Кошти соціального страхування, а також санаторії, будинки відпочинку та ряд інших установ перебували в управлінні профспілок. Тривалий період часу в джерелах фінансового забезпечення оздоровлення українського населення домінували кошти державного фонду соціального страхування та кошти профспілкових організацій. Працюючі громадяни внесків до фонду соціального страхування не здійснювали [17, с. 116]. Питання оздоровлення громадян знаходились під егідою профспілкових організацій, які розпоряджались санаторно-курортними послугами, брали участь у розподілі фінансових ресурсів на капітальне будівництво санаторно-курортних закладів.

Бюджет державного соціального страхування утворювався з відрахувань від прибутку підприємств і дотацій державного бюджету. Звісно, що за централізованого розподілу санаторно-курортних послуг існуюча пропозиція не могла задовольнити суспільні потреби в оздоровленні. Значною мірою цей дефіцит заповнювався завдяки господарській діяльності домогосподарств у курортно-рекреаційній сфері, приватному розміщенню в квартирах, сільських садибах тощо.

Соціальна допомога населенню виражалась не тільки в умовно-безкоштовному санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні, а також у формі компенсаційних виплат «на проїзд в санаторій» і «замість путівок в санаторій» [95, с. 135].

Санаторно-курортним лікуванням в умовах командно-адміністративної економіки забезпечувались ветерани війни та члени їх сімей, учасники бойових дій в Афганістані, ветерани праці, особи з інвалідністю, учасники ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. Однак із призупиненням функціонування планової економіки механізм розподілу послуг санаторно-курортного лікування перейшов до української системи соціального захисту населення, хоча й помітно еволюціонував в плані розгалуження пільг, диференціації категорій осіб, які мають право на соціальні послуги, що надаються безоплатно [15, с. 285]. Право на безоплатне санаторно-курортне лікування отримали жертви політичних репресій радянської влади, а згодом – учасники антитерористичної операції (АТО).

Однак соціальне забезпечення санаторно-курортними послугами в умовах суспільно-економічних трансформацій і воєнно-політичної нестабільності в Україні є невпорядкованим і недостатнім для розв'язання зростаючих потреб населення у відновленні здоров'я, а громіздка система пільг виявилася неспроможною виконувати соціальне замовлення у невідкладному санаторно-курортному лікуванні, курортній реабілітації осіб, які дійсно її потребують. Інструментарій безоплатного розподілу санаторно-курортних послуг лише часткового знімає соціальне напруження і згладжує соціальну нерівність, однак не вирішує реальні потреби населення у санаторно-курортному лікуванні, курортній реабілітації та повноцінній рекреації.

В українському суспільстві система цінностей людини трансформується в напрямі формування суверенітету споживача. Водночас із процесами ствердження самодостатності та самоідентифікації людини, що супроводжуються розвитком форм самоорганізації, як зазначає І. Малий, на перший план висуваються проблеми індивідуалізації економіки, поглиблення її просторової локалізації і, як наслідок, дифузії функцій державного регулювання національної економіки в рамках її багатокладної регіонально-територіальної структури [40, с. 12].

До важливих функцій державного регулювання курортно-рекреаційної сфери належать формування інституційних засад сталого розвитку й підтримка визначеного режиму спеціального використання територій із значним рекреаційним та оздоровчим потенціалом [16, с. 76].

Відповідно до *Генеральної схеми планування території України* розроблено пріоритети планування і використання територій, зокрема виділено дві групи територій зі значним рекреаційним, оздоровчим потенціалом, розвиток яких потребує державної підтримки:

– з високим рівнем містобудівного освоєння (Кримське узбережжя Чорного моря, Закарпатська область, курорти Бердянськ, Трускавець);

– з низьким рівнем соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури (Полісся, Східні Карпати, Узбережжя Азовського моря) [57].

Особливий режим державної охорони поширюється на функціонування *курортних і лікувально-оздоровчих зон* (територій, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування й оздоровлення) та *рекреаційних зон* (ділянки суші й водного простору, призначені для організованого масового відпочинку і туризму). Це означає пряму заборону економічної діяльності, яка суперечить цільовому призначенню курортно-рекреаційних територій і може негативно впливати на їх лікувальні якості, санітарний стан, спричинити руйнування екосистеми зазначених територій у майбутньому [73].

Важливим засобом державного регулювання економічного освоєння курортно-рекреаційного простору є встановлення спеціальних умов охорони, відтворення і використання природно-рекреаційних ресурсів через запровадження заповідного режиму, застосування економічних важелів стимулювання сталого розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які, відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ, можуть використовуватися «в оздоровчих та інших рекреаційних цілях» [84].

За дослідженням С. Захаріна, курортні та рекреаційні території складають 9,1 млн га, а це близько 15% усієї території України. Однак існує ряд проблем, які не лише ускладнюють сталий розвиток, а й можуть спричинити руйнування і знищення курортно-рекреаційного потенціалу українських територій. Зокрема, затягування та невиконання робіт із встановлення меж округів і зон санітарної охорони курортів унеможлиблює розробку і затвердження генеральних планів курортів, відбувається стихійна забудова населених пунктів курортних територій житловими та промисловими об'єктами, розвиваються несумісні з курортом виробництва та види економічної діяльності [24, с. 123–124].

У монографії «Курорти державного та місцевого значення», підготовленій фахівцями-практиками з курортології К. Бабовим та О. Нікіпеловою, проведено комплексну оцінку курортно-рекреаційного потенціалу українських територій і розроблено методологічні підходи до визнання їх курортами державного та місцевого значення. Незважаючи на те, що на даний час курортно-рекреаційну сферу України репрезентують понад 50 курортів державного і місцевого значення, існує ряд природних територій України, що володіють не меншим курортно-рекреаційним потенціалом для визнання їх макроекономічними дестинаціями і закріплення за ними відповідного статусу [1, с. 38–44].

Курорт *державного значення* окреслюється межами природних територій, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою

лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань, а курорт місцевого значення формують природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси [73].

Закріплення «республіканського» і «міжнародного» статусу курортів на рівні планової економіки відбувалося через формування відповідного нормативно-правового поля:

– курорти «Березівські мінеральні води» і «Синяк» (Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про затвердження положень про курорти Березівські мінеральні води і Синяк» від 16.08.82 № 42) [65];

– курорти «Поляна», «Сойми», «Любінь Великий», «Миргород», «Ворзель» (Постанова Ради Міністрів УРСР «Про затвердження положення про курорти Поляна, Сойми, Любінь Великий, Миргород, Ворзель» від 12.10.82 № 490) [66];

– курорти «Трускавець» і «Слов'янськ» (Постанова Ради Міністрів УРСР «Про затвердження положень про курорти Трускавець і Слов'янськ» від 16.12.82 № 614) [68];

– курорти «Пуща-Водиця» і «Конча-Заспа» (Постанова Ради Міністрів УРСР «Про затвердження положень про курорти Пуща-Водиця та Конча-Заспа» від 12.07.84 № 291) [67];

– курорт «Гусятин» (Постанова Ради Міністрів УРСР «Про затвердження Положення про курорт Гусятин» від 04.07.89 № 178) [63].

Інституціоналізація статусу курортів «державного значення» в умовах транзитивної української економіки здійснюється за подібним принципом:

– курорт «Сатанів» (Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.1992 року № 591 «Про затвердження Положення про курорт Сатанів») [64];

– курорт «Бердянськ» (Закон України «Про оголошення природних територій міста Бердянська Запорізької області курортом державного значення» № 2305-IV від 11.01.2005) [76];

– курорт «Саки» (Постанова Верховної Ради України «Про оголошення природних територій міста Саки Автономної Республіки Крим курортом державного значення» № 2306-IV від 11.01.2005) [78];

– курорт «Євпаторія» (Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячу оздоровницю – курорт Євпаторія» від 14.07.1999 № 1269) [62];

– курорт «Хмільник» (Закон України «Про оголошення природних територій міста Хмільника Вінницької області курортом державного значення» № 3318-VI від 12.05.2011) [80];

– курорт «Скадовськ» (Закон України «Про оголошення природних територій міста Скадовська Херсонської області курортом державного значення» № 3698-VI від 06.09.2011) [79];

– курорт «Миргород» (Закон України «Про оголошення природних територій міста Миргорода курортом державного значення» № 3699-VI від 06.09.2011) [77];

– курорт «Куяльник» (Проект Закону України «Про оголошення природної території Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення», реєстр. № 3655 від 20.11.2013 р.) [81].

Здобуття статусу курорту державного значення пов'язане з формальними процедурами: встановленням меж округу і зон санітарної охорони, проведенням науково-технічних експертиз наявності, стану, якості природно-лікувальних ресурсів, виконанням технічних, погоджувальних регламентів щодо використання курортно-рекреаційного потенціалу території. Цей процес потребує погодження різноманітних державних інституцій, активної підтримки місцевого самоврядування, застосування інструментів політичного впливу, а також вимагає прийняття спеціального Закону Верховною Радою України про надання статусу курорту державного значення. Зазначений статус у сучасних умовах не створює фінансових преференцій розвитку курорту. У результаті курорт зі статусом державного значення не лише не отримує державну фінансову підтримку для стратегічного розвитку, а й втрачає крихку фінансову стійкість і незалежність, здобуваючи натомість жорстке вертикальне підпорядкування, з яким пов'язані процеси вимивання зароблених фінансових ресурсів, що могли бути спрямовані на сталий розвиток курортно-рекреаційної економіки.

У плані сталого освоєння курортно-рекреаційних територій, регулювання розвитку соціально-економічної інфраструктури, врахування інтересів територіальної громади у цей час більш практичне значення має закріплення статусу курорту місцевого значення і реалізації функцій місцевого самоврядування.

Слід зауважити, що в Україні наявний досвід закріплення курортного статусу за населеним пунктом (містом, селищем, селом) у нормативному порядку з метою рентного регулювання використання природно-рекреаційного потенціалу курортних територій. Зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних» від 28.12.1996 р. № 1576 [61], типізація курортних населених пунктів стала інструментом формування фіскального простору. Пізніше перелік населених пунктів був розширений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до курортних» від 15.12.1997 р. № 1391 [56]. Зазначений модифікований перелік виконував роль допоміжної методичної розробки диференціації розмірів плати за землю у практиці фіскального адміністрування.

Таким чином, реальне становлення курорту й закріплення за ним відповідного статусу є перш за все еволюційним процесом, позиціонуванням його як макродестинації у ринковому просторі, в цій ситуації курорт еволюціонує в напрямі міжнародного визнання і формування ринкової вартості бренду. Водночас українські курорти у своєму стратегічному розвитку не повинні обмежуватися локальними рамками «місцевого і загальнодержавного значення», а розвивати пропозицію послуг відповідно до динаміки кон'юнктури на внутрішньому та зовнішньому ринках, освоювати інновації, здобувати міжнародний конкурентоспроможний статус, європейське і світове визнання.

2.2. Механізм державного регулювання курортно-рекреаційної економіки

Існують різні підходи до визначення сутності механізму державного регулювання економіки. Етимологія поняття «механізм» бере витoki від технічного терміна, що спочатку використовувався у будівництві, промисловому виробництві, військовій справі тощо. Механізм (лат. *mechanismus*, від гр. *mechanē* – машина, знаряддя) – 1) пристосування всередині машини, приладу, апарату, що приводить їх у рух; 2) внутрішня будова, система, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності [21, с. 355].

Дослідник науково-технічного напрямку сумісності механізмів Л. Хауелл (університет Бригам Янг, США) оперує визначенням механізму як особливого пристрою, що використовується для трансферту й трансформації руху, сили або енергії в напрямі від входу до виходу [111, с. 12].

У. Ешбі зазначав, що у повсякденному житті ми зіштовхуємося з системами, внутрішній механізм яких не відкритий повністю, тому для спостереження доводиться застосовувати методи, що відповідають «чорному ящику» [99, с. 128], і не зважаючи на різні рамки професійних досліджень, – кожний механізм пристосований до своєї мети, яку можна визначити як підтримку значень деяких суттєвих змінних у допустимих межах [99, с. 386].

Особливої уваги заслуговує визначення економічного механізму авторитетними вченими: Л. Гурвіц, Р. Майерсон і Е. Маскін – лауреати Нобелівської премії з економіки за 2007 р. за «основоположний внесок у теорію економічних механізмів» – розглядають будь-яку взаємодію між економічними суб'єктами як стратегічну гру, а механізмом визначають саму форму гри. Гра – це опис кон'юнктури, правил дій суб'єктів ринку і наслідків певного набору дій. Механізм – взаємодія між суб'єктами і центром: кожен суб'єкт у приватному порядку посилає центру повідомлення m_i ; центр, отримавши всі повідомлення, обчислює передбачуваний результат: $Y = f(m_1, \dots, m_n)$; центр оголошує результат Y і, за потреби, перетворює його у життя [104, с. 64–65].

У зазначеному контексті механізм розглядається як динамічна конструкторська модель розвитку економічної системи, його проекція окреслює вимір майбутнього розвитку економічних процесів у певних економічних, політичних умовах, за реальних обставин ринкової поведінки економічних агентів.

Оскільки формування економічного механізму здійснюється виходячи із базових функцій і принципів економічної політики й спрямовується на досягнення визначеної мети й розв'язання протиріч розвитку, його слід розглядати як сукупність фінансово-економічних управлінських методів, інструментів та стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси й забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій [22].

Ф. Хайєк намагається пояснити ринковий механізм з точки зору отриманих результатів на мікроекономічному рівні досліджень. Оскільки закономірності суспільного розвитку генеруються на рівні системи спонтанного економічного порядку – все те, що стосується вільного підприємництва, а також реалізації ринкових свобод споживачів, умовно поширюється на ціле суспільство. Незважаючи на те, що зазначений підхід частково виявляється придатним для пояснення ринкового механізму, його недостатньо для формування державної економічної політики. Державне регулювання економіки полягає у формуванні і збереженні природного соціального порядку – вільного вибору, свободи конкуренції, законотворчості, пов'язане з підтримкою соціальних норм, досягнутого рівня культурного розвитку, а не з втручанням у сферу охорони здоров'я, зокрема через ціни, тарифи, забезпечення соціальних гарантій [94, с. 123].

Д. Норт зазначає, що умови складного обміну і пов'язані з ним трансакційні витрати вимагають запуску механізму контролю, ефективного впливу регулюючої сторони, роль якої можуть виконувати як держава, так і добровільно створені інститути контролю [49, с. 80].

Ринковий механізм визначається як форма організації економіки та її регулювання, за якою взаємодія виробників зі споживачами за допомогою ринку розв'язує завдання функціонування та розвитку економічної системи. Завдяки такому механізму ринок стає більш упорядкованим, ніж жорстко регульована планова економіка [42, с. 26–28].

М. Корецький розглядає механізм державного регулювання в умовах ринку як систему засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій [35, с. 16].

Механізм державного регулювання, маючи як вертикальний, так і горизонтальний характер, передбачає зміну, заміну, збереження старих чи створення нових параметрів регульованого об'єкта, процесу через різні методи, інструменти, способи та заходи [50, с. 13].

В умовах перехідної економіки механізм державного регулювання є специфічним та неповторним для кожної країни. Його, як зазначає О. Комяков, «необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємозв'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки» [31, с. 8].

У механізмі державного регулювання слід враховувати інверсійний характер трансформаційних процесів, оскільки економічні перетворення можуть проходити у зміненому, а також у зворотному порядку до економічних процесів класичної ринкової економіки. Адже економіка Заходу до сучасної її структури рухалася від дрібної приватної власності до більш великої, від вільної конкуренції і вільного ціноутворення до монополії і включення механізмів державного регулювання. Економіка ж України, максимально одержавлена й зарегульована, мала рухатись у протилежному напрямі [48, с. 4].

Провівши аналіз теоретичних підходів щодо визначення механізму державного регулювання економіки, слід зазна-

чити високий ступінь їх термінологічної розрізненості, що є неприйнятним для об'єктивних наукових досліджень. Враховуючи відсутність єдиного підходу до визначення механізму державного регулювання курортно-рекреаційної сфери, формулюється сутність даного поняття як упорядкованої структури, що формується на засадах множинного вибору й раціонального поєднання важелів, інструментів, методів впливу.

Механізм державного регулювання курортно-рекреаційної сфери є інституційним надбання суспільно-економічного розвитку. В частині державного регулювання підприємництва його дія виявляється через систему стимулювання і визначає реакцію, тип реагування й адекватний цьому сприйняттю особливий характер економічної поведінки підприємницьких структур. Механізм державного регулювання економіки має задіяти потужні ринкові стимули розвитку курортно-рекреаційної сфери.

Механізм державного регулювання курортно-рекреаційної сфери набуває нового економічного змісту у зв'язку з новими викликами сьогодення, а саме:

1) неспроможність забезпечувати сталий розвиток курортних територій у зв'язку з анексією АР Крим та тимчасовою окупацією Донбасу;

2) зниження привабливості курортів півдня та сходу України у зв'язку зі зростанням ризиків для життя і здоров'я подорожуючих внаслідок загроз ескалації збройного конфлікту та збільшенням кількості терористичних актів;

3) зниження рівня внутрішньоринкового попиту на курортно-рекреаційні послуги у зв'язку зі загостренням кризових явищ у національній економіці та на валютному ринку України, що призвели до падіння купівельної спроможності внутрішніх споживачів;

4) необхідність формувати конкурентоспроможну, ринкову пропозицію послуг;

5) фінансове забезпечення курортної реабілітації з урахуванням потреб воєнного часу та наслідків воєнних дій і масових терористичних актів;

б) виконання державних гарантій у сфері курортної реабілітації, лікування й оздоровлення громадян у необхідному обсязі, асортименті та якості послуг.

Необхідність удосконалення механізму державного регулювання курортно-рекреаційної сфери зумовлена, перш за все, інституційними чинниками. Тривалий час санаторно-курортна сфера України не функціонувала на самодостатніх економічних умовах. Інституціоналізація ринкових засад господарювання проходила надто повільними темпами, мала фрагментарний та несистемний характер.

Передумовами ліквідації у 1997 р. державної структури USTTA, яка координувала розвиток курортно-рекреаційної сфери в США, окрім скорочення витрат федерального бюджету, стали і більш важливі чинники, серед яких: зміцнення ринкових позицій країни, зростання її привабливості для споживачів, підвищення ролі приватних виробників у формуванні конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг. Однак рішення з приводу ліквідації центральної адміністративно-управлінської інституції в таких важливих сферах, як курортно-рекреаційна і туризм, жодним чином не «передбачає відсутність державного регулювання...» [91, с. 122], а швидше за все пов'язується з розвитком ринкового регулювання, в якому основу роль відіграють міжнародні й національні асоціації.

Курортно-рекреаційна економіка в Україні успадкувала історичні традиції централізованого регулювання і управління, що значною мірою збереглися в сучасній системі охорони здоров'я, з неефективністю якої зіткнулося українське суспільство.

Відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», Держтуризмкурорт підлягає ліквідації, його функції покладено на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів, які виконуватимуться утвореною Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [82].

На даний час пряме державне регулювання курортно-рекреаційної сфери здійснюється Міністерством охорони здоров'я України, Департаментом туризму і курортів, що перебуває у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

На рівні адміністративно-територіальних утворень повноваження державного регулювання курортно-рекреаційної діяльності делеговані департаментам управління охорони здоров'я та управління туризму, що реалізують владні повноваження під егідою місцевих державних адміністрацій. Багаторівневе підпорядкування виробників означає, що функції державного регулювання курортно-рекреаційної сфери реалізують різнобічно відцентрові сили.

Слід зазначити, що в країнах ЄС накопичено великий досвід застосування різноманітних інструментів державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Найбільшого поширення набули державні цільові програми, створення спеціальних (вільних) економічних зон, кредитування під державні гарантії.

Програмно-цільовий підхід дозволяє одночасно врахувати соціальні та економічні детермінанти розвитку курортно-рекреаційної сфери, встановити необхідні умови екологічної безпеки і забезпечення сталого розвитку курортно-рекреаційних територій, передбачити економічний потенціал зростання ділової активності у взаємозалежних та суміжних сферах економічної діяльності. Ринковий потенціал програмно-цільового інструментарію державного регулювання економіки розкривається через його здатність змінювати кон'юнктуру, стимулювати конкуренцію, впливати на процеси формування і використання фінансових ресурсів, пов'язаних із реалізацією державної цільової програми. Однак державні цільові програми об'єднує така важлива риса, як відсутність фінансової відповідальності за фактичний стан справ, нерозв'язані завдання, нереалізовані заходи, нерозроблені та невиконані проекти.

Нерозробленість критеріїв державного регулювання інноваційного сектору курортно-рекреаційної сфери створює рин-

кову нішу для підприємництва, що завдає шкоди здоров'ю людини. Легкість, з якою будь-який підприємець пропонує великий асортимент процедур з екзотичними назвами в загальному формулюванні «SPA-послуги», «Wellness-послуги», є величезною проблемою, що зумовлює необхідність державного втручання в ці ринкові процеси.

Європейська SPA-асоціація (European Spas Association, ESPA) розробила правила стандартизації та сертифікації послуг, нею визначено критерії та умови їх застосування. ESPA застосовує диференційований механізм з міжнародної сертифікації послуг із терапевтичним ефектом «Europe Spamed» для установ лікувального профілю і окремо для оздоровчого профілю «Europe Spa Wellness», що поширюється на готелі, аквапарки, заклади здорового харчування, салони краси та ін.

Міжнародна сертифікація сприяє підвищенню конкурентоспроможності виробників курортно-рекреаційних послуг на світовому ринку, оскільки створює для них своєрідну ринкову нішу, в зв'язку з формуванням інформаційного простору для туристів, туроператорів і медичних страхових компаній (в європейському каталозі EUROPESPA на офіційному сайті www.EuropeSpa.eu наведено пропозицію сертифікованих послуг «Europe Spamed» і «Europe Spawellness»). На даний час у цьому каталозі вже представлені ринкові пропозиції курортно-рекреаційних послуг з таких країн, як Німеччина, Ісландія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Туреччина, Угорщина.

Стримують подальший розвиток літньої рекреації проблеми низької якості пляжів. Нехтуючи базовими вимогами європейських стандартів курортного сервісу, з одного боку, ми втрачаємо внутрішніх споживачів, а з іншого – не можемо повноцінно розгорнути пропозицію послуг пляжного відпочинку для залучення іноземних туристів.

У Державних будівельних нормах України розроблено вимоги до пляжів за ступенем придатності для організації сприятливих умов відпочинку. Зокрема, встановлено чотири типи морських пляжів за критеріями: однорідності покриття; ширини пляжної смуги; характеристики прилеглої території

(рельєф, ширина, висота над рівнем моря), необхідністю проведення інженерних заходів, виконання робіт для розміщення необхідних приміщень і пляжного обладнання. Річкові та озерні пляжі теж умовно поділяються на 4 типи залежно від ширини зони затоплення, потреби в проведенні робіт із захисту, намівання території, будівництва інженерних споруд від повені [52, с. 23–24].

На рівні громадських ініціатив розроблено оригінальну пропозицію локальної сертифікації курортно-рекреаційних пляжів, яка знайшла підтримку на рівні органів місцевого самоврядування в АР Крим. Втілюючи європейські цінності впорядкування курортно-рекреаційної інфраструктури, ідею сертифікації пляжів активно розвивав і впроваджував у реалії курортно-рекреаційного бізнесу протягом 2011–2013 років О. Лієв – міністр курортів і туризму АР Крим. Зазначена система сертифікації побудована на основі п'ятирівневої категоризації курортно-рекреаційних пляжів, з присвоєнням їм спеціальної відзнаки – розпізнавального знака від 1 до 5 морських мушель за наростаючим принципом комфортності курортного сервісу:

1 – мінімальний набір послуг (рятувальний пост, медпункт, туалети, питна вода, кабінки для переодягання);

2 – доповнюється шезлонгами, тіньовими навісами, є прокат спортивного та розважального інвентарю, торгові точки;

3 – додатково передбачає наявність душових кабін, дитячого сектору, атракціонів, кафе;

4 – функціонує спортивний майданчик з тренажерами, Wi-Fi, є СПА-кабіни, столики і матраци для шезлонгів;

5 – парковка біля зони відпочинку, стаціонарний басейн, анімаційні програми для дітей і дорослих, пляжний клуб, уніформа обслуговуючого персоналу.

Сертифікація якості рекреаційних пляжів в АР Крим не набула масового поширення, хоча мала всі перспективи стати інструментом регулювання розвитку курортно-рекреаційної діяльності на півострові. До анексії лише 21 із 582 пляжів Криму встигли пройти процедуру локальної добровільної

сертифікації. Нові правила благоустрою і обладнання рекреаційних територій Рада Міністрів АР Крим так і не затвердила, оскільки вони виявились непотрібними для анексованих територій.

Національна сертифікація рекреаційних пляжів не проводиться, а міжнародне підтвердження якості послуг пляжного відпочинку в Україні є незначним. Зокрема, міжнародний сертифікат «Блакитний прапор» – відзнаку Європейської комісії з охорони навколишнього середовища (присуджується 1 раз на 5 років із щорічним підтвердженням за 29 критеріями тестувань чистоти води, прилеглої акваторії, піску) отримали 4 рекреаційні пляжі, з яких лише один – Іллічівський міський комунальний пляж – підтримує отриманий статус починаючи з 2009 р. [103].

Існуючий механізм державного регулювання курортно-рекреаційних послуг і досі не сприяє розв'язанню проблеми невідповідності споживчого попиту реальним потребам санаторно-курортного лікування та оздоровлення населення. Асиметрія споживчого попиту на курортно-рекреаційні послуги досягла загрозливих масштабів для повноцінного відтворення людського капіталу.

2.3. Державне регулювання курортної ренти та використання її фінансового потенціалу

У багатьох країнах ЄС поширився механізм рентного регулювання курортно-рекреаційної діяльності, а проблеми управління власністю на курортні ресурси розв'язуються шляхом застосування інструментарію концесійної діяльності, за допомогою публічно-приватного партнерства, таймшеру, координуються профільними неурядовими організаціями, узгоджуються з громадськістю. Не ідеалізуючи інституційні умови рентних відносин в усіх без винятку країнах європейської спільноти [106], варто зазначити, що істотного розвитку механізм рентного регулювання ринку курортних

послуг набув у Греції, Іспанії, Німеччині та Австрії, проходить імплементація директив ЄС з питань рентного регулювання й у його відносно нових членів – Болгарії, Чехії, Польщі [107, 108].

Фундаментальну методологічну основу дослідження курортної ренти становлять наукові розробки основоположників класичної школи політичної економії В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо. Істотно розширили науковий світогляд щодо економічної суті ренти, характеристики її видів, особливостей та чинників утворення представники неокласичного (А. Маршалл, К. Менгер) та інших напрямів економічної теорії.

Останнім часом почали розвиватися наукові дослідження теоретичних і прикладних аспектів різних видів ренти. Зокрема, Н.І. Гаврильчак, О.М. Зацепило, І.В. Зорін, В.А. Квартальнов, Г.В. Казачковська, В.М. Козирев, Т.І. Ткаченко активно займалися розкриттям концептуальних засад туристичної (рекреаційної) ренти. Вивчення економічної природи курортної ренти потрібно вести саме з витоків різних наукових шкіл і напрямів досліджень. Розробка теоретичних аспектів курортної ренти і практичних рекомендацій щодо вдосконалення рентних платежів є актуальною проблемою у сфері державного регулювання економіки, а відсутність економічних розвідок, присвячених саме питанню курортної ренти, зумовлює необхідність проведення окремого дослідження в даному напрямі.

За допомогою ретроспективного аналізу публікацій розглянемо теоретичні підходи до розкриття суті економічної категорії ренти. В. Петті, як один з перших дослідників економічної природи ренти, говорив про необхідність розкриття економічної суті як грошової ренти, що називають процентом, так і ренти зі земель і будівель. Аналізуючи трудову теорію вартості, він розглядав ренту як конкретну форму прояву додаткової вартості й зазначав, що у процесі реалізації здатності до праці людина недоотримує частину створеної нею вартості, та за рахунок цього зростає частка ренти [51, с. 31].

Центральне місце в економічних дослідженнях класиків економічної теорії належить саме земельній ренті. У сучасному розумінні земля – це сукупність різних природних ресурсів, які становлять основу національного багатства країни. В умовах ринку фінансовий потенціал рентоутворення мають землі водного фонду, рекреаційно-оздоровчого, природно-заповідного та історико-культурного призначення, а також землі курортних територій.

А. Сміт писав: «Рента, що розглядається тут як плата за користування землею, природно являє собою найвищу суму, яку в змозі сплатити орендар за даної якості землі... Землевласник прагне залишити орендарю лише таку частку продукту, яка є достатньою для відшкодування капіталу...» [87, с. 94]. Учений, називаючи можливі причини заниження ренти («Правда, іноді щедрість, а ще частіше – невігластво землевласника спонукають його задовольнятися дещо меншою часткою...» [87, с. 94]), а також повної її відсутності – внаслідок безгосподарності власника ресурсів та їх нераціонального використання («Вони не приносять ренти землевласнику, який зазвичай дозволяє користуватися ними будь-кому, хто попросить у нього дозволу» [87, с. 107]), одночасно порушує питання необхідності пошуку нових ринків, які дозволять отримувати ренту.

У контексті взаємодії попиту і пропозиції на фактор виробництва рента виступає економічною передумовою становлення приватної власності, зародження конкуренції та розвитку ринку. Д. Рікардо зазначав, що в умовах ринку, в разі абсолютно еластичної пропозиції фактора виробництва та його загальної доступності, рента не виникає, а її утворення залежить від якості та обмеженості природних ресурсів [86, с. 67]. Учений розкриває економічну природу ренти в системі чинників формування новоствореної вартості («висока ціна є економічною передумовою формування ренти», проте рента не є причиною встановлення високої ціни) [86, с. 71]. На його думку, підвищення ренти – результат зростання національного багатства, але це – не причина, а симптом економічного розвитку [86, с. 72], у сучасному розумінні –

інструмент діагностики економічного зростання та оцінки суспільного добробуту нації. Причини утворення ренти А. Маршалл пов'язує з «дармами природи», природно-ресурсним потенціалом освоєних територій. З урахуванням підприємницького фактора, який забезпечує підвищення ефективності організації економічної діяльності, створення належних матеріально-технічних умов виробництва, він застосовував термін «квазірента», яка проявляється у формі додаткового доходу підприємця, отриманого завдяки зниженню витрат на виробництво, оптимізації технологічних процесів, досягненню більш високих параметрів якості щодо існуючої пропозиції на ринку [41, с. 135].

Виходячи зі загальних положень теорії ренти, необхідно розглянути поняттєвий апарат щодо курортної ренти, який у цей час належним чином не розроблено. Слід зазначити, що дефініції туристичної (рекреаційної) та курортної ренти мають спільні та відмінні риси, які повністю не досліджено. Це призводить до підміни економічних понять, неповного ототожнення, а в окремих випадках – і до неправильного їх застосування у сфері державного регулювання економіки.

Результати аналізу поняттєвих конструкцій туристичної та курортної ренти подано в табл. 2.1.

Н. Гаврильчак та О. Зацепило у своїй монографії оперують поняттям рекреаційної ренти, приписуючи їй властивості, притаманні туристичній ренті [8, с. 24].

Ю. Яковець визнає спорідненість природної й туристичної ренти, проте, сконцентрувавши увагу на курортних ресурсах, ототожнює їх виключно з факторами утворення туристичної ренти [100, с. 112]. Такої ж думки дотримується К. Мотосова, яка розглядає різновиди абсолютної та диференційної туристичної ренти у видовій класифікації природної ренти [46, с. 31].

Утворенню курортної ренти сприяють природно-лікувальні ресурси, які перебувають у стані техніко-технологічного освоєння, розробки і промислового видобування, використовуються під час санаторно-курортного лікування та оздоровлення населення.

Таблиця 2.1

**Диференціація підходів до визначення економічного
поняття туристичної та курортної ренти**

Критерії	Туристична рента за визначенням авторів [8, 25, 27, 30, 92, 100]	Курортна рента (авторське визначення)
Економічна суть	<ul style="list-style-type: none"> – Факторний дохід [8, с. 24]; – фіксована сума від реалізації туристичних послуг; частина доходу від туристичного обслуговування [25, с. 210]; – збагачення власника ресурсу [27, с. 203]; – дохід власника туристичних ресурсів [30, с. 9] 	<ul style="list-style-type: none"> – Грошові потоки, які визнаються як факторні доходи, витрати, обов'язкові платежі у процесі формування та розподілу ринкової вартості у курортно-рекреаційній сфері
Джерело ренти	<ul style="list-style-type: none"> – Туристичні ресурси [8, с. 24; 30, с. 9]; – туристичні ресурси кращої якості [25, с. 210]; – природні ресурси [27, с. 203] 	<ul style="list-style-type: none"> – Природно-лікувальні ресурсні; – економічні фактори виробництва курортних послуг
Передумови утворення	<ul style="list-style-type: none"> – Туристичні ресурси використовуються як об'єкт господарства [8, с. 24]; – туристичне використання території [27, с. 203]; – реалізація прав власності на ресурси [30, с. 9] 	<ul style="list-style-type: none"> – Залучення курортних ресурсів у сферу економічної діяльності; – активізація ринкової взаємодії; – ринкові права на курортні ресурси
Причини утворення	<ul style="list-style-type: none"> Обмеженість і невідтворюваність природних ресурсів [92, с. 203] 	<ul style="list-style-type: none"> – Об'єктивна реальність; – обмеженість ресурсів; – якість і цінність ресурсів; – економічна необхідність формування та розподілу ринкової вартості
Суб'єкти привласнення	<ul style="list-style-type: none"> – Власник туристичних ресурсів [27, с. 24]; – держава, банк, туристичне підприємство, фізичні особи [100, с. 9] 	<ul style="list-style-type: none"> – Держава; – виробники (продавці) послуг; – домашні господарства (фізичні особи); – економічні агенти з інших сфер діяльності

Закінчення табл. 2.1

Критерії	Туристична рента за визначенням авторів [8, 25, 27, 30, 92, 100]	Курортна рента (авторське визначення)
Спрямування	– Інвестування, відновлення і розширення ресурсної бази туризму [30, с. 210]; – розвиток сфери туризму в Україні [92, с. 203]	– Фінансові ресурси суб'єктів господарювання; – доходи державного та місцевих бюджетів; – доходи домогосподарств, фізичних осіб; – неофіційні (тіньові доходи)

Джерело: розроблено автором на основі джерел поданих у табл. 2.1.

Фінансовий потенціал формування курортної ренти закладено в механізмі капіталізації природно-лікувальних ресурсів у сфері економічного кругообороту. Такі ресурси виступають як фактор виробництва курортно-рекреаційних послуг в умовах ринку. Володіння та користування ними пов'язане з набуттям економічних вигід і привілеїв, а також з виникненням економічних втрат і ризиків. Вони є економічною і технологічною основою матеріального (продукція лікувально-оздоровчого призначення) і нематеріального (курортно-рекреаційні послуги) виробництва.

Можливість генерування курортної ренти залежить не тільки від стану господарського освоєння курортних територій, рівня розвитку курортної інфраструктури та інституційних умов ведення курортної справи. Чинниками генерування курортної ренти в умовах розвитку інформаційного суспільства стають здобуті на ринку конкурентні переваги з урахуванням якісно-цінових характеристик санаторно-курортних послуг. Зростаюча роль у формуванні курортної ренти в сучасних умовах господарювання належить інформаційним технологіям, які забезпечують оптимізацію виробничо-господарських процесів, раціоналізацію витрат і розширення ринку.

Курортна рента має спільну і водночас відмінну ресурсну базу не тільки з туристичною, а й з рекреаційною

рентою, яку, на нашу думку, не слід ототожнювати виключно з туристичною через просторово-економічні особливості функціонування рекреаційної, туристичної та курортної сфер. Ринковий механізм, по-перше, створює передумови для формування різних видів ренти, по-друге, зумовлює економічні процеси їх синтезу, співіснування, інтеграції, взаємодії і, по-третє, детермінує умови несумісності генерування. Концептуальні підходи до аналізу економічної природи курортної ренти проілюстровані на рис. 2.1.

Фінансовий потенціал курортної ренти, яка формується на природно-ресурсній основі, становлять грошові потоки, що характеризуються високим рівнем ліквідності, стабільністю утворення і довговічністю генерування. У квазіренти немає такого сталого базису, як у природно-ресурсної ренти. Фінансові можливості її утворення детермінуються критеріями ефективності організації виробництва, менеджменту та маркетингу, а також економічними досягненнями у створенні конкурентоспроможної пропозиції курортних послуг. Вони зумовлюються кон'юнктурою ринку курортно-рекреаційних послуг, її динамікою та чинниками циклічності ділової активності в курортно-рекреаційній сфері.

Інноваційні технології сучасності істотно розширюють діапазон фінансових можливостей курортної ренти. Формування інноваційної пропозиції відповідно до світових тенденцій зростання попиту на інноваційну продукцію та послуги лікувально-оздоровчого призначення сприятиме збільшенню масштабів ринку курортно-рекреаційних послуг. З огляду на це галузеві виробники зможуть претендувати на додаткові кошти у формі інноваційної курортної ренти.

Фінансовий потенціал курортної ренти безпосередньо залежить від інноваційної спрямованості економіки курортно-рекреаційних послуг, здатності виробників упроваджувати інноваційні розробки, встановлювати новітнє обладнання для діагностування та лікування захворювань, виробляти інноваційну продукцію оздоровчого призначення, біологічні добавки та преформовані препарати тощо.

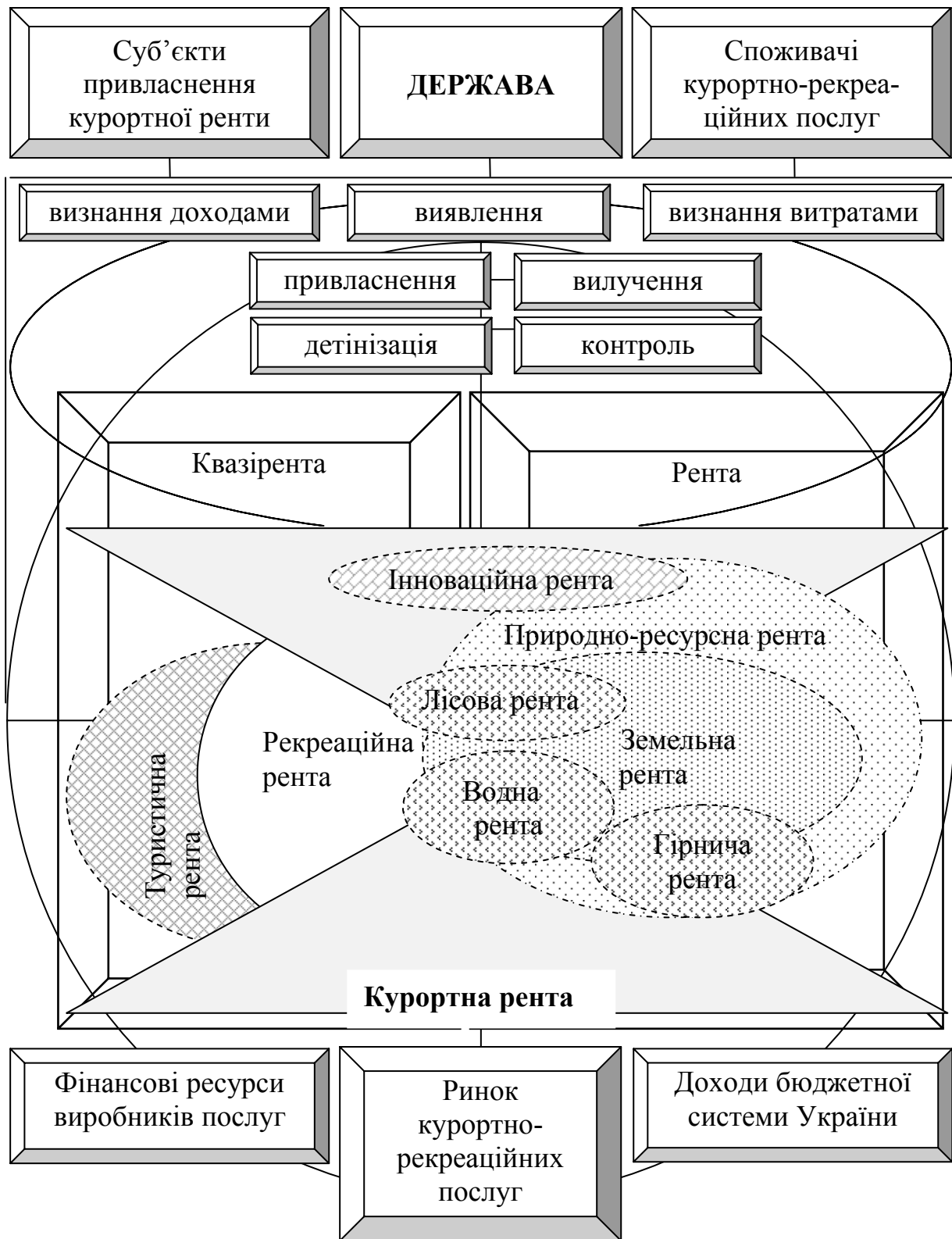

Рис. 2.1. Архітектура курортної ренти

Джерело: розроблено автором.

Необхідною умовою виробництва курортно-рекреаційних послуг є залучення до економічного кругообороту різних видів лікувальних ресурсів (мінеральних вод, пелоїдів, озокеритів тощо). У зв'язку з цим фундаменти курортної ренти становлять такі елементи національного багатства України, як природно-лікувальні ресурси надр. Ці ресурси можна охарактеризувати як рідкісні й обмежені у відновленні, тому саме плата за користування надрами має враховувати їх ринкову цінність та унікальність, стати фінансовим стимулом раціонального використання курортних ресурсів, а також ефективним інструментом державного регулювання ринку курортно-рекреаційних послуг.

Існування концепції безкоштовності природних рекреаційних ресурсів ґрунтувалась на тому, що, оскільки природні ресурси не є об'єктом купівлі-продажу і не приймають форми товару, то немає необхідності визначати їх вартість. Таке трактування цілком виправдовувало економічну політику жорстко централізованої командно-адміністративної системи, нівелюючи таким чином інтереси адміністративно-територіальних утворень із значним курортно-рекреаційним потенціалом.

Затратна концепція економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів датується початком 70-х років ХХ ст., згідно з нею вартісну оцінку природних ресурсів пропонувалось визначати, виходячи з витрат на їх освоєння і підтримання стану, придатного до експлуатації. Поява цієї концепції зумовлюється тим, що деякі природні ресурси є все ж таки вичерпними, і на їх відновлення, збереження та раціональне використання необхідні відповідні витрати. Перевагою такої концепції є можливість відстоювання та обґрунтування інтересів курортно-рекреаційних територій щодо фінансування природоохоронних заходів.

Результативна концепція економічної оцінки природно-рекреаційних ресурсів (наприкінці 70-х років ХХ ст.) передбачала здійснення такої оцінки, виходячи із вартості створення матеріальних благ та надання послуг. Отже, загальна вартість наданих матеріальних благ і послуг сприймається

вже як економічний показник діяльності конкретної курортно-рекреаційної території, який формується на основі використання природно-рекреаційних ресурсів.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. актуалізується рентна концепція щодо оцінки природно-рекреаційних ресурсів. Одним із перших серед українських економістів ефективність саме рентної концепції оцінки природно-рекреаційних ресурсів обґрунтував Л. Гринів, її перевагою є можливість поєднання затратної та результативної концепцій [13, с. 12].

Існує проблема неповного відображення, дублювання, обмеженого доступу, а в окремих випадках і суперечливих підходів до оцінки природних лікувальних ресурсів, можливостей їх залучення до економічного кругообігу в курортно-рекреаційній сфері, що пов'язується із багаторівневою системою державних кадастрів, які недостатньо використовуються в практиці державного регулювання.

Водночас моніторинг процесів, які пов'язані з формуванням і використанням природно-ресурсного потенціалу курортно-рекреаційної сфери, не вирізняється повнотою охоплення, відповідно й заходи державного регулювання ґрунтуються на фрагментарних відомостях, вибіркових даних, інформаційних запитах із Державного земельного кадастру [58], Державного лісового кадастру [55], Державного водного кадастру [69], Державного кадастру мінеральних ресурсів [29, 71], Державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин [60, 70], Державного кадастру природних територій курортів [56], Державного кадастру лікувальних ресурсів [71], Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду [84], Містобудівного кадастру [75]. Зазначені державні кадастри є досить розрізненими і не формують єдиного інформаційного простору для розробки системних заходів державного регулювання з напрямів перспективного залучення інвестицій та забезпечення сталого зростання курортно-рекреаційної сфери.

Національне багатство країни складають запаси природних ресурсів надр, які успадкувала, володіє та контролює Україна. Умови та чинники користування надрами є важли-

вими детермінантами соціально-економічного розвитку держави, саме від них залежить майбутня вартість національного багатства для прийдешніх поколінь.

У доповіді Світового банку за 2014 р., спеціально присвяченій питанням диверсифікації економіки та ефективного використання природних ресурсів, головний економіст цієї організації Г. Тіммер зазначив, що наявність природних ресурсів не повинна бути прокляттям, а навпаки – стати благодаттю для тих країн, в яких вони найбільше сконцентровані, зокрема і України. Цього можливо досягти, коли на суспільно-економічному рівні вдається забезпечити раціональне й ефективне використання природних ресурсів, отримані доходи інвестувати у накопичення фізичного й людського капіталу. Питання вдосконалення економічних інституцій потребує окремого розгляду. Зароблені фінансові ресурси від використання природних ресурсів не мають права бути безслідно втраченими, кошти треба вкладати у розвиток інфраструктури, підвищення продуктивності праці, програми сталого розвитку національної економіки [113].

Використання природно-ресурсного потенціалу для потреб різних галузей економіки України потребує розробки ефективного механізму державного нагляду, контролю і регулювання.

Активізація виробничо-господарської діяльності гірничодобувних підприємств може виявитися несумісною зі сталим розвитком підприємств курортної сфери. З приводу привласнення ренти виникатимуть спонтанні економічні відносини суперництва між різними потенційними користувачами надр, підприємствами з різних сфер економіки. Відсутність ефективного рентного регулювання призводить до крайнощів від формування грабіжницької національної політики у сфері надрокористування до недооцінювання фіскального потенціалу ренти для суспільно-економічного розвитку. В умовах реальної децентралізації владних повноважень відповідно зростатиме роль місцевого самоврядування у розв'язанні стратегічних завдань користування природними ресурсами надр.

Таким чином, у найкоротші терміни на законодавчому рівні необхідно закріпити новий порядок рентного регулювання надкористування з урахуванням пріоритетності сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери в нашій державі.

З огляду на суспільні потреби у забезпеченні відтворення людського капіталу найбільш динамічними, швидкозростаючими та перспективними видами економічної діяльності, які пов'язані з надкористуванням, є виробництво мінеральних та питних вод, преформованих засобів, розвиток конкурентоспроможної пропозиції курортних послуг.

Впровадження інноваційних видів економічної діяльності, які предметно зорієнтовані на покращення здоров'я та якості життя людини, економічне зростання в органічній єдності співіснування виробництва економічних благ з природним середовищем, в гармонії з функціонуванням відновлювальної екосистеми потрібно стимулювати з допомогою відповідного інструментарію створення фіскальних преференцій з релевантним діапазоном від цілковитого звільнення від оподаткування користування надрами до переходу на систему роялті.

Функціональне призначення плати за користування природно-лікувальними ресурсами – забезпечення сталого користування надрами України, фінансове стимулювання їх ефективного залучення до господарського використання у виробництві курортних послуг. Проте відсутність диференційованих підходів до рентного регулювання господарської діяльності різних категорій надкористувачів на фоні реального заниження ставок плати за користування надрами перешкоджає становленню ефективного ринку курортно-рекреаційних послуг. У цьому разі необхідно запровадити преференції рентного регулювання, які сприяли б власному видобуванню сировини виробниками курортно-рекреаційних послуг та унеможливили різноманітні маніпуляції щодо обмеження (унеможливлення) їх прямого доступу до гідромінералогічної бази.

Операції з курортною рентою формують окрему сферу економічної діяльності з гібридними економічними властивостями (синтез відносин оренди, власності, кооперації), що передбачає розподіл грошових потоків залежно від часу використання курортної нерухомості та її вартості між декількома покупцями.

Економічна діяльність, що ґрунтується на фінансовому потенціалі курортної ренти, отримала лаконічну назву – «таймшер». Поняття «таймшер» не має однозначного тлумачення і в сучасних умовах асоціюється зі спільною, сумісною, розподіленою (за певними принципами) курортною власністю, клубним відпочинком, відносинами оренди, обміну. Timeshare – «розподіл часу» – спільне володіння курортною нерухомістю з можливістю користуватися нею протягом визначеного часу, пропорційно до грошового внеску. Зазвичай називається курортною власністю на «канікули» і придбається на термін від 10 років до безтермінового використання [6, с. 80].

Генезис таймшеру припадає на другу половину XIX ст. і має західноєвропейське походження. Локальні кризові явища на ринку курортної нерухомості в 60-х роках минулого століття у Великобританії та проблеми із номерним фондом, що не використовувався у Франції, неодноразово розглядалися економістами, менеджерами, готельєрами. Однак вперше ринкові наміри декількох покупців (споживачів) були реалізовані на почергових засадах спільного володіння курортною нерухомістю у Швейцарії з можливістю її здавати в оренду.

Особливого розвитку таймшер набуває у середині 70-х років, коли на ринку нерухомості США почалася криза (курортну нерухомість вперше почали реалізувати за принципом «сумісного володіння відпочинком»). Для споживачів стали доступними не тільки час відпочинку на постійному курорті, а й можливість обміняти цей час на інший і на іншому курорті. З часу створення міжнародних компаній спільного володіння курортною нерухомістю Resort Condominiums International (RCI) в 1974 р. та Interval International (II) в

1976 р. до 1995 р. в обмінній базі RCI нараховувалось понад 300 курортів у 81 країні світу і 2,2 млн домогосподарств володіли таймшером. RCI виконує функції організатора з питань придбання прав довгострокової оренди і обміну курортної нерухомості практично в цілому світі (на 2400 курортах). RCI має 64 представництва в 32 країнах світу, з них 15 – в Європі. Більш престижною є система продажу (обмінів) таймшеру Interval International (понад 1000 об'єктів вищого класу), а правилами обміну таймшерів передбачено можливості лише прямого обміну її на RCI. Сумісне володіння курортною нерухомістю, хоча і має європейське походження, однак як професійна діяльність набуло розвитку в США, повернувшись після прагматичних трансформацій у європейський економічний простір [115, с. 13–14].

Таймшер є особливим видом розміщення, що використовує курортну нерухомість, однак умови й організація послуг аналогічні курортним готелям. Таймшер означає розподіл між кількома суб'єктами не тільки часу використання курортної нерухомості, а й ринкової вартості, що створена і призначена до розподілу. Власник таймшеру має можливість користуватися курортним сервісом протягом певного часу, пропорційно внесеному грошовому внеску. Вартість таймшеру залежить від особливостей сезону, а також періоду його корисного використання. Курортний сервіс у менш привабливі періоди року є дешевшим, ніж у сезон найбільшого попиту. За одиницю виміру часу користування курортними апартаментами прийнято тижні, які згруповані за кольорами в порядку зростання вартості відпочинку: блакитний, білий, червоний. Номерний фонд є довгостроковим об'єктом купівлі-продажу та обміну, можливе безстрокове користування. Власник-споживач може отримувати курортний сервіс у свій період часу або обміняти місце відпочинку на аналогічне, у рамках придбаного сезону. Підтвердженням права володіння придбаними тижнями є клубний сертифікат, який значно спрощує перебіг візових формальностей, його одержання дає можливість отримати знижку за користування послугами RCI Travel (придбання квитків, отримання віз, страхування, прокат автомобілів).

Фінансовий потенціал курортної ренти виявляється через:

1) разові капіталовкладення на довгостроковій основі (пов'язані зі сплатою вступного внеску);

2) поточні ануїтетні платежі (щорічні витрати на утримання таймшеру, витрати, що пов'язані з обмінними операціями);

3) витрати, пов'язані з туристичним обслуговуванням (проїзд, візи, страхування, трансфер, харчування).

З огляду на те, що курортна рента може мати форму разових інвестиційних витрат, довгострокових капіталовкладень, важливими завданнями є дослідження функціональних особливостей об'єкта капіталовкладень, обґрунтування та вибір економічних відносин із приводу набуття майнових прав у дискретно-часовому вимірі.

На рис. 2.2 розглянуто ключові фактори впливу взаємодії попиту і пропозиції на таймшер.

В Україні таймшер став відомий після розвалу командно-адміністративної системи господарювання, здобувши репутацію, подібну до «фінансових пірамід». Причина негативізму полягає не в ідеї чи в назві понятійної конструкції, заміна якої не гарантує уникнення соціально-економічних проблем та процесуально-правових колізій, що пов'язані з цією діяльністю. Шахрайство та економічна злочинність можлива в усіх видах економічної діяльності, не є винятком їх прояви під «прикриттям» таймшеру.

На даний час в Україні відсутнє спеціальне нормативно-правове забезпечення регулювання таймшеру, в той же час у багатьох країнах світу його функціонування регламентується на законодавчому рівні (Великобританія, Франція, Німеччина, США). Непрозорість функціонування таймшеру, наявність недобросовісного досвіду та відсутність законодавчої бази природно стримують розвиток курортно-рекреаційної сфери.

Рис. 2.2. Таймшер в системі чинників попиту і пропозиції

Джерело: розроблено автором.

Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV містить положення, що регламентують функціонування таймшеру, який відноситься до об'єктів, що можуть «вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування, або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи». Об'єкти таймшеру належать до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість), до яких відносяться земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Право власності та інші речові права на нерухомих речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. У цьому контексті потребують врегулювання питання державної реєстрації прав власності на таймшер [96].

У плані розгляду таймшеру як вартісної форми курортно-рекреаційного сервісу, а також як об'єкта купівлі-продажу на ринку послуг, важливого значення набуває питання імпорту, експорту та внутрішнього споживання цих послуг, що в свою чергу має різну соціально-економічну значущість. Володіючи таймшером за кордоном та здійснюючи витрати на його утримання, покупець отримує певні здобутки (пізнавальні, оздоровчі, обмін досвідом тощо), однак інвестує таким чином у розвиток зарубіжних курортів. Зворотні процеси, пов'язані з придбанням курортної нерухомості в Україні, стримуються нерегульованістю цієї проблеми на інституційному рівні. Важливим напрямом державного регулювання курортно-рекреаційної сфери є сприяння розвитку внутрішнього та експортного потенціалу таймшеру. Принципи державної політики сприяння розвитку таймшеру в Україні доцільно визначити та закріпити на законодавчому рівні.

Таким чином, фінансовий потенціал курортної ренти зумовлюється сукупністю факторів, зокрема, природним багатством курортних територій, наявністю природно-лікувальних ресурсів та їх якістю, станом розвитку матеріально-

технічної бази курортів та їх інноваційною спрямованістю [14, с. 36]. Інституційний механізм курортної ренти визначає умови генерування фінансових ресурсів у секторі реальної економіки, можливості зміцнення фіскальної достатності державного та місцевих бюджетів, перспективи активізації підприємництва, зростання ділової активності на ринку, формування інвестиційної привабливості курортно-рекреаційної діяльності.

2.4. Стратегія державного регулювання розвитку курортів в Україні

Економічна стратегія – це обраний курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, збереження і примноження національного багатства, підвищення суспільного добробуту. Економічна стратегія розробляється виходячи з об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, й включає визначення пріоритетних цілей, засобів та способів їх реалізації [12].

На рівні Всесвітньої організації охорони здоров'я сформульовано стратегічні пріоритети покращення здоров'я для всіх верств населення, усунення асиметрії доступу до всіх послуг репродукції здоров'я людини і підвищення ефективності регулювання цілісної системи охорони здоров'я [110].

В Україні існує концепція охорони здоров'я на засадах бюджетно-соціально-страхової медицини, відповідно до якої вирішувалися такі завдання: зростання зацікавленості суб'єктів господарювання і громадян у проведенні оздоровчих і профілактичних заходів; забезпечення надійних і ритмічних надходжень коштів для функціонування системи охорони здоров'я за рахунок децентралізованих джерел фінансових ресурсів.

Відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я постало питання розроблення і реалізації міжгалузевих стратегій, спрямованих на пропаганду, формування і заохочення здорового способу життя, поліпшення демографічної ситуації, збереження і зміцнення здоров'я всіх верств населення, зниження рівнів захворюваності, подовження активного довголіття і тривалості життя [45].

Курортно-рекреаційна сфера як об'єкт економічного розвитку не є відокремленою у стратегічних розробках ЄС і Світової туристичної організації. В Україні ситуація з розробки і реалізації стратегії розвитку курортно-рекреаційної сфери істотно відрізняється від практики стратегічного планування в ЄС. Це можна пояснити дефіцитом, а в окремих випадках – цілковитою відсутністю в сучасному механізмі державного регулювання курортно-рекреаційної сфери елементів сталого розвитку.

На міжнародному рівні пріоритети сталого розвитку визначені в «Порядку денному на XXI століття» на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. [32], на Спеціальній Асамблеї ООН з проблем сталого розвитку в Нью-Йорку в 1997 р. [19], на Всесвітній зустрічі зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі в 2002 р. та ін. [32].

В ЄС ідея сталого розвитку стала однією з основних та була включена до Амстердамського договору в якості всеосяжної мети політики ЄС у 1997 р. Країни Європейської спільноти імплементували стратегію сталого розвитку відповідно до рекомендацій Європейської комісії 2001 р. [113].

У стратегії «Європа 2020», спеціально розробленій для координації структурних зрушень в країнах ЄС, питання забезпечення сталого розвитку знаходиться в системі пріоритетів розумного та всеохоплюючого зростання:

- розумне зростання: зростання економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях;
- стале зростання: сприяння більш ефективному використанню ресурсів, розвитку більш екологічної та конкурентоспроможної економіки;

– всеохоплююче зростання: стимулювання економіки з високим рівнем зайнятості, що сприятиме соціальній та територіальній згуртованості [109].

Шлях до повноцінної інтеграції України до ЄС – тривалий і непростий. Проте геополітичні ризики, які відображаються на природно-ресурсному потенціалі України, очевидно мають стати чинником активізації успішних реформ. Для України характерні проблеми, з якими, по суті, жодна країна Європейської спільноти або не стикалася, або вирішила їх раніше, або вони були не настільки гострими, щоб їх висувати у стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку.

Стратегічні пріоритети державного регулювання національної економіки зорієнтовані на досягнення європейських стандартів життя в Україні, сталого розвитку країни, безпеки держави, бізнесу та громадян. У Стратегії сталого розвитку «Україна 2020» чільне місце відводиться проблемам усунення надлишкової зарегульованості відносин між державою та бізнесом, надмірного контролю підприємницької діяльності, неефективного податкового регулювання. Унаслідок реформування податкова система має створювати «необхідні умови для сталого розвитку національної економіки» [85].

Відповідно до Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу, неминучі процеси структурно-інституційної трансформації національної економіки [93]. Перехідний період від плану до ринку, від індустріального до постіндустріального суспільства, до економіки послуг, зорієнтованої на людський розвиток, виявився для України досить складним, затяжним і напруженим. Однак напрям європейської інтеграції є каталізатором невідворотних змін у суспільно-економічному розвитку, зародження нових тенденцій державного регулювання сфери послуг, спрямованих на відтворення людського капіталу. Роль держави в контексті виконання функцій департаменту бізнесу, лобювання економічних інтересів та обслуговування грошового капіталу не узгоджується з підходами ЄС щодо формування ефективної,

соціально-орієнтованої ринкової економіки. В економічному просторі вкрай важливі узгоджені заходи України та ЄС щодо формування і реалізації механізму державного регулювання ринку, спрямованого на макроекономічну стабілізацію, підвищення відповідальності державної влади щодо створення сприятливих умов для розвитку інституційних засад підприємництва, приватної власності, конкуренції, високопродуктивної праці, належного відтворення людського капіталу.

Концепція сталого розвитку є орієнтиром, визнаним стандартом, що регламентує вектор організації функціонування та розвитку курортно-рекреаційної сфери за принципами збереження та відтворення рекреаційних ресурсів як елементів національного багатства України, створення умов для забезпечення доступності та фінансової спроможності реалізації потреб кожної людини в рекреації, оздоровленні та відпочинку.

Курортно-рекреаційна сфера може працювати на імідж нашої держави – держави, в якій велику роль приділятимуть охороні здоров'я та формуванню здорового способу життя серед населення, для держави, в центрі уваги якої стоятиме людина, її здоров'я та довголіття.

Стійкий розвиток курортів зумовлюється наявністю природно-рекреаційних ресурсів, які зосереджені на території України, їх унікальністю, оздоровчо-лікувальною якістю, стійкістю екосистем курортів України до антропогенного навантаження, техногенних впливів на природне середовище, туристичною привабливістю, інфраструктурним забезпеченням, комфортністю, соціально-побутовими умовами для рекреації. Українська держава, яка має багату історико-культурну спадщину та володіє значними й унікальними природними багатствами, обравши вектор європейської інтеграції, повинна створити належні умови для сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери.

Сталий розвиток в Україні зорієнтований на майбутнє, тому важливим є фактор змінності умов, в яких він реалізується. Відповідно дослідження цих умов, які сприяють чи,

навпаки, перешкоджають підвищенню соціально-економічної ефективності функціонування курортно-рекреаційної сфери, є важливою передумовою переорієнтації, поступу і структурних зрушень.

У Стратегії розвитку м. Бердянськ на період до 2017 р. розглядаються ризики нерівномірного, асиметричного розвитку, зокрема аналізується модель функціонування курорту умовно закритої території, яка характерна для країн з низьким рівнем добробуту населення: «повний комфорт для відпочиваючих, а за його межами – низький рівень і якість життя місцевих мешканців» [90, с. 30].

У Концепції розвитку санаторно-курортної галузі й Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року подано суперечливі заходи державного регулювання економіки [33, 34]. У табл. 2.2 проведено порівняльний аналіз ключових положень зазначених концепцій.

Однією із важливих проблем України, порівняно з розвиненими країнами Європи та світу, є практично несформована концепція державного регулювання курортно-рекреаційної сфери, яка відповідала б євроінтеграційним тенденціям нашої держави. Це створює певні труднощі в реалізації державної політики в напрямі активізації споживчого попиту, підвищення соціальної спрямованості санаторно-курортних послуг, сприяння масовому поширенню пропозиції, розширення асортименту на засадах інноваційності відповідно до запитів сучасного суспільства, зростанню їх ролі у відтворенні людського капіталу.

«У більшості випадків відмова визнати існування життєвого циклу курортів, або відмова звернутися до концепції аналізу його життєвого циклу з метою сформулювати відповідну ринкову стратегію, вводить в оману багато туристичних регіонів, що призводить до скорочення туристичних потоків» [98, с. 85].

Таблиця 2.2

**Базові концептуальні положення розвитку
курортно-рекреаційної сфери України**

	Концепція розвитку санаторно-курортної галузі	Концепція розвитку туризму та курортів
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Недосконалий економічний механізм; • незабезпечення комплексного розвитку курортних територій; • зношеність основних фондів; • відсутність інвестицій; • неефективний маркетинг; • низький рівень менеджменту; • неналежне обслуговування 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність планів комплексного розвитку природних курортних територій; • недосконалість системи обліку та охорони лікувально-оздоровчих територій; • недостатній рівень розвитку обслуговування в окремих курортних закладах
Поставлені цілі	<ul style="list-style-type: none"> • Створення умов для поліпшення стану здоров'я; • продовження тривалості життя та періоду активного довголіття населення; • упровадження здорового способу життя; • формування ефективного та конкурентоспроможного на світовому ринку курортного комплексу 	<ul style="list-style-type: none"> • Створення умов для збільшення потоку туристів; • створення конкурентоспроможної розвинутої туристичної інфраструктури; • раціональне використання туристичних ресурсів, що сприятиме збільшенню обсягу надходжень до бюджетів від туристичної діяльності
Обґрунтування механізму	<ul style="list-style-type: none"> • Удосконалення фінансово-економічних механізмів відтворення курортно-рекреаційного потенціалу; • створення доступного та ефективного ринку санаторно-курортних та оздоровчих послуг для максимального задоволення потреб населення; • роздержавлення та приватизація санаторно-курортних закладів; • заохочення конкуренції та оптимізація менеджменту 	<ul style="list-style-type: none"> • Ринковий механізм може призвести до значних втрат бюджетів, поглиблення процесів «тінізації» ринку, формування негативного міжнародного іміджу держави, зниження якості послуг; • збереження та ефективне використання природних територій курортів і природних лікувальних ресурсів; • збалансування державних і приватних інтересів на умовах державно-приватного партнерства

Закінчення табл. 2.2

	Концепція розвитку санаторно-курортної галузі	Концепція розвитку туризму та курортів
Інструменти	<ul style="list-style-type: none"> • Формування ринку природних лікувальних ресурсів; • платне природокористування; • створення кадастру природних лікувальних ресурсів; • сучасні технології енергозабезпечення курортів 	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка, впровадження стандартів, їх гармонізація до вимог ЄС; • контроль за використанням природних територій курортів; • створення державних кадастрів природних територій курортів та природних лікувальних ресурсів

Джерело: розроблено автором на основі джерел [33,34].

Обґрунтована М. Портером ідея еволюційного розвитку галузі [54, с. 167–173] передбачає проходження нею кількох стадій: впровадження, зростання, зрілість і спад, – та узгоджується з концепцією життєвого циклу продукту за Ф. Котлером [36, с. 320].

Характерними рисами стадії впровадження є інертність покупців до нових послуг, суттєві витрати на рекламу та значний ризик. Позитивами є можливість впровадження високих цін і надприбутків, збільшення частки ринку. На цій стадії формується споживчий попит на курортно-рекреаційні послуги, що пропонуються на ринку.

Стадія зростання характеризується появою створених конкурентами аналогів курортних послуг, основні та додаткові послуги стають більш якісними, витрати на рекламу зменшуються, порівняно зі стадією впровадження. Оператори курортної справи розширюють мережу продажу шляхом укладання угод співпраці з агентствами, виходять на зарубіжні ринки. Активізується малий бізнес та діяльність домогосподарств у сфері послуг гостинності й курортного сервісу.

На стадії зрілості відбувається сегментація ринку послуг курортного господарства, який має насичений характер,

оскільки правом кінцевого споживача є вибір альтернативних послуг. Спостерігається зниження цін за рахунок збільшення фізичних обсягів реалізації, цінової конкуренції; зменшення граничних прибутків та підвищення ефективності функціонування. Найбільше увага приділяється курортному сервісу.

На стадії спаду пропозиції лікувальних послуг, продукції ресторанів, мінеральних вод, послуг курортних готелів, SPA, аквапарків, прокатних пунктів тощо є настільки масовими, що спостерігається зменшення обсягів продажу, загальна прибутковість курортного бізнесу знижується.

Відповідно до концепції Р. Батлера, курорт еволюціонує в ринковому просторі. Перехід від однієї стадії розвитку курорту до іншої ідентифікується показниками динаміки туристичних потоків, факторами зміни природного середовища, участю місцевого населення у процесі еволюції курорту, чинниками сезонності та їх впливом на ринкову кон'юнктуру [102]. Стадії еволюції курорту відображено на рис. 2.3.

Відкриття курорту. Ця стадія бере початок тоді, коли на певній природній території з'являються перші рекреанти як з числа місцевого населення, так і за рахунок самодіяльного туризму й одноденних відвідувачів. Їх вплив на побут, зайнятість, доходи і рівень добробуту місцевого населення є незначним. Курортна інфраструктура не розвивається у зв'язку з несформованим попитом та низькою рентабельністю виробництва послуг. Чинники сезонності туристичного попиту не проявляються, а приїжджі рекреанти на рівні місцевого населення формують попит на місцеві товари та послуги. Саме на стадії відкриття курорту найбільше проявляється гостинність до туристів з боку місцевого населення.

Впровадження курорту. Потік рекреантів зростає, формуються елементи необхідної курортної інфраструктури (у першу чергу, засоби розміщування і заклади харчування), розпочинають отримувати доходи підприємці, організованих форм набуває зайнятість населення.

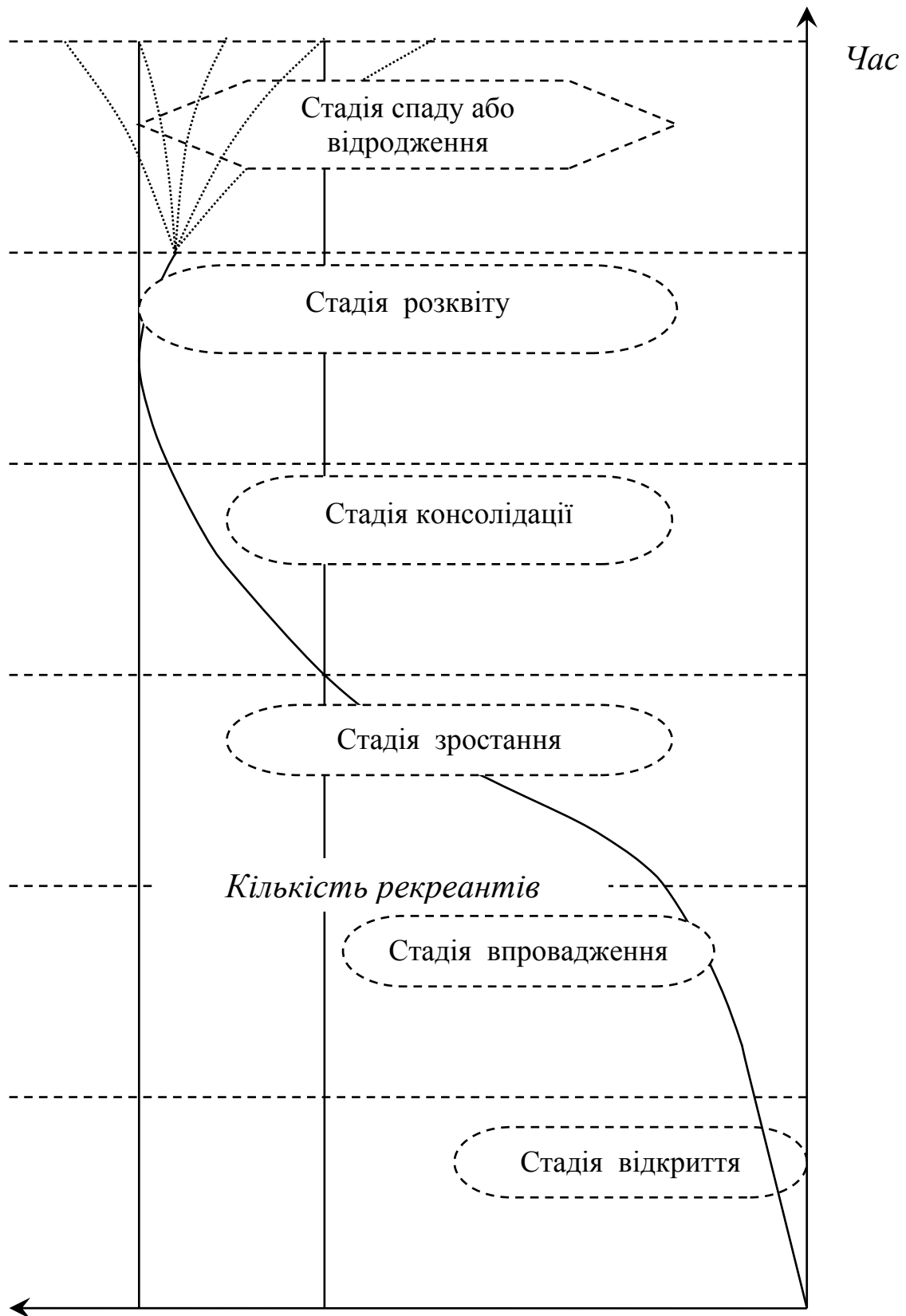

Рис. 2.3. Графік життєвого циклу курорту за Р. Батлером [102]

Характерною особливістю цієї стадії є чітке окреслення меж курорту, формується концепція його розвитку, генерується пропозиція базових послуг для задоволення потреб рекреантів, розробляються транспортні, технічні, інформаційні комунікації для покращення доступності та привабливості курорту.

Ріст курорту. Визначається тим, що виробництво курортно-рекреаційних послуг стає одним із основних видів економічної діяльності окресленої території. Число туристів зростає, і в час активізації курортного сезону перевищує чисельність місцевого населення. Ця фаза означає, що в окресленому просторі чітко ідентифікується ринок курортно-рекреаційних послуг. Завдяки організованим туристичним потокам розвивається багатокладна пропозиція курортно-рекреаційних послуг, конкуренція, одиничні послуги зникають зовсім або інтегруються в комплекс курортно-рекреаційних послуг. Розбудова курорту, крім суспільних благ, приносить і незручності для місцевого населення: вилучення зі загального користування частини природних ресурсів, завдання шкоди довкіллю і порушення екосистеми території, локальне зростання цін тощо. Місцеве населення практично втрачає контроль над функціонуванням курорту, виникають суперечності між територіальною громадою, представниками влади і бізнесу щодо подальшого розвитку курортних територій.

Консолідація курорту. Цю стадію можна схарактеризувати сповільненням темпів росту попиту споживачів курортно-рекреаційних послуг. Курортно-рекреаційна сфера продовжує розвиватися як соціально-економічна система: створюються робочі місця, доходи та прибутки отримують підприємці, зміцнюється фінансова база місцевого самоврядування. Крім того, саме для цієї стадії характерними є диференціація функцій туристичного профілю виробників курортно-рекреаційних послуг (санаторії, готелі, ресторани, курортні поліклініки) та їх дистанціювання від виконання суспільно-громадських функцій (домогосподарств,

комунальних підприємств, транспортних організацій та ін.). Розробляються різноманітні заходи для збільшення тривалості курортного сезону, підвищення економічної ефективності функціонування курорту засобами маркетингу і менеджменту. Важливу роль в процесі консолідації курорту відіграють міжнародні туристичні оператори, а також інтегровані корпоративні структури у формі готельних мереж. Незважаючи на те, що курорт отримує міжнародне визнання, оскільки структура туристичних потоків стає дуже різноманітна за країнами прибуття, на цій стадії зростає навантаження на курортну місцевість.

Розквіт курорту. Для цієї стадії характерне перевищення кількості рекреантів над чисельністю місцевого населення. Використання природних, трудових, фінансових ресурсів підпорядковується потребам розвитку курортно-рекреаційної сфери. Оскільки курорт функціонує на межі пропускної спроможності, місцева влада все частіше стикається з проблемами забезпечення екологічної рівноваги та соціальної стабільності внаслідок зростання туристичної атрактивності курорту. Чинники сезонності відіграють важливу роль у ціновій політиці курортної пропозиції, яка інтегрується в глобальний туристичний простір. Водночас для стадії розквіту характерні процеси сповільнення росту туристичних прибуттів у курортну місцевість. Чинники інтенсифікації використання курортно-рекреаційної інфраструктури починають негативно відображатися на якості курортного обслуговування і туристичній привабливості курорту.

Стадія спаду або відродження. Остання стадія життєвого циклу курорту окреслюється альтернативними процесами економічного розвитку: від глибинної рецесії і до кінцевого занепаду курорту – до відновлення ринкового потенціалу курортно-рекреаційної сфери. Процес стагнації виявляється через падіння попиту на курортно-рекреаційні послуги, низький рівень завантаження курортних готелів, падіння цін на курортну нерухомість, поглиблення суперечностей між інтересами курортного бізнесу і

територіальної громади. Неспроможність ринкового механізму стабілізувати економічну кризу курорту поєднується з неефективною туристичною політикою розвитку курорту. Це призводить до згорання курортно-рекреаційної інфраструктури, ліквідації та перепрофілювання об'єктів готельно-курортної індустрії у відмінні від туристично-рекреаційного призначення цілі.

Теорія життєвого циклу виявляє більшу придатність у локальному вимірі, для аналізу та розробки стратегії розвитку окремого курорту, однак для масштабів курортно-рекреаційної сфери, окресленої рамками національної економіки, потрібно враховувати обмеження її корисності, зокрема:

1) відсутність чіткої послідовності перебігу стадій розвитку курортного господарства;

2) проблемність визначення стадії, в якій тепер перебуває курортне господарство;

3) взаємна невідповідність стадій розвитку курортної справи за видами економічної діяльності суб'єктів господарювання (дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, санаторно-курортних закладів, курортних готелів, велнес-індустрії).

Доцільно зазначити, що прогресивні зміни в розвитку курортної індустрії можуть проявлятися поступово і закріплюватися на сталій довгостроковій основі (курорти Швейцарії, Німеччини, Австрії, Чехії), бути швидкими й інтенсивними відповідно до зміни ринкової кон'юнктури (курорти Болгарії, Туреччини, Хорватії), незначними і фрагментарними (стосуються таких Європейських країн, як Польща, Румунія, Молдова й Україна).

Досягнення прогресивних змін у розвитку курортно-рекреаційної сфери може мати суперечливий характер, у зв'язку з цим врахування економічних процесів її еволюції потребує посиленої уваги в контексті підвищення інтенсивності освоєння природно-рекреаційного потенціалу. Тому в стратегії державного регулювання курортно-рекреаційної

сфери необхідно закладати інструментарій раціонального використання ресурсів, які не відновлюються, передбачати можливість розширеного відтворення курортів за рахунок перенесення центру формування прибутків з ресурсного на інфраструктурне поле.

Існуючий механізм державного регулювання курортно-рекреаційної сфери і досі не сприяє розв'язанню проблеми невідповідності споживчого попиту реальним потребам курортного лікування та рекреації. Асиметрія споживчого попиту на курортно-рекреаційні послуги досягла загрозливих масштабів для повноцінного відтворення людського капіталу.

Галузева ієрархічна вертикаль регулювання курортно-рекреаційної сфери в умовах узгодженого вільного підприємництва приречена на руйнування. Криза централізованого державного управління санаторно-курортною сферою стає каталізатором процесів горизонтального хаосу, нестійкого розвитку економіки курортно-рекреаційних послуг. У контексті зазначеної проблеми вільний ринок як інститут, з одного боку, детермінує саморегулятивний потенціал подолання негативних тенденцій розвитку економічних явищ і процесів у курортно-рекреаційній сфері, а з іншого, – потребує надійної та ефективної конструкції, якою повинен стати механізм її державного регулювання. З урахуванням глобалізаційних процесів у світовій економіці, тенденцій розширення меж економічного простору ринкової взаємодії, розвитку можливостей міжнародної торгівлі, центральною макроекономічною проблемою кожної країни є формування ефективного внутрішнього ринку, розбудова його багатокладної структури, підтримка національного виробника, сприяння експорту.

Отже, стратегічний потенціал регуляторної політики держави для комплексного розв'язання соціально-економічних проблем, покращення суспільного добробуту та здоров'я нації полягає у формуванні ефективної структури внутрішнього ринку курортно-рекреаційних послуг в Україні.

Список використаних джерел

1. Бабов К.Д. Курорти України державного та місцевого значення : монографія / К.Д. Бабов, О.М. Нікіпелова. – Одеса : Пальміра, 2010. – 220 с.
2. Баран В.К. Переустрій господарства західних областей України: 1939–1941 роки / В.К. Баран // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – № 21. – С. 123–130.
3. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – Київ : НАДУ, 2009. – 40 с.
4. Богомоллова Н.І. Особливості державного регулювання транспорту мегаполісу / Н.І. Богомоллова // Зб. наук. праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». – 2015. – Вип. 33. – С. 213–218.
5. Бодров В.Г. Державне (урядове) регулювання економіки / В.Г. Бодров // Енциклопедія державного управління : у 8 т. – Т. 4: Галузеве управління / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ : НАДУ, 2011. – 2011. – С. 143–146.
6. Большой Глоссарий терминов международного туризма / The Great Glossary of Terms for the International Tourism / под ред. М.Б. Биржакова, В.И. Никифорова. – 3-е изд., допол. и переработ. – СПб. : «Издательский дом Герда», 2006. – 936 с.
7. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу : монографія / Ю.П. Волосник. – Харків : НМЦ «СД», 2002. – 384 с.
8. Гаврильчак Н.И. Рентные отношения в рекреационной деятельности: монография / Н.И. Гаврильчак, О.Н.Зацепило. – СПб.: Гос. ун-т сервиса и экономики, 2009. – 103 с.
9. Гаман П.І. Розвиток рекреаційної сфери Карпатського регіону України: теорія та практика державного регулювання : монографія / П.І. Гаман; Рада з вивч. продукт. сил України НАН України. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 306 с.

10. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: монографія / М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 328 с.
11. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: монографія / В.М. Геєць. – Київ : Інст. економ. та прогноз. НАН України, 2009. – 863 с.
12. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV, поточна редакція № 922-19 від 19.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
13. Гринів Л.С. Методологія і методика визначення нормативної ціни природних курортних ресурсів та платежів за їх використання / Л.С. Гринів // Препринт наук. доповн. – Львів, 1992. – 26 с.
14. Гуменюк В.В. Економічна природа курортної ренти та її фінансовий потенціал / В.В. Гуменюк // Економіка України. – 2014. – № 11. – С. 31–38.
15. Гуменюк В.В. Фінансове забезпечення соціалізації курортної справи / В.В. Гуменюк // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 7. – С. 284–286.
16. Гуменюк В.В. Фінансові умови сталого розвитку курортного господарства України / В.В. Гуменюк // Фінанси України. – 2009. – № 4. – С. 75–81.
17. Гуменюк В.В. Фінансування санаторно-курортних послуг в дискурсі соціального страхування / В.В. Гуменюк // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 1. – С. 114–118.
18. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества / Дж.К. Гэлбрейт; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
19. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/submitdecl.shtml
20. Дурицький В.В. Оптимізація механізму надання в оренду державного нерухомого майна / В.В. Дурицький // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – № 1(111). – С. 66–70.

21. Економічна енциклопедія: у трьох томах / [редкол.: відп. ред. С. В. Мочерний та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 2. – 848 с.
22. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.
23. Засновники та визначні діячі курортів України / за ред. М.В. Лободи. – Київ : Денеб, 2011. – 176 с.
24. Захарін С.В. Перспективи інвестиційного та інноваційного забезпечення розвитку сфери туризму і курортів / С.В. Захарін // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 4. – Т. 2. – Економічні науки. – С. 122–126.
25. Зорин И.В. Энциклопедия туризма: справочник / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 368 с.
26. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml
27. Казачковська Г.В. Туристична рента як інструмент економічного регулювання розвитку туризму / Г.В. Казачковська // Управління економікою: теорія та практика. – 2009. – № 1. – С. 197–204.
28. Ковбасюк Ю.В. Державне регулювання в умовах ринкової економіки / Ю.В. Ковбасюк, В.Д. Бакуменко // Енциклопедія державного управління: у 8 т. – Т.1: Теорія державного управління / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. – Київ : НАДУ, 2011.– 2011. – С. 153–154.
29. Кодекс України про надра (зі змінами, внесеними згідно із Законами № 867-VIII від 08.12.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-D0%B2%D1%80>
30. Козырев В.М. Туристская рента / В.М. Козырев – М. : Финансы и статистика, 1998. – 80 с.

31. Комяков О.М. Державне регулювання перехідної економіки : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук / О.М. Комяков. – Київ, 2000. – 19 с.
32. Конференція ООН у Ріо-де-Жанейро в рамках прийняття «Порядку денного на XXI століття» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml
33. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 638-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 68. – С. 224.
34. Концепція розвитку санаторно-курортної галузі : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 р. № 231-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/231-2003-D1%80/card6#Public>
35. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія / М.Х. Корецький. – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.
36. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство и туризм / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз [пер. с англ. под ред. Р.Б. Ноздревой]. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 787 с.
37. Критерії державної акредитації санаторно-курортних закладів України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2002 № 167 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20020508_167.html
38. Лагутін В.Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання : монографія / В.Д. Лагутін. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 327 с.
39. Мазаракі А.А. Внутрішній ринок як основа економічного зростання / А.А. Мазаракі // Вісник Інституту економічного прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 10–16.
40. Малий І.Й. Розвиток економіки і держави: від політичної економії до науки управління / І.Й. Малий // Економічна теорія. – 2011. – С. 7–14.

41. Маршалл А. Принципы экономической науки; [пер. с англ.] / А. Маршалл. – М. : ИГ «Прогресс», 1994. – Т. 1. – 416 с.
42. Мельник Л.Ю. Ринок, його елементи та їх взаємодія / Л.Ю. Мельник, І.І. Вініченко, М.Х. Корецький. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2002. – 158 с.
43. Менгер К. Избранные работы / К. Менгер. – М. : ИД «Территория будущего», 2005. – 496 с.
44. Мерзляк А.В. Система механізмів державного регулювання рекреаційної сфери України : монографія / А.В. Мерзляк, Н.В. Яцук. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 248 с.
45. Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації на 2002–2011 р.» : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. № 14, редакція від 01.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/14-2002-%D0%BF/page>
46. Мотосова Е.А. Развитие системы природоресурсных платежей и налогов в Российской Федерации / Е.А. Мотосова // Вестник РЭА. – 2010. – № 5. – С. 28–33.
47. Надюк З.О. Ринок медичних послуг: роль держави у фінансуванні системи охорони здоров'я України / З.О. Надюк // Економіка та держава. – 2008. – № 4. – С. 100–102.
48. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Геєця [та ін.]. – Київ : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
49. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
50. Пепа Т.В. Домінанти соціального розвитку країни в контексті реалізації його конкурентної парадигми / Т.В. Пепа // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 3. – С. 11–14.
51. Петти В. Трактат о налогах и сборах / В. Петти // Антология экономической классики. – В 2 т. – Т. 1. – М. : ЭКОНОВКЛЮЧ, 1993. – 478 с.
52. Планування та забудова міст, селищ і функціональних територій. Благоустрій територій: ДБН Б. 2.2-5:2011

- [Чинний від 01-09-12]. – Київ : Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2012. – 61 с. – (Державні будівельні норми України).
53. Портер М.Е. Переосмысление системы здравоохранения. Как создать конкуренцию, основанную на ценности и ориентированную на результат / Е.М. Портер. – Киев : «Стандарт», 2007. – 620 с.
54. Портер М.Е. Стратегія конкуренції / Е.М. Портер [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – Київ : Основи, 2008. – 390 с.
55. Про внесення змін до лісового кодексу України : Закон України від 08.02.2006 № 3404-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T063404.html
56. Про внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до курортних : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 р. № 1391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1391-97-%D0%BF>
57. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 07.02.2002 № 3059-III, поточна редакція 5459-17 від 18.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>
58. Про державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3613-17/page3>
59. Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування. Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/1566/#_ftn3
60. Про державний фонд родовищ корисних копалин України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.1993 р. № 150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/150-93-%D0%BF>

61. Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1996 р. № 1576 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-96-%D0%BF>
62. Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячу оздоровницю – курорт Євпаторія : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.1999 № 1269 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1269-99-%D0%BF>
63. Про затвердження Положення про курорт Гусятин : Постанова Ради Міністрів УРСР від 04.07.1989 р. № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/178-89-%D0%BF>
64. Про затвердження Положення про курорт Сатанів : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.1992 р. № 591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/591-92-%D0%BF>
65. Про затвердження положень про курорти Березівські мінеральні води і Синяк : Постанова Ради Міністрів Української РСР від 16.08.1982 р. № 421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/421-82-%D0%BF>
66. Про затвердження положення про курорти Поляна, Сойми, Любінь Великий, Миргород, Ворзель : Постанова Ради Міністрів УРСР від 12.10.1982 р. № 490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/490-82-%D0%BF>
67. Про затвердження положень про курорти Пуща-Водиця та Конча-Заспа : Постанова Ради Міністрів УРСР від 12.07.1984 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/zku/86-zku/3025-49.html>
68. Про затвердження положень про курорти Трускавець і Слов'янськ : Постанова Ради Міністрів УРСР від 16.12.1982 р. № 614 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/614-82-%D0%BF>

-
69. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. № 41375 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 483 від 03.06.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/413-96-D0%BF>
  70. Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. № 75 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 483 від 03.06.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show /75-95-%D0%BF](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75-95-%D0%BF)
  71. Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 872 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 483 від 03.06.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/872-2001-%D0%BF>
  72. Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2001 р. № 562 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 911 від 31.08.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/562-2001-%D0%BF>
  73. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi? nreg=2026-14>
  74. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України: від 02.03.2015, № 222-VIII, поточна редакція від 01.01.2016 № 867-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>
  75. Про містобудівний кадастр : Постанова Кабінету міністрів України від 25 травня 2011 р. № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show /559-2011-%D0%BF>

76. Про оголошення природних територій міста Бердянська Запорізької області курортом державного значення : Закон України від 11.01.2005 № 2305-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2305-iv>
77. Про оголошення природних територій міста Миргорода курортом державного значення : Закон України від 06.09.2011 № 3699-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3699-vi>
78. Про оголошення природних територій міста Саки Автономної Республіки Крим курортом державного значення : Постанова Верховної Ради України від 11.01.2005 № 2306-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2306-iv>
79. Про оголошення природних територій міста Скадовська Херсонської області курортом державного значення : Закон України від 06.09.2011 № 3698-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3698-vi>
80. Про оголошення природних територій міста Хмільника Вінницької області курортом державного значення : Закон України від 12.05.2011 № 3318-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3318-vi>
81. Про оголошення природної території Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення : Проект Закону України (реєстр. № 3655 від 20.11.2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=49125>
82. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>
83. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>

84. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/page>
85. Про стратегію сталого розвитку «Україна 2020» : Указ Президента України: від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
86. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т. 1. – 360 с.
87. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – Київ : PortRoyal, 2001. – 594 с.
88. Сорока О.Я. Державне регулювання курортної діяльності на Прикарпатті у першій половині ХХ століття / О.Я. Сорока // Економіка та держава. – 2012. – № 10. – С. 103–104.
89. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора / Дж.Ю. Стиглиц. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
90. Стратегія розвитку м. Бердянськ на період до 2017 р. – Бердянськ : Бердянська міська рада, 2013. – 70 с.
91. Ткаченко Т.І. Особливості управління закладами санаторно-курортної сфери / Т.І. Ткаченко, С. Костін // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2008. – № 24. – С. 121–127.
92. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.
93. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>

94. Хайек Ф.А. Частные деньги / Ф.А. Хайек ; Институт национальной модели экономики. – Тверь : ИНМЭ, 1996. – 230 с.
95. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : монографія / Н.М. Холод. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 442 с.
96. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, поточна редакція від 01.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
97. Чухно А.А. Твори: У 3 т. – Т. 1: Становлення і розвиток ринкової економіки / А.А. Чухно. – НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – 2006. – 592 с.
98. Швець І.Ю. Вплив етапів життєвого циклу курорту на рівень його конкурентоспроможності / І.Ю. Швець // Схід. – 2010. – № 5. – С. 84–86.
99. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / У.Р. Эшби ; [под. ред. В.А. Успенского]. – М. : Издательство иностранной литературы – 1959. – 432 с.
100. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении / Ю.В. Яковец. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2003. – 240 с.
101. Balcerowicz L. Wolność i rozwój: ekonomia wolnego rynku / Leszek Balcerowicz. – Kraków : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak Sp. z o.o., 1995. – 485 s.
102. Butler R. The Resort Cycle Revisited – A Decade of Discussion / R. Butler // AAG Annual Meetings 1990. Paper presented to Association of American Geographers Conference [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.aag.org/cs/annualmeeting>
103. Blue Flag's Criteria / Blue Flag Sites [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.blueflag.global/criteria/>
104. Britannica book of the year 2008 / [editor: Karen Jacobs Sparks and others]. – Chicago : Encyclopædia Britannica, 2008. – 880 p.

-
105. Carlos C. / Rental Market Regulation in the European Union European Commission / C. Carlos, S. Kalantaryan, P. Pontuch [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper
  106. Carlos C. Rental Market Regulation in the European Union / C. Carlos, S. Kalantaryan, P. Pontuch [Electronic resource]: European Commission. – Mode of access : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper
  107. Directive, Council. «80/777/EEC of 15 July 1980 on the approximation of the laws of the Member States relating to the exploitation and marketing of natural mineral waters» [Electronic resource]: European Commission. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31980L0777&rid=1>
  108. Directive, Council. «92/100/EEC of 19 November 1992 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property» [Electronic resource]: European Commission. Mode of access : [http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/392L0100/392L0100_EN.docandCouncilDirective29\(2001\)](http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/392L0100/392L0100_EN.docandCouncilDirective29(2001))
  109. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth [Electronic resource]: European Commission. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
  110. Health 2020: the European policy for health and well-being. Strategic objectives [Electronic resource]: European Commission. – Mode of access : <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/health-2020-the-european-policy-for-health-and-well-being/about-health-2020/strategic-objectives>
  111. Larry L. Howell. Compliant Mechanisms [1 edition] / L. Howell Larry. – New York : Wiley-Interscience. – 2001. – 356 p.
  112. Łazarek M. Uzdrowiska w Europie: terażniejszość i rys historyczny / M. Łazarek, R. Łazarek. – Lublin : Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej im. Wincentego Pola, 2007. – 158 s.

113. Timmer H. Eurasia's Development: Diversifying Economies, Naturally [Electronic resource] / Hans Timmer // The World Bank. – Mode of access : <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/02/03/eurasias-development-investing-in-diversity-naturally>
114. Treaty of Lisbon amending the Treaty of European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union. Series C. – 2007. – Vol. 50. – № 306. – 271 p.
115. Upchurch R. Timeshare Resort Operations / Randall Upchurch, Conrad Lashley. – Burlington : Elsevier, 2006. – 336 p.
116. 80/777/EEC of 15 July 1980 on the approximation of the laws of the Member States relating to the exploitation and marketing of natural mineral waters: Directive, Council / European Commission. – Mode of access : <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31980L0777&rid=1>
117. 92/100/EEC of 19 November 1992 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property: Directive, Council / European Commission. – Mode of access : [http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/392L0100/392L0100_EN.docandCouncilDirective29\(2001\)](http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/392L0100/392L0100_EN.docandCouncilDirective29(2001))

Розділ 3

РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

3.1. Тенденції розвитку курортно-рекреаційних послуг

Зародження й поширення тенденції доступності послуг із підтримки й відновлення здоров'я населення, формування конкурентоспроможної пропозиції послуг лікування та оздоровлення відповідає цілям суспільного розвитку ХХІ ст. та вимогам інтеграції до європейського економічного простору. Питання зростання ролі сфери послуг для людського розвитку в умовах постіндустріального суспільства, проблеми підвищення ефективності національних систем охорони здоров'я, масового задоволення зростаючих потреб у послугах, спрямованих на відтворення людського капіталу, невіддільно пов'язані з формуванням ринкової складової курортно-рекреаційної сфери.

Сучасні тенденції розвитку курортно-рекреаційної сфери пов'язані з процесами ринкових перетворень. У зв'язку з цим питання структурно-інституційної трансформації курортно-рекреаційної сфери в напрямі формування ефективного внутрішнього ринку, створення конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг для відновлення здоров'я, задоволення реабілітаційних та відпочинкових потреб, що становлять основу безпеки людського розвитку належить до стратегічних завдань державного регулювання національної економіки.

Питання економічних передумов становлення національного ринку курортно-рекреаційних послуг є соціально важливим для українського суспільства в контексті відтворення людського капіталу та водночас значущим у макроекономічному плані з огляду на значний природно-рекреаційний потенціал українських курортів і, водночас, низький рівень розвитку внутрішнього ринку й експорту курортно-рекреаційних послуг.

Засновник класичної економічної теорії А. Сміт вперше розглянув принципи функціонування «вільного ринку», обґрунтувавши доктрину «Laissez-faire», відповідно до якої державне втручання в економіку повинно бути мінімальним, зосередженим на захисті людей та їх власності, національній безпеці й наданні обмеженої кількості суспільних благ. З його праці «Добробут націй. Дослідження про природу та причин добробуту націй» бере витoki концепція ринку як саморегулятивної економічної системи, що спроможна розв'язувати суспільно-економічні проблеми: «Переслідуючи власні інтереси, людина часто реальніше служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне це робити», «невидима рука спрямовує її до мети, що не входила до її намірів» [61, с. 277], а це призводить до розв'язання суспільних проблем.

Суспільство платить дуже високу ціну за недогляд державою як інститутом, що забезпечує стабільність у соціально-економічній сфері, за перебігом ринкових процесів. Дж. Кейнс критично оцінив класичну економічну теорію й можливість ринкової саморегуляції економічної системи та обґрунтував неспроможність ринкового механізму без участі держави автоматично відновлювати рівновагу, яка відповідає оптимальним критеріям суспільного виробництва, використання людських ресурсів і формування купівельної спроможності населення в умовах ринку [19, с. 367–384].

К. Макконелл і С. Брю у праці «Економікс: принципи, проблеми і політика» зазначають, що ринок – це інститут, або механізм, який зводить разом покупців і продавців окремих товарів, послуг чи ресурсів, що має властивість еволюціонувати від найпростіших примітивних форм (наявні елементи локальної ринкової торгівлі) до високорозвинутих, конкурентних (взаємодіють продавці і покупці з цілого світу) [30, с. 46–47].

Модифікація ринку зумовлена змінами в структурі попиту споживачів в умовах постіндустріального суспільства. Д. Белл розглядає питання ринкової трансформації постіндустріального суспільства, в якому виробництво товарів не є

домінуючим, а пріоритет надається виробництву послуг, особлива увага відводиться зорієнтованим на людину послугам, які спричиняють підвищення якості життя [76, с. 102].

С. Мочерний визначав ринок послуг як «сукупність економічних відносин щодо організації купівлі-продажу послуг», сучасні світові тенденції зумовлюють його перетворення «на визначальний елемент ринку», його становлення пов'язано з тим, що «у розвинутих країнах людина стає основним елементом національного багатства.., причому відтворення людського капіталу (у тому числі завдяки санаторно-курортним послугам – авт.) – «стає однією з пріоритетних цілей розвитку суспільства» [17, с. 247].

Ринок послуг включає, з одного боку, механізм вільного ціноутворення та вільне підприємництво на основі конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача, з іншого – державне регулювання. Така модель покликана задовольнити індивідуальні потреби споживачів і загальні потреби суспільства в різноманітних послугах, оптимальне співвідношення між прагненнями виробників максимізувати свої прибутки та необхідністю збереження соціальної стабільності й підвищення якості людського капіталу [14, с. 284].

Необхідність пошуку саме інституційного підґрунтя базових економічних моделей еволюційного підходу до вирішення і передбачення проблем економічного поступу вирізняє інституційний напрямок економічних досліджень як основний.

Інституційний підхід до вивчення економічних процесів в умовах трансформаційної економіки є одним із найбільш адекватних, оскільки дозволяє найбільш повно проаналізувати конкурентне середовище, ринкових агентів, а також умови здійснення ринкових трансакцій: їх кількісні та якісні характеристики; натомість класичні й неокласичні теорії ринку не завжди придатні у зв'язку з несформованим ринковим середовищем. Найбільший відбиток на інституціональні форми розвитку суспільства накладає суб'єктивна діяльність людей зі свідомого формування ринкового середовища в Україні, а також процес державотворення [72, с. 61–64].

Інституціоналізм визнається напрямом сучасної економічної думки, об'єктами дослідження якого є певні інститути, зокрема: держава, приватна власність, профспілки, домогосподарства; традиції, юридичні норми, стандарти, податки, конкуренція, монополії, система фінансових відносин між агентами економічного середовища, права окремих соціальних верств і груп населення, а також окремої людини як суб'єкта відносин власності [16, с. 659].

Становлення ринку курортно-рекреаційних послуг відбувається в багатовимірному економічному і часовому просторі. Для курортно-рекреаційної сфери України характерна трансформація економічних процесів обміну та розподілу у зв'язку зі змінами суспільних векторів державотворення, що спричиняли різне ставлення до підприємництва, приватної та державної власності, принципів фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення населення [7, с. 114].

Створення ринків є справою підприємців, і хоч воно має довгу історію, зазначає Р. Коуз, та коли виникає питання аналізу ринку, то переважно не має нічого спільного з дослідженням ринку як інституту, при тому що вплив соціальних інститутів, які полегшують обмін, повністю ігнорується [26, с. 13].

Із здобуттям незалежності України формується надмірна впевненість з боку державних інституцій, що ринок самостійно врегулює економічні, а також соціальні проблеми суспільного розвитку. Відсутність реальних, ефективних інституційних перетворень протягом останніх двох з половиною десятиріччів на шляху до становлення національного ринку спричинило й активізувало економічні процеси руйнування, невпорядкованої, хаотичної трансформації курортно-рекреаційної сфери, що виражається в її неспроможності задовольнити базові потреби українського суспільства у відтворенні людського капіталу.

Надмірна централізація лікування й оздоровлення населення, яка була усталеною нормою командно-адміністративної системи господарювання, спричинила ряд проблем:

– невиправдані патерналістські очікування населення на санаторно-курортне забезпечення з суспільних фондів споживання;

– залежність виробників від розподілу коштів соціального страхування на санаторно-курортне лікування й оздоровлення;

– згасання підприємницької ініціативи саморозвитку виробників, що позначилось на зниженні їх конкурентоспроможності, ділової активності і фінансової стійкості;

– зниження темпів виробництва курортно-рекреаційних послуг внаслідок комплексної дії негативних чинників динаміки ринкового попиту на курортно-рекреаційні послуги.

Водночас перехід до ефективного ринку курортно-рекреаційних послуг передбачає, в першу чергу, створення інститутів ринку: реальних приватних власників, вільних цін, конкуренції, подолання корупції. У сучасній курортно-рекреаційній сфері України залишаються домінантними квазі-ринкові стосунки, зумовлені надмірною зарегульованістю та низькою ефективністю механізму закупівель і розподілу лікувально-оздоровчих послуг з участю держави та державних фондів соціального страхування.

В економічній науці проведено фундаментальні дослідження питання взаємодії попиту й пропозиції, формування кон'юнктури ринку, оцінки ринкових процесів, які відображають реальні запити споживачів і виробників, покупців і продавців, урядових та недержавних інституцій в пошуку розв'язання загальних соціально-економічних проблем. Однак в умовах інтеграції України в європейський економічний простір існуючі підходи до державного регулювання ринку курортно-рекреаційних послуг мають бути переглянуті та вдосконалені, оскільки вони не тільки не відобразатимуть соціально-економічних інтересів держави та місцевих громад з проблем відновлення і сталого розвитку курортних територій, а й перешкоджатимуть формуванню сприятливої економічної кон'юнктури – ситуації, що максимально розкриває потенціал для реалізації ринкових намірів агентів економічного середовища і віддзеркалює ефективність ринкових інститутів, серед яких головну роль відіграє держава.

Врахування світових тенденцій кон'юнктури ринку курортно-рекреаційних послуг мають стати основою розробки й реалізації стратегічних пріоритетів розвитку курортно-рекреаційної економіки та здійснення узгоджених заходів державного регулювання, спрямованих на її модернізацію.

Методологічну основу дослідження кон'юнктури ринку становлять наукові праці М. Калецького, Дж. Кейнса, М. Кондратьєва, Ф. Лассаля, А. Маршалла, В. Парето, В. Репке, Дж. Стюарта, М. Туган-Барановського та ін.

Основоположником ґрунтовних досліджень взаємодії попиту і пропозиції на ринку слід вважати представника пізнього меркантилізму Дж. Стюарта, оскільки саме в його праці «An inquiry into the principles of political economy: being an essay on the science of domestic policy in free nations», яка вийшла у науковий світ у 1767 р., вперше системно розглядається питання взаємодії попиту та пропозиції на ринку: наслідком високого попиту є успішна торгівля; наслідком високого попиту є добра ціна, крім того, зазначається, що саме конкуренція істотно впливає на ринкову взаємодію: високий попит, коли конкуренція серед покупців велика, низький, коли конкуренція серед продавців велика [97, с. 174].

Потреби нації вимагають пропозиції конкретних суспільних благ, і ступінь їх виробництва визначається відносно рівня процвітання чи занепаду, в якому знаходиться національна економіка у цей час. Надмірна пропозиція є не настільки великою проблемою, як проблема неспроможності покупців придбати те, що вони реально потребують, зазначав Ж. Сей, а виробництво не тільки створює і розширює пропозицію, а й формує своєрідний фонд, який створює попит на ринку. Попит і пропозиція є протилежними кінцями променя, від якого залежать масштаби дорожнечі та дешевизни, а ціна є точкою рівноваги, де імпульс одного зникає, іншого – з'являється [95, с. 290].

Першість щодо визначення поняття кон'юнктури в контексті економічних взаємовідносин, що подібно до ланцюга з'єднують всі існуючі невідомі обставини й називаються

кон'юнктурою [85, с. 147], належить німецькому економісту Ф. Лассалю, який у своїй праці, розглядаючи питання мінової вартості і вільної конкуренції, зробив помилкове припущення, що послуги, на відміну від праці, не є економічною категорією, оскільки, якщо вони не оплачуються, то й не відбувається створення вартості [85, с. 133].

Співзасновник теорії соціальної ринкової економіки В. Репке визначив, що кон'юнктура – це співвідношення попиту та пропозиції на якому-небудь ринку, співвідношення, яке значною мірою не піддається обчисленню та впливу й постійно змінюється. Оцінка цього співвідношення залежить від того, виражене воно чи ні економічною рентабельністю, яка зумовлена ціною та формою продажу [53, с. 19–20].

Як внесок у розвиток теорії кон'юнктури ринку в науковому світі високо цінується економічна думка українського вченого М. Туган-Барановського щодо обмеженості і недосконалості як чисто ринкових, так і суто планових регуляторів економіки, заслуговує на увагу концепція їхнього синтезу. В умовах капіталістичної кон'юнктури підприємець знаходить собі жорсткого і деспотичного володаря... і незважаючи на те, що в капіталістичному суспільстві відсутня керуюча свідомо влада, натомість її місце займає ще більше примусова, стихійна сила економічної боротьби. Тому хоча й підприємець вільно визначає ціни, однак умови попиту і пропозиції істотно обмежують свободу вільної торгівлі [65, с. 34].

Ми схильні бачити економічний зміст поняття «кон'юнктура» не в чомусь іншому, як в сукупності обставин, яка виявляється завдяки ринку, – зазначав М. Кондратьєв (учень М. Туган-Барановського). У цих умовах ринок з його системою цін виступає в якості центрального вузла, що пов'язує між собою економічні елементи. Ринок визначає успіхи і невдачі господарської діяльності цих елементів. Під економічною кон'юнктурою кожного даного моменту виражається напрям і ступінь зміни сукупності елементів національної економіки у порівнянні з попереднім періодом [23, с. 30–33].

Крім загальноекономічного поняття кон'юнктури, М. Кондратьєв виділив так звану «спеціальну кон'юнктуру» (стосується галузевих ринків), виокремивши «просту спеціальну кон'юнктуру» (сукупність конститутивних елементів) та «диференціальну кон'юнктуру» (вимір простої кон'юнктури в економічних порівняннях і співставленнях) [23, с. 35], ввів типологію економічних циклів кон'юнктури, виділивши сезонні (в межах року), короткі (3–3,5 р.), середні (7–11 р.) й довгі хвилі (48–55 р.) [23, с. 343; 23, с. 398].

В «Економічній енциклопедії» подано гносеологічне визначення терміна, яке водночас зберігає його походження та сучасне розуміння: кон'юнктура – (з лат. *conjunctura* – зв'язувати, поєднувати) – найважливіші ознаки, риси, показники, які характеризують поточний і перспективний стан ринку, відображає економічну ситуацію, яка складається на ньому, характеризується рівнями попиту, пропозиції, динаміки цін... [17, с. 71].

В. Джевонс розглядає економічні категорії ціни та цінності в системі взаємодії попиту і пропозиції. Пропозиція являє собою кількість товарів, які люди погоджуються обміняти на відому цінність, а попит становить кількість товарів, які люди готові прийняти до обміну, однак за умови, що їм відома ціна, пропорційність щодо грошей. Мінову цінність учений визначає як співмірність при обміні, а споживчу цінність – як корисність для людини в конкретний момент часу за відповідних умов [15, с. 87–89].

Споживчу цінність визначають необхідні умови та потреби людини, у зв'язку з цим курортно-рекреаційні послуги виконують роль трансмісора у відновленні здоров'я, сприяють підвищенню якості життя та людському розвитку. Представник австрійської економічної школи О. Бем-Баверк зазначав, що цінність являє собою значущість, корисність, що створюють блага, які призводять до підвищення благополуччя людини, якщо вона не може отримати цю користь за відсутності цих благ [2, с. 217].

Й. Шумпетер розглядав попит і пропозицію у взаємозалежності та взаємозумовленості, і вважав, що на будь-яку пропозицію в національній економіці вже сформований попит, оскільки кожен крок у виробництві будь-якого блага відбувається безпосередньо під впливом існуючого попиту, що, в свою чергу, прямо зумовлюється наявними потребами і коштами [74, с. 133].

Л. Вальрас оперує поняттями «дійсного попиту», що вказує на сформовані платоспроможні потреби покупців, на відміну від потреб, що не знайдуть реалізації в силу об'єктивних та суб'єктивних факторів впливу на цю ситуацію, та «дійсної пропозиції» – реального обсягу виробництва, що пропонується продавцями на ринку незалежно від конкуренції та рівня цін, оскільки між ціною і дійсною пропозицією є лише непряме або опосередковане співвідношення, а пряме або безпосереднє співвідношення має місце між ціною і дійсним попитом [3, с. 44].

А. Маршалл акцентує увагу на двох важливих проблемах кон'юнктури ринку: 1) ціна попиту дорівнює ціні пропозиції, обсяг виробництва не має тенденції або бути збільшеним, або бути зменшеним, оскільки він знаходиться в рівновазі; 2) ціна попиту менше ціни пропозиції, в результаті чого очікується зменшення обсягів виробництва і ємності ринку [86, с. 287].

Питання взаємодії попиту і пропозиції активно досліджував В. Парето, який розробив інструментарій для аналізу і прогнозування споживчого попиту, зокрема у його праці «Manuel d'économie politique» розглядається питання встановлення економічної рівноваги під впливом різних індивідуальних потреб та уподобань людини, висвітлюється питання, що криві байдужості не лише окреслюють контури споживчого попиту, за кожною комбінацією стоять умови та причини, в яких проводиться вибір [90, с. 169–170].

Попит на курортно-рекреаційні послуги виражає, перше, купівельну спроможність населення здійснювати самофінансування курортного лікування й оздоровлення відповідно до виявлених потреб та можливостей їх реалізації;

по-друге – рівень фінансування державою соціальних гарантій, соціального захисту населення через систему державних закупівель лікувально-оздоровчих послуг та їх розподілу, а також застосування цільових грошових компенсацій субсидіарного характеру для їх придбання чи заміщення; по-третє, – наміри працедавців, зобов'язання профспілкових організацій профінансувати відтворення здоров'я персоналу; по-четверте, – грошові потоки, призначені для відшкодування збитків, завданих життю і здоров'ю застрахованих осіб у системі соціального й медичного страхування. Попит на курортно-рекреаційні послуги зумовлюється життєвою необхідністю курортного лікування, стійкими індивідуальними потребами. З іншого боку, умовами попиту на курортно-рекреаційні послуги є уподобання, а також наявні життєві обставини [9, с. 7–8].

Пропозиція курортно-рекреаційних послуг є багатофункціонально-технологічний комплекс виробництва:

1) лікувально-терапевтичних, оздоровчо-профілактичних, фізично-реабілітаційних та інших видів послуг, що містять потенціал відновлення людського здоров'я, збільшення тривалості, покращення якості життя;

2) послуг, спрямованих на відновлення життєвих сил людини завдяки дієтичному, раціональному й збалансованому харчуванню;

3) послуг безпечного і комфортного проживання споживачів послуг;

4) послуги з організації дозвілля споживачів: залучення до фізично активного й культурного розвитку, ведення здорового способу життя.

Пропозиція курортно-рекреаційних послуг ґрунтується на ринкових можливостях виробників, однак в практичній площині переважно не досягає рівня максимальної ефективності, 100% завантаження номерного фонду, граничного використання виробничої потужності. Ринкову пропозицію курортно-рекреаційних послуг детермінують пропускна спроможність виробників, технічні умови і технологічні особливості їх функціонування, чинники сезонності й циклічні коливання, фактори релевантного діапазону, зумовлені економічною кон'юнктурою.

Ринкова пропозиція курортно-рекреаційних послуг – сукупність торговельних намірів їх виробників у певному діапазоні цін, їх зниження позитивно відображається на збільшенні доступності послуг у кількісному вираженні, їх ріст обмежуватиме можливість лікування, оздоровлення, реабілітації населення. Попит на курортно-рекреаційні послуги являють собою сукупність індивідуалізованих споживчих намірів покупців, що знаходяться в певному діапазоні цін.

На активізацію торгівлі курортно-рекреаційними послугами за значно вищими цінами впливає сприятлива кон'юнктура ринку – можливість генерувати додаткові доходи. Незважаючи на те, що запас фінансової міцності виробників дозволяє знизити ціни і реалізувати курортно-рекреаційні послуги дешевше, відбувається їх реалізація за вищою ціною. Така ситуація призводить до формування «надлишку виробника» й відображає ринкову ефективність виробництва курортно-рекреаційних послуг.

Додаткову економію отримують ті споживачі, які могли б придбати курортно-рекреаційні послуги дорожче, в силу наявності високої платоспроможності, але купують за ринковою ціною, таким чином формується «надлишок споживача». Однак проблема надлишку споживача не є настільки гострою, оскільки спричинена індивідуальними особливостями попиту, стосується лише частини пропозиції в умовах змінної кон'юнктури ринку.

У взаємодії попиту і пропозиції на ринку курортно-рекреаційних послуг мають місце безповоротні втрати. Їх наявність для виробників означає неспроможність реалізувати курортно-рекреаційні послуги, сформувати доходи й прибутки за відповідного рівня цін внаслідок неузгодження обсягів пропозиції та попиту на ринку. Для споживачів це не лише втрачені можливості емоційного розвантаження, повноцінного відновлення здатності до праці, а й потенційні проблеми з погіршенням стану здоров'я, загостреннями в перебігу хронічних захворювань, що призводить до погіршення якості життя та відтворення людського капіталу.

До важливих чинників, що детермінують взаємодію попиту і пропозиції, слід зарахувати економічну активність та зайнятість населення, які зумовлюють необхідні потреби у курортному лікуванні, реабілітації та оздоровленні в контексті відновлення здатності до праці та водночас створюють фінансову й матеріальну основу можливості їх реалізації, що пов'язано з формуванням ефективного попиту, оскільки придбання й споживання курортно-рекреаційних послуг приносить соціально-економічну вигоду як для працедавця (підприємця), так і для найманого працівника.

Сезонні коливання детермінують внутрішньорічну динаміку попиту, впливають на формування цін і тарифів, визначають обсяги сукупної пропозиції курортно-рекреаційних послуг. Взаємодія попиту і пропозиції перебуває під впливом сезонних коливань, які зумовлені впливом природних, кліматичних, технічних, медичних чинників, що визначають активізацію та деактивізацію попиту на курортно-рекреаційні послуги. Внутрішньорічна динаміка попиту і цін окреслюють сезонну кон'юнктуру ринку курортно-рекреаційних послуг (умовно: «пік», «високий», «низький» та «мертвий» сезони). Чинники сезонності зумовлюють унікальність пропозиції послуг для споживача, визначають умови та можливості курортного обслуговування.

Категоричність класичної доктрини, відповідно до якої пропозиція сама породжує попит, а сукупна ціна попиту завжди пристосовується до сукупної ціни пропозиції, спростував Дж. Кейнс. Він пояснює це тим, що обсяг ефективного попиту замість того, щоб відповідати певній точці рівноваги, являє собою нескінченний ряд однаково прийнятних величин. Очевидно, цей стан і відповідає повній зайнятості, і якщо подібний підхід до аналізу економічної кон'юнктури правильний, то конкуренція між підприємцями завжди вела б до розширення зайнятості до рівня, при якому сукупна пропозиція переставала б бути еластичною, коли подальше зростання ефективного попиту більше не могло б супроводжуватися будь-яким зростанням виробництва [19, с. 357–358].

Польський дослідник М. Калецький пов'язав проблему ефективного попиту з розподілом доходів, інвестиціями та споживанням основних класів – підприємців (отримують прибуток і максимізують його) та найманих працівників (заробляють заробітну плату і повністю її витрачають) [83, с. 1074].

Дж. Гелбрейт розглядав питання пом'якшення наслідків нерівності в умовах ринку, коли відносна сила пропозиції виробників є порівняно більшою, ніж сила впливу споживчого попиту [80, с. 114], зокрема акцентував увагу на проблемах маніпуляції споживчим попитом продавцями й створенні попиту на блага, які раніше не були відомі споживачам, є зовсім непотрібними тепер та не принесуть користі в майбутньому [80, с. 148].

Умовно стала величина пропозиції курортно-рекреаційних послуг детермінується пропускнуою спроможністю, природно-ресурсними, виробничо-технологічними, санітарно-гігієнічними умовами функціонування виробників. Держава впливає на формування ціни квазіринкової рівноваги, яка детермінує пропозицію курортно-рекреаційних послуг із використанням інструментів цілеспрямованого впливу на споживчий попит через застосування механізмів фінансового забезпечення соціальних гарантій, соціального страхування, субсидювання, виплати грошових компенсацій, включення алгоритму розподілу послуг під фінансування суспільних фондів споживання.

При дослідженні питання взаємодії попиту і пропозиції на курортно-рекреаційні послуги виникає необхідність розглянути базові потреби в курортному лікуванні, реабілітації й оздоровленні людини як суб'єкта попиту і потенційного покупця послуг у контексті суверенності споживання. Існує проблема, коли споживач (покупець) безпосередньо не може змінити асортимент, якість курортно-рекреаційних послуг, зрештою як і в односторонньому порядку вплинути на вартість курортного сервісу і його ціну без реалізації такого засадничого принципу ринку, як суверенітет споживача.

В. Хатт розглядає економічну сутність поняття «суверенітет споживача» в контексті регулятивного потенціалу попиту і як важливу форму соціального впливу на пропозицію, що не виходить за рамки створення ситуації, в якій виробники можуть вибирати між різними альтернативами, не враховуючи запитів споживачів, наводить порівняння сили його впливу з політичними виборами в державі. Вчений приділяє значну увагу суверенітету споживача, приписуючи йому таку ж міру соціальної справедливості, яку виконують рішення при голосуванні [81, с. 262].

М. Ротгбард уточнює поняття «суверенітет споживача», оскільки на вільному ринку є «суверенітет особистості» – людина розпоряджається своїми коштами на власний розсуд, тим самим реалізує індивідуально власний суверенітет. Це означає, що виробник для того, щоб заробити грошову винагороду, повинен задовольняти споживчий попит з урахуванням індивідуальних суверенних запитів споживачів [94, с. 630].

Медико-діагностичні детермінанти функціонування курортно-рекреаційної сфери спонукають до ринкової взаємодії виробників та афілійованих з ними продавців послуг із покупцями, виходячи із потреб у лікуванні, реабілітації й оздоровленні споживачів. Потреби споживачів диференційовані у зв'язку з різноманітністю медичного профілю послуг, і значною мірою визначаються лікарськими чинниками: заключення, обстеження, діагностування, показання та протипоказання, рекомендації; значення мають також й інституційні фактори спонукання до дії (особисті переконання людини, звички, поради, нереалізовані бажання тощо).

При виборі курорту споживачі керуються різними мотиваціями і уподобаннями, а їх потреби значною мірою диференційовані. Найчастіше це отримання комплексу курортно-рекреаційних послуг для відновлення та зміцнення здоров'я, лікування, профілактика, відпочинок, можливість відмови від шкідливих звичок й усталення здорового способу життя. Крім того, прибуття в курортну місцевість може пов'язуватись з активними видами спорту, розвагами, службовими справами, науковими заходами, культурно-пізнавальними цілями тощо.

Чинники різноманітності послуг, диференціації їх якості та ціни забезпечують формування попиту на різних сегментах ринку курортно-рекреаційних послуг. При цьому важливе значення відводиться індивідуальним уподобанням споживачів, що підкріплюються їх реальною купівельною спроможністю. Узгодженість якісно-цінових характеристик пропозиції потребам споживачів відіграє велику роль у формуванні надійного фінансового резерву стійкого попиту, що виражається через повторне (багаторазове) придбання курортно-рекреаційних послуг.

У комплексному дослідженні питання взаємодії попиту і пропозиції важливого значення набуває врахування економічної природи курортно-рекреаційних послуг, процес виробництва яких потребує залучення природно-лікувальних ресурсів, праці й підприємництва, наукових здобутків, значних фінансових та інформаційних ресурсів, що знаходить відображення в системі формування вартості курортного обслуговування. Існує також проблема, коли споживачі не завжди отримують ті послуги, яких потребують і які їм дійсно необхідні для відновлення здоров'я, натомість задовольняються тими, що їм нав'язують, пропонують, які є більш доступними, традиційними, звичними.

Сучасні ринкові відносини стали настільки індивідуалізованими, а відтак складними, що будь-які намагання їх системного впорядкування інструментами державного регулювання лише поглиблюють суперечності. «Ера державно-регуляторних адаптацій конкурентного ринку завершується» [5, с. 11]. В умовах конвергентного ринку – символічного обміну знаків та символів, якими у дійсності є інформація та знання, найбільшої корисності набуває не рідкісність та дефіцитність, а поширеність [5, с. 12].

У зазначеному контексті формулюються сучасні вимоги українського суспільства до зменшення дефіциту, рідкісності й покращення доступу до послуг, які забезпечують потреби відтворення людського капіталу. Подальший розвиток українського суспільства пов'язаний із становленням

економіки знань, коли потенційні споживачі курортно-рекреаційних послуг є достатньо обізнаними, проінформованими, можуть отримати компетентні медико-діагностичні консультації, щоб вільно здійснювати вибір і бути потенційно захищеними від можливих зловживань, негативного інституційного впливу бізнесу, медичного персоналу, державних органів тощо. При цьому зростає роль суверенітету споживача, використання інформаційних технологій сучасності сприяє скороченню трансакційних витрат і часто призводить до відмови від посередницьких послуг. У зв'язку з цим відбувається посилення домінування ринку покупця у взаємодії попиту і пропозиції на ринку курортно-рекреаційних послуг.

Отже, взаємодія попиту і пропозиції на курортно-рекреаційні послуги є складним і багатогранним процесом функціонування ринку з огляду на велику кількість нерозв'язаних соціально-економічних проблем та складну реальність, що визначає неспроможність держави цілковито фінансувати систему охорони здоров'я, комплексно й повноцінно забезпечувати лікування та оздоровлення всіх громадян через фінансування соціальних гарантій і соціального захисту населення.

3.2. Ринкова трансформація курортно-рекреаційної сфери в Україні

Кожному галузевому ринку притаманні як загальні риси, так і характерні відмінності. Ринок курортно-рекреаційних послуг відзначається властивою йому структурною організацією, характерним складом учасників, особливостями становлення та розвитку, а його багатокомпонентна структура окреслюється в конкретних часових рамках, трансформується в умовах змінного інституціонального середовища. У зазначеному контексті питання структурної організації ринку курортно-рекреаційних послуг предметно досі не розглядалося в економічній літературі і потребує комплексного дослідження.

Витоки дослідження структурної організації ринку містять праці західних економістів: А. Сміта [61], Д. Рікардо [93], А. Маршалла [86], Дж. Кейнса [84]. У наукових працях широко висвітлюються теоретичні, інструментальні та методологічні аспекти структурно-інституційних перетворень в економічних системах ринкового типу. Фундаментальні розробки в цьому напрямі сформулювали представники гарвардської школи економіки Е. Мейсон [87], Дж. Бейн [75], Е. Чемберлін [71]. Проведені ними економічні розвідки сприяли заснуванню оригінальної парадигми: «Структура, поведінка, результативність» («Structure, Conduct, Performance approach»), яка окреслює постулати причинно-наслідкових зв'язків між структурою ринку, економічною поведінкою його учасників та ефективністю функціонування економічної системи.

Зазначена концепція набула подальшого розвитку, її поширення знайшло прикладне застосування в аналізі структурної організації галузевих ринків, конкурентної політики, обґрунтування заходів, спрямованих на модифікацію й обмеження розвитку ринкових структур, функціонування яких корелюється з суспільними інтересами й людським розвитком. У даній концепції основний акцент зроблено більшою мірою саме на структурі ринку, ніж на поведінці виробників чи продавців, і це має більш важливе значення для врахування наслідків державної політики, ніж для оцінки економічної ефективності функціонування суб'єктів ринку.

На фоні згортання розподільчо-компенсаційного обміну, який є виразом командної економіки, все більше українських споживачів стали орієнтуватися на ринкову пропозицію курортно-рекреаційних послуг. З переходом до ринку в Україні поступово закріпилася тенденція превалювання самофінансування споживчого попиту над фінансуванням потреб в оздоровленні та рекреації з суспільних фондів споживання. У складній системі ринкових комунікацій «виробники – продавці – покупці – споживачі» особливе місце відводиться саме споживачам. Потенційним споживачем курортно-рекреаційних послуг є практично кожна людина, яка

протягом життя в тій чи іншій мірі виражає потребу в лікуванні з використанням природних факторів курорту, оздоровлені й відпочинку, що визначається платоспроможним попитом на курортно-рекреаційні послуги.

На системоутворюючому рівні ринку курортно-рекреаційних послуг споживач є його творцем, оскільки саме він реалізує функцію суверенного платоспроможного попиту, набуває права власності на послуги відповідно до власних потреб та уподобань, а отже, є головним суб'єктом на даному ринку. Курортно-рекреаційні послуги не можуть бути вироблені без присутності споживача, для якого вони призначені. Виробництво курортно-рекреаційних послуг спрямовується на задоволення базових та індивідуалізованих потреб споживачів у відпочинку й відновленні здоров'я.

Характерною рисою практично всіх виробників курортно-рекреаційних послуг є формування ринкової пропозиції з певним неперехідним запасом, який неможливо реалізувати. З урахуванням асортименту послуг, їх якості, цін та інших чинників складається ситуація, що саме попит впливає на рівень завантаження виробничих об'єктів курортно-рекреаційної сфери і детермінує ситуацію, за якої реалізуються ринкові наміри виробників. За інших рівних умов переважно існує можливість наростити обсяги виробництва курортно-рекреаційних послуг до граничного рівня завантаження – за умови наявності покупця на кожну додатково створену одиницю послуг. Фактор масового узгодження, взаємодії та максимального врахування потреб споживачів курортно-рекреаційних послуг з можливостями їх виробництва та оформлення за допомогою ринкових угод купівлі-продажу вказує на домінування ринку покупців над ринком продавців курортно-рекреаційних послуг. Водночас, за умови, що обсяг пропозиції курортно-рекреаційних послуг перевищує попит на них за певного рівня цін, відбувається утвердження суверенітету споживача, а його купівельні наміри детермінують ринкову кон'юнктуру.

Як саморегулятивна економічна система ринок курортно-рекреаційних послуг проявляється за умови вільної взаємодії самодостатніх в економічному плані та незалежних в інституційному вимірі суб'єктів ринку, що вільно реалізують потенціал ринкових стосунків з приводу виробництва-споживання, купівлі-продажу курортно-рекреаційних послуг.

На ринку курортно-рекреаційних послуг важливе місце відводиться посередницьким структурам, які виконують роль передачі прав власності на курортно-рекреаційні послуги від виробника до споживача, не набуваючи їх самостійно. Проміжні продавці інтегруються у формування вартісного ланцюга курортно-рекреаційного сервісу, переслідуючи економічні інтереси, які виражаються у розподілі курортної ренти, отриманні прибутку. Однак ринковий обмін із участю посередників не усуває безпосереднього контакту між споживачем та виробником курортно-рекреаційних послуг, а процес їх споживання нерозривно пов'язаний з процесом їх виробництва.

Роль прямого обміну ринковими правами на курортно-рекреаційні послуги між виробниками і споживачами зростає в міру становлення та розвитку інформаційного суспільства. Активізація застосування інформаційних технологій суб'єктами ринку курортно-рекреаційних послуг сприяє покращенню ринкових комунікацій як в плані скорочення інформаційно-технічних, так і організаційно-часових затрат у формуванні ринкових намірів та створенні підґрунтя для укладення й практичної реалізації ринкових угод. У цілому позитивний вплив інформаційних технологій проявляється у зміцненні суверенітету споживача, скороченні транзакційних витрат та розширенні ринкового простору взаємодії покупців і продавців.

Надмірна зарегульованість жорстко обмежує економічну взаємодію між покупцями та продавцями, а в середовищі недостатньої інформаційної компетентності обмін правами власності між ними проходить з ускладненнями. Складається економічна кон'юнктура, за якої споживачі та виробники

більше реагують на команди з центру відповідальності, ніж на інформаційні сигнали, які надсилають один одному. Трансакційні витрати за цих умов є вищими, ніж на конкурентному ринку. Вони можуть сягати максимального виміру, що й визначає неефективність системи розподілу. Вимір трансакційних витрат є багатогранним, оскільки для споживачів курортно-рекреаційних послуг може обернутися нереалізованими можливостями відновлення здоров'я та працездатності, нераціональним використанням часу, коштів і потрачених зусиль. Відтак вищий рівень трансакційних витрат спричиняє збільшення вартості санаторно-курортного обслуговування. У зв'язку з цим межі ринку порівнюються з трансакційними витратами, вони пов'язані:

- 1) з пошуком інформації про ринок, його структурну організацію та динаміку кон'юнктури на ньому;
- 2) з визначенням умов взаємодії попиту і пропозиції та укладення угод;
- 3) з виявленням якості курортно-рекреаційних послуг, розробкою системи стандартів, охороною об'єктів інтелектуальної власності;
- 4) з реалізацією суверенного попиту і захистом прав споживачів;
- 5) з опортуністичною економічною поведінкою суб'єктів ринку;
- 6) зі сплатою винагород, комісій;
- 7) із здійсненням представницьких та інших витрат, які супроводжують укладення угод між суб'єктами ринкової взаємодії.

В умовах пріоритетності розвитку внутрішнього ринку в економічній системі держави переважна частина курортно-рекреаційних послуг виробляється і споживається на локальних ринках, не виходячи за межі національних кордонів. Світовий ринок курортно-рекреаційних послуг у цей час не становить органічної економічної системи, а лише розвивається в напрямі цілісності, перебуває на стадії становлення. Це підтверджують такі економічні процеси, як незбалансованість протягом

тривалого часу попиту і пропозиції, значні відмінності в тарифах на типові курортно-рекреаційні послуги, відсутність глобальної системи стандартизації, сертифікації і контролю їх якості.

Ринкові передумови становлення і розвитку курортно-рекреаційної сфери України:

- 1) значний рівень економічного освоєння природно-лікувальних ресурсів;
- 2) формування виробничої інфраструктури для відпочинку лікування та оздоровлення населення;
- 3) відродження інституційних норм організації та ведення курортно-рекреаційної діяльності на засадах приватної власності, підприємництва, конкуренції;
- 4) неспроможність антиринкового механізму забезпечувати належне відтворення людського капіталу;
- 5) необхідність трансформації квазіринкової економічної системи санаторно-курортних послуг у соціально-орієнтовану ринкову курортно-рекреаційну сферу, що відповідає сучасним запитам українського суспільства.

Суб'єктна структура курортно-рекреаційної сфери характеризується багатогранністю та неоднорідністю, що зумовлено специфікою організації економічної діяльності суб'єктів господарювання, технологічною специфікою виробництва курортно-рекреаційних послуг, й потребує розробки методологічного інструментарію до оцінювання її соціального профілю, економічної діагностики ринкового потенціалу, диференціації підходів державного регулювання.

Ряд неточностей у визначенні економічного статусу виробників курортно-рекреаційних послуг спостерігається у нормативному визначенні відносно практичного виміру їх функціонування.

У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992, № 2801-ХІІ (поточна редакція від 01.01.2016 № 928-19) визначено, що «заклад охорони здоров'я – юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, основним завданням яких є забезпечення медичного обслуговування населення

на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників [33]. Однак на практиці виробники курортно-рекреаційних послуг з чітко вираженим лікувальним профілем (санаторії, санаторії-профілакторії, пансіонати з лікуванням та ін.) організовують економічну діяльність у формі як фізичних, так і юридичних осіб. За такою типологією, починаючи з 2011 р., ведуться державні статистичні спостереження за діяльністю виробників курортно-рекреаційних послуг і, відповідно до Наказу Державної служби статистики від 20.11.2015, № 338, застосовуються дві окремі форми статистичного представлення даних: «1-КЗР юридичні особи», «1-КЗР-фізичні особи» [43].

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку незалежно від форми власності можуть функціонувати як юридичні особи або не мати статусу юридичної особи і перебувати у складі підприємств, установ та організацій як їх філіали чи структурні підрозділи, вони заносяться до спеціального Державного реєстру дитячих закладів оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008, № 375-VI [44].

У національному стандарті «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003» зазначено, що «до оздоровчих засобів розміщування відносять лікувальні та оздоровчі заклади, в яких надають послуги розміщування (санаторії, будинки реабілітації, оздоровчі ферми тощо)» [36]. Очевидно, що зазначений підхід до окреслення типології оздоровчих засобів розміщення розроблявся на основі зарубіжної практики, однак не враховує ряд особливостей організації курортно-рекреаційної економіки в Україні. Зокрема, у США термін «санаторій» означає засіб розміщування, що функціонує на умовах часткової або повної ізоляції для лікування хронічних та інфекційних захворювань, нервових чи психічних розладів (лікарня, лазарет), що перебуває на повному забезпеченні держави [91, с. 68–69]. В Україні, а також в інших країнах Східної Європи (Словач-

чина, Болгарія, Білорусь) дефініція «санаторій» трактується досить широко і може виражати як суто лікувальний, так і профілактичний, реабілітаційний, рекреаційний профіль функціонування і надання послуг. Водночас, для вітчизняної практики є нетиповими такі запозичені понятійні конструкції, які знайшли відображення у національному стандарті «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003, як «оздоровчі ферми», і «будинки реабілітації» [36], натомість набули поширення оздоровчі центри, реабілітаційні центри, бази відпочинку, пансіонати з лікуванням та ін.

Санаторій, відповідно до Національного стандарту «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення: ДСТУ 4527:2006», трактується як «готель – розташований на території курорту або рекреаційної зони, який забезпечує надавання послуг лікування у регламентованому режимі». Може бути однопрофільним; багатопрофільним; спеціалізованим, дитячим – для дітей від 6 до 18 років, для дітей з батьками [37].

Підприємства курортно-рекреаційної сфери реалізують послуги туристам, однак це не дає підстав для застосування ідентичних підходів державного регулювання їх діяльності на ринку так само, як і до туристичних фірм, оскільки в їхніх послугах, на відміну від суто туристичних, зберігається лікувально-оздоровчий профіль, що потребує належної державної підтримки, контролю та регулювання [13, с. 76].

В Україні сформувалась багатоукладна структура курортно-рекреаційної сфери. Її економічну основу та виробничий потенціал складають санаторії та пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, бази та інші виробники курортно-рекреаційних послуг (рис. 3.1).

Внутрішня будова курортно-рекреаційної сфери залежить від конкретних умов розвитку країни, природно-кліматичних, соціально-політичних, географічного розташування, рівня модернізації матеріально-технічної бази, розвитку ринкової інфраструктури тощо.

**Розділ 3. Ринковий механізм функціонування
курортно-рекреаційної сфери**

За типом закладу	санаторій	санаторій-профілакторій	дитячий санаторій
	дитячий оздоровчий заклад цілорічної дії, дитячий центр		
база або інший заклад відпочинку	будинок відпочинку	пансіонат відпочинку	
самостійний оздоровчий заклад 1–2-денного перебування			
бальнеофізіотерапевтичне відділення		грязелікарня	
бальнеогрязелікарня	курортна поліклініка	позаміський заклад оздоровлення	
За періодом функціонування		сезонного характеру	цілорічної дії
За типом лікувальних послуг		загальнотерапевтичний	спеціалізований
За відображенням активів і пасивів	у самостійному балансі	у балансі юридичної особи	
	у фінансовому рахівництві підприємців – фізичних осіб		
За категорією курортного готелю та подібного засобу розміщування		категорія від 1 до 5 зірок	
		без визначення категорії	

*Рис. 3.1. Типологія виробників
курортно-рекреаційних послуг в Україні*

Джерело: розроблено автором за матеріалами державних статистичних спостережень [22].

Функціонування виробничого сектору курортно-рекреаційної сфери забезпечує задоволення потреб людини в санаторно-курортному лікуванні, реабілітації, оздоровленні, відновленні життєвих сил, працездатності, відпочинку, організації дозвілля. До виробників курортно-рекреаційних послуг відносяться курортні поліклініки, грязелікарні, бювети мінеральних вод, спортивно-оздоровчі басейни, аквапарки, курортні готелі, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку.

За даними державних статистичних спостережень, які подані у табл. 3.1, спостерігаються динамічні процеси й структурні перетворення у курортно-рекреаційній сфері України.

Таблиця 3.1

**Динаміка виробників
курортно-рекреаційних послуг за 1990–2014 рр.**

Рік	Санаторії		Санаторії-профілакторії		Будинки відпочинку		Бази відпочинку	
	Кількість	Темп, ланц., %	Кількість	Темп, ланц., %	Кількість	Темп, ланц., %	Кількість	Темп, ланц., %
1990	505	X	556	X	332	X	2213	X
1991	513	1,6	568	2,2	342	3,0	2236	1,0
1992	531	3,5	571	0,5	321	-6,1	2135	-4,5
1993	546	2,8	544	-4,7	308	-4,0	2003	-6,2
1994	539	-1,3	520	-4,4	303	-1,6	1968	-1,7
1995	551	2,2	517	-0,6	294	-3,0	1862	-5,4
1996	545	-1,1	463	-10,4	286	-2,7	1777	-4,6
1997	536	-1,7	428	-7,6	289	1,0	1754	-1,3
1998	547	2,1	416	-2,8	292	1,0	1913	9,1
1999	547	0,0	404	-2,9	303	3,8	1961	2,5
2000	549	0,4	377	-6,7	266	-12,2	2010	2,5
2001	555	1,1	357	-5,3	273	2,6	2015	0,2
2002	544	-2,0	334	-6,4	290	6,2	1982	-1,6
2003	536	-1,5	325	-2,7	292	0,7	2005	1,2
2004	531	-0,9	311	-4,3	302	3,4	2033	1,4
2005	524	-1,3	291	-6,4	321	6,3	2016	-0,8
2006	520	-0,8	277	-4,8	301	-6,2	1976	-2,0
2007	523	0,6	269	-2,9	302	0,3	1934	-2,1
2008	518	-1,0	262	-2,6	302	0,0	1916	-0,9
2009	513	-1,0	252	-3,8	296	-2,0	1907	-0,5
2010	510	-0,6	234	-7,1	290	-2,0	1920	0,7
2011	508	-0,4	224	-4,3	280	-3,4	1947	1,4
2012	484	-4,7	185	-17,4	286	2,1	1925	-1,1
2013	477	-1,4	165	-10,8	271	-5,2	1916	-0,5
2014*	320	-32,9	118	-28,5	90	-66,8	1400	-26,9

Джерело: розраховано автором за даними державних статистичних спостережень [60].

* Без врахування АР Крим і частини тимчасово окупованих територій Луганської і Донецької областей.

У 1990 р. функціонувало 3606 виробників курортно-рекреаційних послуг, а вже до 2013 р. їх кількість скоротилась на 777 (до 2829 одиниць). Очевидним є суттєве зменшення

суб'єктів курортно-рекреаційної сфери за досліджуваний період. Звісно, що ці зрушення можуть бути зумовлені об'єктивною реальністю реорганізації, виокремлення, пере-профілювання, злиття, поглинання тощо.

Зменшення виробників саме з лікувально-профілактичним профілем випереджає відносне скорочення кількості виробників послуг рекреаційно-оздоровчого призначення. У загальній чисельності виробників частка баз та інших закладів відпочинку у 1990 р. становила 61,4%, а в 2013 р. – 67,7%; будинків і пансіонатів відпочинку – 9,2% в 1990 р., у 2013 р. – 9,6%; санаторіїв та пансіонатів із лікуванням у 1990 р. – 14,0%, в 2013 р. – 16,9%; санаторіїв-профілакторіїв від 15,4% – у 1990 р. до 5,8% – в 2013 р.

В умовах ринкових трансформацій в економіці України простежується тенденція до зниження соціально-економічної ефективності функціонування виробників курортно-рекреаційних послуг із домінантою державної (муніципальної) форми власності та відомчого призначення. Відбувається також скорочення кількості санаторно-курортних закладів зі статусом юридичної особи та зростання кількості приватних оздоровчих закладів, пансіонатів, баз відпочинку, які функціонують в межах правового поля, визначеного для приватних підприємців-фізичних осіб. Простежуються факти передачі цілісних майнових комплексів, що раніше функціонували як перспективні лікувально-оздоровчі заклади, туристичні бази та бази відпочинку, у довгострокову фінансову оренду.

На часі важливим завданням є, з одного боку, створення сприятливих умов для започаткування та ведення бізнесу підприємцями-фізичними особами, а з другого – розробка та впровадження державної політики регулювання, яка б унеможливила стимули штучної неефективності: зумисну збитковість, штучне подрібнення активів, тінізацію бізнесу, активізацію технології зумисних ліквідацій суб'єктів курортного господарства. Розвиток приватної ініціативи не повинен бути руйнівним для державних, муніципальних, відомчих та інших закладів рекреаційного типу.

Згортання виробничого сектору курортно-рекреаційних послуг значною мірою проходило за рахунок саме державних, комунальних, профспілкових санаторно-курортних закладів, у тому числі внаслідок переходу їх у приватний сектор функціонування з подальшим перепрофілюванням попри офіційну заборону державою приватизації санаторно-курортних закладів без збереження послуг, що надавалися.

У реаліях української економіки однією із спадкоємних форм адміністративного втручання у розвиток курортно-рекреаційної сфери є підпорядкування оздоровниць державним інституціям. Закріплення виробників курортно-рекреаційних послуг за державними підприємствами, установами, організаціями означає, що держава тією чи іншою мірою долучається до управління та фінансування їх діяльності, встановлює критерії створення пропозиції, регламентує інституційні норми підпорядкування.

Для організації та проведення курортної реабілітації військовослужбовців, ветеранів війни та військової служби, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України у складі Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України функціонує «Санаторно-курортний сектор»: територіальний центр курортології та реабілітації і його філії, військові санаторії та їх філії, центри санаторно-курортного лікування, санаторно-оздоровчий центр військ протиповітряної оборони, евакуаційний приймач.

У підпорядкуванні Державної прикордонної служби України перебуває Клінічний санаторій «Аркадія» (Одеса). До анексованого Криму відійшли: Клінічний санаторій «Прикордонник» (селище Лівадія), Дитячий оздоровчий центр «Прибережний» (м. Саки), Центр оздоровлення та відпочинку «Піщане» (Бахчисарайський р-н, с. Піщане).

Державній службі з надзвичайних ситуацій підпорядковується санаторій «Одеський».

До переліку підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства інфраструктури належать санаторно-курортний комплекс «Мрія» Українського об'єднання цивільної авіації «Авіалінії України», Державне підприємство «Санаторно-оздоровчий комплекс «Сигнал».

Міністерству соціальної політики належать: Трускавецький спеціалізований санаторій «Батьківщина» (м. Трускавець), Миргородський спеціалізований санаторій «Слава» (м. Миргород), Спеціалізований клінічний санаторій «Перемога» (м. Київ), Одеський спеціалізований санаторій «Салют» (м. Одеса), та в Криму: спеціалізований Алуштинський санаторій «Ветеран» (м. Алушта), спеціалізований санаторій ім. М.О. Семашка (селище Сімеїз).

З використанням матеріально-технічної бази лікарні відновного лікування Військово-медичного управління Служби безпеки України для забезпечення лікування і оздоровлення співробітників, насамперед учасників антитерористичної операції створено санаторій у селищі Ворзель Київської області [11, с. 290].

Окремо слід зазначити, що найбільша кількість санаторно-курортних закладів господарського, відомчого підпорядкування перебувала в АР Крим, зокрема: 202 об'єкти соціальної інфраструктури державних підприємств, установ та організацій України; 39 – ПрАТ «Укрпрофоздоровиця»; Міністерство охорони здоров'я України – 30; Міністерство оборони України – 15; Міністерство внутрішніх справ України – 5; Рада Міністрів АР Крим – 2; Верховна Рада АР Крим – 2; Міністерство охорони здоров'я АР Крим – 8; Міністерство соціального захисту АР Крим – 3; Міністерство курортів і туризму АР Крим – 3. Крім того, в АР Крим функціонували санаторно-курортні комплекси – об'єкти власності інших держав світу: Російської Федерації – 83; Білорусі – 4; Латвії, Молдови, Узбекистану – по 1.

Формування приватного сектору, який представляють реальні власники об'єктів курортно-рекреаційної сфери, є важливою передумовою розвитку конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг, підвищення інноваційності, доведення якості до світових стандартів, розширення асортименту послуг.

В умовах змішаної економіки та проявів на цьому тлі неповного ринку державі відводиться особливо важливе місце та відповідальна роль. Держава усуває неспроможність

ринку через регулятивний потенціал його доповнення, зокрема у формі часткового фінансування попиту, шляхом субсидювання споживачів курортно-рекреаційних послуг, безпосередньо організовуючи виробництво та здійснюючи державні закупівлі соціально необхідних послуг.

Безумовно, державне регулювання у цій сфері справляє як позитивний, так і негативний ефект. Деякі проблеми залишаються невирішеними, а з урахуванням ризиків зростання нестабільності та зниження фінансової спроможності держави забезпечувати виконання соціальних гарантій окреслюються зміни підходів до державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Тривалий період недофінансування виробників, що перебувають в державно-відомчому підпорядкуванні стало, з однієї сторони, чинником їх занепаду, а з іншої – каталізатором виробництва курортно-рекреаційних послуг та їх переорієнтації з метою виживання з «планового розподілу» на ринкові засади функціонування.

Трансформація курортно-рекреаційної сфери супроводжується інноваційною переорієнтацією профільної діяльності: санаторно-курортні заклади перестають бути традиційним місцем для лікування та відпочинку населення, починаючи працювати як поліфункціональні рекреаційно-оздоровчі комплекси, предметом операційної діяльності яких, крім лікувальних послуг, є значний асортимент послуг оздоровлення, відпочинку і розваг.

Із процесами трансформації курортно-рекреаційних послуг у ринковій системі координат зростає значення регулятивного потенціалу асоціацій у формуванні критеріїв, стандартів і правил курортної рекреації. У цей час процеси освоєння курортно-рекреаційного простору координують Європейська Spa Асоціація (European SPAs Association, ESPA), Міжнародна Spa Асоціація (International Spa Association, ISPA), Німецька асоціація оздоровчих закладів (Deutsche Heilbäderverband, DHV), Британська міжнародна Spa Асоціація (British International Spa Association, BISA). Серед найбільш активних українських громадських організацій слід зазначити такі: Всеукраїнська

асоціація фізіотерапевтів та курортологів України, Асоціація аквапарків України, Громадська спілка «Український кулінарний союз», Всеукраїнська громадська організація «Туристична Асоціація України», Асоціація готельних об'єднань та готелів міст України, Асоціація малих готелів та апартаментів України, Всеукраїнська асоціація туроператорів, Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Починаючи з 2007 р., в Україні функціонує Рада з питань туризму та курортів, що об'єднує ряд національних та регіональних професійних асоціацій і громадських організацій, діяльність яких пов'язана зі сферою туризму та курортів. Однак, в плані підвищення ефективності ринку курортно-рекреаційних послуг в Україні, регулятивний потенціал як представництв міжнародних асоціацій, так і національних асоціацій реалізується недостатньо і не має системоутворюючого впливу на трансформаційні процеси в курортно-рекреаційній економіці.

Організованих форм в Україні повинен набути розвиток самодіяльних рекреаційних організацій, які пропагують здоровий спосіб життя, велнес, забезпечують функції організації дозвілля. Ділові ініціативи в цьому напрямі, які знаходяться на аматорському рівні, мають бути підтримані, у першу чергу, на рівні місцевих органів самоврядування. Позитивним у цьому випадку є досвід Німеччини у фінансовій підтримці самодіяльних організацій типу Verein. На кошти місцевого самоврядування у Німеччині функціонують «ферайни» (асоціації, добровільні об'єднання) у сфері пропагування і залучення різних категорій осіб до здорового способу життя, раціональної організації вільного часу, рекреаційної активності, велнесу.

Аналізуючи структурно інституційні перетворення в курортно-рекреаційній сфері України, слід зазначити, що значна частина платоспроможного попиту зорієнтована на зарубіжні курорти. Цьому сприяють і спрощення візових формальностей, і поява більшої кількості туристичних операторів та агенцій, що функціонують у конкурентних умовах і пропонують лікувально-оздоровчі тури на відомі

курорти Європи та світу, використовуючи дисконтні та бонусні програми, оперуючи такими інструментами роботи на ринку, як сезонні знижки, «гарячі путівки» і т.д. Спостерігається активізація самодіяльних туристських подорожей завдяки розвитку інноваційних технологій, які не тільки дозволяють адекватно відобразити пропозицію курортно-рекреаційних послуг, а й укласти попередні угоди купівлі-продажу цих послуг, використовуючи системи бронювання [12, с. 118].

Для досягнення якісних змін у функціонуванні курортно-рекреаційної сфери України, в умовах значного дефіциту коштів, високої вартості інвестиційних ресурсів, мобілізація внутрішніх резервів активізації рекреаційної економіки набуває форми адекватної захисної реакції інституціонального середовища на глобалізаційні виклики сучасності та внутрішні дисбаланси, що перешкоджають соціально-економічному розвитку та державотворчим процесам у суспільстві. Крім підприємств курортно-рекреаційної сфери, пропозицію послуг харчування, проживання, організації дозвілля в Україні історично формували домогосподарства, що знаходяться на курортних територіях і основним видом економічної діяльності яких є курортний сервіс. Водночас, домогосподарства є замовниками і покупцями курортно-рекреаційних послуг для своїх учасників – членів родини.

Відповідно до системи національних рахунків, домогосподарства визнаються інституційним сектором національної економіки (з підсекторами найманих працівників, роботодавців, самостійно зайнятих працівників, одержувачів доходу від власності та трансфертів), що знаходиться в економічному просторі взаємодії з секторами нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, загального державного управління, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства [20].

Економічна діяльність домогосподарств, профільно зайнятих курортно-рекреаційним сервісом (надають платні послуги, отримують доходи та прибутки) має усі характерні

риси, що притаманні підприємництву. У табл. 3.2 окреслено параметри детермінації домогосподарств як суб'єктів ринку курортно-рекреаційних послуг.

Таблиця 3.2

**Домогосподарства як учасники ринку
курортно-рекреаційних послуг**

Параметри	Детермінанти ринкового статусу домогосподарств
Форма організації	Сукупність осіб (або одна особа) [16, с. 359; 38];
	Без створення юридичної особи, фізичною особою індивідуально або декількома особами [47]
Атрибут родинних стосунків	Можуть перебувати у родинних стосунках або в стосунках свояцтва [38; 47]
	Перебувають у сімейних чи родинних відносинах [47]
Формування майна	Мають спільне житло [16, с. 359]
	Спільно проживають в одному житловому приміщенні (його частині) [38]
	Спільно проживають [47]
Соціально-економічні цілі: відтворення людського капіталу, покриття витрат, отримання доходу	Відтворення робочої сили та розвитку особистості на основі кінцевого споживання продуктів сфери матеріального та нематеріального виробництва [16, с. 359]
	Задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використання майна у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [47]
Створення та утримання робочих місць	До домашнього господарства може належати домашня прислуга [16, с. 359]
Формування, використання фінансових ресурсів	Є власниками окремих факторів виробництва та їх постачальниками [16, с. 359]
	Повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [38]

Закінчення табл. 3.2

Параметри	Детермінанти ринкового статусу домогосподарств
Підприємницька діяльність	Займаються виробництвом продуктів та послуг (ринкових і неринкових) [16, с. 359]
	Ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо) [38]
	Діяльність на свій розсуд і ризик, що пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності [47]

Джерело: розроблено автором на основі джерел, поданих у табл. 3.2.

Домогосподарства, зайняті курортно-сервісною діяльністю, є особливою формою економічної активності з атрибутом родинних стосунків, що самофінансує створення та утримання робочих місць, формує бюджет, отримує доходи, здійснює витрати, капіталізує прибутки. Крім того, в результаті підприємницької діяльності, що визначається як курортний сервіс, домогосподарство забезпечує значною мірою функцію відтворення людського капіталу через надання курортно-рекреаційних послуг і водночас є агентом економічного середовища з комерційним статусом, що має фінансові стосунки з державними і недержавними інституціями та реалізовує мету досягнення прибутковості.

Водночас, у системі державних статистичних спостережень операційна, інвестиційна та фінансова діяльність домогосподарства не знаходять адекватного відображення:

1) відсутня практика збору, систематизації та узагальнення показників, що характеризують фінансово-господарську діяльність, формування та використання фінансових ресурсів домогосподарствами за видами їх економічної діяльності. За модернізованою класифікацією видів економічної діяльності, домогосподарства ідентифікуються лише як виробники товарів і послуг для власного споживання та роботодавці для домашньої прислуги [31];

2) у фіскальному плані домогосподарства не визнаються платниками податків та не мають статусу податкових агентів;

3) у багатьох випадках доречно визнавати домогосподарство однією зі сторін взаємодії з банківськими установами, кредитними спілками, ломбардами, страховими компаніями, хоча за формою такі відносини чинні виключно з фізичними особами.

Домогосподарства, природно, здійснюють формування фондів фінансових ресурсів та керують фінансовими потоками відповідно до розставлених пріоритетів господарської компетенції, серед яких – розвиток матеріально-технічної бази, необхідної для життєдіяльності родини та ведення бізнесу.

Джерела фінансового забезпечення курортно-рекреаційної діяльності домогосподарств:

– доходи від надання послуг ночівлі, харчування, оренди, прокату;

– доходи від самозайнятості у сфері народних художніх промислів;

– кошти, зароблені в результаті трудової міграції учасників домогосподарства;

– надходження від власності на земельну ділянку (пай), продажу землі, житлової нерухомості, особистого та домашнього майна;

– доходи від реалізації продукції особистого підсобного господарства та продукції у порядку самозаготівель;

– заробітна плата та інші заохочувальні й компенсаційні виплати, заощадження, пенсії та соціальні допомоги;

– мікрокредити, позики, лізинг, одержані гранти, повернення коштів боржниками та ін.

Ділова активність і купівельна спроможність домогосподарств залежить від можливостей самофінансування, фінансової підтримки з боку держави, місцевого самоврядування.

Незадовільним явищем є асиметрія рівня добробуту домогосподарств та здійснення споживчих витрат серед міського і сільського населення на придбання курортно-

рекреаційних послуг. Найгострішими проблемами самофінансування відтворення людського капіталу через залучення сільського населення до активізації споживання курортно-рекреаційних послуг й досі залишаються: неможливість залишити особисте підсобне господарство без догляду на тривалий час, спотворена структура вільного часу різними сільськогосподарськими роботами, інституціональні чинники, що знаходять відображення в традиціях, менталітеті, звичках, відношенні до проблеми необхідності вести здоровий спосіб життя, дбати про збереження здоров'я та його відновлення. До переліку додаються ще й матеріальна скрута, безробіття, трудова міграція, демографічні проблеми, значно нижчий рівень реальних грошових доходів та менші можливості запозичень сільського населення порівняно з міським... [10].

Саме на рівні домогосподарств приймаються рішення щодо самофінансування придбання курортно-рекреаційних послуг: обґрунтовується загальний вибір на основі індивідуальних уподобань кожного з членів родини, що узгоджується з питаннями фінансової спроможності, безпеки, пріоритетів, звичаїв, традицій, принципів і прийнятих правил та безпосередньо залежить від обсягів поступлень грошових коштів, розмірів наявних заощаджень у домогосподарствах.

Курортно-рекреаційний сервіс може стати привабливим видом економічної діяльності домогосподарств. Зумовлюється це тим, що потреба в послугах оздоровлення та організації відпочинку зростає, тому практично кожне домогосподарство в курортній місцевості теоретично може надавати послуги курортного сервісу. Чинниками активізації такої діяльності можуть стати сприятливі умови кредитування бізнесу, співпраця із міжнародними інституціями, фінансова підтримка з боку великого курортного бізнесу, який з метою підвищення ефективності та раціоналізації курортного сервісу може виступати як замовник окремих послуг домогосподарств.

Розвиток курортно-рекреаційної сфери в результаті підвищення ділової активності у секторі домогосподарств, зайнятих у сфері послуг гостинності та курортного сервісу, сприятиме насиченню ринку оригінальними пропозиціями, підвищенню якості, культивуванню здорового способу життя, частково знімаючи при цьому симптоми напруженості державних та місцевих фінансів соціальною складовою.

Ринкова діяльність домогосподарств є об'єктом управління нових виробничих систем – курортно-рекреаційних кластерів, що становлять основу економічного потенціалу розвитку курортно-рекреаційних територій. Сектор домогосподарств у курортній місцевості генерує пропозицію послуг розміщення і водночас стимулює розвиток курортно-рекреаційних послуг. Натомість споживачі, що надали перевагу закладам відпочинку готельного типу, виявляють зацікавленість різноманітними послугами, які можуть розвинути домогосподарства в плані рекреації, екологічного харчування. Курортно-рекреаційні підприємства та домогосподарства курортного сервісу функціонально доповнюють одні одних та формують багатогранний комплекс курортно-рекреаційних послуг, що є невід'ємною складовою успішного розвитку цілісної системи курорту.

Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпечення цінними природними лікувальними та історико-культурними ресурсами. У той же час курортно-рекреаційна сфера на «державному рівні не відіграє значної ролі у повноцінному виконанні економічних, соціальних і гуманітарних функцій, збереженні навколишнього природного середовища та культурної спадщини, наповненні бюджетів усіх рівнів, створенні нових робочих місць, збільшенні питомої ваги сфери послуг у структурі внутрішнього валового продукту» [64].

Наукове підґрунтя для реалізації потенціалу конкурентних переваг країн в умовах глобалізаційних викликів сучасності закладено М. Портером ще у 90-ті роки ХХ ст. Його праця «The Competitive Advantage of Nations» стала вагомим внеском у розвиток подальших наукових досліджень у сфері конкурентоспроможності національної економіки [92].

Конкурентоспроможність національної економіки, відповідно до рекомендацій фахівців Всесвітнього економічного форуму, визначається як «набір інституцій, політик і факторів, які визначають рівень продуктивності країни» [18, с. 11].

Підвищення конкурентоспроможності курортно-рекреаційної сфери України може стати важливою складовою реалізації ринкових реформ в Україні. Світовий банк рекомендує країнам, що намагаються стабілізувати фінансово-економічну ситуацію, у довгостроковій перспективі формувати конкурентоспроможну національну економіку на засадах розвитку суспільних благ та послуг для забезпечення здоров'я населення у поєднанні з раціональною макроекономічною та фіскальною політикою [78, с. 11].

Курортно-рекреаційна сфера охоплює ті види економічної діяльності, які найбільш тісно пов'язані з питаннями охорони навколишнього середовища, збереження культурної і природної різноманітності, добробутом місцевих громад. Слід зазначити, що в Україні поки що недостатньо уваги приділяється таким важливим чинникам, як: інтеграція курортів у місцеве культурне середовище, робота з місцевими громадами з метою максимізації соціально-економічного ефекту для місцевого населення, проведення політики сталого розвитку. У той час, як споживачі все більше і більше уваги приділяють чиннику сталого розвитку при виборі дестинації, маркетингова діяльність підприємств курортно-рекреаційної сфери як одна із функцій менеджменту реалізується недостатньо. Доволі прагматичною можна визнати практику організації виробництва курортно-рекреаційних послуг на відповідність критеріям сталого розвитку: закупівля екологічно чистої продукції обмежується лише невеликою кількістю позицій, обсяги будівельних робіт з використанням екологічно чистих матеріалів є незначними, енергозберігаючі технології використовуються як операційний важіль у системі управління витратами, а не в контексті відповідального ставлення до природних ресурсів, не є поширеним виробництво та використання нетрадиційних

джерел енергії. Таким чином, менеджери підприємств курортно-рекреаційної сфери значну увагу приділяють питанням формування, підтримки досягнутого рівня та нарощування ринкової вартості бізнесу, його інвестиційної привабливості і, водночас, у стратегії їх розвитку практично не знаходить відображення питання сталого розвитку репутації бренду в довгостроковій перспективі [8, с. 30].

Чинники конкурентоспроможності курортно-рекреаційної сфери визначаються такими важливими передумовами:

– наявність і стан виробництва курортно-рекреаційних послуг (природні умови курортів, матеріально-технічна база, кваліфіковані працівники, розвинена курортна інфраструктура);

– для розвитку конкурентних переваг курортно-рекреаційної сфери важливим є розвиток виробництва і формування ринкової пропозиції послуг відповідно до тенденцій активізації міжнародної курортної рекреації, врахування особливостей внутрішньоринкового попиту на курортно-рекреаційні послуги;

– курортно-рекреаційна сфера значною мірою інтегрована з іншими видами економічної діяльності, що є спорідненими, допоміжними, взаємозалежними і взаємодоповнюючими, у зв'язку з цим слід враховувати і максимально використовувати синергетичний потенціал;

– розвиток конкуренції забезпечуватиме структурні зрушення в курортно-рекреаційній сфері в напрямі підвищення якості курортно-рекреаційних послуг, активізації процесів збалансованого ціноутворення.

Отже, в сучасних умовах об'єктивно назріла необхідність виведення курортно-рекреаційної сфери України на якісно новий рівень функціонування, існує потреба перебудови системи державної підтримки розвитку конкуренції.

3.3. Сучасна практика ринкового ціноутворення

Трансформаційні процеси в національній економіці пов'язані зі змінами механізму державного регулювання ринку курортно-рекреаційних послуг у напрямі необхідності формування самодостатніх інституціональних засад ринкової взаємодії, зумовленої чинниками розвитку конкуренції, активізації суверенітету споживача, закріплення тенденцій зменшення впливу адміністративних важелів державного регулювання цін на ринку курортно-рекреаційних послуг.

Реалізація державної цінової політики, проведення економічного аналізу рівня та динаміки цін, розроблення і внесення пропозицій щодо формування та реалізації державної цінової політики відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення від 21.06.2012 № 5007-VI» покладаються на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну цінову політику [45].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10.09.2014 р. № 442 ліквідовано Державну інспекцію з контролю за цінами, а її функції з моніторингу динаміки цін (тарифів) на споживчому ринку покладаються на Державну службу статистики [46].

Державний нагляд та контроль за ціноутворенням на ринку курортно-рекреаційних послуг здійснюють органи державної фіскальної служби, контролю за дотриманням бюджетного законодавства; державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Складність розробки цінової політики держави в курортно-рекреаційній сфері зумовлена багатьма соціально-економічними проблемами суспільного розвитку. Сучасні запити українського суспільства висувають на перший план пріоритетність національної безпеки, зміцнення здоров'я нації, покращення якості життя, належний рівень відтворення людського капіталу. В Україні проблема формування ефективною цінової політики держави в курортно-рекреаційній

сфері виникла як надзвичайно складна у зв'язку із низьким рівнем соціального забезпечення лікування й оздоровлення населення з суспільних фондів споживання, складнощами ринкової взаємодії внаслідок ризиків зниження купівельної спроможності основної чисельності населення, низьким рівнем розвитку конкурентоспроможної пропозиції для задоволення потреб внутрішнього попиту в курортно-рекреаційних послугах. Стихійний характер ціноутворення не сприяє підвищенню якості курортно-рекреаційних послуг, а цінова політика держави в курортно-рекреаційній сфері не забезпечує генерування економічних стимулів активізації внутрішнього ринку й формування експортного потенціалу курортно-рекреаційних послуг. Це означає, що механізм державного регулювання цін на курортно-рекреаційні послуги потребує вдосконалення.

У сучасній економічній літературі представлені наукові розробки зарубіжних та вітчизняних учених, що розкривають різні аспекти ціноутворення. Питання державного регулювання ціноутворення в трансформаційній економіці розробляли В. Геєць [6], В. Лагутін та Ю. Боровик [28], М. Артус [1], Л. Шкварчук [73]. Концептуальні положення маркетингово-цінової політики у сфері послуг ґрунтовно висвітлені в працях Ф. Котлера, К. Келлера [25, с. 311–334], В. Корінева [24]. Прикладні аспекти ціноутворення на туристичні послуги розглядали А. Мазаракі, Н. Сагалакова [29], санаторно-курортні – Н. Ведмідь [4], Т. Несторенко [32], оздоровчі та SPA послуги – Б. Новотарської-Романяк [89] і Ж. Д'Анджело [77, с. 217]. Однак проблеми формування ефективного внутрішнього ринку курортно-рекреаційних послуг України, розширення можливостей відновлення здоров'я населення, розвитку конкурентоспроможної пропозиції національних курортів для залучення іноземних споживачів, поживлення в'їзних туристичних потоків в Україну вимагають розробки державної політики ціноутворення в курортно-рекреаційній сфері України.

Незважаючи на значний відрізок часу домінування вартісно-розподільчих відносин суспільного обміну, штучного витискання ринкових засад господарювання химерною ідеологією директивного управління, елементи ринкового ціноутворення частково пробивалися навіть крізь «залізну завісу» режиму планової економіки. Усупереч заборони підприємницької діяльності, окремі українські домогосподарства, користуючись вигідним розташуванням, працювали у курортно-рекреаційному сервісі й розробляли цінові пропозиції, виходячи із платоспроможних потреб споживачів, з урахуванням чинників сезонності та високих ризиків економічної діяльності в цій сфері.

Ціна є важливим атрибутом ринкового обміну, основою визначення прибутку виробників (продавців) курортно-рекреаційних послуг, витрат споживачів (покупців), формою вираження ринкової взаємодії між ними. З урахуванням нематеріального характеру виробництва курортно-рекреаційних послуг ціна виступає носієм додаткової вартості, джерелом утворення заробітної плати, фіскальним інструментом формування фінансових ресурсів держави та місцевих громад.

Державне регулювання цін в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки спрямовується на захист національного виробника, розвиток конкуренції. Розробка механізму державного регулювання ціноутворення в курортно-рекреаційній сфері зорієнтована на розв'язання важливих соціально-економічних проблем і ґрунтується на тому, що послуги курортної реабілітації, лікування й оздоровлення населення є інтегральною частиною системи охорони здоров'я населення, а державна цінова політика – складовою частиною державної економічної та соціальної політики. До питання державного регулювання цін у курортно-рекреаційній сфері потрібно підходити найбільш виважено, використовуючи для цього інструментарій прямого й непрямого впливу та їх поєднання.

В якості інструментів державного регулювання загального росту цін Дж. Кейнс пропонує застосовувати жорсткий контроль за цінами, раціонально обмежувати споживання суспільних благ, проводити вилучення у суспільства надмірної купівельної спроможності [70, с. 689].

Однак проблема державного регулювання цін в Україні, можливо, не була б такою складною, як за умов низької купівельної спроможності й обмеженого цим чинником впливу на зменшення обсягів споживання курортно-рекреаційних послуг.

У системі чинників ціноутворення курортно-рекреаційних послуг важливу роль відіграє валютний курс. Зниження курсу національної валюти може сприяти активізації експортного потенціалу, оскільки виробники послуг автоматично отримуватимуть інструмент цінової конкуренції у боротьбі за іноземного споживача. У цьому разі ціни на курортно-рекреаційні послуги стають більш привабливими для іноземних покупців та водночас дискримінаційними щодо внутрішніх споживачів.

Інфляційні процеси в економічній системі держави позначаються на зростанні собівартості виробництва курортно-рекреаційних послуг. На внутрішньому ринку тарифи на послуги природних монополістів, ціни на енергоносії, послуги сторонніх організацій, що формують виробничо-технологічну інфраструктуру курортів, продукцію матеріально-технічного призначення, товари, що необхідні для нормального функціонування й модернізації виробництва курортно-рекреаційних послуг в Україні, досягли світового рівня, а в окремих випадках значно перевищують показники високорозвинутих в економічному плані зарубіжних країн. Вплив фактора загального зростання цін можна порівняти в дії з непрямим податком на споживання, з акцизом, що обмежує можливість лікування й оздоровлення населення країни.

Застосування диференційованих підходів тарифно-цінової політики залежно від джерел фінансового забезпечення виробництва курортно-рекреаційних послуг, форми власності створює як економічні преференції на ринку, так і передумови дискримінаційного ціноутворення.

Виробники курортно-рекреаційних послуг, які повністю або частково фінансуються з державного чи місцевих бюджетів, можуть проводити закупівлю лікарських засобів і виробів медичного призначення за цінами, які не перевищують рівня задекларованих змін оптово-відпускних цін з урахуванням мита, податку на додану вартість та граничних постачальницько-збутових і торговельних (роздрібних) надбавок [52].

На рівні адміністративно-територіальних утворень обласного масштабу органи державної влади наділені повноваженнями встановлювати тарифи на платні послуги, що надають лікувально-профілактичні державні і комунальні заклади охорони здоров'я [39].

Формування уніфікованих інструментів тарифно-цінового регулювання діяльності виробників курортно-рекреаційних послуг, незалежно від їх форми власності та ознак бюджетного фінансування, сприятиме ринковій конкуренції між ними, усуненню невідповідності якісно цінових характеристик продукції та послуг лікувально-оздоровчого призначення, що виникли внаслідок проявів тарифної дискримінації.

Особливості функціонування ринку курортно-рекреаційних послуг вирізняють інструменти державного регулювання цін, за допомогою яких держава може проводити соціальну політику в системі охорони здоров'я населення. Можливість їх застосування потрібно розглядати, виходячи зі співвідношення попиту на курортно-рекреаційні послуги й реальних потреб у курортній реабілітації, лікуванні й оздоровленні населення.

В Україні накопичений досвід податкового регулювання цін на курортно-рекреаційні послуги. Зокрема, для здешевлення вартості курортного лікування послуг використовувалися такі інструменти:

– Кабінет Міністрів України затверджував переліки санаторно-курортних закладів, операції з продажу послуг до яких на санаторно-курортне лікування та відпочинок дітей не підлягали оподаткуванню ПДВ, періодично вносив зміни до нього [48].

– У нормативному порядку встановлювалися заклади відпочинку за типами, які не сплачували ПДВ: дитячі оздоровчі табори (містечка, комплекси) всіх типів, у тому числі оздоровчі табори для дітей-сиріт; позаміські оздоровчі табори; дитячі оздоровчі заклади санаторного типу; табори праці та відпочинку; табори відпочинку для старшокласників і учнівської молоді; табори відпочинку з денним перебуванням на базі шкіл, інтернатних, дошкільних, позашкільних, культурно-освітніх і спортивних закладів; профільні табори (туристично-оздоровчі, спортивно-оздоровчі, обдарованих дітей тощо); дитячі дачі для літнього оздоровлення дітей дошкільного віку; пансіонати, бази відпочинку, санаторії-профілакторії, оздоровчі комплекси підприємств, установ, організацій та профспілок (за умови організації спеціалізованих змін для дітей).

– Звільнення від оподаткування операцій з постачання лікувальних послуг закладами охорони здоров'я, постачання послуг реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів (крім масажу для зміцнення здоров'я дорослого населення, корекції постави тощо) [34].

– Постачання реабілітаційних послуг інвалідам, дітям-інвалідам, путівок на санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок на території України фізичних осіб віком до 18 років, інвалідів, дітей-інвалідів [34].

Встановлення диференційованих цін, як зазначає Н. Ведмідь, є першочерговим способом узгодження попиту та пропозиції курортно-рекреаційних послуг. У зв'язку з цим деякі підприємства курортно-рекреаційної сфери, аналізуючи зміни в попиті, починають здійснювати системну політику щодо стримування зростання цін, виконуючи в такий спосіб соціальне замовлення [4, с. 201–202].

Асиметрія цін пропозиції курортно-рекреаційних послуг відносно готовності споживачів платити найкраще може бути усунута шляхом випереджального нарощування купівельної спроможності населення й формування платоспроможного попиту. Економічні передумови розв'язання окресленої

проблеми закладені в перспективах підвищення ділової активності, розвитку ринкового потенціалу, збільшенні реальних доходів населення, що пов'язане з процесами перетворення відкладеного попиту у платоспроможний.

Ціноутворення в курортно-рекреаційній сфері має комплексний характер і залежить від багатьох виробничих, економічних і соціальних чинників. Базовими елементами ціни курортно-рекреаційних послуг є вартість послуг проживання, харчування та лікувально-оздоровчих процедур.

Основою для визначення ціни курортно-рекреаційних послуг, як зазначає Т. Несторенко, є вартість реалізації одного ліжко-дня, диференційована за умовами проживання в номерах з різним рівнем комфортності і періодом реалізації послуг залежно від кліматичного спрямування і чинників сезонності курорту. Відтак виробники курортно-рекреаційних послуг визначають ціни шляхом множення вартості одного ліжко-дня (людино-дня) на термін перебування відпочивальника в оздоровниці [32, с. 509].

У табл. 3.3 відображено фактичні витрати у розрахунку на один людино-день перебування у госпрозрахункових санаторно-курортних і оздоровчих закладах України в динаміці з 2008 р. по 2014 р.

За даними табл. 3.3, спостерігається зростання фактичних витрат одноденного перебування в українських оздоровницях, що відображає тенденції загального росту цін. Значне зростання вартості послуг пов'язується із перебуванням споживачів у бальнеологічних та грязелікарнях, дещо менше зростають витрати споживачів у санаторіях та пансіонатах з лікуванням.

Намагання українських оздоровниць сформувати привабливу ціну на фоні ринкової пропозиції зарубіжних курортів в умовах падіння купівельної спроможності внутрішніх споживачів зумовлює ситуацію, за якої трансформується сукупна пропозиція курортно-рекреаційних послуг у напрямі скорочення лікувально-оздоровчої складової. Водночас, мінімальне включення лікувальних процедур у комплекс курортно-рекреаційних послуг не завжди відповідає стану здоров'я споживача та необхідному мінімуму для відновлення його здоров'я. Якість курортно-рекреаційних послуг

**Розділ 3. Ринковий механізм функціонування
курортно-рекреаційної сфери**

погіршується також у зв'язку з тим, що при організації послуг харчування існують складнощі сформувати виробничі запаси високоякісної сировини, провести закупівлю екологічно чистої продукції з огляду на високу вартість, обмежену пропозицію, а в окремих випадках – цілковиту їх відсутність на досяжному ринку.

Таблиця 3.3

**Порівняння фактичних витрат на один людино-день
перебування в українських оздоровницях***

Показники	Одиниця виміру	За відповідний звітний період						
		12 місяців			Рік			
		01.10.08 30.09.09	01.10.09 30.09.10	01.10.10 30.09.11	2011	2012	2013	2014**
Санаторії	грн	189	232	250	244	268	277	265
Дитячі санаторії	грн	134	148	165	151	177	183	193
Пансіонати з лікуванням	грн	247	294	377	257	248	263 264*	203
Санаторії-профілакторії	грн	134	173	188	130 700*	142 700*	146 700*	162
Бальнеологічні та грязелікарні	грн	46	54	63	97	178	236	253
Будинки відпочинку	грн	210	205	278	234 133*	289 36*	289 44*	318 75*
Пансіонати відпочинку	грн	178	208	230	253 96*	225 178*	248 198*	197 241*
Бази та інші заклади відпочинку	грн	98	120	132	127 80*	127 95*	128 107*	126 118*
Дитячі заклади оздоровлення	грн	104	100	133	192	200	232	197
Оздоровчі заклади з перебуванням 1–2 дні	грн	41	47	76	79 50*	71 40*	70 110*	104

Джерело: розроблено автором за даними державних статистичних спостережень [57; 58; 59; 66; 67; 68; 69].

* Фактичні витрати на один людино-день перебування в оздоровницях фізичних осіб-підприємців.

** Без врахування АР Крим і частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Проблема зростання цін на лікарські засоби теж накладає негативний відбиток на формування вартості курортної реабілітації та лікування населення, а її розв'язання знаходиться в руслі імплементації зарубіжного досвіду референтного ціноутворення, застосування практики урядових фіксованих цін на лікарські засоби, системи тарифів на лікувальні послуги відповідно до базових стандартів медичного обслуговування.

У випадку, коли загальний ріст цін поєднується з процесом зниження купівельної спроможності споживачів, випереджає її у динаміці, то лише в короткостроковому аспекті можна очікувати позитивні структурні зрушення внаслідок імпортозаміщення курортно-рекреаційних послуг. Критичність цієї ситуації вимірюється ринковими параметрами купівельної спроможності національних споживачів, які виражають готовність реалізувати потреби у відновленні здоров'я шляхом самофінансування курортно-рекреації в межах країни.

Однак при цьому належної уваги потребують й інші важливі чинники, що комплексно впливають на формування вартісного ланцюга курортно-рекреаційного сервісу і встановлення ринкових цін на курортно-рекреаційні послуги.

Важливу роль індикатора ринкової ціни на курортно-рекреаційні послуги виконує оздоровчий туризм. Стосовно туристських витрат, які трансформуються через систему цін у тому числі і в доходи виробників курортно-рекреаційних послуг, то відпочинок в Україні виявився одним із найдешевших для туристів серед 20 пріоритетних дестинацій, визначених Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO), – середні туристські витрати становили 200 доларів США у розрахунку на одного споживача у 2012 р. [99].

Пропозиція курортно-рекреаційних послуг в Україні має привертати увагу іноземних споживачів низькими цінами, особливо якщо вони конструювались відповідно до внутрішньоринкового попиту і купівельної спроможності місцевого населення. У зв'язку з цим потенційно низькі туристські витрати, пов'язані з оздоровленням на українських курортах, можуть розглядатися як привабливий чинник для іноземних туристів.

На рис. 3.2 проілюстровано диференціацію показника середніх витрат, пов'язаних з оздоровчим туризмом, у розрахунку на одного споживача в Україні у порівнянні з 18 країнами ЄС, Швейцарією і Туреччиною. Цей показник розраховано як відношення обсягів доходів від велнес-туризму до числа внутрішніх та міжнародних туристів – споживачів оздоровчих послуг в окремо взятій країні.

Слід зазначити, що економічні показники «витрати на оздоровчий туризм» і «витрати споживачів курортно-рекреаційних послуг» істотно відрізняються в плані методології їх розрахунку та агрегування. Зокрема, перший з них включає ряд витратних елементів (транспортні, страхові, візові, інформаційні), які не можуть бути віднесені до витрат курортної рекреації і, відповідно, повною мірою співвідноситися з доходами виробників курортно-рекреаційних послуг, оскільки вони забезпечують формування прямих грошових надходжень інших агентів економічного середовища національної економіки, а також інших держав.

Обсяги сукупних витрат споживачів курортно-рекреаційних послуг в масштабах країни детермінуються чинниками залучення до курортної рекреації місцевого населення та осіб, які прибули в курортну місцевість з відмінною від туристичної мотивацією. Крім того, обсяги споживання курортно-рекреаційних послуг та пов'язані з ними витрати коштів залежать від певних подій, явищ та процесів, які збурюють ринкову кон'юнктуру і, відповідно, спричиняють її динаміку як в напрямі економічного пожвавлення, так і в напрямі рецесії.

Ціни на курортно-рекреаційні послуги детермінують структуру та динаміку туристичних потоків, є інструментом перерозподілу грошових надходжень від оздоровчого туризму між країнами, важливим чинником мобільності інвестицій.

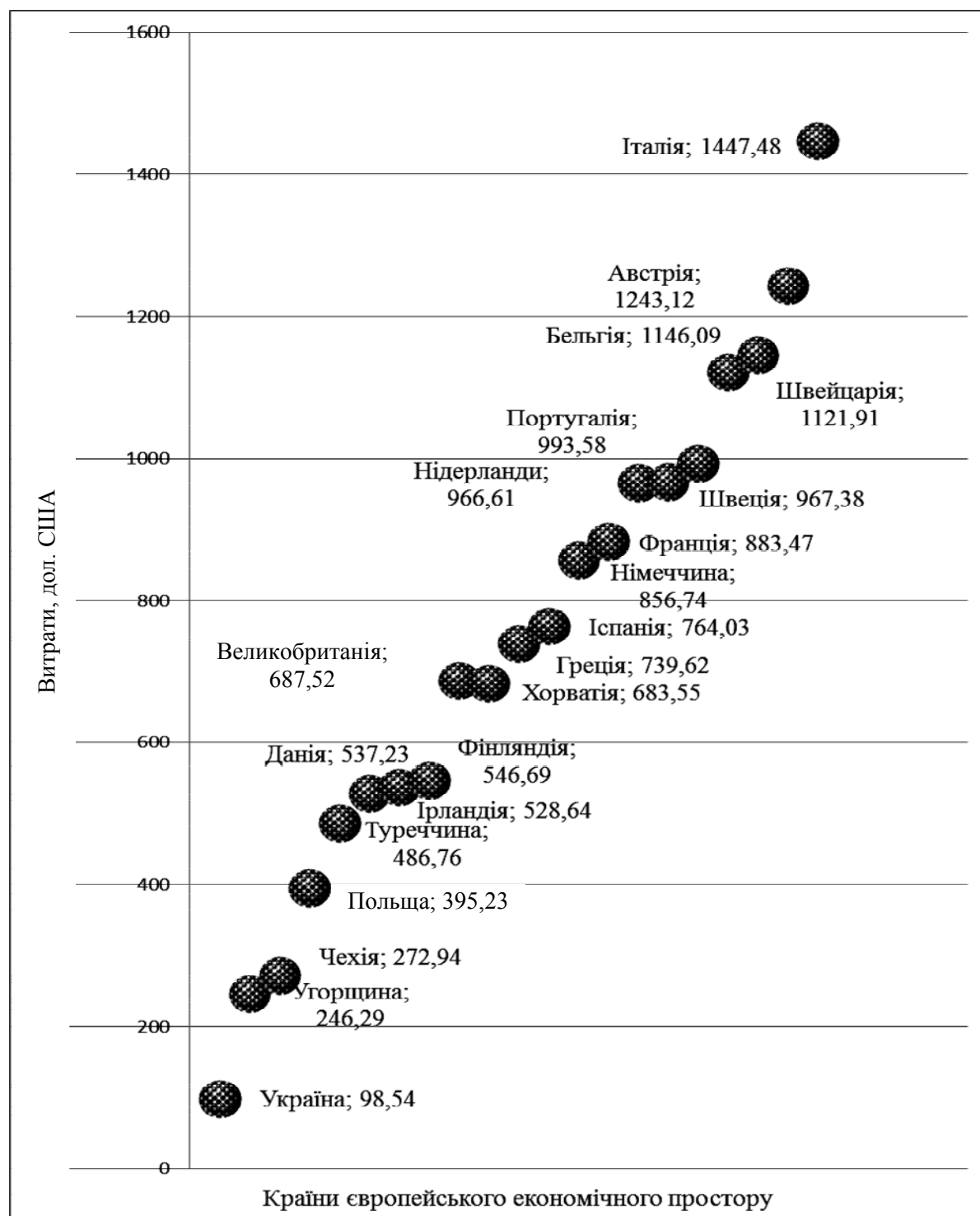

Рис. 3.2. Середні витрати на оздоровчий туризм у розрахунку на 1 споживача в країнах європейського економічного простору (порівняльні дані за 2012 р.)

Джерело: розроблено автором за матеріалами Глобального велнес-інституту [98].

У курортно-рекреаційній сфері України хоча й відбуваються структурні зрушення на користь розвитку підприємницької ініціативності, спостерігаються процеси впровадження нових видів економічної діяльності, проте рівень розвитку конкуренції можна визначити як недостатній, такий, що не забезпечує регулювання цін відносно пропонованої якості курортно-рекреаційних послуг.

Домінування слабкої конкуренції пояснюється тим, що значна частина виробників курортно-рекреаційних послуг пов'язує здобуття економічних вигод із джерелами суспільних фондів споживання, підтримкою з боку держави, сприяння громадських інституцій і недостатньо орієнтується на ринкові можливості, які створює конкуренція.

Диференціація тарифів є характерною рисою ринку курортно-рекреаційних послуг. У табл. 3.4 наведено характеристику типових тарифних планів, які набули поширення у практиці курортного бізнесу.

Таблиця 3.4

Базові тарифні плани курортно-рекреаційного сервісу

Види тарифних планів	Характеристика тарифного плану	Поширення тарифного плану
Повний пансіон, full board (FB); інша назва – американський тариф (American Plan, AP)	Розміщення, дво- три-разове (в окремих випадках чотириразове) харчування, покращене харчування, дієтичні програми харчування	У курортних готелях, у санаторно-курортних закладах, дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, курортно-реабілітаційних центрах
Модифікований американський план (Modified American Plan, MAP) або напівпансіон – half board (HB)	Континентальний сніданок або ж повний сніданок і додатково одне харчування (обід або вечеря)	Поширений на курортах Багамських і Бермудських островів, Карибського басейну і Мексики

Закінчення табл. 3.4

Види тарифних планів	Характеристика тарифного плану	Поширення тарифного плану
Бермудський план (Bermuda Plan, BP) bed and breakfast (BB)	Включає послуги розміщення і повного сніданку (переважно – шведський стіл)	Водні курорти, рекреаційні пляжі, бази відпочинку, молодіжні рекреаційно-оздоровчі й розважальні комплекси
Континентальний план (Continental Plan, CP)	Ночівля із континентальним (легким) сніданком (Bed and Breakfast, BB)	Найбільш поширений в країнах євразійського економічного простору
Європейський план (European plan, EP)	Розміщення без урахування вартості харчування	Масове поширення у різних країнах світу, застосовують курортні готелі, бази відпочинку та ін.

Джерело: складено автором на основі [96, с. 284–285].

З урахування територіального розміщення дестинацій спостерігається значна диференціація курортно-рекреаційних тарифів при розміщенні у курортних готелях однієї мережі. У табл. 3.5 наведено порівняння тарифів на 10-денний відпочинок на курортах від міжнародної готельної мережі Radisson Hotels & Resorts, зокрема Park Inn by Radisson Sharm El Sheikh Resort у Єгипті, в Україні Radisson Blu Resort Bukovel (Івано-Франківська обл.) та Radisson Resort & SPA (незважаючи на дислокацію в м. Алушті, на тимчасово окупованій території АР Крим, цей курортно-рекреаційний комплекс перебував у складі міжнародної готельної мережі Radisson Hotels & Resorts до 01.03.2015 р.).

Слід зазначити, що літній відпочинок в АР Крим завжди пов'язувався із завищеними цінами порівняно з подібними варіантами його заміни в Україні або причорноморських країнах, а тарифи на курортно-рекреаційні послуги в українському Буковелі, що на Івано-Франківщині, є вищими у порівнянні з подібними курортами Східної Європи: Закопане, Криниця, Ясна.

**Розділ 3. Ринковий механізм функціонування
курортно-рекреаційної сфери**

Таблиця 3.5

**Тарифи на 10-денний відпочинок
з 31.07.2015–10.08.2015 рр. від міжнародної готельної мережі
Radisson Hotels & Resorts**

Тип номера	Єгипет				Україна							
	Park Inn by Radisson Sharm El Sheikh Resort				Івано-Франківщина Radisson Blu Resort Bukovel				Тимчасово окупована територія АР Крим, Алушта Radisson Resort & SPA			
	Послуги			*Ціна, тис. грн	Послуги			**Ціна, тис. грн	Послуги			***Ціна, тис. грн
	Розміщення	Харчування	Spa, Wellness		Розміщення	Харчування	Spa, Wellness		Проживання	Харчування	Spa, Wellness	
Standart Room	DBL 32м2	HBI	Inc.	25,2	-	-	-	-	-	-	-	-
	DBL 32м2	All. inc.	Inc.	32,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Superior Room	DBL 46м2	HBI	Inc.	33,7	-	-	-	-	-	-	-	-
	DBL 46м2	All. inc.	Inc.	49,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Family Room	DBL 75м2	All. inc.	Inc.	38,2	DBL 68м2	BI	Inc.	23,2	-	-	-	-
Suite	-	-	-	-	DBL 98м2	BI	Inc.	40,0	DBL 80м2	BI	Not inc.	118,3
	-	-	-	-	SGL 98м2	BI	Inc.	38,0	SGL 80м2	BI	Not inc.	113,6
	-	-	-	-	QDPL 110м2	BI	Inc.	81,0	-	-	-	-
Junior Suite	DBL 75м2	All. inc.	Inc.	40,2	-	-	-	-	DBL 45м2	Not inc.	Not inc.	87,9
	SGL 75м2	All. inc.	Inc.	32,7	-	-	-	-	-	-	-	-
Executive Suite	-	-	-	-	-	-	-	-	DBL 65м2	Not inc.	Not inc.	165,9
Deluxe double or Twin Room	-	-	-	-	DBL 35м2	BI	Inc.	19,2	-	-	-	-
	-	-	-	-	SGL 35м2	BI	Inc.	17,6	-	-	-	-

Джерело: розроблено автором з використанням Системи бронювання готелів онлайн Booking.com. В порядку експерименту проводилось раннє бронювання зазначених типів номерів 25.02.2015.

Орієнтуючись на базові засади ціноутворення і формування тарифів, що ґрунтуються на вітчизняній практиці та зарубіжному досвіді функціонування оздоровниць, підприємства курортно-рекреаційної сфери розробляють різноманітні цінові пропозиції, формують тарифні плани, які виступають інструментом цінової конкуренції в умовах домінування ринку споживача. Окремі оригінальні приклади тарифотворення на курортно-рекреаційні послуги наведено у дод. Б.

Список використаних джерел

1. Артус М.М. Державне регулювання ціноутворення в сучасних умовах розвитку ринкових відносин / М.М. Артус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 4. – С. 3–6.
2. Бём-Баверк О. Капитал и прибыль. – Т. 2: Позитивная теория капитала. – Т. 3: Экскурсы / О. Бём-Баверк ; пер. с англ. В. Кошкина ; под. ред. А.В. Куряева. – Челябинск : Социум, 2010. – 916 с.
3. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.
4. Ведмідь Н.І. Санаторно-курортна послуга та її місце у класифікаційній структурі послуг / Н.І. Ведмідь // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – 727. – С. 195–204.
5. Гальчинський А.С. Конвергентний ринок – методологія перспективи / А.С. Гальчинський. – 2014. – № 1. – С. 4–20.
6. Геєць В.М. Цінова конкурентоспроможність чи цінова стабільність: дуалізм політики економічного зростання / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 4. – С. 9–31.
7. Гуменюк В.В. Економічні передумови становлення ринку санаторно-курортних послуг в Україні / В.В. Гуменюк // Схід. – 2014. – № 3(129). – С. 113–117.

8. Гуменюк В.В. Конкуренентоздатність туристичного господарства України на тлі глобальних тенденцій в цій сфері / В.В. Гуменюк // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2012. – № 2. – С. 26–31.
9. Гуменюк В.В. Кон'юнктура ринку санаторно-курортних послуг в системі координат державного регулювання економіки / В.В. Гуменюк // Схід. – 2014. – № 4 (130). – С. 6–11.
10. Гуменюк В.В. Роль фінансових ресурсів домогосподарств у розвитку курортної справи / В.В. Гуменюк // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 3 (15) – С. 27–30.
11. Гуменюк В.В. Структурні перетворення на ринку курортних послуг в умовах сучасних загроз безпеці людського розвитку в Україні / В.В. Гуменюк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2015. – № 2(19) – С. 285–292.
12. Гуменюк В.В. Структурно-інституційна трансформація галузевого ринку санаторно-курортних послуг / В.В. Гуменюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія Економіка. – 2014. – Вип. 10. – С. 116–120.
13. Гуменюк В.В. Чинники сезонності в управлінні фінансовим забезпеченням туристичних підприємств / В.В. Гуменюк // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 74–81.
14. Данилишин Б.М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства : монографія / Б.М. Данилишин, В.І Куценко, Я.В. Остафійчук. – Київ : Нічлава. – 2005. – 328 с.
15. Джевонсь В. Политическая економія [Переводъ подъ редакціей и съ предисловиемъ Р. Марковичъ] / В. Джевонсь. – С.-Петербургъ : Типографія Т-ва «Народная польза». – 1905. – 120 с.
16. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т.1. – 864 с.

17. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 2. – 848 с.
18. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 «Назустріч економічному зростанню та процвітанню». – Київ : Фонд ефективного управління, 2013. – 234 с.
19. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Д. Кейнс. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
20. Класифікація інституційних секторів економіки України. Статистичний класифікатор України : Наказ державного комітету статистики України від 03.12.2014 № 378. (чинна від 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/norm_doc/2014/378/378_2014.htm
21. Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 190 с.
22. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 р: Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 200 с.
23. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды. / Н.Д. Кондратьев; Международный фонд Н.Д. Кондратьева и др. ; ред. кол.: Л.И. Абалкин (пред.) и др.: сост. Ю.В. Яковец – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 767 с.
24. Корінев В.Л. Цінова політика підприємства / В.Л. Корінев. – Київ : КНЕУ, 2001. – 257 с.
25. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К. Келлер. – СПб. : Издательский дом «Питер», 2007. – 816 с.
26. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз ; пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2007. – 224 с.
27. Курорти України. Минуле та сучасне: санаторно-курортні заклади ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» / за ред. М.В. Лободи. – Київ : Тамед, 2002. – 304 с.
28. Лагутін В.Д. Пріоритети цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні / В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 44–58.

29. Мазаракі А.А. Витратна складова ціни туристичного продукту / А.А. Мазаракі, Н.О. Сагалакова // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 7. – С. 174–179.
30. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
31. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009-2010) : Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010, № 457, чинний від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.42130.2&nobreak=1>
32. Несторенко Т.П. Принципи формування цін на послуги закладів санаторно-курортної сфери / Т.П. Несторенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. Логістика. – 2008. – № 633. – С. 506–512.
33. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України: від 19.11.1992 № 2801-ХІІ (поточна редакція 01.01.2016 № 928-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
34. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
35. Портер М. Переосмысление системы здравоохранения. Как создать конкуренцию, основанную на ценности и ориентированную на результат / М. Портер. – Киев : Стандарт, 2007. – 620 с.
36. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003. Видання офіційне. Розроблено Держтурадміністрацією спільно з ДП НДІ «Система», м. Львів. [Чинний від 2004-01-07]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2004. – 14 с. – (Національний стандарт України).
37. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення: ДСТУ 4527:2006. Видання офіційне. Розроблено Держтурадміністрацією спільно з ДП НДІ «Система», м. Львів. [Чинний від 2006-01-10]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2006. – 28 с. – (Національний стандарт України).

38. Про Всеукраїнський перепис населення: Закон України від 19.10.2000 № 2058-III (поточна редакція від 02.12.2012 № 5463-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>
39. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548, поточна редакція від 06.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1548-96-%D0%BF>
40. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. № 805 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF>
41. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 р. № 1542 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal>
42. Про затвердження примірного статуту та переліку державних закладів спеціалізованих (спеціальних) санаторіїв Міністерства охорони здоров'я України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.12.2006 р. № 882 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua>
43. Про затвердження форми державного статистичного спостереження № 1-КЗР (річна) «Звіт про діяльність колективного засобу розміщування за 20__ рік» (юридичні особи) та № 1-КЗР (річна) «Звіт про діяльність колективного засобу розміщування за 20__ рік» (фізичні особи-підприємці) : Наказ Державної служби статистики: від 20.11.2015, № 338 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
44. Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України: від 04.09.2008 № 375-VI, редакція від 09.12.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-17>

45. Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України: від 21.06.2012 № 5007-VI, поточна редакція від 24.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>
46. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України: від 10.09.2014 р. № 442, поточна редакція від 03.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>
47. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 №742-IV (поточна редакція від 15.04.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
48. Про переліки санаторно-курортних закладів і закладів відпочинку, операції з продажу путівок до яких на санаторно-курортне лікування та відпочинок дітей не підлягають обкладенню податком на додану вартість : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.1997 р. № 835 (втратила чинність 26.05.2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-97-%D0%BF>
49. Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів : Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 444/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
50. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 452/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
51. Про Положення про Міністерство інфраструктури України : Указ Президента України від 12.05.2011 р. № 581/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
52. Про референтне ціноутворення на лікарські засоби та вироби медичного призначення, що закупаються за кошти державного та місцевих бюджетів : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 240.

-
53. Репке В. Конъюнктура / В. Репке. – М. : Финансовое изд-во НКФ СССР, 1927. – 176 с.
  54. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України, 2006. – 97 с.
  55. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України. – 2007. – 91 с.
  56. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України. – 2008. – 95 с.
  57. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України. – 2009. – 97 с.
  58. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України. – 2010. – 99 с.
  59. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: Статистичний бюлетень – Київ : Державна служба статистики України. – 2011. – 91 с.
  60. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади [Електронний ресурс] : Державна служба статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/skz2006_u.htm
  61. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – Київ : Port-Royal, 2001. – 594 с.
  62. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – Київ : Державна служба статистики, 2014. – 533 с.
  63. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. І.М. Жук. – Київ : Державна служба статистики, 2015. – 586 с.
  64. Стратегія розвитку туризму і курортів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р.

- № 1088-р. // Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.org.ua>
65. Туган-Барановский М.И. Современный социализм в своем историческом развитии / М.И. Туган-Барановский. – Санкт-Петербург : Будущность, 1906. – 260 с.
66. Туристична діяльність в Україні у 2011 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 76 с.
67. Туристична діяльність в Україні у 2012 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2013. – 272 с.
68. Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.
69. Туристична діяльність в Україні у 2014 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.
70. Фінансова думка України : хрестоматія / С.І. Юрій, В.М. Федосов, П.І. Юхименко та ін. – Київ : Кондор, Тернопіль : Економічна думка, 2010: у 3 т. – Т. 3. – Ч. 2. – 734 с.
71. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: Реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин / пер. Э. Лейкин, Л. Розовский. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.
72. Черниш О.І. Ринок послуг: механізми державного регулювання в трансформаційній економіці : монографія / під заг. ред. В.В. Дорофійенка. – Донецьк : ТОВ «РВК-ПРОМО», 2005. – 412 с.
73. Шкварчук Л.О. Державне регулювання цін на продовольчому ринку : монографія / Л.О. Шкварчук. – Львів : Простір-М, 2008. – 356 с.
74. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер : пер. с нем. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
75. Bain J. International Differences in Industrial Structure (Study in Comparative Economics) / J. Bain. – New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1966. – 223 p.

-
76. Bell D. Notes of the Post-Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. – 1967. – № 7. – P. 102.
  77. D'Angelo J. Spa Business Strategies: A Plan for Success / Janet D'Angelo. – Toronto : Cengage Learning, 2009. – 412 p.
  78. Fiscal Space for Health [Electronic resource]. – Access mode:<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTHEALTHNUTRITIONANDPOPULATION/EXTHSD>
  79. Filip A. A global analysis of the educational market environment / A. Filip // Procedial and Behavioral Sciences. – 2012. – № 46. – P. 1552–1556.
  80. Galbraith J. The affluent society / J. Galbraith. – Boston : Houghton Mifflin, 1998. – 276 p.
  81. Hutt W. Economist and the public: a study of competition and opinion / W. Hutt [with a new introduction by Waren J. Samuels]. – Piscataway, NJ: Transaction Publishers, Rutgers-The State University, 1990. – 377 p.
  82. Kalecki M. A theory of the business cycle / M. Kalecki // The Review of Economic Studies. – 1937. – № 4(2). – P. 77–97.
  83. Kalecki M. Polityczne aspekty pełnego zatrudnienia // Ekonomista. – 1961. – Nr. 5. – S. 1072–1076.
  84. Keynes J. General Theory Of Employment, Interest And Money / J. Keynes. – New Delhi : Atlantic Publishers & Dist, 2006. – 400 p.
  85. Lassalle F. Herr Bastiat-Schulze Von Delitzsch, Der Ökonomische Julian; Oder, Capital und Arbeit / Ferdinand Lassalle. – Berlin: Verlag von Reinhold Schlingmann, 1864. – 269 s.
  86. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – New York, Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013. – 731 p.
  87. Mason E. Economic concentration and the monopoly problem / E. Mason. – Cambridge : Harvard University Press, 1957. – 411 p.
  88. Mazaraki A. Domestic market of Ukraine in an unstable global economy / A. Mazaraki, V. Lagutin // Herald of Kyiv national university of trade and economics. – 2014. – № 98 (6). – P. 9–24.

89. Nowotarska-Romaniak B. Marketing usług zdrowotnych. Wyd.3 zmienione / B. Nowotarska-Romaniak. – Warszawa : Wolters Kluwer, 2013. – 90 s.
90. Pareto V. Manuel d'économie politique / Vilfredo Pareto; traduit sur l'édition italienne par Alfred Bonnet [monographie imprimée]. – Paris: Giard et Brière. – 1909. – 695 p.
91. Pearson S.V. The state provision of sanatoriums / S.V. Pearson. – New York : Cambridge University Press, 2011. – 94 p.
92. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / E.M. Porter // Harvard Business Review 68. – 1990. – № 2. – P. 73–93.
93. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation / D. Ricardo. – Ontario : Batoche Books, 2001. – 334 p.
94. Rothbard M. Man, Economy, State with Power and Market / M. Rothbard. – Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2009. – 1441 p.
95. Say J-B. A Treatise on Political Economy / J.-B. Say. – Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008. – 488 p.
96. Seth P. Successful Tourism: Volume II: Tourism Practices / P. Seth. – New Delhi : Sterling Publishers Pvt. Ltd, 2006. – 431 p.
97. Steuart J. An inquiry into the principles of political economy: being an essay on the science of domestic policy in free nations / J. Steuart. – London : Miller&Cadell. Intwovolumes. Vol.1, MDCCLXVII. – 687 p.
98. The Global Wellness Tourism Economy Report 2013 & 2014, June 2015. Global Wellness Institute [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.globalwellnesssummit.com/industry-resource>
99. Ukraine – Cheapest Tourist Destination Among UNWTO's Top 20 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.prnewswire.com/news-releases/ukraine---cheapest-tourist-destination-among-unwtos-top-20-218469561.html>

Розділ 4

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

4.1. Тенденції розвитку оздоровчого туризму

Туризм є важливим чинником розвитку курортно-рекреаційної сфери. За прогнозами Всесвітньої туристичної організації, до 2030 р. обсяг міжнародних туристичних прибуттів перевищить 1,8 млрд осіб. Передусім очікується інтенсивний розвиток туризму в країнах з перехідною економікою, і відповідно – хвиля зростання ринкового попиту на курортно-рекреаційні послуги. Ринкова частка економіки туризму в країнах, що розвиваються, в 1980 р. становила 30%, у 2014 р. – 45%, а до 2030 р. становитиме понад 57%. Частка рекреації, відпочинку і дозвілля становить фундаментальну основу в'їзного туризму у світі за цілями відвідування і становить 53% без врахування суто медичного туризму. Туристичні прибуття у світовому масштабі вже у 2014 р. становили 1 млрд 138 млн осіб [92].

Світові тенденції розвитку міжнародного туризму вказують на зростання сукупного попиту на курортно-рекреаційні послуги. Подорожі з лікувально-оздоровчою метою все більше набувають масового характеру, стають генеруючим чинником суспільного здоров'я і добробуту націй, набирають вагомості у світовій структурі економіки та торгівлі послугами.

За прогнозами Європейської туристичної комісії, туристичний попит на послуги оздоровлення у Європі зростатиме щороку мінімум на 3%, це найкращі структурні темпи розвитку у секторальній структурі послуг міжнародного туризму. Однак це переважно стосується країн ЄС, в яких, незважаючи на різноманітні демографічні, міграційні, політичні та інші проблеми, закріплюється тенденція здорового способу життя і на фоні високої купівельної спроможності населення формується сприятлива кон'юнктура для курортно-рекреаційного туризму [78].

Формування перспективного сегмента подорожей у світі – курортно-рекреаційного туризму – відбувається під впливом факторів структурної нестабільності його розвитку в багатокладній економічній системі міжнародного туризму. При цьому

слід зазначити, що міжнародна курортна рекреація переважно організовується на ринкових засадах, а також бурхливо еволюціонує в країнах, що розвиваються.

Після глобальної рецесії 2008 р. туристичне пожвавлення стало важливим чинником економічного відновлення, зміцнення ринкових позицій у світі. Однією з найбільш відвідуваних частин світу стала Європа, тому для європейських країн економічний внесок туризму має особливо вагомим значення для подолання фінансової кризи й відновлення сталого економічного зростання. На європейські країни у 2014 р. припадає 588 млн туристичних прибуттів (порівняно з 2013 р. абсолютний та відносний приріст становить відповідно: +22 млн осіб, або + 4%).

Сучасні тенденції розвитку туризму на європейському континенті характеризуються диференційованими структурними зрушеннями. У деяких європейських країнах спостерігається відносна сталість, в інших – відбуваються процеси пожвавлення, в окремих – проходять негативні тенденції згортання туризму. Позитивна динаміка прибуттів сформувалась внаслідок туристичного пожвавлення в країнах Південної та Північної Європи (+7%); значно нижчі темпи зростання туристичних потоків у країнах Західної Європи (+2%). Найбільш нерівномірно туризм розвивався в країнах Центральної та Східної Європи, це, в свою чергу, оцінюється в діапазоні від незначного позитивного внеску в загальну картину структурних зрушень (Болгарія, Польща) – нейтрального впливу (Чехія, Словаччина) – до негативного вираження туристичної динаміки у Європі, що найбільше стосується України [87, с. 4].

Курортно-рекреаційний туризм має важливе значення для відновлення економіки України, зміцнення її фінансової системи, покращення платіжного балансу, підвищення суспільного добробуту. Проблема залучення як іноземних, так і внутрішніх споживачів набуває особливої гостроти для українських виробників курортно-рекреаційних послуг, які, перебуваючи на змішаному фінансуванні, найбільше відчують гостру нестачу фінансових ресурсів, спричинену процесами уповільнення, а також призупинення державних асигнувань.

Активізація міжнародної рекреації стимулює розвиток багатоукладної композиції сфери послуг в Україні. Хвилю зростання потоку іноземних рекреантів до України можна пов'язувати із проведенням UEFA Euro 2012 – зафіксовано 23 млн туристичних прибуттів, з якими пов'язані грошові надходження в сумі понад 4,8 млрд дол. США [91].

Україна продемонструвала світу високу привабливість дестинацій, можливості розвивати рекреаційну інфраструктуру досить швидкими темпами, генерувати ринкову пропозицію різноманітних рекреаційних послуг відповідно до сприятливої кон'юнктури туристичного попиту. Тенденція зростання обсягів іноземного туризму помітно закріпилася і вже у 2013 р. чисельність іноземних громадян, які відвідали Україну, у порівнянні з 2012 р., зросла на 7,2% і перевищила 24,5 млн чол. [70].

Г. Михайліченко відносить до інновацій впровадження в економічну практику «програм медичного туризму, спрямованих на оздоровлення, профілактику і лікування хронічних захворювань, які отримали назву «Spa & Wellness» [36, с. 143].

Поділяючи економічне бачення «велнесу» у складі інноваційної пропозиції туризму, слід зазначити, що інноваційна концепція велнес-туризму значно еволюціонувала в напрямі прагматичної парадигми, відповідно до якої розвивається курортно-рекреаційна сфера в багатьох країнах світу. Однак в Україні «велнес» ще недостатньо сприймається в плані розвитку економічної термінології і практично не використовується в системі індикаторів суспільно-економічного розвитку. Однак перетворення курортно-рекреаційної сфери як закритої економічної системи (зорієнтована на потреби населення та їх задоволення переважно через розподіл) у відкриту економічну систему – курортно-рекреаційну сферу (функціонує в умовах ринкової взаємодії за домінування суверенітету споживача) слід розглядати в дискурсі парадигмальних зрушень від інноваційності до масового поширення велнесу. Велнес є рушійною силою – чинником активізації курортно-рекреаційної діяльності в плані її організації, формування попиту і залучення до споживання послуг.

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

Фахівці *Глобального велнес-інституту* в методологічному аспекті не обмежуються формальностями перехідного періоду еволюції курортно-рекреаційної економіки в країнах, що розвиваються, й умовно включають показники виробництва, доходу, зайнятості в курортно-рекреаційній діяльності, Спра-індустрії і частково – з медичного туризму до економічних індикаторів велнесу. Авансування інституціональних перетворень в напрямі імплементації доктрини велнесу стосується й України.

Економічний внесок велнес-туризму у світову економіку у 2012 р. становив \$439 млрд (14% всіх внутрішніх і міжнародних туристичних витрат), а за прогнозом, у 2017 р. він становить \$678,5 млрд. Проте основу курортної рекреації складає не міжнародний, а внутрішній туризм, оскільки на нього припадає 84% подорожей і відповідно 68% витрат споживачів. У глобальному вимірі велнес-туризм генерує 12 млн прямих робочих місць, забезпечує формування \$1,3 трлн доходу, а це 1,8% від світового ВВП [90].

Найпотужніші потоки велнес-туризму розподіляються у Європі п'ятьма країнами: Німеччиною, Францією, Великобританією, Австрією та Швейцарією, а це 61,2% від 43,9 млн міжнародних велнес-прибуттів 21 країни європейського економічного простору (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

**Рівень розвитку велнес-туризму
в країнах європейського простору в 2012 р.**

№ пор.	Країна	Велнес-прибуття, тис. чол.			Частка міжнародних прибуттів країни, % до	
		внутрішні	міжнародні	загальні	загальних	усього
1	Німеччина	43631,4	5623,4	49254,9	11	12,8
2	Франція	20355,5	6900,3	27255,7	25	15,7
3	Великобританія	14203,9	3633,6	17837,5	20	8,3
4	Австрія	5614,1	5675,0	11289,1	50	12,9
5	Швейцарія	5101,8	5049,7	10151,6	50	11,5
6	Іспанія	7351,6	2602,7	9954,3	26	5,9
7	Італія	6514,7	1566,3	8081	19	3,6
8	Туреччина	4589,8	2065,7	6655,5	31	4,7

Закінчення табл. 4.1

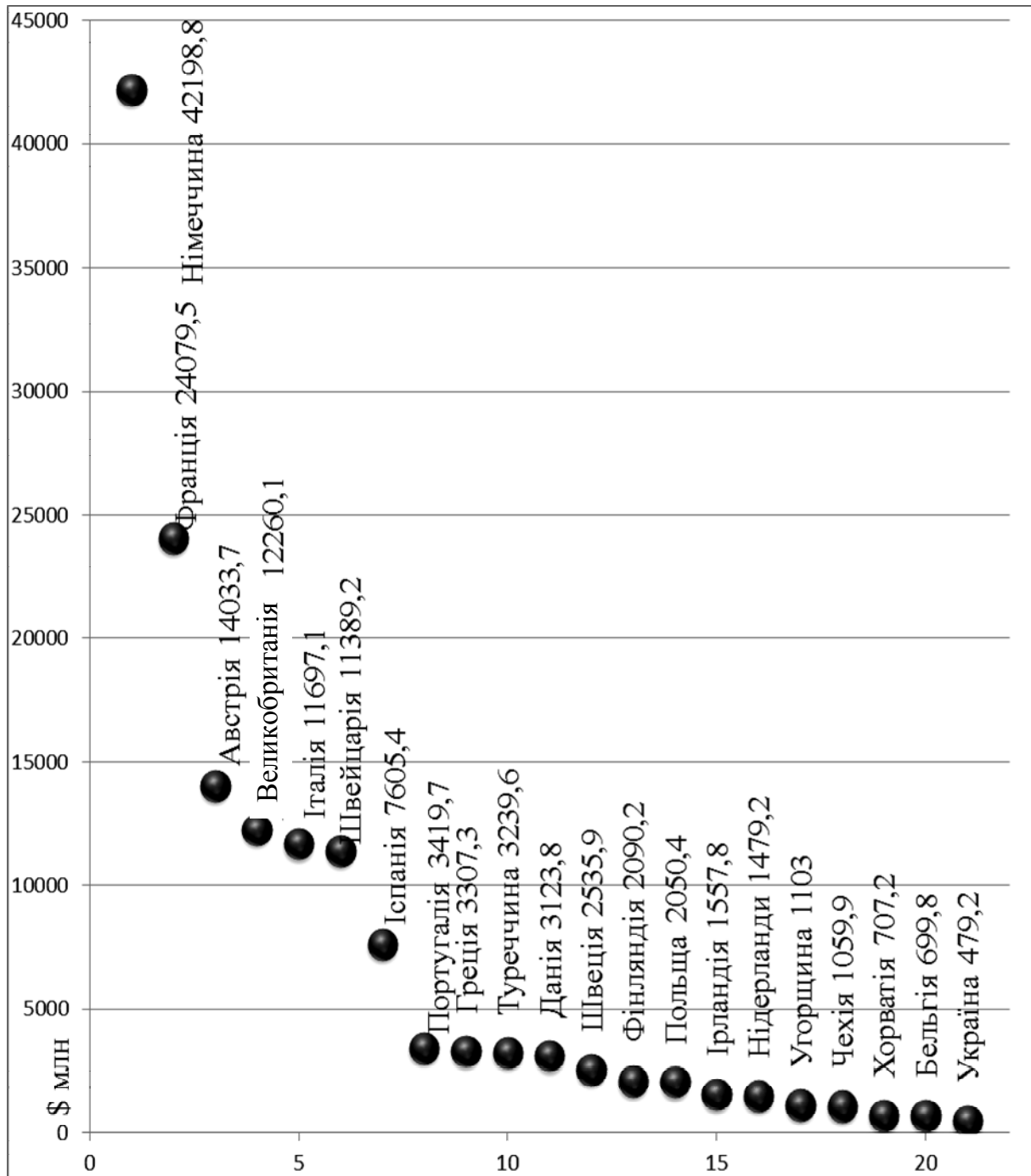
№ пор.	Країна	Велнес-прибуття, тис. чол.			Частка міжнародних прибуттів країни, % до	
		внутрішні	міжнародні	загальні	загальних	усього
9	Польща	420,5	982,8	5187,9	19	2,2
10	Данія	4661,6	1153,0	5814,6	20	2,6
11	Україна	4378,1	484,8	4862,9	10	1,1
12	Угорщина	3485,5	992,9	4478,4	22	2,3
13	Греція	2636,5	1835,1	4471,6	41	4,2
14	Чехія	2974,2	909,1	3883,2	23	2,1
15	Фінляндія	3488,7	334,7	3823,4	9	0,8
16	Португалія	2022,1	1419,7	3441,8	41	3,2
17	Ірландія	1767,7	1179,1	2946,8	40	2,7
18	Швеція	2406,9	214,5	2621,4	8	0,5
19	Нідерланди	1257,5	272,7	1530,3	18	0,6
20	Хорватія	267,3	767,2	1034,6	74	1,7
21	Бельгія	350,1	260,5	610,6	43	0,6
	Усього	137479,5	43922,8	185187,1	x	100

Джерело: розроблено автором за матеріалами Глобального велнес-інституту [90].

Курортно-рекреаційна сфера підтримується велнес-туризмом, який виступає важливим чинником генерування витрат споживачів і доходів виробників курортно-рекреаційних послуг. Крім того, курортна рекреація є важливим засобом відновлення здоров'я контингенту споживачів поза межами туристичного руху та туристичної атрактивності. У зв'язку з цим мультиплікативний ефект функціонування курортно-рекреаційної сфери детермінується, однак не обмежується впливом туризму.

Обсяги доходів від велнес-туризму в Україні серед 18 країн ЄС, Швейцарії, Туреччини є найнижчими – \$479,2 млн. Ринковий потенціал генерування доходів від велнес-туризму у таких країнах, як Німеччина, Австрія, Польща оцінюється в багатократно більших масштабах – відповідно у 88,29 та 4 рази більше, ніж в Україні (рис. 4.1).

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

Рис. 4.1. Індикатор обсягів доходів у велнес-туризмі в Україні за 2012 р. відносно інших європейських країн

Джерело: розроблено автором за матеріалами Глобального велнес-інституту [90].

Індикатор обсягів велнес-туризму за доходами означає, що, крім реалізованих можливостей капіталізації інвестицій, підприємства курортно-рекреаційної сфери забезпечили створення певної кількості робочих місць, здійснили соціальні трансферти на користь працівників і водночас виконали фіскальну функцію державного регулювання економіки, сплативши обов'язкові платежі до скарбниці країни.

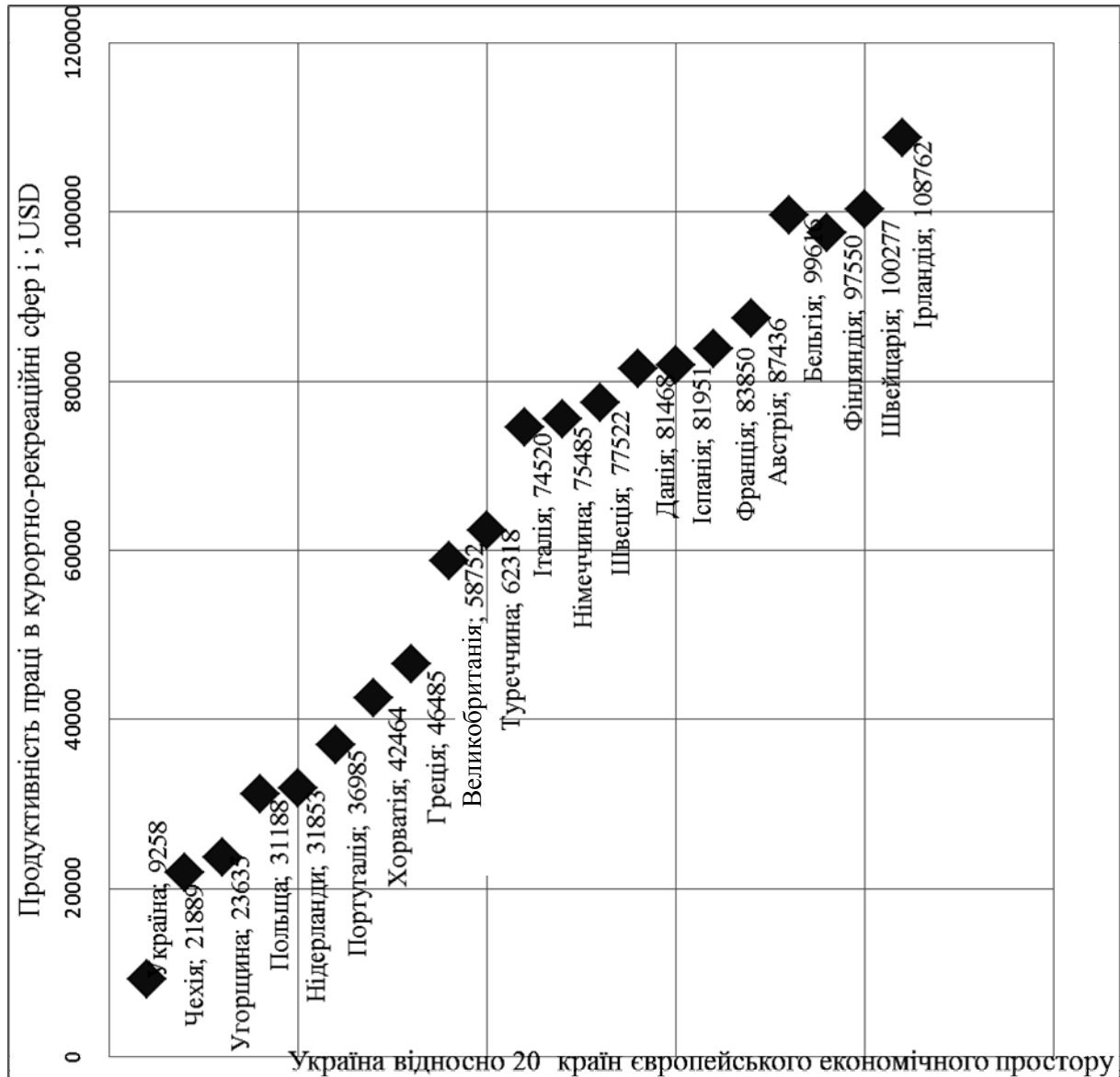
Слід зазначити, що репрезентативність індикатора доходів від велнес-туризму є не лише заавансованою для національної економіки, а й певною мірою заниженою. Це пояснюється різними причинами. В Україні значно вищий рівень тінізації економіки курортно-рекреаційних послуг, ніж, для прикладу, в країнах ЄС. Система державних статистичних спостережень, зорганізованих в Україні в частині моніторингу показників туризму, функціонування колективних засобів розміщування, діяльності закладів охорони здоров'я, теж повністю не охоплює велнес-туризм. Реально, якщо суб'єкти підприємницької діяльності і провадять види економічної діяльності, які можуть бути віднесені до велнес-туризму, формально їхні економічні показники розчиняються у сфері послуг, складаючи неявні доходи від велнес-туризму як офіційні, так і тіньові.

Рис. 4.2. ілюструє базову асиметрію продуктивності праці у велнес-туризмі відносно різних країн європейського простору.

За індикатором продуктивності праці у велнес-туризмі, розрахованим як співвідношення обсягів доходів від велнес-туризму до чисельності зайнятих працівників у цій сфері, найбільш прогресивною є економіка Ірландії та Швейцарії. Дохід в розрахунку на одного працюючого у сфері велнес-туризму перевищує \$100 тис. Для велнес-туризму в Україні аналогічний показник продуктивності праці є у 10 разів нижчим. Враховуючи вплив диференціації ринкових параметрів функціонування курортно-рекреаційної сфери, зокрема цін, тарифів, рівня розвитку конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг і ділової активності у велнес-туризмі, рівень продуктивності праці в Чехії та Угорщині є лише у 5 разів нижчим, а в Польщі – лише втричі.

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

*Рис. 4.2. Індикатор продуктивності праці
у велнес-туризмі країн європейського простору в 2012 р.*

Джерело: розроблено автором за матеріалами Глобального велнес-інституту [90].

Оцінюючи емпіричний матеріал щодо впливу велнес-туризму на економіку різних країн європейського простору, слід враховувати ряд факторів, які детермінують особливості та рівень суспільно-економічного розвитку кожної країни зокрема, впливають на формування ВВП, визначають його структуру і динаміку, співвідношення з базовими парамет-

рами соціокультурного й економічного розвитку. В табл. 4.2 здійснено аналітичні порівняння показника «Вплив велнес-туризму на економіку» (Wellness Tourism Economic Impact).

Серед країн досліджуваної сукупності рівень економічного впливу велнес-туризму у відсотковому відношенні до ВВП характеризується значною диференціацією. Найвищі показники впливовості репрезентує велнес в австрійській економіці – 9,5% до ВВП. Досить високі параметри впливу на економіку велнес-туризму демонструють такі країни, як Швейцарія, Португалія, Греція, Німеччина, Данія. Для української економіки внесок велнес-туризму оцінюється на рівні 1,0% до ВВП (19-е місце серед досліджуваної сукупності країн). Так, у відносному вираженні до обсягів ВВП вплив велнес-туризму в економіці України є близьким до рівня Туреччини – 1,1%. Однак обсяги ВВП України співставимі з величиною 22,3% ВВП Туреччини. Стосовно цієї країни показник впливу велнес-туризму на розвиток економіки в абсолютному вираженні більш ніж чотирикратно перевищує такий самий по Україні.

Таблиця 4.2

Роль велнес-туризму у формуванні ВВП країн європейського простору у 2012 р.

№ пор.	Країна	ВВП * \$ млн	Економічний вплив велнес-туризму	
			\$ млн **	% у ВВП
1	Австрія	407373	38802,4	9,53
2	Швейцарія	665408,3	39779,4	5,98
3	Португалія	216368,2	9626,8	4,45
4	Греція	245670,7	8363,2	3,40
5	Німеччина	3539615	117107,1	3,31
6	Данія	322276,5	10528,3	3,27
7	Ірландія	224652,1	6588,4	2,93
8	Хорватія	56485,3	1655,3	2,93
9	Фінляндія	256706,5	6220,6	2,42
10	Угорщина	127176,2	2848,6	2,24
11	Франція	2681416	61249,7	2,28
12	Швеція	543880,6	10187,6	1,88
13	Іспанія	1339947	21327,1	1,59
14	Чехія	206441,6	3160,6	1,53

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

Закінчення табл. 4.2

№ пор.	Країна	ВВП * \$ млн	Економічний вплив велнес-туризму	
			\$ млн **	% у ВВП
15	Італія	2074632	29545,5	1,42
16	Великобританія	2630473	35375,8	1,34
17	Польща	500227,9	5251,2	1,05
18	Туреччина	788863,3	8745,4	1,11
19	Україна	175781,4	1765,7	1,00
20	Нідерланди	828946,8	4157,6	0,51
21	Бельгія	497780	1749,2	0,35

* Дані Світового банку [81].

** Дані Глобального велнес-інституту [90].

Джерело: розроблено автором.

Проблема незначного внеску України в європейську палітру велнес-туризму розкриває простір державного регулювання економіки для реалізації конкурентних переваг курортно-рекреаційного потенціалу українських дестинацій, які можуть стати провідними центрами велнес-туризму міжнародного значення.

Динаміка структурних зрушень у велнес-туризмі є важливим чинником розвитку ринку курортно-рекреаційних послуг. У табл. 4.3 наведено показники структури і динаміки ринкової взаємодії іноземних споживачів та національних виробників курортно-рекреаційних послуг.

За даними табл. 4.3 саме у 2012 р. порівняно з 2011 р. спостерігається ріст числа іноземних рекреантів на 5,7%. Протягом 2011–2013 років понад 50% споживачів надавали перевагу розміщення в санаторіях (в тому числі дитячих). Заклади санаторного типу виявились найбільш стійкими і до зміни кон'юнктури туристичного попиту внаслідок ескалації збройного конфлікту з РФ. Це частково пов'язано зі значною територіальною віддаленістю багатьох виробників курортно-рекреаційних послуг від зони проведення антитерористичної операції, а також – із більш стійкими їх ринковими позиціями в плані економічної безпеки й туристичної привабливості.

**Кількість іноземних туристів-споживачів курортно-рекреаційних послуг
в Україні за 2011–2014 рр.**

Виробники курортно-рекреаційних послуг	Туристичні потоки за відповідний рік											
	2011			2012			2013			2014*		
	Тис. осіб	Частка, %	Тис. осіб	Частка, %	Темп, %	Тис. осіб	Частка, %	Темп, %	Тис. осіб	Частка, %*	Темп, %	
Санаторії	170,3	46,2	182,6	46,9	7,3	182,4	46,92	-0,1	170,3	71,60	-90,4	
Дитячі санаторії	27,9	7,6	23,7	6,1	-15,1	23,8	6,1	0,5	27,9	12,62	-87,1	
Пансіонати з лікуванням	21,4	5,8	18,6	4,8	-13,2	20,1	5,2	8,0	21,4	0,05	-99,9	
Дитячі заклади оздоровлення	1,6	0,4	3,1	0,8	98,6	3,1	0,8	1,0	1,6	0,05	-99,7	
Санаторії-профілакторії	2,8	0,8	4,2	1,1	50,1	3,3	0,9	-21,6	2,8	0,86	-93,7	
Бальнеологічні, грязелікарні	0,9	0,2	0,7	0,2	-21,7	0,0	0,0	-94,2	0,9	0,02	-87,5	
Будинки відпочинку	6,9	1,9	5,8	1,5	-15,5	4,6	1,2	-22,1	6,9	0,28	-98,5	
Пансіонати відпочинку	68,4	18,6	63,8	16,4	-6,6	77,2	19,8	20,9	68,4	1,65	-99,5	
Бази відпочинку	68,3	18,5	86,9	22,3	27,2	74,3	19,1	-14,5	68,3	12,86	-95,8	
Разом	368,5	100,0	389,5	100,0	5,7	388,9	100,0	-0,2	368,5	100,0	-93,7	

* Без врахування АР Крим і частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [28, 29, 68, 69].

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

Переважно саме у зв'язку з воєнними діями на частині території Донецької і Луганської областей та загрозами поширення тероризму Україну почали сприймати у світі як гарячу точку планети. Насамперед, внаслідок зазначених чинників в економічних очікуваннях міжнародних туристичних операторів та потенційних іноземних споживачів курортно-рекреаційних послуг закладені підвищені ризики повномасштабної війни в Україні. Це, у свою чергу, позначилося на скороченні числа іноземних громадян, які відвідали Україну в 2014 р. Туристичні прибуття, включно з одноденними відвідувачами, становили 12,7 млн осіб, що становить майже 1/2 показника 2013 р. [70].

Показники структури і динаміки туристичного потоку з лікувально-оздоровчою метою за країнами прибуття наведено у табл. 4.4.

Таблиця 4.4

**Кількість споживачів курортно-рекреаційних
послуг в Україні за 2011–2014 рр. (за країнами прибуття)**

Країни прибуття	Туристичні потоки за відповідний рік							
	2011		2012		2013		2014*	
	Кількість осіб	Частка, %	Кількість осіб	Частка, %	Кількість осіб	Частка, %	Кількість осіб	Частка, %
Росія	280006	76,0	285916	73,4	285039	73,3	3629	14,9
Молдова	33684	9,1	43268	11,1	38234	9,8	14003	57,5
Білорусь	28611	7,7	37652	9,7	42656	11,0	2525	10,4
Польща	4687	1,3	3775	1,0	2658	0,7	296	1,2
Азербайджан	4122	1,1	3442	0,9	4154	1,1	2082	8,6
Казахстан	2414	0,7	2582	0,7	2630	0,7	157	0,6
Німеччина	2943	0,8	2550	0,7	2065	0,5	374	1,5
Узбекистан	1796	0,5	2140	0,6	2616	0,7	116	0,5
Вірменія	1065	0,3	980	0,3	1258	0,3	13	0,1
Туркменістан	859	0,2	894	0,2	881	0,2	176	0,7

Закінчення табл. 4.4

Країни прибуття	Туристичні потоки за відповідний рік							
	2011		2012		2013		2014*	
	Кількість осіб	Частка, %	Кількість осіб	Частка, %	Кількість осіб	Частка, %	Кількість осіб	Частка, %
Латвія	870	0,2	818	0,2	810	0,2	225	0,9
Литва	486	0,1	547	0,1	717	0,2	50	0,2
Інші	6968	1,9	4963	1,3	5141	1,3	716	2,9
Всього	368511	100,0	389527	100,0	388859	100,0	24362	100,0

* Без врахування АР Крим і частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [28, 29, 68, 69].

Оснoву в'їзного туристичного потоку склали громадяни РФ, користуючись привілеями безвізового режиму, відсутності мовних бар'єрів та іншими благами, створеними зі сторони України. У 2014 р. чисельність іноземних громадян, розміщених у спеціалізованих засобах курортно-рекреаційного профілю, скоротилась у порівнянні з 2013 р. на 93,74%. Переважно це відбулося за рахунок скорочення числа туристів з РФ.

Фактор ризику має важливе значення у зміні ціннісних орієнтирів демотивації туристичних подорожей до України з лікувально-оздоровчою метою. При цьому слід зазначити, що вільними від терористичних загроз залишились понад 93% української території, а збройний конфлікт локалізовано оборонними заходами, які проводить Україна з потужною підтримкою прогресивних сил світу. Водночас процес згорання ємності ринку курортно-рекреаційних послуг за рахунок фактора іноземного туризму спостерігається на всій території України.

У табл. 4.5 наведено показники структури і динаміки потоку іноземних рекреантів у розрізі адміністративно-територіальних утворень України.

**Кількість споживачів курортно-рекреаційних послуг в Україні
в розрізі адміністративно-територіальних утворень за 2011–2014 рр.**

Адміністративно-територіальні утворення України (АТУ)	2011			2012			2013			2014	
	Осіб	Частка, %		Осіб	Частка, %		Осіб	Частка, %		Осіб	Частка, %
		До всіх обл.	До АТУ материка		До всіх обл.	До АТУ материка		До всіх обл.	До АТУ материка		
Вінницька	3142	0,85	2,62	3266	0,84	2,38	3203	0,82	2,48	887	3,64
Волинська	346	0,09	0,29	210	0,05	0,15	304	0,08	0,24	32	0,13
Дніпропетровська	–	–	–	–	–	–	90	0,02	0,07	3	0,01
Донецька	1938	0,53	1,62	2252	0,58	1,64	1890	0,49	1,46	107	0,44
Житомирська	432	0,12	0,36	328	0,08	0,24	360	0,09	0,28	89	0,37
Закарпатська	3777	1,02	3,15	3223	0,83	2,35	4047	1,04	3,13	765	3,14
Запорізька	4919	1,33	4,10	5595	1,44	4,08	6302	1,62	4,88	215	0,88
Івано-Франківська	312	0,08	0,26	534	0,14	0,39	736	0,19	0,57	48	0,20
Київська	–	–	–	1	–	–	19	0,01	0,01	–	–
Кіровоградська	48	0,01	0,04	21	0,01	0,02	40	0,01	0,03	5	0,02
Луганська	159	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Львівська	3773	10,25	31,48	35697	9,16	26,05	35532	9,14	27,49	9005	36,96
Миколаївська	12346	3,35	10,29	14830	3,81	10,82	14605	3,76	11,30	412	1,69
Одеська	44595	12,10	37,17	61675	15,83	45,01	55022	14,15	42,56	11176	45,87
Полтавська	1933	0,52	1,61	2198	0,56	1,60	2707	0,70	2,09	701	2,88
Рівненська	104	0,03	0,09	77	0,02	0,06	85	0,02	0,07	17	0,07
Сумська	47	0,01	0,04	45	0,01	0,03	41	0,01	0,03	4	0,02
Тернопільська	86	0,02	0,07	138	0,04	0,10	122	0,03	0,09	26	0,11

Закінчення табл. 4.5

Адміністративно-територіальні утворення України (АТУ)	2011			2012			2013			2014	
	Осіб	Частка, %		Осіб	Частка, %		Осіб	Частка, %		Осіб	Частка, %
		До всіх обл.	До АТУ материка		До всіх обл.	До АТУ материка		До всіх обл.	До АТУ материка		
Харківська	1286	0,35	1,07	599	0,15	0,44	574	0,15	0,44	211	0,87
Херсонська	5096	1,38	4,25	5715	1,47	4,17	3106	0,80	2,40	417	1,71
Хмельницька	271	0,07	0,23	204	0,05	0,15	84	0,02	0,06	19	0,08
Черкаська	18	–	–	18	–	–	10	–	–	–	–
Чернігівська	25	0,01	0,02	12	–	0,01	–	–	–	–	–
м. Київ	1326	0,36	1,11	367	0,09	0,27	379	0,10	0,29	223	0,92
Разом	119979	32,56	100	137032	35,18	100,00	129269	33,24	100	24362	100
м. Севастополь	4811	1,31	x	5500	1,41	x	4812	1,24	x	x	x
АР Крим	243721	66,14	x	246995	63,41	x	254778	65,52	x	x	x
Разом	368511	100,00	x	389527	100,00	x	388859	100	x	x	x

Протягом 2011–2013 років 2/3 рекреаційного потоку з числа іноземних туристів припадала на АР Крим, а 1/3 розподілялась між іншими адміністративно-територіальними утвореннями материкової частини України. Події анексії АР Крим і тимчасової окупації частини територій Луганської і Донецької областей негативно вплинули на розвиток курортно-рекреаційного туризму, спричинили процеси структурної модифікації курортно-рекреаційної сфери.

Одеська область є однією із найбільш привабливих серед приморських областей України для курортного лікування й оздоровлення, а також найбільш сталою відносно залучення іноземних туристів до курортно-рекреаційної діяльності у порівнянні з Херсонською, Миколаївською, Запорізькою областями. Ситуація зі залученням іноземних туристів виглядає менш проблематичною у прикордонних областях, які межують з країнами ЄС, особливо це стосується курортів, які здобули міжнародне туристичне визнання (Трускавець, Моршин, Буковель).

4.2. Динаміка ємності ринку курортно-рекреаційних послуг

Ємність ринку курортно-рекреаційних послуг України є суспільно важливим параметром реалізації державної політики відтворення людського капіталу, забезпечення курортного лікування й оздоровлення населення в порядку соціального захисту та соціального забезпечення з джерел суспільних фондів споживання. Однак у сфері державного регулювання економіки на даний час відсутні комплексні методологічні розробки визначення ємності ринку курортно-рекреаційних послуг, незважаючи на їх важливість та практичне значення в стратегічному плануванні розвитку курортної сфери. У контексті зростаючих потреб у відтворенні людського капіталу та необхідності підвищення ефективності державного регулювання в цій сфері розвиток методологічних підходів до визначення ємності ринку послуг має важливе науково-практичне значення.

Однією з найсуттєвіших складових трансформаційних процесів у багатьох країнах світу є розбудова змішаної економіки, максимально орієнтованої на людину та задоволення її потреб, пов'язаних зі здоров'ям та якісним життям. Активізація ринкових відносин у контексті реалізації можливостей людини у відновленні працездатності, покращення здоров'я цілковито не усуває усталений механізм розподілу курортно-рекреаційних послуг, що здійснюється суспільними інституціями. Чим краще виконує свої функції ринок в плані формування пропозиції курортно-рекреаційних послуг, задоволення платоспроможних потреб споживачів у курортному лікуванні, тим вищий досягається рівень суспільного розвитку.

Подолання проблем неспроможності ринку переважно покладається на державу, однак вона, у свою чергу, не завжди ефективно та повною мірою усуває їх. Поширення тенденції зростання масової частки ринкових курортно-рекреаційних послуг не суперечить можливостям державного регулювання, спрямованим на захист інтересів споживачів, регулювання цін, обсягів виробництва та споживання, розвитку конкуренції, стимулювання зовнішньої торгівлі послугами. Ринкова конвергенція передбачає встановлення особливої кон'юнктури, за якої взаємодія попиту і пропозиції відбувається виходячи із можливостей максимального задоволення індивідуальних уподобань споживачів у курортному сервісі, що не суперечить та не перешкоджає реалізації можливостей задоволення потреб населення в курортно-рекреаційних послугах, які генеруються в порядку соціального захисту та соціального забезпечення населення з джерел суспільних фондів споживання.

Велика кількість учених-економістів, маркетологів, фахівців з державного управління та регулювання економікою присвятили свої наукові праці аналізу процесів, причин і наслідків структурної модифікації та динаміки ємності ринків. Проблематика визначення ємності ринку розглядається в різних за науковим змістом та практичним спрямуванням працях, зокрема, у технології сегментації ринку

(М. Ведел, В. Камакура) [93]; при аналізі монополістичної конкуренції (А. Нокко, Г. Оттавіано, М. Салто) [86]; розробці стратегії розвитку ринку медичного туризму (Н. Лунт, Д. Горсфолл, Р. Сміт, М. Ексворті, Дж. Ганефелд, Р. Манніон) [85].

У контексті зростаючих потреб у відтворенні людського капіталу та необхідності підвищення ефективності державного регулювання в цій сфері розвиток методологічних підходів до визначення ємності ринку послуг має важливе практичне значення. Ємність національного ринку курортно-рекреаційних послуг є суспільно важливим параметром реалізації державної політики відтворення людського капіталу, основою для визначення обсягів фінансового забезпечення курортного лікування й оздоровлення населення з джерел суспільних фондів споживання.

Аналіз наукових розробок дає змогу виділити основні теоретичні підходи до визначення ємності ринку:

– потенційно можливий (максимальний, наявний) обсяг реалізації товарів (послуг) за певний проміжок часу (переважно протягом року) усіма виробниками (продавцями) даного ринку [18, с. 263; 31, с. 163];

– досяжний (реальний, можливий) обсяг витрат споживачів при відповідному рівні платоспроможного попиту [30, с. 9], наявних купівельних фондів населення [80, с. 175], сукупний ринковий попит [21, с. 92];

– умовно стала величина, що виражається в спроможності виробників залучити частину попиту на свою користь, за винятком того випадку, коли реального доходу споживачам ледве вистачає на проживання [89, с. 206].

Значного розвитку питання визначення ємності ринку послуг набуло у сфері прикладних маркетингових досліджень. У практичному вимірі жодне маркетингове дослідження не відбувається без урахування цього важливого ринкового індикатора, за допомогою якого розробляються стратегії конкуренції, реалізується цінова політика підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Арсенал маркетингу серед усіх методологічних розробок визначення ємності галузевих ринків послуг є найбагатшим, однак, незважаючи на це, наявні дискусійні положення щодо використання понятійного апарату, який застосовується в наукових розвідках. Зокрема, дискусійним є трактування поняття ємності ринку, що виражається у здатності поглинути ту чи іншу кількість туристичних послуг, сформульоване В. Квартальновим [27, с. 159], А. Саак та Ю. Пшеничних [53, с. 136]. За економічним змістом зазначене трактування лише співвідноситься з поняттям «ємність ринку», але не розкриває його суть, оскільки відповідає поняттю «обсяг ринку», яким може заволодіти підприємство-виробник в умовах конкуренції, щодо ємності ринку, що репрезентує сукупну багатоукладну пропозицію, яку сформували всі виробники послуг, присутні на даному ринку.

Одним із важливих питань у сфері державного регулювання економіки є розвиток методологічних засад оцінювання ємності ринку курортно-рекреаційних послуг з урахуванням характеру та особливостей його функціонування, зростаючих управлінських запитів до ринкової інформації. До визначення ємності ринку курортно-рекреаційних послуг найбільш прийнятний комплексний підхід, який виражає можливості та досягнуті результати ринкової взаємодії:

– спроможність ринку організувати певний обсяг операцій купівлі-продажу курортно-рекреаційних послуг у визначений термін;

– агрегований обсяг доходів виробників курортно-рекреаційних послуг за видами їх економічної діяльності, що є основним джерелом фінансового забезпечення покриття пов'язаних з ними витрат аналогічного періоду й економічним базисом відтворювальної структури виробництва курортно-рекреаційних послуг;

– сукупний обсяг витрат споживачів (покупців) у формі грошових потоків, які спрямовуються на придбання курортно-рекреаційних послуг протягом визначеного часу;

– обсяг освоєних за певний час інвестицій у відтворення людського капіталу засобами курортного лікування, курортної реабілітації та оздоровлення населення.

Визначення потенційної ємності ринку курортно-рекреаційних послуг може проводитися, виходячи із пропускнуої спроможності підприємств курортно-рекреаційної сфери, з планових рівнів завантаження об'єктів курортно-рекреаційної сфери з урахуванням чинників сезонності, тенденцій розвитку попиту споживачів [14, с. 76].

У методологічному плані набуло поширення застосування річного інтервалу, за яким проводиться визначення ємності ринку послуг. Це пов'язано з кращими можливостями опрацювання статистичної інформації, зручністю співставлення в часі річних обсягів доходів виробників, витрат споживачів, а також урахування фактора фіскальної політики держави, яка здійснюється в межах бюджетного періоду, що відповідає календарному року. За принципами річного бюджетування організовані процеси формування та використання коштів суспільних фондів споживання, здійснюються компенсаційні витрати на курортне лікування й оздоровлення окремих категорій населення відповідно до взятих державою зобов'язань із соціального захисту населення.

Ряд питань, пов'язаних із встановленням меж, визначенням ємності, окресленням релевантного діапазону ринку курортно-рекреаційних послуг мають важливе суспільно-економічне значення і знаходяться в центрі уваги державного регулювання національної економіки. З урахуванням суспільних потреб у відтворенні людського капіталу, виходячи із параметрів ємності ринку курортно-рекреаційних послуг, мають розроблятися узгоджені заходи державного регулювання курортно-рекреаційної сфери.

У процесі розробки та виконання державних і місцевих програм розвитку курортів в Україні першочергово необхідно враховувати тенденції еволюції ринкових процесів. У зв'язку з цим, при визначенні ємності ринку курортно-рекреаційних

послуг необхідно враховувати вартісно-розподільчі процеси та пов'язані з ними обсяги коштів, які спрямовуються державою в порядку фінансового забезпечення виробництва курортно-рекреаційних послуг та фінансування потреб населення в курортній рекреації на умовах, що корелюються з факторами попиту та суверенного вибору споживачем необхідних послуг.

У контексті регулювання конкуренції ємність ринку курортно-рекреаційних послуг детермінується:

– рамками суверенного попиту, оскільки зазначений ринок охоплює послуги, які споживач розглядає як взаємозамінні з урахуванням збереження їх функціонального призначення, цінності для задоволення індивідуальних потреб, якісно-цінових критеріїв вільного вибору;

– територіально-географічними параметрами, за якими створюються однорідні умови економічної конкуренції у виробничій і торговельній сферах суб'єктів даного ринку.

Проблематичність визначення меж ринку курортно-рекреаційних послуг зумовлена критеріями, що стосуються попиту, пропозиції, державного втручання в економічні процеси та є спільними для них усіх. Адміністративно-територіальні межі країни, природний простір курортно-рекреаційних територій співвідносяться з географічними межами ринку.

Побудова системи показників аналізу та оцінювання ємності ринку курортно-рекреаційних послуг є складним і актуальним завданням. На рис. 4.3 подано економічні підходи до визначення ємності ринку, що ґрунтуються на загальних та спеціальних методах дослідження.

Слід зазначити, що порядок визначення ємності ринку курортно-рекреаційних послуг на основі агрегування доходів виробників містить ряд обмежень у застосуванні. Це пов'язано з тим, що частину курортно-рекреаційних послуг є можливість враховувати на офіційному ринку, інша частина є об'єктом купівлі-продажу на неофіційному ринку.

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

Рис. 4.3. Методологічні підходи до визначення ємності ринку курортно-рекреаційних послуг

Джерело: розроблено автором.

Проблематичність полягає і в плані методологічної невідзначеності питання щодо врахування імпліцитних обсягів виробництва курортно-рекреаційних послуг, які виникають у зв'язку із наявністю таких факторів:

1) знеособленість споживання окремих курортно-рекреаційних послуг;

2) нерозподіленість частини обсягів послуг між суб'єктами різних ринків: курортно-рекреаційних, медичних, туристичних послуг;

3) нерозрізненість обсягів послуг між місцевим населенням й особами, що прибули в курортну місцевість для лікування й оздоровлення;

4) послуги, що передаються споживачам безкоштовно в порядку реалізації соціальних проектів, на умовах часткової оплати чи компенсації витрат на потреби курортної реабілітації та оздоровлення окремих категорій громадян;

5) послуги виробників, що перебувають у підвідомчому підпорядкуванні, не мають ринкової оцінки та не є об'єктом ринкового обміну;

6) послуги, які отримує персонал підприємств курортно-рекреаційної сфери, власники й афілійовані з ними особи.

Географічні межі умовно окреслюють внутрішній простір ринкової взаємодії, однак в умовах лібералізації торгівлі послугами, коли практично зникають чи істотно спрощуються візові формальності, важливими чинниками формування ємності ринку курортно-рекреаційних послуг стають обсяги міжнародної курортної рекреації і велнес-туризму.

Фактичну ємність ринку курортно-рекреаційних послуг можна визначити після закінчення досліджуваного періоду, шляхом агрегування показників обсягів реалізації курортно-рекреаційних послуг споживачам. У табл. 4.6 відображено економічні показники структури та динаміки ємності ринку виробників курортно-рекреаційних послуг в Україні.

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

Таблиця 4.6

**Динаміка ємності ринку за доходами виробників
курортно-рекреаційних послуг**

Показники		Одиниці виміру	За відповідний період, рік			
			2011	2012	2013	2014*
Доходи від наданих послуг, без ПДВ		млн грн	6920,0	6820,9	6316,5	3173,6
		темп, %	х	-1,4	-7,4	-49,8
У тому числі за сегментами виробників послуг**	Санаторії	млн грн	3153,3	3527,8	3863,5	2177,1
		частка, %	45,6	51,7	61,2	68,6
		темп, %	х	11,9	9,5	-43,6
	Дитячі санаторії	млн грн	920,2	315,5	398,3	176,7
		частка, %	13,3	4,6	6,3	5,6
		темп, %	х	-65,7	26,2	-55,6
	Пансіонати з лікуванням	млн грн	188,0	424,4	163,3	40,7
		частка, %	2,7	6,2	2,6	1,3
		темп, %	х	125,7	-61,5	-75,1
	Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії	млн грн	282,3	327,7	281,8	130,6
		частка, %	4,1	4,8	4,5	4,2
		темп, %	х	16,1	-14,0	-53,7
	Санаторії-профілакторії	млн грн	329,2	282,1	197,3	170,0
		частка, %	4,8	4,1	3,1	5,4
		темп, %	х	-14,3	-30,1	-13,8
	Бальнео-грязелікарні	млн грн	11,4	24,9	11,9	14,8
		частка, %	0,2	0,4	0,2	0,5
		темп, %	х	118,4	-52,2	24,4
	Будинки відпочинку	млн грн	33,1	37,2	31,6	5,8
		частка, %	0,5	0,5	0,5	0,2
темп, %		х	12,4	-15,1	-81,6	
Пансіонати відпочинку	млн грн	658,3	799,1	700,1	90,8	
	частка, %	9,5	11,7	11,1	2,9	
	темп, %	х	21,4	-12,4	-87,0	
Бази й інші заклади відпочинку	млн грн	1344,2	1082,2	668,7	367,1	
	частка, %	19,4	15,9	10,6	11,6	
	темп, %	х	-19,5	-38,2	-45,1	

* Без урахування АР Крим і частини тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей.

** Не враховуючи закладів 1–2-денного перебування.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [28, 29, 68, 69].

За наведеними у табл. 4.6 даними, спостерігається зниження показника агрегованих обсягів доходів від наданих послуг. Значною мірою згортання ємності ринку курортно-рекреаційних послуг відбулося за рахунок зменшення обсягів реалізації послуг за сегментами «Санаторії-профілакторії», «Бази й інші заклади відпочинку». Водночас, заклади типу санаторіїв складають системоутворюючий сегмент пропозиції курортно-рекреаційних послуг, обсяги доходів у якому помітно зростали впродовж досліджуваного періоду – 2011–2013 рр. на тлі різносторонньої їх динаміки за іншими сегментами.

До системи чинників, які вплинули на динаміку ємності національного ринку курортно-рекреаційних послуг вже у 2014 р., слід зарахувати події воєнно-політичного характеру, з якими раніше не стикалась молода українська держава. Попит на курортно-рекреаційні послуги виявляє високу чутливість до політичних негараздів у суспільстві та спричинених політичними проблемами наслідків. Анексія АР Крим, тимчасова окупація частини територій Луганської та Донецької областей, гібридна війна й масові терористичні акти є ключовими факторами різкого зниження ємності ринку курортно-рекреаційних послуг.

Негативні тенденції динаміки ємності ринку курортно-рекреаційних послуг і високий рівень його вразливості спричиняють нестабільність та загострення кризових явищ у фінансово-кредитній сфері України. Проблеми забезпечення валютно-курсової стабільності в економічній системі держави, надмірне загальне зростання цін накладаються на тло анексії курортно-рекреаційних територій АР Крим та воєнних дій на Сході України. Високий рівень безробіття, скорочення соціальних трансфертів, а відтак реальних доходів населення негативно вплинули на формування внутрішньоринкового попиту на курортно-рекреаційні послуги. Активізація процесів міграції українського населення до країн з вищим рівнем імунітету до глобальних фінансових катаклізмів, внутрішньополітичних негараздів теж негативно позначились на динаміці ємності ринку курортно-рекреаційних послуг.

Вслід за ескалацією політичної напруги в Україні внаслідок затяжного конфлікту з РФ надто ускладнилися умови підприємницької діяльності у зв'язку зі зниженням купівельної спроможності споживачів, змінами їх ціннісних орієнтирів, що позначилось на скороченні обсягів споживання курортно-рекреаційних послуг.

Звісно, проблема зростання ємності ринку курортно-рекреаційних послуг нерозривно пов'язана з формуванням сукупного попиту, який репрезентує суспільні потреби відтворення людського капіталу та їх вираження у формі ринкових намірів, що підкріплюються купівельною спроможністю споживачів. Однак ємність ринку курортно-рекреаційних послуг детермінується не лише абсолютними розмірами грошових доходів населення, а залежить від багатьох інших факторів, які впливають на її формування: рівень цін, економічна та політична ситуація в країні, рівень конкуренції, природно-кліматичні умови, сезонні та циклічні коливання, соціально-демографічна структура населення та її зміни.

За даними державних статистичних спостережень, що наведені у табл. 4.7, найбільша кількість споживачів курортно-рекреаційних послуг була зареєстрована у 1990 р. Із урахуванням фактора міжнародної рекреації, основу якої складали колишні країни соціалістичного табору, послуги оздоровлення та відпочинку в Україні отримали понад 6 млн осіб, з яких понад 50% становила рекреаційно-оздоровча складова. У той час для курортно-рекреаційної економіки ще значною мірою залишались впливовими елементи централізованого планування і використання виробничих потужностей курортів.

Однак не тільки із розпадом командно-адміністративної системи господарювання, а також із кризовими явищами, які повномасштабно розгорнулись у багатьох країнах пострадянського простору у 90-х роках і зокрема в Україні, можна пов'язувати скорочення кількості споживачів курортно-рекреаційних послуг практично вдвічі. Тодішні санаторії, пансіонати з лікуванням та рекреаційні заклади, з одного боку, недоотримували належні обсяги фінансування по

слабкій вертикалі й лабіринтах державного управління для модернізації матеріально-технічної бази з метою генерування пропозиції послуг відповідно до потреб ринку, а з іншого – будучи заангажованими пережитками командно-адміністративної системи, зокрема надмірною підпорядкованістю державним органам та відомчим структурам, виявились неспроможними сформулювати та реалізувати ринковий потенціал самодостатності й економічного розвитку.

Таблиця 4.7

Динаміка ємності ринку за кількістю споживачів курортно-рекреаційних послуг

Показники	Одиниці виміру	За відповідний період, рік				
		1990	2011	2012	2013	2014
Кількість оздоровлених*	тис. осіб	6155	2933	2888	2821	1606
	%	100	100	100	100	100
У тому числі:	тис. осіб	1616	1278	1209	1249	670
	%	26,3	43,6	41,9	44,3	41,7
– в санаторіях	тис. осіб	89	99	70	63	17
	%	1,4	3,4	2,4	2,2	1,1
– в пансіонатах з лікуванням	тис. осіб	821	193	156	130	100
	%	13,3	6,6	5,4	4,6	6,2
– в санаторіях-профілакторіях	тис. осіб	1324	325	373	361	81
	%	21,5	11,1	12,9	12,8	5,0
– в будинках і пансіонатах відпочинку	тис. осіб	2305	1038	1080	1018	738
	%	37,4	35,4	37,4	36,1	46,0

* Не враховано кількість оздоровлених у закладах 1–2-денного перебування.

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України [61, с. 458; 62, с. 461].

У структурі реалізації попиту на курортно-рекреаційні послуги впродовж досліджуваного періоду 2011–2014 рр. домінують санаторії. Це означає необхідність збереження, підтримки, модернізації та розвитку цього виробничого профілю курортно-рекреаційної сфери в Україні. З іншого боку, динаміка ємності ринку курортно-рекреаційних послуг

пов'язана зі зниженням попиту на курортно-рекреаційні послуги, які не задовольняють зростаючі потреби споживачів в умовах міжнародної туристичної мобільності.

З проблемами розвитку внутрішнього ринку й експортної складової економіки курортно-рекреаційних послуг пов'язане питання ефективності державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Тенденція переорієнтування платоспроможного попиту в Україні на зарубіжні курорти на тлі згортання ємності внутрішнього ринку є тривожним сигналом, що свідчить про нерозв'язані проблеми в плані підвищення конкурентоспроможності курортно-рекреаційних послуг. Така ситуація зумовлена, в першу чергу, інституційними чинниками низької ефективності механізму внутрішнього ринку курортно-рекреаційних послуг, зокрема, ціновою нестабільністю, проблемами із гарантуванням якості та безпеки курортного сервісу.

Утвердження позицій України як курортної держави перебуває під впливом чинників встановлення безпечних умов людського розвитку, зародження тенденцій економічного зростання, активізації ділової активності та зростання реальних доходів громадян. За досягнення цих умов економічний вимір низької ємності національного ринку курортно-рекреаційних послуг (за наявності значних природно-лікувальних ресурсів й необхідності модернізації курортно-рекреаційної інфраструктури) може стати в перспективі важливою передумовою залучення інвестицій у виробництво курортно-рекреаційних послуг, що позначиться на формуванні конкурентоспроможної їх пропозиції та розвитку конкуренції.

4.3. Геополітичні чинники дестабілізації курортно-рекреаційної діяльності в Україні

Досягнення належного рівня здоров'я нації є пріоритетним завданням державотворення. Здоров'я нації має надзвичайно велике значення для кожної держави, а недостатній його рівень ускладнює, а то й практично унеможлиблює забезпечення стабільності й розвитку в демографічній, соціокультурній, науково-

освітній, економічній, фінансово-кредитній та інших сферах, є важливим чинником підвищення добробуту та якості життя кожної людини.

Напрямок європейської інтеграції органічно вписується в механізм державного регулювання економіки України й позначається на розширенні економічного простору та можливостей ринкової взаємодії покупців і продавців, активізує розвиток ринкових структур, сприяє стабілізації економічної системи держави, призводить до зародження нових форм державного регулювання сфери послуг. Важливість напряму інтеграції в систему європейських цінностей, стандартів, норм і правил не можна недооцінювати для України. З його врахуванням варто розглядати генезис суспільно-політичних трансформацій в Україні, вираженням яких став Євромайдан; відбувся бурхливий розвиток подій, що позначилися в історії як Революція гідності, спричинили біфуркацію геополітичних сценаріїв щодо подальшого розвитку України.

В умовах ринкових трансформацій у світовій економіці відбуваються процеси перерозподілу робочої сили, зростають міграційні потоки внаслідок затяжних збройних конфліктів, загроз тероризму, суспільно-політичної нестабільності та економічних негараздів. Для України ця проблема теж є актуальною. Крім того, значна частина українського населення не може працевлаштуватись й отримувати гідні трудові доходи в нашій державі, а тому змушена виїжджати за кордон у пошуках тимчасового чи постійного працевлаштування. У той же час розвиток рекреаційної діяльності спроможний активізувати зайнятність населення у регіональному та національному масштабах економіки, забезпечити створення додаткових робочих місць, зокрема в таких сферах, як транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво продукції туристичного попиту, тобто виступає своєрідним мультиплікатором соціально-економічного розвитку. В умовах інтеграції до ЄС Україна повинна досягнути не лише високого рівня зайнятості населення в цілому та в рекреаційній сфері зокрема, а й істотного підвищення рівня відтворення людського капіталу, в перспективі досягнувши європейських параметрів якості життя.

Проблемні аспекти трансформації рекреаційної діяльності в Україні з урахуванням регіональної специфіки висвітлювали Н. Влащенко [9], Ю. Воробйов [11], С. Цьохла [74] та інші науковці. Доцільно зазначити, що останнім часом в інформаційному просторі почали з'являтися економічні розвідки, які не лише є суперечливими з точки зору наукового обґрунтування досліджуваних питань, а й містять пропагандистський контент антиринкового управління рекреаційною діяльністю на тимчасово окупованих територіях України, підготовлені всупереч стратегічним національним інтересам нашої держави в курортно-рекреаційній сфері.

Україна знаходиться в епіцентрі політичних подій на європейському континенті у зв'язку з крайнім загостренням суперечностей з Російською Федерацією (РФ). Розвиток конфлікту проходить за сценарієм гібридної війни, що призвело до анексії АР Крим та тимчасової окупації частини територій Донецької та Луганської областей.

Анексовані території АР Крим завжди відзначалися унікальними сприятливими кліматичними умовами, які є важливими саме для виробництва послуг лікування, реабілітації, оздоровлення та рекреації. За медико-кліматологічними характеристиками цінності приморських курортно-рекреаційних територій Європи, курорти Південного Криму знаходяться на одному рівні з курортами північного Середземномор'я (південь Франції, північний захід і північний схід Італії, північ Хорватії), а північна частина Криму України разом з українським північним узбережжям Чорного й Азовського морів виражає спорідненість за властивостями таласотерапії з курортами Болгарії, Румунії. Значна концентрація природно-лікувальних ресурсів (100 джерел мінеральних вод, 14 родовищ лікувальних грязей) забезпечує стратегічне значення АР Крим для відтворення людського капіталу засобами курортного лікування й оздоровлення населення.

Значний рівень розвитку курортної інфраструктури АР Крим був досягнутий саме завдяки розбудові єдиної системи енергозабезпечення України, водопостачання, продовольчої безпеки, розвитку вільної торгівлі товарами та послугами в умовах відкритого ринку. Завдяки розвитку

курортної інфраструктури в АР Крим сформувались повносервісні курортно-рекреаційні комплекси в Алушті, Євпаторії, Саках, Феодосії, Великій Ялті, Ялті, Гурзуфі, Місхорі, Корейзі, Гаспрі, Алупці, Сімеїзі, Форосі тощо.

Курортний потенціал Донецької та Луганської областей не є самодостатнім в плані рекреації у зв'язку з особливостями розміщення продуктивних сил, надмірною інтенсифікацією промислового виробництва, недостатньою турботою про екологію та докідля зі сторони місцевої влади та громадськості. В умовах воєнних дій рекреаційна економіка занепала, курортна інфраструктура перебуває в занедбаному стані, зруйнована. Попит на курортно-рекреаційні послуги практично відсутній. Головні природно-лікувальні ресурси Донбасу – це джерела мінеральних вод хлоридно-натрієвого складу різної мінералізації, мулові лікувальні грязі, що залягають в озерах Ріпне, Сліпне й затоках Азовського моря. Наявність природних лікувальних факторів сприяла становленню в історичній ретроспективі у довоєнний період української незалежності кліматичного курорту «Слов'яногірськ» та бальнеологічного курорту державного значення «Слов'янськ».

На даний час підприємства курортно-рекреаційної сфери на тимчасово окупованих територіях не функціонують за призначенням, а на звільнених переважно використовуються як реабілітаційні центри, військові госпіталі, тимчасове житло для евакуації громадян, місце проживання біженців.

Провідна роль на ринку курортно-рекреаційних послуг України у літній період належала АР Крим. В історичній ретроспективі курорти АР Крим зробили значний внесок у відтворення людського капіталу за рахунок становлення соціальної та розвитку комерційної пропозиції послуг дитячого оздоровлення й відпочинку в Україні. У табл. 4.8 наведено основні показники, що характеризують динаміку сфери послуг літнього оздоровлення та відпочинку дітей в АР Крим.

Таблиця 4.8

**Динаміка показників діяльності дитячих закладів
оздоровлення та відпочинку
в АР Крим за 2009–2013 роки***

Показники		2009	2010	2011	2012	2013
Кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку		570	598	723	668	688
В них місць		30744	34033	33516	34007	34200
Кількість оздоровлених дітей під час курортного сезону		115259	131478	165402	169364	177900
Темпи приросту, %	базисні	х	+14	+44	+47	+54
	ланцюгові	х	+14	+26	+2	+5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [57, 58, 59, 67, 68].

Наведені у табл. 4.8 показники свідчать про те, що протягом досліджуваного періоду на фоні різної динаміки кількості дитячих закладів оздоровлення й відпочинку та місць у них спостерігалась тенденція щорічного зростання кількості оздоровлених дітей під час курортного сезону.

Якщо влітку 2013 р. в національному масштабі в дитячих закладах оздоровлення і відпочинку оздоровлено 2017,1 тис. дітей, то з них в АР Крим – 177,9 тис. (8,8%), в Донецькій області – 111,6 тис. (5,5%), в Луганській області – 53,6 тис. (2,7%) [61].

У 2014 р. на материковій частині України (без урахування АР Крим) в дитячих закладах відпочинку оздоровлені 1346,2 тис. дітей [38]. За опублікованими даними в українських засобах масової інформації, під час курортного сезону в АР Крим у 2014 р. задіяно лише 104 дитячих заклади оздоровлення та відпочинку (оздоровлено 56 тис. дітей з АР Крим) [7].

У зв'язку з тим, що частина територій сходу України контролюється терористичними організаціями, практично неможливо організувати безпечний відпочинок і оздоровлення дітей. На тимчасово окупованих територіях Україна не

фінансує діяльність дитячих закладів оздоровлення й відпочинку. Інша ситуація на звільнених від окупації територіях: в Донецькій області влітку 2014 р. оздоровлено 44,2 тис. дітей (39,6% від 2013 р.), а в Луганській – 9,8 тис. дітей (18,3% від 2013 р.) [38].

Виробники послуг дитячого оздоровлення та відпочинку в АР Крим надзвичайно складно відреагували на військове вторгнення РФ. Внаслідок силового блокування роботи Державної казначейської служби України дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, а також санаторно-курортні заклади опинилися в критичному стані у зв'язку з призупиненням казначейського обслуговування їх діяльності [15]. З одного боку, вони не змогли акумулювати достатні фінансові ресурси до початку курортного сезону, а з іншого – виявились неспроможними раптово адаптуватись до нових умов, сформуванню пропозицію курортно-рекреаційних послуг та забезпечити їх реалізацію в умовах анексії.

Курортно-рекреаційні послуги мають важливе значення у відтворенні людського капіталу, а попит на них виражає потреби та можливості людського розвитку. Базовий рівень потреб у курортному лікуванні, реабілітації та оздоровленні в Україні знаходить фінансову підтримку у фондах соціального страхування та профспілкових організаціях (для АР Крим це означало 30% фінансового забезпечення завантаження підприємств курортно-рекреаційної сфери), а також реалізується в порядку фінансового забезпечення щорічного відпочинку працівників за рахунок прибутку підприємств, самофінансується домогосподарствами. Оздоровлення громадян, яким державою в установленому порядку надані пільги, фінансується із суспільних фондів споживання в порядку державних соціальних гарантій.

Тривалий період часу становлення ринкових відносин в Україні позначився і на функціонуванні курортно-рекреаційної сфери. У загальнонаціональному масштабі проходили приватизаційні процеси, однак в АР Крим та на Донбасі вони мали не тільки більш динамічний, але й більш протиправний

характер, оскільки об'єктами приватизації та перепрофілювання ставали курортно-рекреаційні заклади в обхід суспільних інтересів та державної заборони. З урахуванням позитивних та негативних проявів приватизації курортно-рекреаційних закладів, співвідношення між приватним та державним секторами курортно-рекреаційної сфери сформувалось у процентному співвідношенні відповідно як 75:25. Неefективний механізм фіскального регулювання економіки, розвиток корупції та відсутність реальних ринкових реформ призвели до значної тінізації ринку курортно-рекреаційних послуг. На рис. 4.4 зображено динаміку чисельності споживачів курортно-рекреаційних послуг в АР Крим на фоні загальнонаціональних показників. Наведені показники, хоча й не розкривають об'єктивну реальність економічних явищ і процесів, які відбувалися в курортно-рекреаційній сфері, оскільки не враховують тіньовий сектор економіки, проте дозволяють окреслити інституційну структуру попиту та його динаміку.

Протягом досліджуваного періоду спостерігається зменшення кількості споживачів курортно-рекреаційних послуг (рис. 4.4). Значною мірою це зумовлено трансформаційними процесами у сфері послуг гостинності. Зокрема, попит на комфортні послуги проживання спричинив перепрофілювання окремих санаторно-курортних закладів в об'єкти готельно-курортної індустрії. На інвестиційно-привабливих курортно-рекреаційних територіях сформувались новітні готельно-туристичні комплекси, курортні готелі, курортні поліклініки та інші об'єкти курортної інфраструктури для забезпечення конкурентоспроможного курортного сервісу.

За роки української незалежності суттєво зросла ділова активність у секторі домашніх господарств, які зайняли ринкову нішу в сфері послуг гостинності й курортного сервісу. Зокрема, у 2013 р. на території АР Крим функціонували понад 5 тис. об'єктів, які перебували у власності фізичних осіб та забезпечували повноцінний курортний сервіс, і понад 20 тис. домогосподарств надавали послуги оренди житла курортникам. Таким чином, приватний сектор фактично забезпечував конкурентоспроможність послуг курортно-рекреаційного сектору економіки АР Крим, на нього припадало понад 80% усього туристичного

поток (близько 4 млн туристів на рік). Загалом внесок АР Крим у загальнонаціональні показники курортно-рекреаційної сфери вимірюється 1/3 усієї сукупності споживачів курортно-рекреаційних послуг.

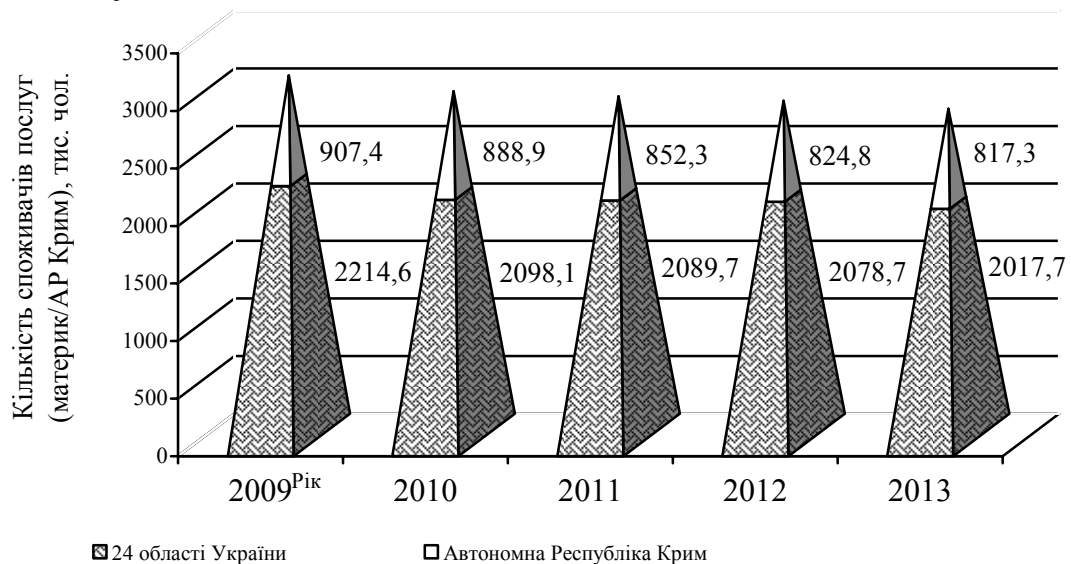

Рис. 4.4. Динаміка чисельності споживачів курортно-рекреаційних послуг в Україні з урахуванням АР Крим за 2009–2013 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [57, 58, 59, 67, 68].

Сукупний попит споживачів курортно-рекреаційних послуг із материкової частини України бурхливо відреагував на резонансну подію анексії АР Крим. Лише 1/4 потенційного попиту на курортно-рекреаційні послуги в АР Крим було реалізовано на внутрішньому ринку України протягом курортного сезону 2014 р. Це зумовлено різними причинами, з яких переважають такі: неможливість повернути кошти за оплачений курортний сервіс, значні втрати при анулюванні бронювання готельних номерів, оплачені курортно-рекреаційні послуги в порядку соціального страхування, наявність стійких переконань у споживачів тощо. Національні туристичні оператори й агентства вимушено призупинили професійну діяльність з продажу турів до АР Крим у зв'язку з

численними відмовами покупців і переорієнтували пропозицію послуг на інші курорти України, Європи та світу. Профспілкові організації, що профінансували програми оздоровлення для своїх членів в АР Крим, зіштовхнулись із проблемами невиконання виробниками курортно-рекреаційних послуг договірних зобов'язань. Застраховані особи теж не змогли отримати курортно-рекреаційні послуги на території АР Крим.

Вже у 2014 р. 1/3 частина курортно-рекреаційних закладів АР Крим не функціонувала взагалі, 2/3 знаходились у кризовому стані та мали серйозні економічні й фінансові проблеми. Намагання реанімувати курортний сезон 2014 р., застосовуючи цілий комплекс інструментів впливу на кон'юнктуру ринку курортно-рекреаційних послуг: інформаційну пропаганду, інструменти агресивного маркетингу, владний примус та адміністративно-командні методи централізованого управління економікою не принесло позитивного результату.

До провалу курортного сезону в АР Крим підштовхнула тотальна націоналізація курортно-рекреаційних підприємств окупаційним режимом РФ. Нехтуючи правами власності на об'єкти курортно-рекреаційної сфери, в рамках командно-адміністративної системи РФ розроблено антиринковий механізм адресного завантаження виробників курортно-рекреаційних послуг. Він полягав у тому, що націоналізовані санаторно-курортні заклади закріплюються за різними державними корпораціями, відомствами, промисловими підприємствами РФ, які в свою чергу зобов'язуються завантажувати не менше ніж 55% пропускнуї спроможності закріплених за ними об'єктів курортно-рекреаційної сфери.

У зв'язку з переходом гібридної війни в активну фазу, попит на курортно-рекреаційні послуги російського походження досяг критично низького значення. Тенденція зниження імпорту курортно-рекреаційних послуг з РФ закріпилася ще раніше у зв'язку з низьким рівнем курортного обслуговування, орієнтацією на невибагливого споживача, невідповідністю між цінами і якістю послуг, низьким рівнем

правової культури та гостинності для споживачів з України. Ці чинники головним чином позначились на виїзних туристичних потоках. Так, за даними Адміністрації Державної прикордонної служби України, якщо в 2011 р. організовані туристичні поїздки до цієї країни здійснили 240295 чол., а в 2012 р. – 187732 чол., то вже у 2013 р. – 68500 чол. Це свідчить про скорочення виїзних туристичних потоків у 2013 р. порівняно з 2011 р. у 3,5 раза [66, 67, 68].

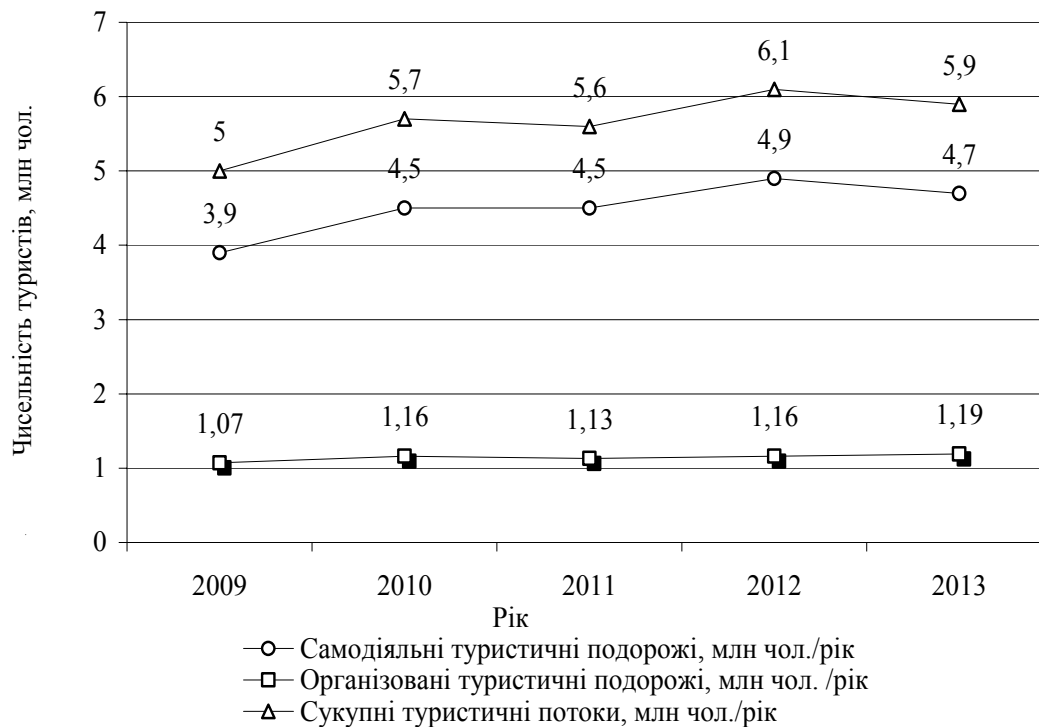
З частини непідконтрольних Україні територій Луганщини і Донеччини мали місце факти організації подорожей з лікувальною метою до РФ. Це стосується військового контингенту зі складу збройних сил цієї країни та найманих військових після отримання бойових поранень. Епізодичний та несистемний характер мали поїздки з неконтрольованих українською владою територій до курортно-рекреаційних закладів та дитячих закладів оздоровлення й відпочинку в АР Крим. Переважно такі квазі-туристичні подорожі здійснювалися під примусом та на виконання розпоряджень керівництва терористичних організацій на тлі ідеологічної пропаганди проросійсько налаштованих сил.

Чинником туристичного пожвавлення в Україні у свій час стало проведення UEFA Euro 2012, зорганізованого спільно Україною та Польщею. Підготовка до цієї події позитивно позначилась на модернізації готельно-курортної індустрії і розвитку курортної інфраструктури в Україні. Найвищий попит на рекреаційний сервіс в АР Крим припадає саме на 2012 р. (6,1 млн туристів) (рис. 4.5).

У 2013 р. туристичні потоки в АР Крим зменшились на 200 тис. чол. і становили 5,9 млн туристів.

В АР Крим сформувалась ринкова тенденція: 1/5 сукупного туристичного потоку становлять організовані подорожі суб'єктами господарювання туристичної галузі, а 4/5 – самодіяльні подорожі з вільним вибором курортного сервісу. На рис. 4.5 відображено динаміку туристичних потоків за 2009–2013 рр. в АР Крим.

**Розділ 4. Економічна діагностика розвитку
курортно-рекреаційної сфери**

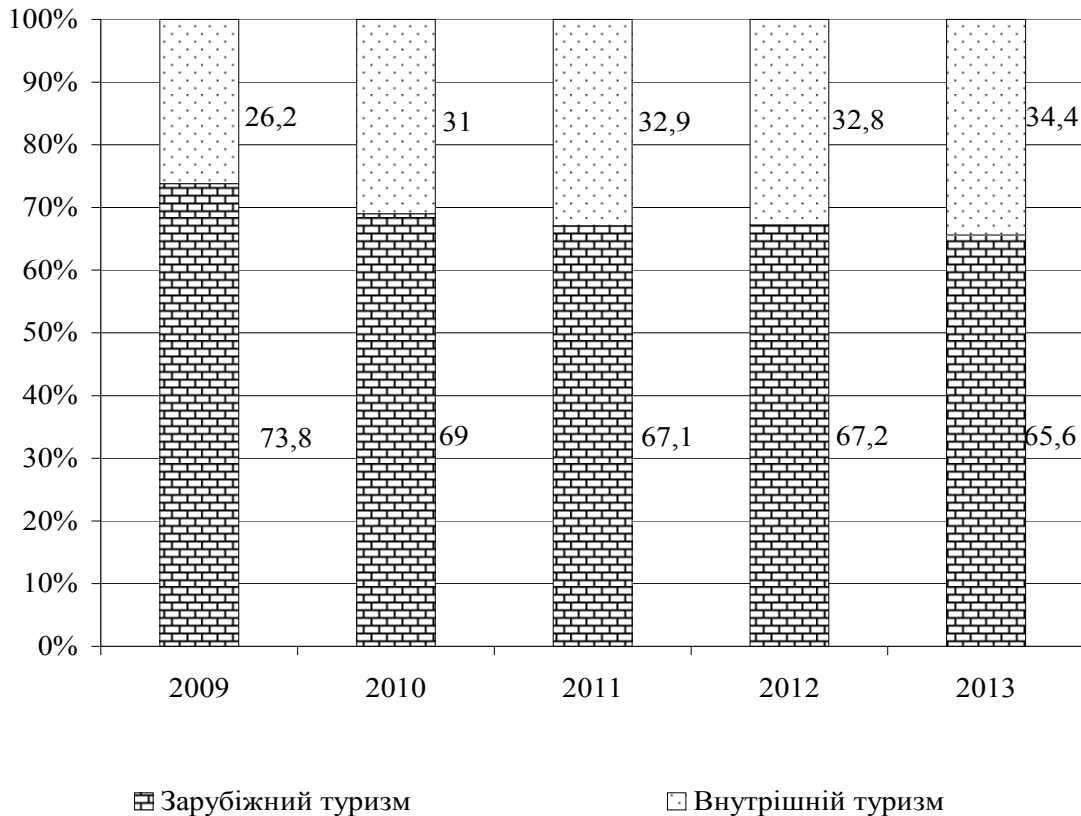

Рис. 4.5. Динаміка туристичних потоків у АР Крим за 2009–2013 рр.

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики України [57; 58; 59; 67; 68].

Заходи РФ з проведення зимової олімпіади в Сочі 2014 р. негативно позначились не тільки на функціонуванні курортної сфери АР Крим, а й стали передвісником гібридної війни РФ проти України. Для РФ виявилось недостатнім інвестувати 42 млрд дол. США у курортну інфраструктуру Сочі й зробити недобросовісну рекламу АР Крим як прямому конкуренту за ціною пропозицією курортного сервісу, а стало необхідним цілковите усунення його з ринку в особливий спосіб – шляхом окупації та привласнення території.

Основу ринку курортно-рекреаційних послуг АР Крим складав внутрішній туризм. Процентне співвідношення між обсягами внутрішнього та зарубіжного туризму в АР Крим у динаміці надано на рис. 4.6.

Рис. 4.6. Усталена структура в'їзних та внутрішніх туристичних потоків АР Крим у динаміці за 2009–2013 роки

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики України [57, 58, 59, 67, 68].

Усталеній туристичній кон'юнктурі сприяли такі чинники, як зручне транспортне сполучення та відсутність візових формальностей. У 2013 р. сукупний туристичний потік за видами транспорту був розподілений так: 1) через Кримський перешийок: залізничні перевезення становили 66%; автобусні та автомобільні перевезення – 15%; 2) авіаперевезення – 10%; 3) паромна переправа та інші види переміщення туристів – 9%. Ринку курортно-рекреаційних послуг АР Крим функціо-

нував як відкрита економічна система, в якій сигналами для входу, з одного боку, виступали ціни та якість послуг, а з іншого – безпека й суверенітет споживача.

Здійснивши анексію АР Крим, завойовницький режим РФ виявився неспроможним перенаправити туристичні потоки у директивному порядку та не врахував негативні наслідки й можливу відповідальність за окупацію українських територій. Україна отримала потужну підтримку від світового співтовариства. На підтримку України для приборкання агресора, з метою недопущення окупації півдня та сходу України аж до АР Крим ЄС та США розробили комплексні пакети санкцій (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

**Діапазон міжнародних санкцій та їх поширення
на курортно-рекреаційний сектор економіки АР Крим**

Пакети санкцій	Характер впливу
Туристичні	Заборона туристичним операторам розробляти туристичні продукти, пропонувати і реалізовувати туристичні послуги;
	круїзні судна не повинні заходити в порти на анексованій території
Фінансово-кредитні	Призупинення функціонування міжнародних платіжних систем Visa і MasterCard в АР Крим;
	заборона надання будь-якої фінансової позики або кредиту, пов'язаних зі створенням, придбанням або розвитком курортної інфраструктури АР Крим;
	заборона придбання акцій, цінних паперів пайового характеру на підприємствах, створених в АР Крим
Інфраструктурні	Рекомендації до згортання інфраструктурних проектів з міжнародною участю й подальшого виходу іноземних учасників;
	заборона здійснювати інвестиції у відновлення та розвиток курортної інфраструктури

Закінчення табл. 4.9

Паке­ти санкцій	Характер впливу
Техніко-економічні	Застереження від здійснення операцій, пов'язаних з придбанням курортної нерухомості;
	компанії не повинні пропонувати технічну допомогу, надавати будівельні або інженерні послуги;
	заборона компаніям прямо або побічно надавати послуги на території АР Крим

Джерело: типологію санкційного регулювання АР Крим розроблено автором на основі [77, с. 46–59].

Узгоджені заходи ЄС, США та інших держав, що визнають територіальну цілісність України, у формі санкцій поширюються на курортний сектор економіки тимчасово окупованої території АР Крим і триватимуть аж до її звільнення.

Активізація застосування курортно-рекреаційних факторів реабілітації тісно пов'язується з воєнними подіями. Потреби відновлення здоров'я та бойової здатності мільйонів поранених ще під час другої світової війни стали поштовхом для бурхливого розвитку медичної реабілітації. Значущість медичної реабілітації підтверджується даними воєнної статистики, за якими з числа бойових поранень 3/4 бійців було повернуто в стрій. Відтак після закінчення другої світової війни поступово набуває поширення медична реабілітація. Згодом її почали застосовувати в якості інструментарію державної фінансової підтримки й соціального захисту інвалідів, ветеранів, учасників війни та членів їх сімей. У зв'язку з тим, що понад 160 тис. українців були втягнуті у повномасштабний збройний конфлікт в Афганістані, 8 тис. осіб отримали поранення, з них 4687 стали інвалідами. Тому послуги медичної реабілітації стали важливим чинником відновлення здоров'я громадян, сприяли їх поверненню до повноцінного життя в суспільстві [52, с. 34].

Внаслідок надзвичайних подій зростає важливість послуг курортної реабілітації у відновленні працездатності

постраждалих громадян у воєнному конфлікті. Однак на даний час з боку держави проблемі фінансового забезпечення медичної реабілітації надається занадто мало уваги. Діапазон державних гарантій у сфері охорони здоров'я переважно обмежується послугами госпіталізації осіб, які потребують медичної допомоги і лікування, й лише частково поширюється на послуги медичної реабілітації. Інституційні суперечності щодо фінансування реабілітаційних послуг проявляються на тлі різкого збільшення потреб у відновленні здоров'я у зв'язку зі зростанням кількості потерпілих внаслідок воєнних дій та вчинення терористичних актів. Потреби у реабілітаційних послугах зростають як з боку учасників бойових дій, так і зі сторони цивільного населення.

В Україні особи, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в АТО, отримали право на безоплатне забезпечення курортно-рекреаційними послугами (одержання компенсації вартості самостійного оздоровлення і відпочинку), а також безкоштовне одержання ліків, лікарських засобів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів.

Очевидно, що процес трансформації курортно-рекреаційної сфери в Україні необхідно розглядати об'єктивним, природним та неминучим, а тимчасову окупацію українських територій – складними перешкодами на шляху розвитку європейської спільноти та утвердження глобальної системи безпеки людського розвитку, нового світового порядку, за якого в центрі уваги є найвищі цінності: людина, її життя та здоров'я.

На даний час курортно-рекреаційна сфера функціонує в стисненому форматі географічних меж, а механізм державного регулювання економіки поширюється на виробників (продавців) курортно-рекреаційних послуг, які перебувають на підконтрольних Україні територіях. На тимчасово окупованих територіях не проводиться фінансування оздоровлення й відпочинку населення з суспільних фондів споживання. Незалежно від місця дислокації об'єкти курортно-

рекреаційної сфери України та їх діяльність мають підпорядковуватися потребам воєнного часу, відповідно до ситуації, що склалася.

Отже, значний вплив на функціонування курортно-рекреаційної сфери спричинила неоголошена гібридна війна РФ проти України. Анексія АР Крим призвела до втрати частини ринкових позицій нашої держави та зміни ціннісних орієнтирів споживачів. Тимчасова окупація частини територій Луганської та Донецької областей спричинила трансформаційні процеси в курортно-рекреаційній сфері відповідно до потреб воєнного часу. Інтеграція України до Європейського Союзу, пов'язана із суверенним вибором українського суспільства, стає важливим стабілізуючим фактором формування конкурентоспроможності і становлення ринку курортно-рекреаційних послуг.

У світлі сучасних подій постало питання вдосконалення механізму державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Нові загрози безпеки людського розвитку в Україні пов'язані з тим, що наша держава знаходиться в стані війни з РФ. Воєнні події та їх наслідки стали каталізатором суспільно-економічних негараздів життя нашої країни, спричинили активізацію кризових явищ у фінансово-кредитній сфері, позначились на фінансовій спроможності та соціально-економічному становищі громадян. Внаслідок анексії АР Крим, тимчасової окупації частини Луганської та Донецької областей погіршилися можливості відтворення людського капіталу в Україні, розпочалися руйнівні процеси на ринку курортно-рекреаційних послуг. Занепад виробництва курортно-рекреаційних послуг, втрата ринкових позицій та хаотичний розвиток курортно-рекреаційної сфери вимагає активної участі держави у стабілізації воєнно-політичної та соціально-економічної ситуації в країні.

4.4. Передумови економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери

Курортно-рекреаційну сферу можна схарактеризувати як економічну систему, що найбільш інтенсивно розвивається на даний час у європейському економічному просторі. Вона проявила себе як сукупність інвестиційно привабливих та високоприбуткових видів економічної діяльності у багатьох країнах ЄС, у тому числі й тих, які тривалий час розвивали курортно-рекреаційну сферу в руслі командно-адміністративної системи господарювання. У Болгарії, Польщі, Словаччині, Чехії та багатьох інших країнах європейського економічного простору курорти переважно функціонують на ринкових засадах, а економічна діяльність виробників курортно-рекреаційних послуг зорганізована за принципами самокупності, самофінансування, вільного ціноутворення, конкуренції; прибуток, що залишається в їх розпорядженні, є потенційним джерелом фінансового забезпечення модернізації матеріально-технічної бази, інноваційного розвитку виробництва, сталого зростання.

Незважаючи на події, що призвели до анексії АР Крим і тимчасової окупації частини територій Донецької та Луганської областей, в Україні проблеми відновлення безпеки туризму, формування конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг, залучення інвестицій у розбудову сучасної курортної інфраструктури, становлення внутрішнього ринку й активізації міжнародного туризму залишаються одночасно важливими поряд зі зміцненням обороноздатності та суверенітету в умовах європейської інтеграції.

З проблемою падіння туристичного попиту внаслідок ризиків тероризму, дестабілізації суспільно-політичної ситуації в тій чи іншій мірі стикалися багато країн світу. За даними SSF-організації, яка моніторить безпеку туристичних подорожей в 192 країнах світу, – найбільшу тривогу і застереження для організації туристичної діяльності у 2014–2015 роках викликали подорожі до Єгипту, Ізраїлю, Палестини, Тунісу, Туреччини, а також Франції (окрім, звичайно, Афганістану, Іраку, Сирії, Сомалі) [79].

У найбільш подібній до України ситуації перебувала Грузія (проблеми залучення інвестицій у розвиток курортно-рекреаційної інфраструктури, низька ефективність державного регулювання економіки, падіння туристичного попиту, політична нестабільність, ризики ескалації збройного конфлікту). Однак, володіючи значним природно-рекреаційним потенціалом для розвитку туризму і курортів, і незважаючи на тимчасову окупацію частини своєї території внаслідок воєнної агресії РФ у 2008 р. (Абхазія і Південна Осетія), ця країна зуміла провести ефективні реформи в системі державного регулювання економіки, стабілізувати суспільно-політичну ситуацію, відновити туристичну привабливість і забезпечити формування тенденції сталого економічного зростання курортно-рекреаційної сфери.

Питання національної безпеки на різних рівнях суспільного розвитку, функціонування економічної системи розглянуті у працях В. Геєця, М. Кизима, О. Черняка [37], М. Єрмошенко [20], А. Мазаракі, Т. Мельник, О. Корольчука [16], З. Варналія, Д. Буркальцевої, С. Саєнко [5], А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі [63], І. Бінько, В. Шлемко [75], О. Барановського [2] та ін. Методологічні аспекти дослідження економічної безпеки функціонування підприємницьких структур, концептуальні підходи до її оцінювання, моніторингу, контролю й управління знайшли відображення у працях І. Бланка [3], Т. Васильціва [6], О. Терещенко [64], О. Кальченко, В. Ткач, О. Корнієнко [65], Н. Влащенко й А. Косяк [8] та ін.

Національна безпека, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV розглядається, по-перше, як захищеність життєво важливих інтересів людини, по-друге, як така, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства; по-третє, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у таких сферах державного управління, як охорона здоров'я, соціальна політика, підприємницька діяльність, використання надр, земельних та водних ресурсів [49].

На різних етапах суспільно-економічного розвитку України розроблено й модифіковано декілька варіантів стратегії національної безпеки. Перший базовий її варіант був сформульований ще на фоні резонансних подій помаранчевої революції у 2004 р., однак лише у 2007 р. відповідно до Указу Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007, прийнята Стратегія національної безпеки України, яка згодом у 2012 р. була представлена в новій конфігурації, відповідно до Указу Президента України від 08.06.2012 р. № 389/2012, у форматі «Стратегії національної безпеки України у світі, що змінюється». Модифікований варіант «Стратегії національної безпеки» втратив чинність 29.05.2015 р. у зв'язку з необхідністю врахування нових викликів національній безпеці, зумовлених насамперед впливом геополітичних чинників на суспільно-економічний розвиток України [51].

Відповідно до перспективного варіанта «Стратегії національної безпеки України», яка затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, визначено основні напрями державної політики формування економічної безпеки до 2020 р., які мають безпосереднє відношення до розв'язання проблем стабілізації курортно-рекреаційної сфери й відновлення економічної безпеки її функціонування, зокрема:

– демонополізації і дерегуляції економіки, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимізації системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку;

– ефективного застосування механізму спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), унеможливлення контролю стратегічних галузей капіталом держави-агресора;

– створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів, залучення іноземних інвестицій як інструменту забезпечення національної безпеки;

– створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС [50].

У спільно проведеному дослідженні Європейського банку реконструкції та розвитку й Світового банку «Життя в умовах переходу до ринкової економіки» зазначено, що за період 1970–2010 рр. Україна «здобула» лише один рік в очікуваній тривалості життя і втратила 92 позиції в смертності серед дорослих чоловіків (ймовірність померти у віці від 15 до 60 років). Розрив у показниках смертності в Україні, порівняно із Західною Європою, пояснюється головним чином неінфекційними захворюваннями. Перше місце за рівнем важливості посідають серцево-судинні захворювання, на які, за оцінками у 2013 р., в Україні припадало приблизно 66,5% від загальної смертності [39, с. 46].

В основу концепції людського розвитку покладено принцип, згідно з яким економічна, фінансова система існує для розвитку людини, а не людина – заради розвитку економіки і фінансів. Програмою розвитку ООН, починаючи з 1990 року, щорічно готуються і публікуються доповіді, які розширюють та збагачують розуміння людського розвитку, що дозволяє сформулювати якісно нові, перспективні підходи до вироблення соціально-економічної політики.

Розрахунки Індексу людського розвитку (далі – ІЛР) для України було започатковано у Доповіді про людський розвиток ПРООН у 1993 р. У перші роки, коли Україна була включена до розрахунків ІЛР, вона займала 45-е місце і була віднесена ПРООН до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Згодом показники країни і місце у світовому рейтингу значно погіршилися, Україна потрапила до групи країн із середнім рівнем людського розвитку, а її місце за рейтингом знизилось у порівнянні з початковим майже вдвічі: у 2009 р. Україна посіла 85-е місце у рейтингу за ІЛР, втративши відносно 2005 року дев'ять позицій (у 2005 р. Україна була 76-ю з 177 країн світу).

Жоден індикатор не може повністю характеризувати таке багатогранне і складне поняття, як економічна безпека розвитку людини. Починаючи з 2010 року, визначення ІЛР проводиться на динамічній базі (досліджуються показники у розвитку, а не лише за поточний рік, як це було прийнято раніше). У зв'язку з цим ІЛР 2010 року, за яким побудований рейтинг для 169-ти країн, не сумісний з рейтингами за попередні роки, проте дозволяє розглянути довготермінові тенденції розвитку [22]. Значення ІЛР для України у 2010 р. становило 0,710 (69-е місце серед 169 держав у рейтингу, а в 2011 р. – 0,729 (76-а позиція зі 187 країн). Значення ІЛР за 2014 рік прирівнювалося до 0,747, що забезпечило їй 81-е місце серед 188 країн і територій [83, с. 161].

Українське суспільство оцінюється параметрами значної нерівності – за рівнем доходів, становищем на ринку праці, за станом здоров'я, за умовами та якістю життя, доступом до базових соціальних послуг. У результаті надмірної асиметрії еволюціонують явища, які становлять потенційну загрозу для національної безпеки України. Мова йде про відсторонення окремих груп населення від споживання курортно-рекреаційних послуг. У зазначеному контексті постає питання розгорнутого вивчення ендогенних процесів та вартісно-розподільчих стосунків всередині країни, які й визначають проблеми, можливості та механізми становлення соціально-орієнтованої економіки. Ускладнює покращення стану справ та унеможливорює якісні зміни в здоров'ї нації сучасна система охорони здоров'я, в якій недостатня увага приділяється профілактиці захворювань, актуалізації здорового способу життя.

Асиметрія у споживанні курортно-рекреаційних послуг зумовлюється значним рівнем диференціації добробуту сільського і міського населення в Україні. Так, за даними Національної доповіді «Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015» (підготовлена в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України за сприяння Програми Розвитку ООН в Україні), проживання родини в

сільській місцевості підвищує ризик немонетарної бідності у 2,5 рази. Надвисокі значення немонетарної бідності у сільській місцевості пояснюються вкрай обмеженою територіальною доступністю сільських мешканців до інфраструктурних об'єктів та послуг соціальної сфери. Зокрема, понад 40% всіх сільських жителів обмежені у доступі до своєчасних послуг медичної допомоги на тлі регулярного транспортного сполучення з більш розвиненим за інфраструктурною складовою населеним пунктом, в якому можна було б отримати необхідні послуги [73, с. 21].

Звісно, що задоволення потреб у національній безпеці в умовах розвитку постіндустріального суспільства вимагає підвищення якості й рівня життя людини, що виражається в стані її здоров'я, доброго самопочуття, соціальної активності, продуктивності праці. Стимулювання росту зайнятості і доходів населення є важливими проблемами національної безпеки, адже чим менша зайнятість і нижчий рівень реальних доходів населення, тим більш розвинуті у суспільстві патерналістські настрої, і тим масштабнішими мають бути соціальні трансферти.

Створення умов для більш тривалого, якісного, здорового та продуктивного життя має важливе безпекове значення. Досягнення високого рівня людського розвитку в суспільстві є неможливим за наявності значних груп населення чи осіб, які є соціально відторгнутими, стикаються із перешкодами щодо участі в економічному, соціальному та культурному житті, курортно-рекреаційні послуги для яких є практично недоступними. Тому основні цілі людського розвитку формулюються за такими напрямками:

– можливість прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я;

– наявність власних коштів для забезпечення реалізації визначених потреб людини;

– нейтралізації ризиків економічної безпеки людини через застосування інструментів соціального страхування, державних соціальних гарантій, надання компенсацій, пільг.

В Україні тривалий період часу підприємства курортно-рекреаційної сфери орієнтувались на обсяги планових закупівель оздоровчих послуг і відповідне фінансування з джерел Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (ФССТВП), Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань (ФССНВПЗ), Пенсійного фонду України та інших інституцій, які склали підґрунтя їх економічної безпеки. Найбільш важливе значення у виконанні соціального замовлення суспільства в контексті акумулювання фінансових ресурсів та їх спрямування на оздоровлення застрахованих осіб, а також членів їх сімей відігравав ФССТВП. У табл. 4.10 відображено структуру й динаміку видатків цього фонду на фінансову підтримку курортно-рекреаційної сфери за 2010–2013 рр.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 року № 77-VIII, проведено реорганізацію Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань шляхом створення на їх основі Фонду соціального страхування України (ФСС) [43].

Починаючи з 2015 р. за рахунок коштів ФСС, відповідно до запроваджених змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV, не передбачено забезпечення застрахованих осіб послугами оздоровлення й відпочинку, натомість передбачено оплату послуг лікування застрахованих осіб у реабілітаційних відділеннях курортно-рекреаційних підприємств після перенесених захворювань і травм. Лікування проводиться за направленням лікувально-профілактичного закладу за наявності медичних показників, безпосередньо зі стаціонару та з видачею листка непрацездатності. Враховуючи, що оплата лікування в реабілітаційному відділенні відбувається за рахунок коштів ФСС, то послуги для такого лікування мають надаватися застрахованій особі на безоплатних засадах.

Таблиця 4.10

**Фінансове забезпечення курортно-рекреаційної сфери
в порядку виконання бюджету ФССТВП за 2010–2013 рр.**

Показники	Рік	Фактичне виконання	
		млн грн	до 2010 р., %
Путівки на санаторно-курортне лікування	2010	1047,9	100,0
	2011	450,5	43,0
	2012	1018,5	97,2
	2013	1538,3	146,8
Надходження від часткової оплати за путівки	2010	237,4	100,0
	2011	130,0	54,8
	2012	165,2	69,6
	2013	249,5	105,1
Часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв	2010	130,5	100,0
	2011	120,6	92,4
	2012	114,8	88,0
	2013	117,2	89,8
У тому числі санаторіїв-профілакторіїв освітніх закладів	2010	68,1	100,0
	2011	66,3	97,4
	2012	68,4	100,4
	2013	70,3	103,2
Фінансування оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення	2010	165,3	100,0
	2011	159,8	96,7
	2012	215,8	130,6
	2013	388,5	235,0

Джерело: розроблено автором на основі звітних матеріалів про виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за 2010–2013 р. [42; 23; 24].

Варто зазначити, що безоплатне лікування й оздоровлення населення в межах соціальних зобов'язань і гарантій держави може оцінюватися як результат фінансового перерозподілу. Оскільки у такому разі курортно-рекреаційні послуги є лише умовно безкоштовними для окремих домогосподарств чи їх учасників, однак їх вартість сповна оплачується суспільством, що рівнозначно можна трактувати – фінансується іншими домогосподарствами. Водночас значною мірою проблеми забезпечення рекреаційно-оздоровчих потреб населення в порядку державних соціальних гарантій залишаються практично не розв'язаними.

Сучасна практика грошових компенсацій субсидіарного характеру для пільгових категорій населення полягає в тому, що в межах бюджетних коштів відбувається заміна фінансування реальної купівлі курортно-рекреаційних послуг на грошову компенсацію, виходячи із їх середньої вартості, що розраховується центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики та не сприяє покращенню доступу до курортно-рекреаційних послуг громадян, що отримали від держави соціальні пільги і споживачів з особливими потребами. Виплата грошової компенсації замість курортно-рекреаційних послуг та компенсації вартості самостійного оздоровлення передбачена один раз на два роки з моменту звернення особи, вона проводиться за рахунок коштів державного бюджету [60].

Цей механізм є пережитком функціонування командно-адміністративної системи господарювання в Україні. Норматив для встановлення та виплати компенсації при ненаданні послуг відірваний від реальної вартості оздоровлення й відпочинку населення. Його розмір запроваджується формально (в 2012 р. – 320 грн [44], в 2013 р. – 340 грн [45], у 2014 р. та в 2015 р. – 360 грн) [46, 47] і може бути співставлений у кращому випадку з вартістю 1-денного відпочинку. Зрозуміло, що виходячи зі зазначеного нормативу компенсації витрат на оздоровлення та рекреацію, ринкова взаємодія між виробником та споживачем курортно-рекреаційних послуг відбутися не може. Сума отриманої компенсації сприятиме незначному підвищенню купівельної спроможності особи, для якої вона призначена, а потенціал реімбурсації вартості послуг втрачає своє практичне значення для споживача.

Своєрідним барометром суспільно-економічного розвитку кожної країни є рівень розвитку платоспроможних потреб людини. Сформувавши ефективний ринок курортно-рекреаційних послуг неможливо без створення платоспроможного попиту, що узгоджується з потребами оздоровлення й відпочинку споживачів.

З цього приводу М. Портер зауважив, що доти, поки країна не досягне визначеного рівня доходу і національного добробуту,

головна проблема, яка стоїть перед нею, не перехід в стадію багатства, а поступовий відкат назад [41, с. 746].

За даними звіту міжнародної компанії GfK «Купівельна спроможність Європи 2013–2014», купівельна спроможність в Україні у 2014 р. становила 2206 євро на рік – це передостаннє місце в рейтингу серед 42 країн Європи (Молдова замикала рейтинг з показником – 1284 тис. євро), цей показник майже у 6 разів менший, ніж у розрахунку на одного жителя європейського континенту – 12890 євро [82].

У табл. 4.11 надані показники купівельної спроможності населення України за період 2010–2014 рр., які відображають структуру та динаміку доходів українців.

Таблиця 4.11

Структура та динаміка показників купівельної спроможності населення в Україні*

Показники	Одиниці виміру	За відповідний період, рік				
		2010	2011	2012	2013	2014**
1. Сукупні доходи населення	млн грн	1101175	1266753	1457864	1529406	1531070
– заробітна плата	млн грн	449553	449553	609394	633737	611656
	%	40,8	41,8	41,8	41,4	39,9
– прибуток	млн грн	160025	200230	224920	240871,00	257426
	%	14,5	15,8	15,4	15,7	16,8
– доходи від власності	млн грн	67856	68004	80769	79217	92016
	%	6,16	5,4	5,5	5,2	6,0
– соціальні трансферти	млн грн	423741	469386	542781	575581	569972
	%	38,5	37,1	37,2	37,6	37,2
2. Споживчі витрати	млн грн	38,48	1030635	1194791	1257624	1305001
	%	76,1	81,4	82,0	82,2	85,2
3. Наявний дохід	млн грн	841591	971231	1091100	1190351	1191139
4. На 1 особу на місяць	UAH	1528,9	1770,8	1994,3	2180,6	2308,4
	EUR***	145,2	159,7	194,2	205,5	146,9

* Розрахунки проведено за даними Державної служби статистики України.

** Дані за 2014 р. подано без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

*** Перерахунок зроблено за офіційним курсом НБУ гривні щодо євро, середнім за відповідний період (www.bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls)

Сучасний стан курортно-рекреаційної сфери України на даний час є нестабільним та нестійким: падіння рівня суспільного добробуту і зниження купівельної спроможності населення на тлі загального росту цін, внутрішньополітичні проблеми стримування економічного розвитку поєднуються з геополітичними ускладненнями та їх наслідками:

- низька ефективність адміністративних методів державного регулювання;
- територіальна близькість до тимчасово окупованих територій;
- низький рівень упровадження інновацій;
- проблематичність стандартизації та міжнародної сертифікації курортно-рекреаційних послуг;
- слабка інтеграція та кооперація з міжнародним туристичним бізнесом, низька ділова активність туристичного посередництва в курортно-рекреаційній сфері;
- невідповідність зростання цін на курортно-рекреаційні послуги динаміці платоспроможних потреб внутрішніх споживачів;
- низький рівень конкуренції між виробниками курортно-рекреаційних послуг.

Власне підприємницький сектор курортно-рекреаційної сфери є базовим для відновлення та зміцнення здоров'я населення. Його соціально-економічна ефективність не менш важлива, ніж умовно закриті мережі виробників курортно-рекреаційних послуг, що фінансуються з суспільних фондів споживання. Однак підприємницький сектор економіки курортно-рекреаційних послуг у нашій державі формувався надто стихійно. Супровід ринкових трансформацій у курортно-рекреаційній сфері з боку центральних і місцевих органів державної влади виявився занадто слабким, суперечливим і неефективними. Це пояснює низький рівень прибутковості і затяжні процеси накопичення збитків підприємствами курортно-рекреаційної сфери впродовж багатьох років. У табл. 4.12 відображено показники фінансових результатів до оподаткування, що характеризують діяльність підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Таблиця 4.12

**Фінансові результати діяльності підприємств
курортно-рекреаційної сфери України за 2005–2013 рр.**

Види економічної діяльності	За рік	Співвідношення прибутку до оподаткування зі збитками, млн грн			Темп зростання, %	
		прибуток	збиток	сальдо	прибуток	збиток
1. Діяльність закладів охорони здоров'я та надання соціальної допомоги КВЕД-2005	2005	159,57	93,44	66,12	х	х
	2006	186,93	164,11	22,82	117,2	175,6
	2007	188,11	194,94	-6,82	100,6	118,8
	2008	283,38	396,91	-113,52	150,6	203,6
	2009	347,08	397,31	-50,22	122,5	100,1
2. Діяльність лікарняних закладів КВЕД-2010	2010	276,42	252,98	23,43	х	х
	2011	239,70	362,98	-123,27	86,7	143,5
	2012	249,96	246,71	3,25	104,3	68,0
	2013	303,90	332,80	-28,90	121,6	134,9

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [25].

У ретроспективному ракурсі підприємства курортно-рекреаційної сфери в Україні переважно функціонували збитково, а саме – з 2007 р. по 2009 р., а також у 2011 та 2013 роках. Незважаючи на те що у 2005–2006 рр., а також у 2010 та 2012 р. сформувався позитивне сальдо – перевищення прибутку до оподаткування над збитками, суми прибутку є незначними для фінансового розподілу. Порівняння темпів зростання збитків та прибутків за даними державних статистичних спостережень вказує на високі ризики втрати капіталу і низький рівень економічної безпеки підприємництва.

В «Економічній енциклопедії» за ред. С. Мочерного економічна безпека підприємництва трактується як незалежність суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції, від нераціональної економічної і правової політики держави, спрямованої на надмірне вилучення прибутків [17, с. 411].

Звичайно, в умовах високого рівня національної безпеки й ефективно функціонуючого ринку курортно-рекреаційних послуг головні чинники безпеки підприємницьких структур обумовлюються параметрами якості та інноваційності пропозиції, успішності маркетингово-цінової політики, спроможності задовольняти ринковий попит і враховувати тенденції ринкової кон'юнктури в умовах конкуренції. Водночас, економічна безпека підприємств курортно-рекреаційної сфери детермінується, однак не обмежується чинниками ринкового механізму. У формуванні позитивних тенденцій зміцнення економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери важливу роль відіграють активізація інновацій, впровадження на ринок нових видів послуг, орієнтованих на динаміку попиту.

У фінансовому вимірі безпека функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери означає: по-перше, можливість нормально створювати і розподіляти вартість курортно-рекреаційних послуг; по-друге, генерувати доходи й прибутки і задовольняти при цьому потреби самого підприємства, власників, персоналу, інших учасників економічних відносин; по-третє, здійснювати необхідні витрати поточного та інвестиційного характеру; по-четверте, формувати, розподіляти і використовувати фінансові ресурси; по-п'яте, забезпечувати стабільну фінансово-господарську діяльність, платоспроможність, безперервний рух грошових коштів [10, с. 13–15].

На рис. 4.7 відображено взаємозв'язок чинників економічної безпеки споживачів та виробників курортно-рекреаційних послуг, що формують ринковий простір економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери.

Н. Влащенко, А. Косяк вважають, що внутрішні загрози функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери є не менш вагомими, ніж зовнішні фактори економічної безпеки: «Тому побудовою надійної системи економічної безпеки повинне займатися саме підприємство шляхом створення сучасної системи операційного моніторингу здійснюваної діяльності на основі всебічного дослідження якісних і кількісних показників, що відбивають специфіку діяльності рекреаційних підприємств» [8, с. 182].

Рис. 4.7. Матриця параметрів економічної безпеки (загроз функціонування) курортно-рекреаційної сфери

Джерело: розроблено автором.

До ключових індикаторів, що відображають релевантний діапазон економічної безпеки функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери слід віднести:

– індикатор придатності основних засобів і нематеріальних активів до використання їх у виробництві курортно-рекреаційних послуг (i_p), розраховується, виходячи зі співвідношення сум нарахованого зносу і первісної вартості активів, які амортизуються;

– індикатор автономії (i_a), визначається шляхом співставлення суми власного капіталу підприємств курортно-рекреаційної сфери до всіх джерел утворення їх майна;

– індикатор інвестицій у власний капітал (i_i), пропонується визначати шляхом співставлення динаміки обсягів власного капіталу підприємств курортно-рекреаційної сфери за ряд періодів;

– індикатор грошової спроможності виконувати зобов'язання поточного характеру (i_c) (співвідношення грошових коштів до поточних зобов'язань підприємств курортно-рекреаційної сфери);

– індикатор кредитного важеля (i_k), визначено як співвідношення обсягів зобов'язань підприємств курортно-рекреаційної сфери за короткостроковими і довгостроковими кредитами банків до суми власного капіталу.

Значення наведених індикаторів подано у табл. 4.13. Для їх визначення використовувались агреговані статистичні дані, що репрезентують динаміку стану економічної безпеки підприємств курортно-рекреаційної сфери у національному масштабі.

Діагностика економічної безпеки підприємств курортно-рекреаційної сфери може бути проведена з використанням розширеного набору індикаторів, які задовольнятимуть інформаційні запити внутрішнього (власники, керівництво, функціональні менеджери, персонал) чи зовнішнього кола користувачів інформації (потенційні інвестори, кредитори, державні та місцеві органи виконавчої влади тощо).

Таблиця 4.13

Індикатори релевантного діапазону економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери за 2005–2013 рр.

Види економічної діяльності	За відповідний звітний період, рік		Значення індикаторів				
			i_p	i_a	i_i	i_c	i_k
1. Діяльність закладів охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (КВЕД-2005)	2005	на початку року	0,62	0,60	x	0,17	0,08
		на кінець року	0,63	0,59	x	0,22	0,14
	2006	на початку року	0,60	0,62	1,14	0,21	0,09
		на кінець року	0,61	0,59	1,25	0,15	0,11
	2007	на початку року	0,61	0,60	1,04	0,15	0,10
		на кінець року	0,63	0,59	1,36	0,15	0,11
	2008	на початку року	0,62	0,62	1,30	0,16	0,11
		на кінець року	0,64	0,53	1,39	0,16	0,15
	2009	на початку року	0,66	0,53	1,07	0,17	0,17
		на кінець року	0,66	0,50	1,13	0,14	0,14
	2010	на початку року	0,66	0,48	1,02	0,12	0,16
		на кінець року	0,64	0,47	1,16	0,11	0,18
	2011	на початку року	0,64	0,47	1,12	0,12	0,20
		на кінець року	0,63	0,43	1,14	0,15	0,25
2. Діяльність лікарняних закладів (КВЕД-2010)	2012	на початку року	0,63	0,51	0,84	0,15	0,53
		на кінець року	0,63	0,49	0,88	0,12	0,52
	2013	на початку року	0,63	0,51	1,06	0,12	0,10
		на кінець року	0,61	0,48	1,13	0,15	0,08

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [25].

У контексті підвищення ефективності державного регулювання економіки доцільно щорічно проводити моніторинг економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери як у загальнонаціональному масштабі, так і на локальному рівні з урахуванням проблемних аспектів сучасного стану й потенціалу розвитку курортної рекреації в перспективі.

На даний час виробники курортно-рекреаційних послуг зіштовхуються з низкою перешкод, що стримують розвиток їх інвестиційної діяльності, серед яких: нестабільність економічних процесів; відсутність належних правових і економічних гарантій іноземних інвестицій. Фінансово-економічні

та воєнно-політичні чинники нестабільності в країні ускладнюють можливості інвестиційного розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери як за рахунок власних, так і залучених фінансових ресурсів. Підприємства не здатні самостійно змінити становище в інвестиційній сфері, оскільки основні резерви зміцнення економічної безпеки знаходяться поза межами компетенції і відповідальності їх головних та функціональних менеджерів. Ряд проблем, що існують на підприємствах курортно-рекреаційної сфери, потребують комплексного розгляду, а їх вирішення можливе лише за умови використання ефективної державної підтримки, формування ринкового простору економічної безпеки їх функціонування.

Відомий швейцарський економіст Дж. Кріппендорф розглядає проблеми економічної безпеки функціонування курортів через призму залучення зовнішніх інвестицій, які сприяють не лише стабілізації економічної ситуації, а й пожвавленню ділової активності курорту. На його думку, реальний інвестор – це набагато більше ніж особа, за якою закріплені права власності на курортну нерухомість, оскільки він буде робити все можливе, щоб зберегти свої інвестиції, доклататиме максимум зусиль навіть за несприятливої кон'юнктури ринку, зокрема, коли спостерігається тенденція зниження попиту на курортно-рекреаційні послуги [84, с. 122].

Слід зазначити, що реальний інвестор передусім керується критеріями безпеки, окупності капіталовкладень і рентабельності бізнесу. У цьому випадку слід очікувати, що рівень економічної безпеки підприємств курортно-рекреаційної сфери, які залучатимуть інвестиції незважаючи на ризики втрати контролю в корпоративному управлінні, виявиться більш стійким, у порівнянні з суб'єктами господарювання, які незважаючи на те, що генерують соціально-орієнтовану пропозицію послуг, не лише перестали отримувати асигнування, а й не здійснюють капіталовкладень у розвиток матеріально-технічної бази у довгостроковому аспекті. В умовах затяжного перебування в кризовому стані зростатимуть ризики призупинення їх функціонування, ліквідації, поглинання.

Окремі науковці, акцентуючи увагу на можливих проблемах, які виникають при залученні іноземних інвестицій, водночас не розглядають питання їх інституційної структури, джерел, ризику, умов залучення і тим самим не розкривають позитивних сторін іноземних капіталовкладень у розвиток курортно-рекреаційної сфери та формування її економічної безпеки.

Суперечливою є позиція І. Луцишина, який вважає, що в умовах європейської інтеграції на тлі ринкових перетворень в Україні курортно-рекреаційна сфера «розглядається не як здобуток чи багатство нації, котре слід захищати, а як сектор приватного бізнесу, вигідна ніша, відкрита для інтервенції міжнародного капіталу» [33, с. 197].

Відповідно до розуміння Х. Подвірної, головні загрози економічної безпеки функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери з іноземними інвестиціями зумовлені необхідністю повернення частини отриманих доходів до країни походження інвестицій; створення робочих місць для іноземців, оплата їх праці [40, с. 69].

Однак до проблеми залучення іноземних інвестицій у розвиток курортно-рекреаційної сфери не слід підходити односторонньо, оскільки це може позначитися на формулюванні неправильних висновків, як наукових, так і загальних.

Проблематику залучення іноземного капіталу Ю. Уманців розглядає в контексті забезпечення стабільності національної економіки, причому проникнення капіталу корпоративних структур стає необхідною умовою забезпечення її сталого економічного розвитку. Однак «потрібна система державного регулювання розвитку великого капіталу, яка дозволить нейтралізувати його негативні риси і відкриє простір для реалізації позитивного потенціалу» [71, с. 319–320].

Формування економічно самостійних ринкових структур в курортно-рекреаційній сфері України, усунення відомчої заангажованості та переформатування курортно-рекреаційної сфери на ринкові засади функціонування, залучення реальних іноземних інвестицій, які не несуть загрози національній

безпеці, – основні чинники забезпечення національних територій. Крім того, залучення іноземного капіталу і формування на цій основі інтегрованих корпоративних структур сприяє розвитку багатокладної, конкурентоспроможної економіки курортно-рекреаційних послуг. В Україні нестача інвестицій є однією із важливих проблем економічної безпеки курортно-рекреаційної сфери. Активізація залучення іноземних інвестицій насамперед з ЄС, США та обмеження з РФ у контексті реалізації міжнародних санкцій сприятиме економічній стабілізації й безпеці розвитку курортно-рекреаційної сфери України. Інвестиції у розвиток курортно-рекреаційної інфраструктури України – це фундамент економічної стабільності, органічної єдності та безпеки розвитку адміністративно-територіальних утворень України. Це новостворені робочі місця для місцевого населення, податки до державного та місцевих бюджетів, структурні зрушення в економіці в напрямі формування конкурентоспроможної пропозиції послуг, інтеграції в світовий ринковий простір, просування сучасних технологій курортно-рекреаційного сервісу.

Сучасний стан функціонування більшості підприємств курортно-рекреаційної сфери засвідчує, що вимогою часу для них є тотальна переорієнтація на підвищення якості послуг, що зумовлює необхідність розв'язання великої кількості проблем удосконалення курортно-рекреаційного сервісу, підвищення ефективності рекламно-маркетингової діяльності, кадрової, інноваційно-інвестиційної, цінової політики. Для таких цілей видається найбільш придатною концепція реінжинірингу бізнес-процесів (BPR, Business Process Reengineering) [72, с. 21].

Реінжиніринг дозволяє забезпечити фундаментальне переосмислення та раціональну перебудову бізнес процесів для поліпшення економічного стану та підвищення ефективності функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери, оскільки передбачає відмову від застарілих систем і методів ведення «економічної роботи» та встановлює нові способи організації курортно-рекреаційної діяльності, які визнаються прийнятними в конкретних умовах, враховують

технологічні особливості, специфічний характер виробництва. При цьому розробляються і втілюються в життя економічно доцільні, обґрунтовані проектні рішення, здатні підвищити рівень економічної безпеки функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Реінжиніринг за сучасних умов господарювання не можливий без застосування інформаційних технологій у бізнес-процесах. Розглядаючи цю проблему, С. Мельниченко привертає увагу до необхідності проведення фундаментального аналізу, детального вивчення існуючих бізнес-процесів, а також визначення економічного (соціального) ефекту від застосування інформаційних технологій у бізнес-процесах, які підлягають реінжинерії [35, с. 130–131].

Для підприємств курортно-рекреаційної сфери впровадження інформаційних технологій у бізнес-процесах означає скорочення витрат часу на виконання господарських та управлінських функцій, можливість розширення масштабів бізнесу, представлення пропозицій й інтеграція в глобальному економічному просторі (клієнти та партнери з будь-якого місця світу), активізації електронної комерції, здійснення напрацювань на майбутні потреби споживачів курортно-рекреаційних послуг, а тому є важливим елементом формування економічної безпеки [12, с. 40].

Розвиток курортно-рекреаційної сфери характеризується наявністю глибоких протиріч у формуванні її багатоукладної ринкової структури, пов'язується зі зміною якісних і кількісних характеристик курортно-рекреаційної інфраструктури, динамікою структури та обсягів туристичних потоків. Загострення кризового стану зумовлюється падінням досягнутих раніше обсягів споживання, згортанням пропозиції курортно-рекреаційних послуг у зв'язку із динамікою туристичних потоків внаслідок зміни ціннісних орієнтирів потенційних рекреантів. Відміна візового режиму до країн ЄС позначиться на міжнародній туристичній мобільності і, відповідно, сприятиме збільшенню виїзного туристичного потоку, однак може стати позитивним інформаційним

сигналом для активізації в'їзного курортно-рекреаційного туризму з багатьох країн світу. У зв'язку з цим в Україні потрібно розвивати курортно-рекреаційну сферу насамперед через розвиток курортно-рекреаційних кластерів. Це дасть змогу запуснути процеси активізації курортно-рекреаційної сфери через сукупність точок росту – пріоритетні види економічної діяльності на умовно безпечних територіях зі значним курортно-рекреаційним потенціалом. У першу чергу, йде мова про необхідність розвитку конкурентоспроможної пропозиції оздоровлення і відпочинку в Карпатському регіоні та на приморських курортах материкової частини України. Розбудова курортно-рекреаційної інфраструктури відповідно до міжнародних стандартів гостинності сприятиме залученню потоків іноземних туристів, активізації внутрішнього попиту серед українського населення, формуватиме ефект заміщення відпочинку в АР Крим більш якісним курортно-рекреаційним сервісом.

Список використаних джерел

1. Амоша О.І. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1(5). – С. 122–127.
2. Барановський О.І. Визначення показників економічної безпеки / О.І. Барановський // Економіка. Фінанси. Право. – 1999. – № 8. – С. 14–16.
3. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – 2-е изд., стер. – Киев : Эльга, 2009. – 776 с.
4. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія / Д.Д. Буркальцева. – Київ : Знання України, 2012. – 347 с.
5. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, С.О. Саєнко. – Київ : Знання України, 2011. – 299 с.

6. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т.Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 386 с.
7. В курортном сезоні-2014 не работала третя здравниця Крима [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.allcrimea.net/news/2014/11/17/v-kurortnom-sezone2014-ne-rabotala-tret-zdravnits-kryma-25499/>
8. Влащенко Н.М. Моніторинг економічної безпеки рекреаційних підприємств / Н.М. Влащенко, А.П. Косяк // Бізнес Інформ. – 2013. – № 7. – С. 181–186.
9. Влащенко Н.М. Розвиток санаторно-курортного комплексу регіону: соціально-економічний аспект : монографія / Н.М. Влащенко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 151 с.
10. Воробйов Ю.М. Фінансова безпека організацій рекреаційної сфери / Ю.М. Воробйов, О.Г. Блажевич // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 2. – С. 12 – 19.
11. Воробйов Ю.М. Фінансове забезпечення розвитку санаторно-курортно-рекреаційних закладів / Ю.М. Воробйов // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – № 3. – С. 46–49.
12. Гуменюк В.В. Концептуалізація фінансового контролінгу в курортній справі / В.В. Гуменюк // Бухгалтерський облік та аудит. – 2013. – № 2. – С. 37–41.
13. Гуменюк В.В. Трансформація рекреаційної діяльності на тлі геополітичних чинників соціальної напруги в Україні / В.В. Гуменюк // Україна: аспекти праці. – 2015. – № 8. – С. 25–31.
14. Гуменюк В.В. Чинники сезонності в управлінні фінансовим забезпеченням туристичних підприємств / В.В. Гуменюк // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 74–81.
15. Державна казначейська служба України призупинила діяльність в Криму 19 березня 2014 р. Офіційна інтернет-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/search/results?searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing>

16. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, О.П. Корольчук та ін. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 718 с.
17. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
18. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : монографія / О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін. – Київ : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.
19. Євдокименко В.К. Особливості регіонального регулювання економічної інтеграції : монографія / В.К. Євдокименко, І.В. Яскал; М-во фінансів України, Буковин. держ. фін. акад., Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Прут, 2011. – 256 с.
20. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / М.М. Єрмошенко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.
21. Завадський Й.С. Економічний словник / Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич. – Київ : Кондор, 2007. – 358 с.
22. Звіт з людського розвитку за 2010 рік: «Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку». Програма розвитку ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrdim.org.ua/2010/11/prooon_20_zvit
23. Звіт про виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за 2012 рік : Постанова правління фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 24.04.2013 № 10. Управління планування та виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/917245>

24. Звіт про виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за 2013 рік : Постанова правління фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 30.05.2014 № 10. Управління планування та виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/923427>
25. Інформація Державної служби статистики України // Лист-відповідь на запит від 22.05.2015 № 1241/30-02 Київського нац. торг.-екон. ун-ту.
26. Кальченко О.М. Економічна безпека підприємств туристичної сфери / О.М. Кальченко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 1 (64). – С. 136–143.
27. Квартальнов В.А. Туризм / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
28. Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 190 с.
29. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 200 с.
30. Корженевский И.И. Емкость рынка и методы ее исчисления / И.И. Корженевский. – М. : Гос. изд-во торговой лит-ры, 1962. – 134 с.
31. Крутиков Ф.А. Изучение рынка товаров народного потребления. (Проблемы, решения) / Ф.А. Крутиков. – М. : Экономика. – 206 с.
32. Лурін І.А. Санаторно-курортне забезпечення служби безпеки України: стан та перспективи розвитку / І.А. Лурін, Т.Я. Ворощук // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 1. – С. 149–152.
33. Луцишин І.Я. Санаторно-курортна сфера – важлива складова євроінтеграційного вектора України / І.Я. Луцишин // Продуктивні сили і регіональна економіка. – 2008. – Ч. 2. – С. 195–198.

34. Мегедь В.П. Нові можливості санаторно-курортного забезпечення Державної прикордонної служби України / В.П. Мегедь, Я.Ф. Радиш // Лікарська справа. – 2005. – № 5–6. – С. 86–88.
35. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика : монографія / С.В. Мельниченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 493 с.
36. Михайліченко Г.І. Інноваційний розвиток туризму : монографія / Г.І. Михаліченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.
37. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В.М. Геєць, М.О. Кизим, О.І. Черняк та ін. – Харків : Інжек, 2006. – 240 с.
38. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2014 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – С. 9.
39. Партнерство Світовий банк – Україна. Огляд програм в країні. Квітень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Ukraine-Snapshot-ukr.pdf>
40. Подвірна Х.Є. Розвиток міжнародного туризму країн світу та його вплив на зайнятість населення / Х.Є. Подвірна // Problems of employment and labor relations in terms of economic instability: Collective monograph. – Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2015. – P. 63–69.
41. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. / под ред. В.Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
42. Про виконання бюджету Фонду та регіональних програм щодо відновлення здоров'я застрахованих осіб та членів їх сімей за 2011 рік : Постанова правління фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 03.04.2012 № 21. Матеріали Головного фінансово-економічного управління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/918981>

-
43. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України: від 28.12.2015 № 77-VIII, поточна редакція від 13.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/77-19>
  44. Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування на 2012 р. : Наказ Міністерства соціальної політики України: від 22.02.2012 № 97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0383-12>
  45. Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування на 2013 р. : Наказ Міністерства соціальної політики України: від 28.03.2013 № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0462-14>
  46. Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування на 2014 р. : Наказ Міністерства соціальної політики України: від 08.04.2014 № 203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0462-14>
  47. Про встановлення середньої вартості санаторно-курортної путівки для виплати грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування на 2015 р. : Наказ Міністерства соціальної політики України: від 13.03.2015 № 279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0313-15>
  48. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 23.09.1999 № 1105-XIV : Закон України: від 23.09.1999,

- № 1105-XIV, поточна редакція від 01.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>
49. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV, редакція від 07.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
50. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України: від 26.05.2015 № 287/2015» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
51. Про стратегію національної безпеки України : Указ Президента України: від 12.02.2007 № 105/2007, поточна редакція – втрата чинності від 29.05.2015 на підставі 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
52. Радиш Я.Ф. Ціна війни (демографічний та медичний аспекти) / Я.Ф. Радиш // Нова медицина тисячоліття. – 2008. – № 2. – С. 32–37.
53. Саак А.Э. Маркетинг в социально-культурном сервисе и туризме / А.Э. Саак, Ю.А. Пшеничных. – СПб. : Питер, 2007. – 480 с.
54. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України, 2006. – 97 с.
55. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України, 2007. – 91 с.
56. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень – Київ : Державний комітет статистики України, 2008. – 95 с.
57. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень. – Київ : Державний комітет статистики України, 2009. – 97 с.

58. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень. – Київ : Державний комітет статистики України, 2010. – 99 с.
59. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2011. – 91 с.
60. Стандарт надання послуги з призначення та виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян : Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.03.2012 № 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
61. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – Київ : Державна служба статистики, 2014. – 533 с.
62. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. І.М. Жук. – Київ : Державна служба статистики, 2015. – 586 с.
63. Сухоруков А.І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13–32.
64. Терещенко О.О. Ймовірність дефолту підприємств та витрати на залучення капіталу / О.О. Терещенко // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2013. – С. 65–71.
65. Ткач В.О. Економічна безпека туристичної сфери України в умовах глобалізації : монографія / В.О. Ткач, О.М. Корнієнко ; Запорізький нац. техн. ун-т. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2011. – 118 с.
66. Туристична діяльність в Україні у 2011 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 76 с.
67. Туристична діяльність в Україні у 2012 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2013. – 272 с.

68. Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.
69. Туристична діяльність в Україні у 2014 р. : Статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.
70. Туристичні потоки. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
71. Уманців Ю.М. Корпоративні структури у глобальному конкурентному просторі : монографія / Ю.М. Уманців. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. – 410 с.
72. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации. Манифест революции в бизнесе / М. Хаммер, Дж. Чампи. – Манн : Иванов и Фербер, 2005. – 287 с.
73. Цілі розвитку. Тисячоліття. Україна: 2000–2015. Національна доповідь : Підготовлено за сприяння Програми Розвитку ООН в Україні в рамках проекту «Прискорення прогресу на шляху досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні». – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 2015. – 73 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/monografii/2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAFT.pdf>
74. Цьохла С.Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток регіональних ринків курортно-рекреаційних послуг (методологія, аналіз та шляхи вдосконалення) : монографія / С.Ю. Цьохла. – Сімферополь : Таврія, 2008. – 352 с.
75. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – Київ : НІСД, 1997. – 144 с.
76. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part [Electronic resource]. – Access mode : http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM%282013%290290%28PAR2%29_EN.pdf

-
77. Council Regulation (EU) № 1351/2014 of 18 December 2014 amending Regulation (EU) № 692/2014 concerning restrictive measures in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol// Official Journal of the European Union. Series L. – 2014. – Vol. 57. – № 365. – 172 p.
  78. European Tourism 2015 – Trend&Prospects. European Travel Commision [Electronic resource]. – Access mode : http://www.etc-corporate.org/?page=report&report_id=80
  79. Expert analysis of the situation in high-risk areas in 192 countries... Scutum Security First [Electronic resource]. – Access mode: https://www.securite-sf.com/?p_code=anal.
  80. Garbacik E. *Ekonomika obrotu towarowego i usług* / E. Garbacik. – Warszawa ; Łódź : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978. – 263 s.
  81. GDP at market prices (current US\$) // The world bank – Mode of access : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>
  82. GFK PURCHASING POWER EUROPE, 2013/14. Available : <http://www.gfk.com/news-and-events/press-room/press-releases/Pages/purchasing-power-europe-2013-14.aspx>. Last accessed 25th July 2015
  83. Human Development Report 2015. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. United Nations Development Programme [Electronic resource] – Access mode : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
  84. Krippendorf J. *The Holiday Makers: Understanding the Impact of Leisure and Travel* / J. Krippendorf. – London : Routledge, 2010. – 157 c.
  85. Lunt N. Market size, market share and market strategy: three myths of medical tourism / N. Lunt, D. Horsfall, R. Smith, M. Exworthy, et al // *Policy & Politics*. – 2014. – № 42(4). – P. 597–614.
  86. Nocco A. Monopolistic competition and optimum product selection / A. Nocco, G. Ottaviano, M. Salto // *The American Economic Review*. – 2014. – № 104 (5). – P. 304–309.

87. Over 1.1 billion tourists travelled abroad in 2014. World Tourism Organization UNWTO. Press Release № 15006, 27 Jan 2015 [Electronic resource]. – Access mode : <http://media.unwto.org/press-release/2015-01-27/over-11-billion-tourists-travelled-abroad-2014>
88. Reinhold L. Krieg und Neutralität im Kurort / L. Reinhold. // Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. – 1955. – № 63. – S. 571–593.
89. Sachs I. Problemy wzrostu ekonomicznego krajów słabo rozwiniętych / I. Sachs, Z. Chrupek, J. Zdanowicz. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, 1958. – 671 s.
90. The Global Wellness Tourism Economy Report 2013 & 2014, June 2015. Global Wellness Institute [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.globalwellnesssummit.com/industry-resource>
91. Ukraine – Cheapest Tourist Destination Among UNWTO’s Top 20 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.prnewswire.com/news-releases/ukraine---cheapest-tourist-destination-among-unwtos-top-20-218469561.html>
92. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>
93. Wedel M. Market Segmentation: Conceptual and Methodological Foundations. 2nd ed. / M. Wedel, W. Kamakura. – New-York : Springer Science & Business Media. – 2012. – 382 p.
94. Yeung O. The Global Wellness Tourism Economy 2013 [Electronic resource] / O. Yeung, Katherine Johnston // Global Wellness Institute – Mode of access : http://www.globalwellnesssummit.com/images/stories/gsws2014/pdf/Global_Wellness_Tourism_Economy_Full_Report_Final.pdf

Розділ 5

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

5.1. Фіскальні інструменти регулювання курортно-рекреаційної діяльності

Фіскальне регулювання курортно-рекреаційної сфери виражає одночасно бюджетний та податковий регулятивний потенціал держави, що реалізується центральними органами влади та місцевого самоврядування в межах їх компетенції з приводу мобілізації коштів у дохідну частину державного й місцевого бюджетів та здійснення узгоджених і скоординованих заходів, спрямованих на фінансове забезпечення курортної реабілітації, лікування та оздоровлення населення в Україні.

Фіскальне регулювання курортно-рекреаційної сфери – сукупність заходів та дій держави, спрямованих на формування нових і трансформацію існуючих соціально-економічних процесів. Фіскальне регулювання економіки курортно-рекреаційних послуг реалізується через сукупність інструментів формування, розподілу та використання фінансових ресурсів.

У дослідження проблем бюджетно-податкового регулювання економіки вагомий внесок зробили відомі західні економісти: Дж. Кейнс [29], А. Лаффер [75], А. Маршалл [78], Д. Рікардо [80], М. Фрідман [63] та інші. Бюджетно-податкові важелі державного регулювання ринкових процесів в українській економіці були предметом дослідження О. Амоші та В. Вишневського [1], В. Дем'янишина [16], О. Десятнюк [17], Т. Єфименко [22], А. Крисоватого [74], В. Лагутіна [32], А. Соколовської [58], І. Чугунова [64] та інших.

Подальший розвиток наукових засад фіскального регулювання курортно-рекреаційної сфери характеризується недостатнім рівнем методологічного опрацювання цієї проблеми, оскільки курортно-рекреаційна сфера в Україні як саморегулятивна економічна система ефективно не функціонує, а потенціал державного регулювання не використовується для її розвитку повною силою.

Курортно-рекреаційна економіка переважно ототожнюється з підприємницькою діяльністю і значною мірою є комерціалізованою, водночас питання бюджетного фінансування курортно-рекреаційної сфери досить часто розглядається через призму реалізації соціальних гарантій, зобов'язань та функцій держави. Функціонування сектору санаторно-курортних закладів у державній (комунальній) формі власності пояснюється тяжінням послуг до лікувальної складової, що зумовлює поширення елементів механізму державного регулювання системи охорони здоров'я на курортно-рекреаційну сферу.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ визначає джерела фінансування системи охорони здоров'я (Державний бюджет України, місцеві бюджети, фонди медичного страхування, благодійні фонди та інші), регламентує напрями використання бюджетних коштів: забезпечення населенню послуг в межах соціальних гарантій, реалізація державних цільових і місцевих програм, фінансування загальнодоступних для населення закладів охорони здоров'я. Відповідно до зазначених принципів розподілу бюджетних коштів санаторно-курортні заклади, які прирівнюються до закладів охорони здоров'я з відомчим підпорядкуванням, а також ті, що обслуговують лише окремі категорії населення за професійною, відомчою або іншою не пов'язаною зі станом здоров'я людини ознакою, фінансуються за рахунок підприємств, установ і організацій, які вони обслуговують. Водночас «допускається фінансова підтримка таких закладів за рахунок державного або місцевого бюджету, якщо працівники відповідного відомства, підприємства, установи або організації становлять значну частину населення даної місцевості» [39].

У ретроспективі державного регулювання економіки бюджетне фінансування ототожнювалося з наданням у безповоротному порядку коштів із державного бюджету підприємствам, установам, організаціям для повного або часткового покриття їхніх видатків, визначених галузевими планами економічного і соціального розвитку [62, с. 164].

В. Дем'янишин зазначає, що бюджетне фінансування виражається через сукупність грошових відносин, пов'язаних із розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного й безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом [15, с. 46].

Відповідно до Бюджетного Кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456-VI, фінансування курортно-рекреаційної сфери реалізується з участю механізму розподілу видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, й ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача [5].

На основі загального та спеціального фонду державного бюджету із розподілом видатків на споживання та розвиток реалізується фінансова підтримка санаторно-курортних закладів, а також здійснюється фінансове забезпечення оздоровлення й відпочинку дітей в дитячих закладах оздоровлення. У табл. 5.1 подана структура видатків Державного бюджету України на фінансову підтримку курортно-рекреаційної сфери.

Таблиця 5.1

Структура видатків Державного бюджету України на підтримку курортно-рекреаційної сфери у 2014 р.

Напрями та джерела видатків	Затверджено з урахуванням змін, тис. грн	Виконано за рік, тис. грн	% виконання
1. Фінансова підтримка санаторно-курортного комплексу Управління справами Верховної Ради України, усього			
Усього	3553,8	5785,8	162,8
У тому числі			
Загальний фонд	866,4	866,4	100,0
Спеціальний фонд	2687,4	4919,4	183,1
Видатки розвитку	52,0	22,5	43,3
2. Фінансова підтримка санаторно-курортних закладів апарату Державного управління справами			
Усього	56579,1	54217,9	95,8
У тому числі			
Загальний фонд	48079,1	44667,1	92,9

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Закінчення табл. 5.1

Напрями та джерела видатків	Затверджено з урахуванням змін, тис. грн	Виконано за рік, тис. грн	% виконання
Спеціальний фонд	8500,0	9550,8	112,4
Видатки розвитку	1150,0	59,1	5,1
3. Оздоровлення й відпочинок дітей в дитячих закладах оздоровлення			
Усього	9402,0	3774,9	40,1
В тому числі			
Загальний фонд	2209,0	2154,4	97,5
Спеціальний фонд	7193,0	1612,5	22,4
Видатки розвитку	304,0	121,4	39,9
Разом за усіма напрямками	69534,9	63778,6	91,7

Джерело: розроблено автором за даними Звіту про виконання показників розподілу видатків Державного бюджету України за 2014 р. [56].

У механізмі розподілу бюджетних коштів на фінансову підтримку курортно-рекреаційної сфери, починаючи від стадії планування, внесення змін, затвердження й виконання видатків практично не забезпечуються принципи економічного відтворення, соціальної пріоритетності й врівноваженого розвитку.

Видатки споживання складають основу бюджетного фінансування санаторно-курортних закладів, що знаходяться під егідою Апарату управління Верховної Ради України, Державного управління справами. Видатки розвитку передбачені лише спеціальним фондом бюджету і є недостатніми для простого й розширеного відтворення матеріально-технічної бази виробників послуг.

У фінансовому забезпеченні дитячих закладів оздоровлення та відпочинку видатки розвитку становили лише 121,4 тис. грн, що 40% від витрачених коштів відносно затверджених обсягів бюджетного фінансування. Державне регулювання сектору послуг дитячого оздоровлення та відпочинку потребує удосконалення в напрямі більш ефективного розподілу бюджетних коштів.

При забезпеченні потреб у санаторно-курортному лікуванні та оздоровленні за рахунок коштів місцевих бюджетів є можливість більш повно врахувати реальні потреби місцевого населення, а видатки місцевих бюджетів в умовах децентралізації національної економіки та зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування можуть стати інструментом стимулювання сталого розвитку курортів місцевого значення, створення сучасної рекреаційної інфраструктури.

Однією з важливих проблем є те, що в Україні практично неформований бюджетно-податковий механізм стимулювання сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери. Це створює певні проблеми в реалізації державної політики в напрямі активізації споживчого попиту, підвищення соціальної спрямованості курортно-рекреаційних послуг, сприяння масовому поширенню пропозиції, розширення асортименту на засадах інноваційності та зростанню їх ролі у відтворенні людського капіталу [12, с. 29].

«Одним із найважливіших засобів державного регулювання, – зазначає Т. Єфименко, – є податкове, яке за допомогою притаманних йому методів і важелів дозволяє досягти більш ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів, інтенсифікувати інвестиційну та підприємницьку активність, узгодити інтереси різних суб'єктів господарювання, прошарків населення, центральних і регіональних рівнів державного управління» [22, с. 11].

Податкове регулювання курортно-рекреаційної сфери є поліфункціональним за змістом, відрізняється багатогранністю методів впливу на ринкові процеси, здатністю маневрування різними фіскальними інструментами та можливістю їх різноманітного співвідношення і комплексного поєднання.

Податкове регулювання визначається як «сукупність заходів непрямого впливу держави на розвиток виробництва шляхом зміни норм вилучення в бюджет за рахунок зниження або підвищення загального рівня оподаткування, різноманітних спеціальних податкових пільг, які заохочують до ділової активності в окремих сферах ...» [38, с. 236].

Складність податкового регулювання курортно-рекреаційної сфери зумовлює необхідність забезпечення одночасно умов стабільності, що є важливими для платників податків, та консолідації бюджетних надходжень; динамічності з метою підвищення ефективності державного регулювання; еластичності цін, виходячи із попиту та пропозиції, на курортно-рекреаційні послуги й очікуваної динаміки ринковою кон'юнктури; забезпечення соціальних гарантій держави на санаторно-курортне лікування й оздоровлення населення. Цим детермінується комплексний характер його дії. Отже, податкове регулювання курортно-рекреаційної сфери – це комплекс взаємоузгоджених заходів, за допомогою яких держава як суспільний інститут впливає на формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, визначає параметри їх розподілу та використання.

Проблематичність і складність вітчизняної податкової системи, зазначає А. Соколовська, вирізняє доволі високий рівень податкового навантаження на економіку, тенденція зростання податкового навантаження на працю і споживання та його зменшення на капітал; низький рівень оподаткування природних ресурсів, превалювання фіскальної спрямованості над регулюючою [58, с. 28].

Світовий банк спільно з міжнародною аудиторською компанією Pricewaterhouse Coopers проводять моніторинг різних національних податкових систем щодо створення ними сприятливих умов для підприємництва. За даними моніторингового звіту Paying Taxes 2015, загальний рівень оподаткування в Україні (сукупна ставка податкового навантаження) становить 52,9%. Зазначимо, що податкове навантаження на підприємницьку діяльність у багатьох європейських країнах не перевищує 30%, зокрема, у Болгарії – 27,0%, у Грузії – 16,4%, у Швейцарії – 29,0% [79].

Надмірний податковий тиск виступає стримуючим чинником розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери, який гальмує формування потужного корпоративного сектору. Фрагментарне подрібнення виробничих структур курортно-рекреа-

ційної сфери з наступним переведенням економічної діяльності на засади спрощеної системи оподаткування лише частково знімає проблему зниження податкового навантаження, водночас спричиняє процеси вимушеного перепрофілювання, призводить до тінізації підприємництва.

Податкове регулювання курортно-рекреаційної сфери пов'язане із вилученням частини курортної ренти до бюджету. У зв'язку з цим держава, як суспільний інститут, привласнює частину курортної ренти, реалізуючи таким чином фіскальні повноваження. У практиці рентного регулювання курортно-рекреаційної економіки переважно застосовується майнове оподаткування (плата за землю чи земельний податок), а також рентна плата за використання елементів природних ресурсів національного багатства.

Податкове регулювання в умовах трансформаційних процесів в українській економіці характеризується значною динамічністю в плані еволюції системи оподаткування. Однак можна окреслити найбільш відчутні стадії податкових реформ, які найбільше відображають розвиток фіскального інструментарію за останнє десятиліття. Перша пов'язана зі зміною базових засад податкового регулювання у зв'язку з імплементацією Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [42], друга – із переформатуванням фіскального простору відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. № 71-VIII [49]. Відповідно до зазначених змін, загальнодержавний податок на землю трансформувався у місцевий обов'язковий платіж у формі плати за землю в складі податку на майно. У табл. 5.2 відображено основні зміни, які характеризують відмінності земельного податку від плати за землю як інструмента регулювання курортної ренти.

Виробництво курортно-рекреаційних послуг пов'язане із використанням природно-рекреаційних ресурсів – складової національного багатства – надр України. Податкове регулювання їх використання здійснюється через застосування загальнодержавного обов'язкового платежу – рентної плати. З 2010 р. по 2015 р. для зазначених цілей рентного регулю-

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

вання застосовувався обов'язковий платіж подібного характеру дії – плата за користування надрами. У табл. 5.3 наведено диференційовані ставки цього платежу.

Таблиця 5.2

**Модифікація обов'язкового платежу за землю
в контексті рентного регулювання**

Порівняльна характеристика елементів обов'язкового платежу	
Станом на 01.01.2014	Станом на 01.01.2016
Статус обов'язкового платежу	
Загальнодержавний податок	Місцевий податок
Диференціація ставок плати за землю	
Земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено, розташовані в межах населених пунктів – ставки встановлювались диференційовано залежно від чисельності населення в адміністративно-територіальному утворенні та масштабів урбанізації	Проводиться нормативна грошова оцінка земельних ділянок в межах населених пунктів. Для земельних ділянок за межами населених пунктів, для яких нормативну оцінку землі не проведено: 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АР Крим або по області
<i>Земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено (незалежно від місця знаходження)</i>	
1% від нормативної грошової оцінки	Від 3 до 12% нормативної грошової оцінки
Порівняльна характеристика елементів обов'язкового платежу	
Станом на 01.01.2014	Станом на 01.01.2016
Статус обов'язкового платежу	
Загальнодержавний податок	Місцевий податок
Диференціація ставок плати за землю	
<i>Земельні ділянки, передані у власність або надані в користування на землях оздоровчого, рекреаційного призначення</i>	
5% від нормативної грошової оцінки	Окремо не встановлюється
<i>На земельні ділянки на територіях та об'єктах оздоровчого та рекреаційного призначення, використання яких не пов'язано з функціональним призначенням</i>	
П'ятикратне збільшення ставки	Окремо не встановлюється

Закінчення табл. 5.2

Звільняються від сплати	
Спеціалізовані санаторії для реабілітації, оздоровлення і лікування, які повністю утримуються за рахунок бюджетних коштів; санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів; дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади незалежно від підпорядкування	Санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів, реабілітаційні установи громадських організацій інвалідів; заклади охорони здоров'я, і соціального захисту, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів

Джерело: розроблено автором на основі порівняння поточних редакцій Податкового кодексу України, відповідно станом на 01.01.2014 р. і 01.01.2016 р. [42].

Ставки плати за користування надрами (табл. 5.3) у 2014 р. визначались згідно з Податковим кодексом України (ПКУ) у фіксованих абсолютних величинах у грошовому вираженні до фізичних обсягів видобутку сировини в м³.

Таблиця 5.3

Практика диференціації ставок плати за користування надрами у 2014 р.

№ пор.	Види сировини	Одиниця виміру	Діючі ставки відносно видобутку	
			До фізичних обсягів, грн	% від вартості
1	Озокерит	т	34,51	5
2	Мінеральні води для промислового розливу	м ³	39,30	—
3	Мінеральні (лікувальні та лікувально-столові питні) води для внутрішнього використання лікувальними закладами	м ³	14,18	—
4	Мінеральні (лікувальні) води для зовнішнього використання лікувальними закладами	м ³	9,47	—
5	Термальні води	м ³	0,77	—

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Закінчення табл. 5.3

№ пор.	Види сировини	Одиниця виміру	Діючі ставки відносно видобутку	
			До фізичних обсягів, грн	% від вартості
6	Поверхневі води (ропа лікувальна)	м ³	0,86	–
7	Прісні підземні води	м ³	0,0895	–
8	Грязі лікувальні	м ³	0,24	–

Джерело: розроблено автором на основі поточної редакції Податкового кодексу України станом на 01.01.2014 р. [42].

Відсоткова ставка плати за користування надрами встановлювалась лише на озокерит, і діяла за умови, що п'ятивідсоткова вартість видобутку перевищить 34,51 грн за т. До прикладу, у 2014 р. ринкові ціни за 1 т озокериту виробництва ПАТ «Бориславський озокерит» коливалися в діапазоні 70–80 тис. грн. Плата за користування надрами не пов'язувалася з ринковою вартістю сировини у випадку її реалізації на внутрішньому чи зовнішньому ринках, ринковою ціною на курортно-рекреаційні послуги, виробництво яких ґрунтується на основі та з використанням природно-лікувальних ресурсів.

Розрахункова вартість сировини має стати основою для визначення рентної плати та встановлення диференційованих ставок обов'язкових платежів у бюджет. Розрахункову вартість одиниці відповідного виду сировини (Pr_i) пропонуємо визначати за формулою:

$$Pr_i = \frac{(Cm_i + Cw_i + Af_i + Ac_i)(1 + Up_i)}{Vt_i}, \quad (5.1)$$

де Cm_i – прямі матеріальні витрати, грн;

Cw_i – прямі витрати на оплату праці, грн;

Af_i – сума нарахованої амортизації на основні засоби та нематеріальні активи, які пов'язані технічно та технологічно з видобуванням сировини;

Ac_i – сума амортизації витрат, пов'язаних із господарською діяльністю з відновлення природно-рекреаційного потенціалу та сировинної бази курортів;

Up_i – коефіцієнт унікальності природно-рекреаційних ресурсів, визначений за матеріалами геолого-економічної оцінки запасів сировини (компетенція державної служби геології та надр України);

Vt_i – обсяг видобутку сировини за податковий (звітний) період.

Відповідно до практики фіскального адміністрування рентна плата має компенсаторні властивості відшкодування, що визначаються формально з використанням нормативного, а не ринкового інструментарію. Проблема полягає у нерозрізненні рентної плати від податкових платежів, її знеособленості при потраплянні у бюджетну систему, складнощах фіскального адміністрування. Ставки рентної плати також не залежать від рівня застосування прогресивних, безпечних і нешкідливих способів підготовки та розробки надр, дотримання нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля, умов екологічної безпеки тощо.

У перспективі рентна плата має стати важливим джерелом фінансового забезпечення відтворення природно-лікувальних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, регулятором раціоналізації їх сталого освоєння і використання, стабільним джерелом доходу держави від власності на надра, що ґрунтується на фіскальному потенціалі курортної ренти.

Одним із важливих методів фіскального регулювання діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери є оподаткування прибутку. Податок на прибуток виявляється як інструмент вилучення частини доходу підприємств, які успішно функціонують на ринку курортно-рекреаційних послуг, крім того, він може виконувати роль стимулювального впливу, сприяти активізації та структурним зрушенням у курортно-рекреаційній економіці. Розглянемо функціональні характеристики, притаманні цьому обов'язковому платежу в сучасній практиці та ретроспективі податкового регулювання.

1. Окреслення кола суб'єктів господарювання, які не відносяться, відповідно до ПКУ (поточна редакція від 01.01.2016 № 812-19), до платників податку на прибуток підприємств. Це можуть бути санаторно-курортні заклади, реабілітаційні центри, курортні поліклініки та інші виробники курортно-рекреаційних послуг, якщо вони функціонують як бюджетні організації або ж у формі неприбуткових підприємств.

2. Встановлення і застосування диференційованих ставок податку на прибуток підприємств залежно від сфери їх економічної діяльності. На підприємства курортно-рекреаційної сфери така практика не поширюється і, відповідно до ПКУ (поточна редакція від 01.01.2016 № 812-19), застосовується базова ставка податку на прибуток в розмірі 18%.

3. Звільнення від оподаткування прибутку. Цей інструмент фіскального регулювання прирівнюється до пільг, які можуть надаватися підприємствам курортно-рекреаційних послуг на певних умовах.

Наведемо приклади звільнення (повного, часткового) від оподаткування прибутку, які мали місце в ретроспективі фіскального регулювання курортно-рекреаційної економіки [53]:

Приклад 1. Спеціальна економічна зона туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець»:

– від сплати податку на прибуток підприємства в повному обсязі терміном на 3 роки з моменту отримання суб'єктами спеціальної економічної зони першого прибутку від реалізації інвестиційного проекту;

– 50% пільга у формі зниження ставки податку починаючи з 4-го по 6-й рік реалізації інвестиційного проекту

Приклад 2. Практика звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від надання послуг проживання у готелях категорій «п'ять зірок», «чотири зірки» і «три зірки», (у тому числі новозбудованих чи реконструйованих, або в яких проведено капітальний ремонт, чи реставрацію наявних будівель і споруд), якщо такі готелі були введені в експлуатацію до 01.09.2012 р.) (на 10 років, починаючи з 1 січня 2011 року).

При звільненні від оподаткування прибутку за принципом локалізації відносно категорійності засобів розміщення, яким цілком можуть відповідати курортні готелі, оздоровчі комплекси типу SPA і Wellness, а також деякі модернізовані санаторно-курортні заклади, в нерівних умовах залишаються виробники курортно-рекреаційних послуг, які не претендують на вищезазначені категорії або ж не підлягають категоризації [10, с. 22].

Режим звільнення від оподаткування прибутку підприємств курортно-рекреаційної сфери потребує вдосконалення для його застосування як стимулу комплексного характеру дії. Зокрема, доцільно звільняти прибуток від оподаткування за умови, і в частині, якщо він спрямовуватиметься на інноваційний розвиток, нове будівництво, модернізацію матеріально-технічної бази виробництва курортно-рекреаційних послуг.

З огляду на модифікацію фіскального простору в Україні, важливим завданням є реальна оцінка та врахування рівня податкоспроможності, фіскальної достатності та соціальної значущості домогосподарств, зайнятих курортно-сервісною діяльністю. Окремі види послуг, що надаються домогосподарствами, мають бути звільнені від оподаткування (послуги з відпочинку та оздоровлення дітей, осіб, що належать до пільгових категорій) і здійснюватися на основі відшкодування лише фактичних витрат, пов'язаних з наданням послуг, як за рахунок коштів пільгових категорій осіб, так і за рахунок інших джерел.

Реальним платником непрямих податків є споживач, який сплачує їх у складі вартості курортно-рекреаційних послуг. Відповідно до ПКУ (поточна редакція від 01.01.2016 № 812-19), звільнені від оподаткування податком на додану вартість операції з постачання реабілітаційних послуг інвалідам, дітям-інвалідам, а також послуги санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку на території України фізичних осіб віком до 18 років, інвалідів, дітей-інвалідів [42].

Очевидно, потрібно звернутися до практики застосування диференційованих ставок податку на додану вартість в механізмі ціноутворення на курортно-рекреаційні послуги залежно від їх соціальної значущості.

Курортно-рекреаційна сфера може стати провідним виробничим і бюджетоформуючим сектором української економіки. Стимулювання розвитку курортного сервісу, інноваційних форм організації рекреаційної діяльності є чинником стабілізації й покращення соціально-економічного становища населення територіальних громад й водночас формування позитивного підприємницького клімату в умовах децентралізації державних фінансів.

Місцеві фінанси в умовах зміцнення та модернізації інституту місцевого самоврядування інтегрально пов'язані з функціонуванням та розвитком курортно-рекреаційної сфери. Це стосується формування та використання фінансових ресурсів, бюджетного фінансування поточних видатків муніципальних закладів оздоровлення та відпочинку, фінансового забезпечення розвитку курортної інфраструктури. Ефективне використання інструментарію місцевих фінансів значною мірою визначає успіхи чи невдачі кожної управлінської команди, яка бере на себе повноваження реалізовувати владні функції на певній історичній території – конкретному адміністративно-територіальному утворенні України.

Формування фіскального простору місцевого самоврядування в Україні відбувається стихійно й не узгоджено з потребами сталого розвитку курортних територій. На даний час не розроблено ефективного бюджетно-податкового механізму для стимулювання сталого зростання курортно-рекреаційної сфери в адміністративно-територіальних утвореннях України. Тривалий час фіскальний простір в умовах українських реалій формувався переважно для розв'язання загальнодержавних проблем політичного, економічного, кризового характеру, а фіскальна політика не була достатньою для забезпечення розвитку курортів в адміністративно-територіальних утвореннях нашої держави.

На сьогодні, навіть у високорозвинених країнах ЄС, муніципалітети страждають від ослаблення фінансової стабільності, зниження податкових надходжень, дефіциту бюджетних коштів, браку фінансових ресурсів для виконання завдань місцевого самоврядування в охороні здоров'я населення, тому у вітчизняних умовах не слід розраховувати на потужну фінансову підтримку розвитку курортно-рекреаційної сфери з боку держави, оскільки державні фінанси є значною мірою перевантажені. Фінансові важелі місцевого самоврядування мають сприяти створенню нових робочих місць, формуванню пропозиції курортно-рекреаційних послуг, яких найбільше потребує місцеве населення [8, с. 33].

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування муніципальні важелі означають право та спроможність органів місцевого самоврядування здійснювати регулювання і управління регіональною економікою та місцевими фінансами, які належать до їхньої компетенції [20]. Механізм адміністрування місцевих обов'язкових платежів устанавлюється сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, встановлених Податковим кодексом, а їх суми зараховуються до місцевих бюджетів. Бюджетним кодексом України [5] закріплено на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування обов'язкові платежі. У разі якщо сільська, селищна або міська рада не прийняла рішення про встановлення відповідних місцевих податків та зборів, що є обов'язковими, вони стягуються із застосуванням мінімальної ставки. Місцеві органи самоврядування наділені повноваженнями здійснювати фіскальну політику, яка відобразатиметься на функціонуванні і розвитку курортно-рекреаційної сфери [51].

О. Кириленко зазначає, що «за умов самодостатнього місцевого самоврядування місцеві податки і збори уособлюють фіскальні повноваження місцевої влади, відображають її економічну політику і є фінансовою основою виконання покладених на них завдань» [35, с.12].

Фіскальні повноваження місцевої влади формувались під впливом трансформацій у складі місцевих податків і зборів,

які призначались для курортно-рекреаційної сфери. Тривалий час до місцевих податків і зборів належали готельний і курортний збори, які в непрямій формі збільшували вартість послуг для споживачів [52].

Платниками готельного збору були особи, які проживали в колективних засобах розміщування. Граничний розмір готельного збору не міг бути більшим за 20% добової вартості найманого житла (без додаткових послуг). Адміністрації готельних підприємств самостійно проводили облік та перерахування до бюджету місцевого самоврядування даного обов'язкового платежу.

Скасування готельного збору пояснюється різними причинами: істотним збільшенням вартості послуг ночівлі, практикою застосування диференційованих ставок місцевими органами самоврядування до різних категорій споживачів, надмірним податковим навантаженням. Однак відміна готельного збору не забезпечила, як очікувалось, зниження вартості послуг проживання, усунення збитковості, не сприяла модернізації та розвитку курортно-рекреаційної сфери. Також готельний збір не забезпечував та не стимулював економічні інтереси сталого розвитку курортних територій головним чином через те, що знеособлювався, не маючи цільового призначення.

Курортний збір оплачували споживачі, які прибували в курортну місцевість для оздоровлення й відпочинку і вносили його одноразово за місцем тимчасового проживання в межах курортної території. Курортний збір стягувався при реєстрації громадян адміністраціями готелів та іншими закладами готельного типу; квартирно-посередницькими організаціями під час направлення осіб (крім прибулих за путівками туристично-екскурсійних установ і організацій) на поселення в будинки (квартири), що належали громадянам за правом власності. З осіб, які зупинялися в будинках (квартирах) громадян без направлення квартирно-посередницьких організацій, а також з осіб (крім тих, що здійснювали подорож за маршрутними книжками), які проживали у наметах, автомашинах тощо курортний збір стягувався у порядку,

визначеному місцевими радами, які встановлювали даний збір. Граничний розмір ставки курортного збору не міг перевищувати 10% одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Курортний збір проіснував у складі місцевих податків і зборів до кінця 2010 р., він мав звужену базу оподаткування, що зумовило його заміну вже у ПКУ туристичним збором.

Туристичний збір певною мірою можна розглядати як трансформований курортний збір. Ставка туристичного збору встановлюється у розмірі від 0,5% до 1% вартості усього періоду проживання (ночівлі) за вирахуванням податку на додану вартість. Туристичний збір зараховується до місцевих бюджетів у спеціальний фонд та використовується за цільовим призначенням відповідно до напрямів, передбачених рішеннями місцевих органів самоврядування. Він не спричиняє істотного збільшення витрат споживачів, має переважно трансакційний характер, і водночас не забезпечує значних обсягів у доходах місцевих бюджетів тих населених пунктів, де слабо розвинута курортно-рекреаційна сфера.

Слід зауважити, що в контексті податкового регулювання послуги проживання не можуть ототожнюватися з послугами ночівлі. У проектуванні вартості послуг проживання знаходять відображення різні види послуг, серед яких: послуги ночівлі, харчування, медичні, SPA, фітнесу та ін., тоді як послуги ночівлі є одним із елементів комплексу послуг проживання. Базою для визначення туристичного збору повинен стати ринковий тариф і кількість ночівель. Доцільно також обмежити коло неплатників.

У системі чинників, які зумовлюють деструктивні тенденції фіскального регулювання курортно-рекреаційної сфери, мають місце: надмірне податкове навантаження, ускладнена система оподаткування, висока напруженість у стосунках між бізнесом і державними інституціями. Натомість податкове регулювання курортно-рекреаційної сфери обмежується адміністративними підходами до розширення бази оподаткування за рахунок ширшого застосування оподаткування діяльності, пов'язаної з

готівковим обігом, та залучення до оподаткування неофіційного курортного сервісу, тіньового бізнесу в курортно-рекреаційній сфері; обмеження переліку податкових пільг, якщо вони не співпадають із визнаними державою стратегічними пріоритетами розвитку національної економіки.

Питання оптимізації податкового навантаження доцільно розглядати в аспекті зниження ставок на платежі, які мають найбільшу частку в його структурі й фактично визначають загальний рівень оподаткування підприємницької діяльності. Необхідність стимулювання приросту капіталу, створення сприятливих умов для покращення рівня матеріально-технічної бази курортів, розвитку внутрішнього ринку курортно-рекреаційних послуг та їх експорту є важливими передумовами зниження податкового навантаження та використання податкових пільг.

5.2. Кредитно-інвестиційні важелі активізації курортно-рекреаційного підприємництва

Ефективне функціонування курортно-рекреаційної сфери значною мірою залежить від потенціалу фінансового забезпечення її економічного розвитку, який визначається критерієм достатності власних фінансових ресурсів, а також можливістю залучити інвестиції до їх складу і скористатися запозиченнями на умовах, що дозволяють прискорити генерування необхідних фондів для модернізації матеріально-технічної бази та формування конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг.

Власні джерела фінансового забезпечення підприємств курортно-рекреаційної сфери характеризуються обмеженістю обсягів залучення, а отже, можливостями істотного розширення операційної та інвестиційної діяльності у періоди сприятливої кон'юнктури ринку курортно-рекреаційних послуг. В умовах стабільного функціонування фінансово-

кредитної системи держави власне банківське кредитування є чинником підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств. Водночас кредит є ринковим важелем стимулювання розвитку курортно-рекреаційної сфери, який держава може застосовувати для досягнення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку, зокрема сталого зростання, формування конкурентоспроможної пропозиції послуг, технічного переоснащення виробництва в напрямі оптимізації енергоефективності й інноваційної спрямованості виробничих процесів.

Потенціал кредитного стимулювання курортно-рекреаційної економіки відіграє важливу роль у формуванні ресурсно-майнового потенціалу й техніко-технологічної бази виробництва, формуванні пропозиції конкурентоспроможних послуг на ринку. Залучення кредитних ресурсів до господарського обороту підприємств курортно-рекреаційної сфери може сприяти нарощуванню ринкової вартості їх власного капіталу за рахунок дії ефекту фінансового важеля.

В умовах ринкових трансформацій в Україні кредитні важелі регулювання національної економіки так і не розкрили сповна потенціал фінансового стимулювання сталого зростання курортно-рекреаційної сфери, активізації інноваційної діяльності виробників продукції та послуг лікувально-оздоровчого призначення.

Розгортання кризових явищ в економіці України у 2008–2009 роки пов'язується із погіршенням фінансового стану багатьох підприємств курортно-рекреаційної сфери. В особливо складному становищі опинилися суб'єкти господарювання, які залучили до свого господарського обороту банківські кредити в іноземній валюті. Внаслідок дії валютно-курскових ризиків кредити в іноземній валюті стали детермінантами зниження фінансової стійкості підприємств, упущення фінансових можливостей економічного зростання, а в окремих випадках призвели до збитковості й цілковитої втрати їх фінансової незалежності.

Підвищення процентних ставок кредитування, зростання дефіциту кредитних ресурсів та обмеження доступу до них призвело до зниження темпів і зменшення реальних обсягів банківського кредитування підприємств курортно-рекреаційної сфери. Останні опинилися в доволі складній ситуації: з одного боку, дефіцит власних коштів для самофінансування та розвитку, а з іншого – занадто висока ціна та складність залучення банківських кредитів, а відтак, їх неприйнятність для фінансування інвестиційної діяльності [7].

Виробники курортно-рекреаційних послуг потребують кредитної підтримки для поповнення оборотних коштів під час сезонної активізації ринкового попиту на продукцію та послуги лікувально-оздоровчого призначення.

Короткострокові кредити також найбільш потрібні для ліквідації тимчасових фінансових труднощів, подолання проблем із фінансовими ресурсами у зв'язку з чинниками сезонності та циклічності. Невідкладні виробничі потреби підприємства курортно-рекреаційної сфери (закупівля сировини і формування виробничих запасів, здійснення поточного ремонту номерного фонду, придбання обладнання тощо) є передумовами залучення короткострокових банківських кредитів до господарського обороту.

У табл. 5.4 наведено показники поточних зобов'язань підприємств курортно-рекреаційної сфери перед банками за наданими кредитами.

Таблиця 5.4

Поточні зобов'язання за залучені кредити банків підприємствами курортно-рекреаційної сфери*

Види економічної діяльності	За відповідний звітний період, рік		Власний капітал, тис. грн	Короткострокові кредити банків	
				тис. грн	% до ВК **
1. Діяльність закладів охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (КВЕД-2005)	2005	на початок року	2505706,4	56619,9	2,3
		на кінець року	2836426,3	107846,7	3,8
	2006	на початок року	2863672,5	115623,1	4,0
		на кінець року	3144361	101886,6	3,2
	2007	на початок року	2986860,1	94477,9	3,2
		на кінець року	3900179,3	109280,5	2,8

Закінчення табл. 5.4

Види економічної діяльності	За відповідний звітний період, рік		Власний капітал, тис. грн	Короткострокові кредити банків	
				тис. грн	% до ВК **
	2008	на початок року	3869258,8	121574,9	3,1
		на кінець року	4166009,6	180603,5	4,3
	2009	на початок року	4154584,6	184866,3	4,4
		на кінець року	4387916,9	97474	2,2
	2010	на початок року	4257804,8	197201,8	4,6
		на кінець року	4832822,8	226165,3	4,7
	2011	на початок року	4788266,2	242152,7	5,1
		на кінець року	4854022,9	329839,1	6,8
2. Діяльність лікарняних закладів (КВЕД-2010)	2012	на початок року	4012944,7	1501294,7	37,4
		на кінець року	4194310	1670335,7	39,8
	2013	на початок року	4263072,1	39873,9	0,9
		на кінець року	4520318,4	37243,5	0,8

*Джерело: дані Державної служби статистики України [26].

** Розраховано як відсоткове співвідношення суми поточних зобов'язань за короткостроковими кредитами і суми власного капіталу підприємств курортно-рекреаційної сфери.

За досліджуваний період (2005–2011 роки) розмір поточних зобов'язань підприємств курортно-рекреаційної сфери за залучені в банківських установах кредитні ресурси в процентному вираженні до власного капіталу знаходився в діапазоні від 2 до 7%.

Своєрідним поштовхом для економічного пожвавлення й активізації банківського кредитування стало проведення в Україні UEFA Euro 2012. Підготовка до цієї події певною мірою позитивно позначилась на модернізації готельно-курортної індустрії і розвитку курортної інфраструктури в Україні, а також пов'язана із бурхливим зростанням обсягів банківського кредитування підприємств курортно-рекреаційної сфери. Важливо зазначити, що показник кредитних зобов'язань перед банками не розкриває повної картини та всього спектра кредитних відносин банківських установ і підприємств курортно-рекреаційної сфери, як і не можна з впевненістю сказати, наскільки ефективно чи неефективно освоювалися кредитні ресурси...

Вже починаючи з 2013 р. поточні зобов'язання підприємств курортно-рекреаційної сфери за короткостроковими кредитами перед банківськими установами сягають історичного мінімуму за весь досліджуваний період і в порівнянні з власним капіталом є меншими за 1%. На даний час, у зв'язку з геополітичними чинниками фінансово-економічної нестабільності в нашій державі, спостерігається гостре недофінансування підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Необхідною умовою економічного зростання курортно-рекреаційної сфери є наявність сучасної високотехнологічної матеріально-технічної бази, потенціал формування якої закладено у фінансовому лізингу. Лізингове кредитування підприємств курортно-рекреаційної сфери є специфічною формою фінансування капітальних вкладень, альтернативною традиційному банківському кредитуванню чи використанню власних фінансових ресурсів для придбання основних фондів. Лізинг дозволяє підприємству отримати обладнання, розпочати його експлуатацію, не відволікаючи кошти з обороту. Саме тому в ринковій економіці використання лізингу досягає 1/3 загальних обсягів позикових коштів [57, с. 674].

Фінансовий лізинг та довгостроковий банківський кредит є інструментами боргового фінансування при формуванні та модернізації матеріально-технічної бази виробництва курортно-рекреаційних послуг. Водночас банківський кредит надається у грошовій формі, об'єкти фінансового лізингу визначені у формі матеріальних необоротних активів; банківський кредит забезпечується заставою та переважно виступає частковим джерелом фінансового забезпечення придбання основних фондів. Натомість фінансовий лізинг розглядається як цільне джерело фінансування, яке супроводжується передачею права власності на об'єкт лізингу за повною його вартістю, що одночасно виступає заставою.

Внаслідок активізації лізингового кредитування в курортно-рекреаційній сфері можна очікувати:

– збільшення виробничих потужностей і забезпечення розширеного відтворення основних фондів;

– розвитку конкурентоспроможної пропозиції на ринку курортно-рекреаційних послуг, збільшення доходів виробників і продавців послуг, зростання прибутків та податкових надходжень у бюджети різних рівнів;

– підприємства курортно-рекреаційної сфери зможуть надавати в лізинг основні засоби, які неефективно використовуються чи не використовуються взагалі, отримуючи додаткові грошові надходження від такої фінансово-господарської діяльності;

– у зв'язку з чинниками неефективного використання цілісних майнових комплексів державної, комунальної, відомчої, профспівкової приналежності, лізинг стає потенційною формою перерозподілу доходів та фінансових ресурсів, формуючи тіньовий сектор економіки, є інструментом фінансових махінацій, неправомірного відчуження майна підприємств курортно-рекреаційної сфери.

Підприємства курортно-рекреаційної сфери стикаються із дефіцитом сучасного імпортного обладнання, без якого неможливе формування конкурентоспроможної пропозиції послуг, забезпечення повносервісного курортного обслуговування, водночас перспективним джерелом фінансування розвитку їх матеріально-технічної бази може стати міжнародний лізинг.

Підприємства курортно-рекреаційної сфери можуть залучати фінансові ресурси шляхом емісії облігацій на суму, яка не перевищує трикратного розміру власного капіталу або розміру фінансового забезпечення, наданого третіми особами. Такий метод формування фінансових ресурсів, відповідно до чинного законодавства України, придатний для суб'єктів господарювання, що функціонують у формі акціонерних та інших господарських товариств [55].

Одночасно із такими перевагами облігацій, як невторчання в структуру акціонерного капіталу та нижчі відсотки, ніж за банківського кредитування, існують певні застереження. Залучені кошти не можуть використовуватись для подолання сезонних чи циклічних змін у виробництві

курортно-рекреаційних послуг, аналогічно, як ці проблеми вирішуються через банківське кредитування підприємств курортно-рекреаційної сфери. Крім того, значні витрати часу та фінансових ресурсів на випуск і розміщення облігацій поєднуються з підвищеними ризиками фінансової відповідальності. Тому облігаційні позики не набули поширення у практичній діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери і практично не використовуються у механізмі фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності.

Для фінансування важливих суспільних потреб у світовій практиці застосовують субнаціональні запозичення. Для місцевих фінансів України цей шлях надзвичайно складний і може розглядатись у перспективі зростання фінансової спроможності місцевих органів самоврядування. Це пов'язано з тим, що у місцевих бюджетах в Україні формуються недостатні кошти для фінансування капітальних видатків, що означає неможливість розвивати пропозицію курортно-рекреаційних послуг з використанням цього джерела. Фінансові ресурси місцевого самоврядування є вкрай необхідними для фінансування відповідних територіальних програм розвитку курортів, модернізації курортної інфраструктури, приведення у належний стан матеріально-технічної бази муніципальних підприємств курортно-рекреаційної сфери. Водночас, з урахуванням елементів досвіду в активізації інвестиційного кредитування з боку місцевих органів влади, муніципальний кредит як самостійна форма кредитування практично не використовується для фінансування розвитку курортів.

В Україні найближчим часом повинна бути розроблена державна програма сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери, відповідно до якої інноваційно-інвестиційна діяльність підприємств цієї сфери має кредитуватися банківськими установами за мінімально ефективними процентним ставками. Для вирішення цього завдання доцільно впровадити компенсаційний механізм часткового відшкодування відсотків підприємствам курортно-рекреаційної сфери за рахунок коштів бюджету.

Світові тенденції формування багатоукладного інформаційного суспільства, прискорений розвиток сфери послуг та глобалізація стали важливими економічними передумовами модифікації, еволюції та зародження нових підходів до аналізу регулятивного потенціалу кредитних інструментів в економічній системі держави. Зокрема, за останні роки стало можливим застосування кредитних інструментів для стимулювання попиту й активізації фінансово-господарської діяльності виробників курортно-рекреаційних послуг.

Споживчий кредит набуває масовості, його соціально-економічне значення зростатиме в умовах становлення і розвитку ринку курортно-рекреаційних послуг. Споживче кредитування є чинником активізації сукупного попиту, джерелом самофінансування придбання послуг системи охорони здоров'я населенням без залучення бюджетних коштів [9].

На даний час українське суспільство не сприймає споживчий кредит як цивілізаційну норму, елемент культурного розвитку в умовах глобалізації. Зазначимо, що споживчий кредит в Україні не досяг свого повного потенціалу, тому важливо, щоб його активізація у сфері лікувально-оздоровчих послуг відбувалася у перспективному напрямі.

В економічній літературі подаються визначення поняття споживчого кредиту, що мають спільні та відмінні характеристики. Багатозначність трактування цього поняття пояснюється динамікою суспільно-економічних умов у державі, функціонуванням фінансово-кредитного механізму на конкретному етапі історичного розвитку, рівнем розвитку сфери послуг, орієнтованих на споживача. Очевидно, що теоретичне підґрунтя споживчого кредитування слід розглядати з урахуванням статичної та динамічної компонент, що визначають об'єктивну реальність застосування цієї дефініції.

До усталених понятійних конструкцій споживчого кредитування курортних послуг слід зарахувати: продаж послуг безпосередньо споживачам із розстроченням платежу, що створює додаткову зручність споживачу завдяки можливості одразу споживати необхідні послуги і водночас сплачувати їх вартість

відповідними частками; кошти, що надаються фінансово-кредитними організаціями фізичним особам у тимчасове користування, під відсоток, на умовах забезпечення, строковості, платності та цільової спрямованості на придбання курортних послуг. Динамічними залишаються функціональні характеристики споживчого кредиту, їх аналіз знаходиться в дискусійній площині: «за його користування сплачується, як правило, вищий відсоток, ніж за інші види позик», «пов'язаний із труднощами реалізації», «для придбання товарів тривалого користування підвищеного попиту, що є у вільному продажу», «максимальний термін позички – 3 роки» та ін. [19, с. 101].

Дуалізм споживчого кредиту полягає в тому, що він може мати природу банківської або ж фінансової послуги. Найперше, банківський споживчий кредит – це вартісна економічна категорія, що виражає рух вартості від кредитора до позичальника-фізичної особи (домогосподарства), формалізованої як банківська операція з надання позики споживчого характеру на умовах повного чи часткового фінансового забезпечення покупки, строковості, платності, повернення. Споживче кредитування – фінансова послуга у формі позики, відстроченої оплати, продажу на виплат зі зміною реальної вартості продажу продукції (товарів, робіт, послуг), а також застосування інших способів фінансового забезпечення, що містить елементи кредитного характеру. До його функціональних особливостей в курортно-рекреаційній сфері слід зарахувати таке:

– споживчий кредит є засобом задоволення індивідуальних потреб людини у забезпеченні повноцінного відпочинку, відновлення її життєвих сил і здоров'я;

– чинником згладжування нерівностей в доходах та добробуті громадян, зменшення масштабів та глибини процесів соціального відторгнення домогосподарств від користування послугами лікування, оздоровлення, рекреації.

Питання кредитування придбання курортно-рекреаційних послуг передбачає проведення спеціального аналізу фінансового забезпечення домогосподарства. Учасники домогосподарства

мають різну кредитоспроможність як фізичні особи. Так, за необхідності придбання послуг, спрямованих на підтримку та відновлення здоров'я, ця проблема вирішується на рівні сім'ї – родини або одноосібно. Основною умовою надання споживчого кредиту є достатня кредитоспроможність позичальника, основу якої складають грошові доходи фізичної особи.

Фізичні особи також можуть надавати кредит на споживчі цілі одна одній. Кошти можуть бути передані від одного домогосподарства до іншого на умовах безплатності та зворотності, а також можуть формуватися елементи кредитних відносин як окремо, так і в поєднанні між собою, зокрема такі: 1) визначення терміну користування коштами; 2) цільовий характер використання грошей; 3) відсотки, винагорода за користування; 4) санкції.

Проблема відсутності фінансових стимулів щодо розширення діяльності в сфері банківського споживчого кредиту, а також можливості збільшення пропозиції споживчих кредитів може бути розв'язана «за наявності чіткої стратегічної лінії та інструментів сприяння на споживчий настрій цільової групи». За такої умови будь-який із системних операторів кредитного ринку може розраховувати на значне зростання обсягів споживчого кредитування [18, с. 60–62].

Окремого вивчення потребує питання орієнтування банків на формування фінансово-кредитних преференцій для курортно-рекреаційної сфери, зниження процентних ставок, створення більш сприятливих умов доступу громадян до цільового споживчого кредитування курортних послуг. Зрештою, найближчим часом банки мають розробити оригінальні та прийнятні пропозиції кредитування курортно-рекреаційних послуг у комплекті з медичним страхуванням для українського населення.

Не випадково фінансові посередники, стикаючись із низьким рівнем ділової активності, здійснюють прагматичне комплектування послуг. Водночас позичальники у своїх внесках змушені сплачувати ще й страхові витрати в додаток до свого регулярного платежу за споживчим кредитом.

Укомплектувавши медичне страхування із споживчим кредитуванням, страхувальник таким чином може привабити здорових людей зі значним рівнем ділової активності для фінансування витрат споживчого кредиту. У цьому разі комплектація сприятиме структурним зрушенням у напрямі зниження ризику вхідних грошових потоків страховика. Водночас комплектація може знизити обсяги споживчого кредитування курортно-рекреаційних послуг у результаті зростання вартості комплексу послуг на суму страхових внесків, і як наслідок – програми споживчого кредитування ставатимуть менш привабливими за умови їх комплектації із страховими послугами, в яких немає потреби.

Питання удосконалення механізму споживчого банківського кредитування може спричинити дискусію щодо виникнення додаткової «напруги» для банківського сектору з обґрунтуванням того, що кредитні установи не будуть налаштовуватися під потреби оздоровлення населення та проблеми розвитку курортно-рекреаційної сфери. Крім того, цільове залучення кредиту фізичними особами для оплати курортно-рекреаційних послуг ототожнюється з активними банківськими операціями з підвищеним кредитним ризиком, спричиняє додаткові застереження кредитора, відображається на ускладненні умов отримання споживчого кредиту та подорожчанні його вартості.

Інтеграція курортно-рекреаційних підприємств та банківських установ можлива через надання кредитів виробникам послуг для наступної їх реалізації в порядку кредитування. У цьому разі споживчий банківський кредит слід розглядати і як джерело фінансового забезпечення розвитку підприємств курортно-рекреаційної сфери. Причому для інтегрованої з курортом банківської установи процеси взаємодії сприяють скороченню кредитних ризиків і є чинником підвищення ефективності кредитного портфеля.

Споживче кредитування курортно-рекреаційних послуг можуть здійснювати кредитні спілки, засновані на кооперативних неприбуткових засадах, з метою задоволення потреб

їх членів в порядку взаємного кредитування та надання фінансових послуг. Кредитні спілки можуть надавати споживчі кредити на умовах платності, строковості та забезпечення в готівковій і безготівковій формах, а також залучати для цілей споживчого кредитування кредити банків та фінансових установ, кошти підприємств та організацій задля надання кредитів своїм членам, бути членом платіжних систем [36, с. 215–216].

Офіційних статистичних даних про те, які обсяги споживчих кредитів кредитні спілки надають на невідкладні потреби своїм членам, на лікування та санаторно-курортне оздоровлення, немає, проте очевидно, що ця діяльність не є значною. На кредитуванні курортно-рекреаційних послуг кредитні спілки практично не спеціалізуються.

Споживче кредитування курортно-рекреаційних послуг суб'єктами господарювання для власних працівників не є поширеним. Це пояснюється тим, що фінансування оздоровлення працівників та членів їх сімей може здійснюватися з фонду первинної профспілкової організації. Підприємства практикують також виплату матеріальної допомоги на невідкладні індивідуальні потреби, компенсаційні виплати на оздоровлення, передбачають фінансування курортно-рекреаційних послуг у порядку матеріального заохочення та преміювання трудового колективу з власних фондів фінансових ресурсів, створених із прибутку. Тому споживче кредитування курортно-рекреаційних послуг у практичній площині обмежується авансуванням виплат персоналу з фонду заробітної плати з подальшим погашенням споживчого кредиту через щомісячне утримання зі заробітної плати сум, що відповідають розподіленим часткам тіла кредиту без застосування відсотків. Натомість суб'єкти господарювання, гарантуючи доходи, забезпечують формування кредитоспроможності своїм працівникам, приймають інтегровану участь у зарплатних проектах та кредитних програмах банків. Споживче кредитування під заробітну плату проводиться без визначення цілі одержання кредиту з використанням кредитної карти.

Тривалий період часу, практично до 2010 року, банківські установи не застосовували активно кредитні картки. Банки зрідка пропонували кредит на кредитні карти навіть своїм клієнтам з хорошою кредитною історією. Карткові кредити – це один із усталених у міжнародній практиці каналів продажу при споживчому кредитуванні. Такі кредити дозволяють банкам краще контролювати фінансові показники позичальника, розробляти різні програми лояльності для клієнтів. В Україні немає обмеження щодо рівня реальної ставки за кредитом на кредитну картку, поширена практика застосування прогресивної шкали відсотків (наприклад: 0% за перші 30 днів, 15% з 31–60 день, 30% за період з 61–90 днів...). З одного боку, ставка не є «плаваючою» – її значення відоме заздалегідь, однак і не фіксована, бо не є сталою за весь період кредиту [31, с. 18].

В умовах глобалізаційних процесів картковий споживчий кредит у перспективі стає звичним джерелом фінансового забезпечення витрат на придбання курортно-рекреаційних послуг не тільки в межах України, а й на розвинутих курортах Європи та світу.

Для забезпечення потреб економічного зростання розширюватиметься та вдосконалюватиметься сфера безготівкових розрахунків із використанням спеціальних платіжних засобів, запровадження сучасних технологій забезпечення надійного та ефективного обслуговування учасників розрахунків, створення уніфікованої інфраструктури та реалізації супутніх проектів у соціальній сфері [37].

Споживче кредитування курортно-рекреаційних послуг забезпечує реалізацію функції попиту через вирівнювання у тимчасових дефіцитах коштів, сприяє реалізації фінансових планів на санаторно-курортне лікування та оздоровлення населення, підвищенню обсягів реалізації курортно-рекреаційних послуг для їх виробників.

Головна роль у розвитку споживчого кредитування курортно-рекреаційних послуг відводиться банківським установам, з їх участю в курортному бізнесі можливо

впроваджувати дисконтні та бонусні програми продажу курортно-рекреаційних послуг, застосовуючи спеціальні платіжні засоби для безготівкових розрахунків.

Активізація різних видів послуг кредитно-розрахункового характеру має позитивно позначитися на офіційних фінансових показниках діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери, сприяти детінізації курортного бізнесу.

Інвестиційний розвиток курортно-рекреаційної сфери в Україні стикається зі значною кількістю проблемних аспектів макроекономічної та фінансової стабілізації. Водночас інституційна підтримка зазначеного напрямку обґрунтована соціальними чинниками ефективності залучення інвестицій у цю сферу, оскільки йде мова про розвиток пропозиції послуг, які мають покращити стан здоров'я, самопочуття, відновити рівновагу життєвих сил, відтворити здатність до праці та підвищити ділову активність населення.

Проблемі управління інвестиційними процесами присвячено велику кількість наукових розробок, серед них варто відзначити як загальнонаукові І. Бланка [2], А. Пересади [41], так і ті, що стосуються розв'язання проблем інвестиційного забезпечення розвитку курортів: М. Гудзь [13], С. Беслер [66], С. Ландтоп та С. Венхілл [77]. Однак у цей час питання інвестиційних важелів державного регулювання курортно-рекреаційно сфери залишається практично не розробленим. Це зумовлено різними причинами, зокрема:

– значна частина курортів нашої держави є комерціалізованою, а це означає, що інвестиції у розвиток виробництва курортних послуг здійснюються за рішенням власників (керівництва) санаторно-курортних підприємств – відповідно до вимог сучасності, фрагментарно, або не здійснюються взагалі;

– частину об'єктів курортної сфери становлять інвестиційні парцеляти (ресурси, активи, за якими закріплені неформальні права на володіння та користування) – в силу інституціональних бар'єрів вони не визнаються об'єктами ринкового інвестування чи державно-приватного партнерства;

– координацію інвестиційного забезпечення розвитку курортно-рекреаційної сфери на загальнодержавному рівні не вдається реалізувати з огляду на те, що курортно-рекреаційна сфера залишається нейтральною територією на нечітких кордонах між «туризмом» і «охороною здоров'я».

На макроекономічному рівні тривалий час відсутня генеральна стратегія та немає системного підходу до залучення інвестицій у розвиток курортів в Україні. Генеральна стратегія залучення і стимулювання інвестицій у розвиток курортів України може стати важливим елементом реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку курортно-рекреаційних послуг і в перспективі має знайти підтримку на рівні законодавчих ініціатив та їх практичної реалізації.

Дещо кращою виглядає ситуація на рівні окремих адміністративно-територіальних утворень України, де місцеві органи самоврядування активно реалізують свої повноваження в курортно-рекреаційній сфері: стимулюють інноваційно-інвестиційний розвиток курортів у системі пріоритетів, закріплених у стратегічних планах та цільових програмах місцевого значення, здійснюють інституційну підтримку перспективних інвестиційних проектів, всіляко стимулюють сталий розвиток територій, зорганізують дослідження, ведуть пошук контрагентів, переговори з реальними та потенційними інвесторами, розробляють техніко-економічне обґрунтування залучення необхідних обсягів інвестицій.

Можна навести ряд успішних інвестиційних проектів, які свого часу були реалізовані в курортно-рекреаційній сфері зі залученням як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Найбільш швидкозростаючим курортом України визнається «Буковель», історія якого бере початок лише з 2000 р. На курортно-рекреаційній території, на якій раніше функціонувала звичайна туристична база, відповідно до стратегічного мастер-плану, розробленого австрійською компанією «Plan-At» і канадською фірмою «Ecosign», українське підприємство ТОВ «Скорзонера» стало ініціатором розробки сукупності інвестиційних проектів, у результаті реалізації яких утворився курорт з європейським рівнем сервісу, що здобув міжнародне визнання.

Можна навести успішні приклади реалізації локальних інвестиційних проектів на курорті Трускавець:

– у 2001 р. введено в дію проект швейцарської акціонерної компанії «СІВ Central Invest & Beteiligungs AG –курортно-рекреаційний комплекс «Женева»;

– у 2005 р. розпочав функціонувати один із проектів турецької готельної мережі «Rixos Hotels Group» – Rixos Pnykarpattya Resort (на даний час позиціонується як Діагностичний лікувально-реабілітаційний курортний комплекс «Ріксос Прикарпаття»);

– у 2012 р. з урахуванням інвестиційної участі Фонду соціального страхування України в сумі 89 млн грн відкрито курортно-рекреаційний комплекс «Міротель» (Mirotel Resort & SPA).

Звичайно, перелік українських курортів, в яких реалізовані успішні інвестиційні проекти, не є вичерпним, однак важливою проблемою залишається не лише реалізація локальних проектів, а й системний інноваційно-інвестиційний розвиток курортно-рекреаційної сфери, повномасштабна модернізація курортно-рекреаційної інфраструктури. З цим пов'язані питання доведення якості послуг до міжнародних стандартів, удосконалення технологій, впровадження нових видів і форм обслуговування. Необлаштованість курортів у багатьох адміністративно-територіальних утвореннях України досі залишається важливим чинником, що унеможлиблює досягнення високих показників якості курортного сервісу, адже, крім власне оздоровчого закладу, необхідне й інфраструктурне забезпечення (транспортне сполучення, заклади розміщення, харчування, організації дозвілля тощо).

Одним із механізмів стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку курортно-рекреаційної сфери на основі залучення приватного капіталу розглядається можливість створення спеціальних економічних зон (СЕЗ). В Україні така модель державного регулювання розвитку курортно-рекреаційної сфери не набула поширення. Можна навести лише один із прикладів – відповідно до Закону України «Про

спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курорттополіс Трускавець» від 18.03.1999 № 514-XIV [54] з 01.01.2000 р. в межах території курорту м. Трускавець створена СЕЗ туристсько-рекреаційного типу «Курорттополіс Трускавець» на період 20 років.

Незважаючи на те, що фінансові ресурси з державного та місцевого бюджетів на цілі СЕЗ не виділялися, в рамках періоду її функціонування реалізовано 25 інвестиційних проєктів кошторисною вартістю 96,9 млн дол. США, залучено \$117,1 млн приватних інвестицій в об'єкти курортної інфраструктури, з яких \$26,5 – іноземні, обсяг надходжень до зведеного бюджету від реалізації інвестиційних проєктів становив 48,1 млн грн. Враховуючи позитивні сторони СЕЗ «Курорттополіс Трускавець», з її функціонуванням пов'язується також багато негативізму, зокрема і відмивання так званих «брудних грошей» [27].

На рис. 5.1 видно, що, починаючи з 2005 року спостерігається зниження обсягів інвестицій у розвиток курорту Трускавець в рамках СЕЗ до стрімкого їх скорочення вже у 2010 р. Процеси згортання інвестиційної активності в умовах СЕЗ пов'язані із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» [47] і відповідно внесенням змін до Закону України про СЕЗ «Курорттополіс Трускавець» [27], які фактично ліквідували інвестиційні преференції.

Формально СЕЗ «Курорттополіс Трускавець» на даний час не ліквідована, однак відсутність стимулів інвестиційно-інноваційної діяльності є причиною того, що інвестиційні проєкти у форматі СЕЗ не реєструються, приватні інвестиції не залучаються, а раніше створені суб'єкти СЕЗ функціонують на загальних засадах.

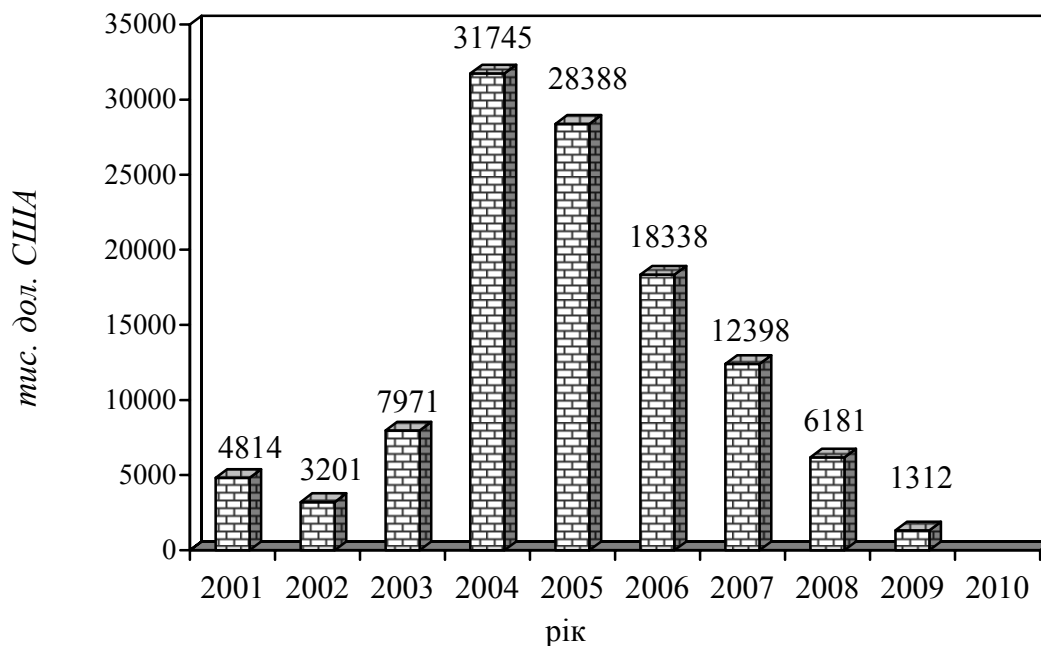

Рис. 5.1. Динаміка інвестицій у СЕЗ «Курортполіс Трускавець» за 2001–2010 рр.

Джерело: матеріали Трускавецької міської ради [27].

Інвестиційна активність підприємств курортно-рекреаційної сфери стикається з низкою невирішених проблем. Вони пов'язані зі складністю доступу до джерел інвестування та підвищенням ефективності інвестицій, державної інвестиційної політики курортів і належної підтримки розвитку, руйнацією системи соціального оздоровлення, практичною недоступністю курортів для малозабезпечених верств населення, дітей, молоді, осіб похилого віку та людей з особливими потребами; відсутністю належного прогнозування та планування розвитку курортної сфери, поверхневим і фрагментарним підходом до розроблення й реалізації державних і місцевих програм розвитку курортів; недосконалістю організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у діяльності курортів, слабкою міжвідомчою координацією та взаємодією між органами державної влади й місцевого самоврядування; відсутністю спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади суто з питань діяльності курортів [6].

Як уже зазначалося раніше (розд. 4.4 цієї монографії), найбільш ефективною в плані економічного внеску у формування ВВП серед країн європейського простору є курортно-рекреаційна сфера Австрії. Досліджуючи питання економічної ефективності функціонування курортів у контексті їх еволюції, Р. Бесслер прийшов до висновку, що проблеми інвестиційної активності в курортно-рекреаційній сфері значною мірою обґрунтовуються підприємницькою філософією та структурою попиту. У табл. 5.5 наведено типи інвестиційної активності та їх структурування в економіці курортно-рекреаційних послуг відповідно до зазначеної концепції.

Таблиця 5.5

Матриця інвестиційної активності підприємств курортно-рекреаційної сфери

Тип	За підприємницькою філософією	За структурою попиту
1	<p style="text-align: center;"><i>Свідомі інвестори</i></p> <p>– переважно зорієнтовані на середній рівень комфорту, помірковану організацію послуг гостинності, при цьому недооцінюється фактор впливу на навколишнє середовище, а також вони менше зорієнтовані на оздоровлення (13% усіх підприємств)</p>	<p style="text-align: center;"><i>Топ-підприємства</i></p> <p>– відзначаються надзвичайно високорозвиненою матеріально-технічною базою, осначеністю, інфраструктурою та фаховою компонентою при організації послуг (34% усіх підприємств)</p>
2	<p style="text-align: center;"><i>Підприємства розваг</i></p> <p>– предметом їх діяльності є розваги, найрізноманітніші атракції. У той же час стратегія конкуренції будується на максимальному забезпеченні послуг гостинності, оздоровленні клієнтів (43% усіх підприємств)</p>	<p style="text-align: center;"><i>Інвестиційно-активні підприємства</i></p> <p>– оснащення нижче середнього рівня, мають недостатню фахову компетенцію, проте сформували і пропонують великий асортимент послуг (24% усіх підприємств)</p>
3	<p style="text-align: center;"><i>Підприємства з класичним пропонуванням</i></p> <p>– їх діяльність орієнтована на задоволення масових, загальних потреб у відпочинку та оздоровленні населення (29% усіх підприємств)</p>	<p style="text-align: center;"><i>Підприємства з мінімальною пропозицією послуг</i></p> <p>– відзначаються низьким рівнем якості, малим асортиментом послуг, недостатнім рівнем устаткування, з малою кількістю фахового персоналу (8% усіх підприємств)</p>

Закінчення табл. 5.5

Тип	За підприємницькою філософією	За структурою попиту
4	<p>Підприємства з мінімальним пропонуванням</p> <p>– орієнтуються на самоплинність, з малою орієнтацією на оздоровлення, з наданням незначної уваги споживачам, недостатньо враховується чинник впливу на навколишнє середовище (10% усіх підприємств)</p>	<p>Інвестиційно-пасивні підприємства</p> <p>– низька компетенція, невеликий асортимент послуг, мають у своєму розпорядженні високий рівень устаткування та необхідну для функціонування інфраструктуру (19% усіх підприємств)</p>
Не підлягають типологізації		
5	(близько 5% підприємств)	(близько 15% підприємств)

Джерело: [66].

Інвестиційна активність детермінується, з одного боку, групами факторів, що визначаються підприємницькою філософією та структурою попиту, а з іншого – перспективами ринкової капіталізації внаслідок успішності реалізації інвестиційних проектів, і водночас є параметром самодостатності підприємств курортно-рекреаційної сфери, що ґрунтується на самофінансуванні. Підприємницька мотивація отримувати прибутки призводить до посилення концентрації інвестиційних ресурсів в напрямі модернізації виробництва, створення конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг.

Слід зазначити, що курортно-рекреаційна сфера в Україні характеризується нерозвиненістю багатокладної ринкової структури, а також низьким рівнем інвестиційної активності підприємств. Водночас активізація інвестиційної діяльності в курортно-рекреаційній сфері пов'язується із можливістю нарощування ринкової вартості інвестованого капіталу за рахунок генерування прибутку. Перспективні тенденції активізації інвестиційної активності пов'язані із формуванням преміального сегмента пропозиції курортно-рекреаційних послуг і появою незначної кількості топ-підприємств. Капіталовкладення у нове будівництво, модернізацію, технічне переоснащення об'єктів курортно-рекреаційної сфери не мають системного характеру

активізації і є недостатніми для забезпечення позитивних структурних зрушень у курортно-рекреаційній сфері. Відтак підвищується роль державного регулювання у стимулюванні інвестицій у розвиток курортів, розбудову рекреаційної інфраструктури.

5.3. Підвищення ролі державно-приватного партнерства в модернізації курортів

Модернізацію державного (муніципального) сектору курортно-рекреаційної економіки України неможливо забезпечити виключно з джерел фінансових ресурсів держави та місцевого самоврядування. Причинами цього є значні обсяги капіталовкладень, тривалі терміни інвестування, високий рівень напруженості місцевих та державних фінансів. Проблема затяжного недофінансування розвитку курортно-рекреаційної сфери набуває особливої гостроти, оскільки:

- призводить до зниження конкурентоспроможності курортно-рекреаційних послуг;
- спричинює зниження якості курортно-рекреаційного сервісу;
- стримує процеси розвитку конкуренції і відповідно ефективного ринкового ціноутворення на курортно-рекреаційні послуги;
- ставить під загрозу зниження обсягів експорту послуг, втрати позицій на внутрішньому ринку;
- ускладнює виконання соціальних гарантій держави у курортному лікуванні й оздоровленні населення;
- активізує виїзний оздоровчий туризм та нераціональний імпорт курортно-рекреаційних послуг (означає, що краща пропозиція може бути створена в Україні і спожита на внутрішньому ринку).

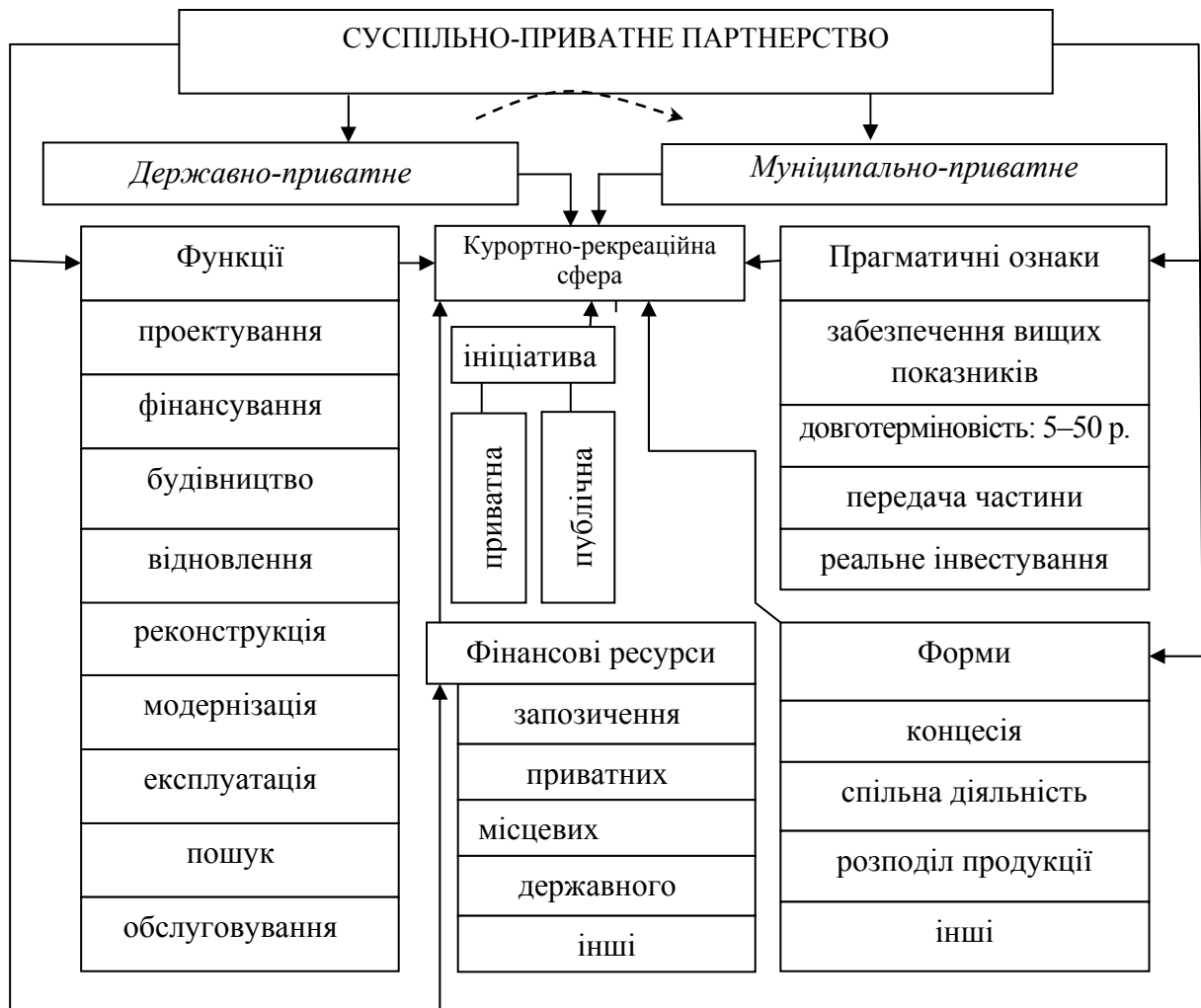
В умовах формування фіскального простору та наявності інституційних ускладнень щодо залучення й використання ресурсного потенціалу курортно-рекреаційних територій приватним інвесторам непросто знаходитись у конструктивному

діалозі з органами державної влади та місцевого самоврядування. Водночас виникає об'єктивна необхідність залучення коштів приватних інвесторів у сталий розвиток курортів державного та місцевого значення. На наш погляд, одним із механізмів сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери можуть стати реалізовані проекти державно-приватного партнерства.

У науковій термінології використовуються такі конструкції, як «суспільно-приватне партнерство» («публічно-приватне партнерство») та «державно-приватне партнерство», причому в дослідженнях зарубіжних науковців, зокрема тих, що представляють країни ЄС, США, використовується перший варіант, а в публікаціях українських авторів та науковців із Білорусі, Казахстану й інших країн пострадянського простору переважно використовується другий варіант [11].

У Законі України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI подано нормативне визначення терміну державно-приватного партнерства: «співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади й органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних і комунальних підприємств, або фізичними особами—підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору...» [49]. Обмеження у застосуванні терміна «державно-приватне партнерство» нівелює роль інституту місцевого самоврядування та значення місцевих фінансів у розбудові курортно-рекреаційної сфери, покращенні добробуту територіальних громад, розв'язанні соціальних проблем. Поза формалізацією залишається формат партнерства при залученні фінансових ресурсів приватних інвесторів до реалізації муніципальних проектів. Тому в науковому дискурсі коректно оперувати терміном «суспільно-приватне партнерство», а для означення його видів та рівнів визначати державно-приватне партнерство, державно-приватне партнерство з іноземною участю, муніципально-приватне партнерство, муніципально-приватне партнерство з іноземною участю. На рис. 5.2 окреслено організаційно-економічну структуру суспільно-приватного партнерства в курортно-рекреаційній сфері.

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Рис. 5.2. Архітектура суспільно-приватного партнерства в курортно-рекреаційній сфері

Джерело: розроблено автором.

В Україні спостерігається наявність істотних прогалин нормативно-правового характеру регулювання державно-приватного партнерства в дискурсі створення акціонерних товариств. Список форм державно-приватного партнерства не є закритим у Законі України «Про державно-приватне партнерство» (на рис. 5.2 – «інші»), однак залишаються нерозробленими спеціальні вимоги до інвестиційних характеристик титулів власності, обсягів, структури емісії, порядку розміщення цінних паперів підприємств курортно-рекреаційної сфери, створених на основі об'єктів державної (муніципальної) власності [46].

Можливість акумулювання економічних ресурсів і реалізації проектів державно-приватного партнерства в Україні, у тому числі в напрямі модернізації та розвитку курортів державного і місцевого значення, закріплена на інституціональному рівні, однак в дещо звуженому релевантному діапазоні, оскільки організацію спільної економічної діяльності партнерів з різними формами власності передбачено проводити виключно на підставі спеціального договору без створення окремої корпоративної структури в результаті інтеграції титулів власності.

У західноєвропейській практиці таке обмеження відсутнє, натомість організація суспільно-приватного партнерства проводиться шляхом створення суб'єкта господарювання зі статусом юридичної особи, а вже відповідно до статуту суспільно-приватного партнерства, визначених цілей та напрямів діяльності укладаються угоди господарського, фінансового, інвестиційного, кредитного характеру. Крім об'єднання фінансових ресурсів контрагентів, в складі статутного капіталу суспільно-приватного партнерства можлива участь фінансових інститутів. Такий підхід дозволяє оптимізувати фінансові потоки в часі та, відповідно до необхідних обсягів, більш ефективно управляти фондами фінансових ресурсів суспільно-приватного партнерства, проводити економічну діяльність із єдиного керованого центру відповідальності.

Високі вхідні бар'єри для створення корпоративних структур на засадах державно-приватного партнерства стримують модернізацію курортно-рекреаційної інфраструктури. Чинником ускладнення організації діяльності державно-приватного партнерства в корпоративній формі є підпорядкованість, а в окремих випадках – організаційна єдність санаторно-курортних закладів із суспільним сектором економіки охорони здоров'я.

Окремої уваги потребує проблема підтримки параметрів фінансової безпеки корпоративної структури типу державно-

приватного партнерства. Очевидно, що статутний капітал першочергово повинен формуватися виходячи з репрезентативної ринкової оцінки внеску зі сторони суспільного партнера – держави (територіальної громади) та чітко сформульованих вимог, за якими проводитиметься конкурс на залучення інвестиційних ресурсів зі сторони приватного партнера (фізичної чи юридичної особи).

В умовах критичного рівня недофінансування підтримки державного сектору курортно-рекреаційної економіки не завжди виходом є виключно приватизація санаторно-курортних закладів і особливо дитячих закладів оздоровлення й відпочинку лише після їх цілковитого занепаду і руйнування. Так, приватизація є процесом відчуження державного (комунального) майна, однак він супроводжується рухом фінансових ресурсів в процесі їх трансформації на джерело доходів відповідних бюджетів. Після повної приватизації об'єкта курортно-рекреаційної сфери в компетенції державного та муніципального регулювання залишаються впливові важелі фіскального й адміністративно-дозвільного характеру. У зв'язку з цим, на нашу думку, приватизацію треба розглядати як процес і, водночас, як одну із форм державно-приватного партнерства. За нашими спостереженнями, нерідко санаторно-курортні заклади після зміни державної форми власності на приватну і надалі функціонують за тими ж усталеними «звичаями». У рамках приватної ініціативи інвестори, в першу чергу, керуються критеріями ризику, прибутковості, капіталовіддачі, окупності, економічної безпеки, а постприватизаційні зобов'язання, такі як: забезпечення модернізації матеріально-технічної бази курорту, удосконалення асортименту і ціноутворення в напрямі соціалізації курортно-рекреаційних послуг, підвищення рівня якості та загальнодоступності їх для людини, – виконуються частково або не виконуються взагалі. Приватизація – не вирішення всіх економічних проблем санаторно-курортного закладу і не єдиний спосіб подолання

низької ефективності його функціонування й збитковості, а швидше – їх передача до контрагента, ймовірно, більш успішного в плані їх розв'язання.

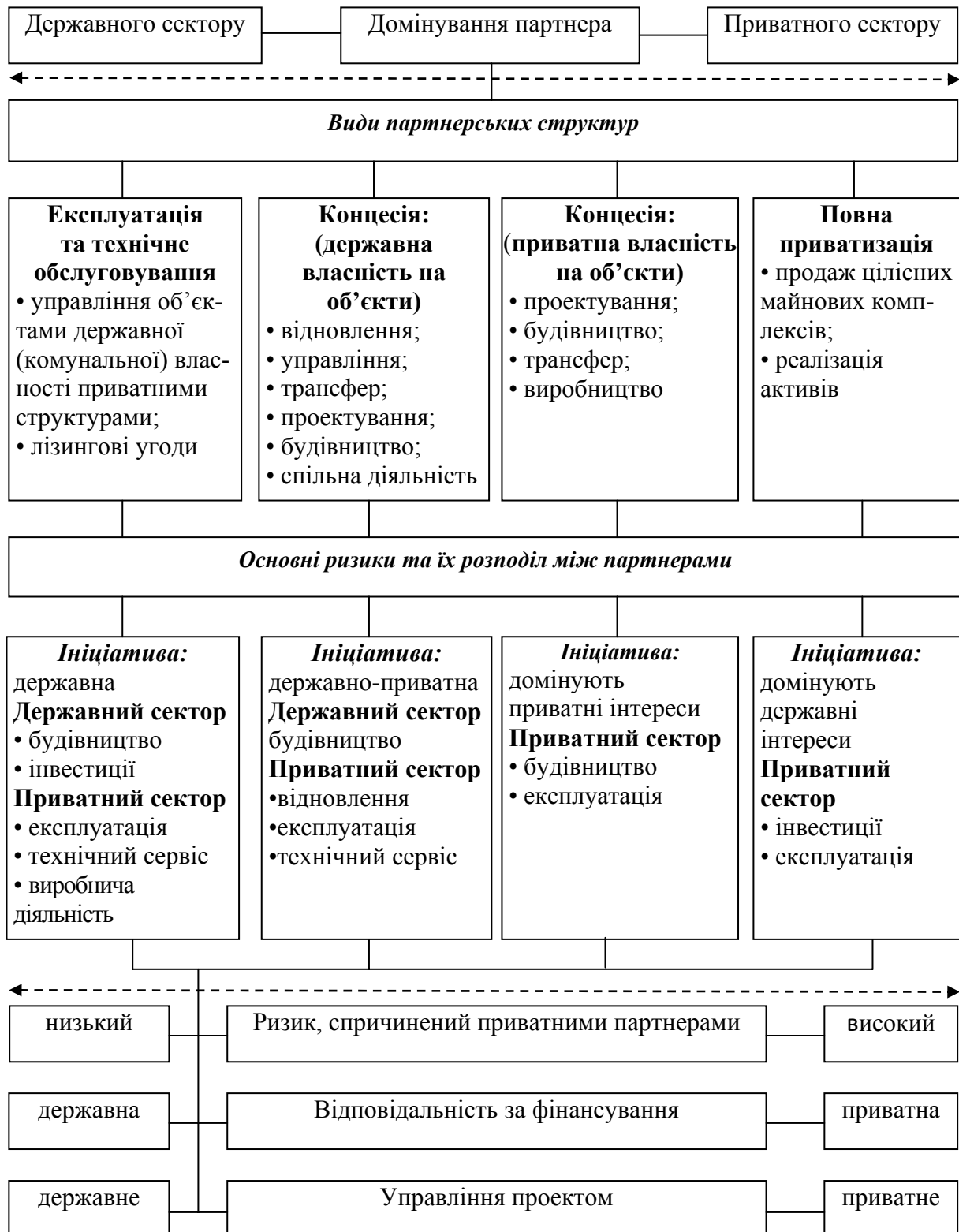
Механізм державно-приватного партнерства однозначно потребує удосконалення: приведення у відповідність до міжнародної практики застосування, адаптації відповідно до вимог сучасності, перенесення з гіпотетичного виміру в практику функціонування курортно-рекреаційної сфери.

У контексті розробки механізму сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери розглядається функціональна різноманітність видів партнерських структур у багатопрофільному поєднанні приватних та суспільних інтересів. На рис. 5.3 наведено повноваження, які закріплюються за контрагентами з державного та приватного секторів, окреслено альтернативи потенційного розподілу ризиків між ними.

Відповідно до спеціально розробленого техніко-економічного обґрунтування проекту економічні ресурси учасників державно-приватного партнерства об'єднуються, проводиться закріплення повноважень, визначаються та розподіляються ризики, пов'язані з модернізацією, реконструкцією, спорудженням, введенням в експлуатацію об'єктів курортно-рекреаційної сфери.

Об'єктивна необхідність раціоналізації управління державним і комунальним майном може стати чинником включення функцій партнерських ініціатив та сприяти удосконаленню державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Врегулюванню даної проблеми сприятиме реалізація механізму концесії. В Україні, у відповідності до Закону України «Про концесії» від 16.07.1999 № 997-XIV, концесійна діяльність може проводитись на термін від 10 до 50 років на засадах строкового платного володіння [50].

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Рис. 5.3. Повноваження та ризик контрагентів у виборі альтернатив державно-приватного партнерства

Джерело: розроблено автором на основі [68, с. 5–8].

Координаційно-управлінські важелі регулювання концесійної діяльності знаходяться в компетенції центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Концесіонер, у свою чергу, реалізує повноваження на створення, будівництво, управління, експлуатацію об'єктів курортно-рекреаційної сфери на довгостроковій основі, залучає необхідні фінансові ресурси. При цьому мають бути чітко обумовлені такі важливі аспекти концесійної взаємодії, як:

- склад, вартість майна, технічні, фінансові умови концесії;
- види діяльності, які можуть здійснюватися, послуги, які будуть надаватися;
- умови надання земельної ділянки;
- умови встановлення, зміни цін, тарифів на основні та додаткові послуги;
- умови наймання персоналу та оплати праці;
- умови використання сучасних технологій, техніки, сировини, матеріалів;
- умови та обсяги модернізації об'єкта концесії;
- умови та порядок внесення концесійних платежів; порядок використання амортизаційних відрахувань;
- строки відновлення об'єкта концесії та можливі умови його повернення;
- страхування концесіонером об'єктів концесії.

Вимогою часу є створення єдиного національного реєстру об'єктів курортно-рекреаційної сфери, які функціонують на засадах концесії, а також потенційних для реалізації на їх основі проектів державно-приватного партнерства.

Першими до зазначеного реєстру слід віднести пам'ятки архітектури та містобудування [40], що є придатними для використання в курортно-рекреаційній сфері. Таким об'єктом, для прикладу, є замок Шенборнів у Закарпатській області, побудований у 1880 р. за оригінальним проектом: кількість вікон – 365 – відповідає кількості днів в році, 52 кімнати – кількості тижнів, 12 входів – кількості місяців, парк з рідкісними рослинами, ставок у формі карти Австро-Угорської імперії, джерело молодості і краси з цілющою водою. З 1946 року розпочав функціонування як база відпочинку, а з 1958 р. – як

санаторій «Карпати» (спеціалізується на лікуванні серцево-судинних та неврологічних захворювань). На даний час цей об'єкт потребує реконструкції, відновлювальних робіт, приведення житлового фонду у відповідність до вимог для повноцінного оздоровлення людини, а також забезпечення якісного курортно-рекреаційного сервісу [44].

Зазначимо, якщо об'єкт курортно-рекреаційної сфери належить до пам'яток історії чи архітектури, то відхилення від вимог до матеріально-технічного оснащення, засобів розміщування та переліку послуг допустимі за умов:

1) виконання вимоги неможливе з погляду збереження історичного характеру об'єкта;

2) відхилення не призведе до значного зниження вимог, встановлених для даної категорії закладу;

3) в інформаційних та рекламних матеріалах подають інформацію про історичний характер будинку і пов'язані з цим відхилення від вимог до матеріально-технічного оснащення чи переліку надаваних послуг [45].

Використання механізму концесії у цьому разі сприятиме розв'язанню таких проблем:

- фінансування відновлення об'єктів культурної спадщини;
- економічного освоєння та раціонального використання природно-заповідного фонду;
- забезпечення сталого розвитку об'єктів курортно-рекреаційної сфери.

Мобілізація в такий спосіб інвестиційних ресурсів розкриватиме курортний потенціал нашої держави і може стати чинником активізації інноваційної пропозиції курортно-рекреаційних послуг, розширення їх асортименту, підвищення їх якості.

На даний час необхідно повністю врахувати можливість залучення іноземних інвестицій під проекти державно-приватного партнерства. В Україні на сьогодні відсутні формальні інституційні обмеження участі іноземних інвесторів у проектах державно-приватного партнерства. Іноземні інвестори, оцінюючи проекти державно-приватного партнерства, враховуватимуть світові тенденції, новітні технології, вивчатимуть інвестиційний клімат, проблеми та перспективи інвестування коштів в українські курорти.

Залучати іноземні інвестиції на прагматичних засадах пропонує М. Крачило: 51% акцій має знаходитися у державній (комунальній) власності, а 49% – у власності контрагента. Після 10 років експлуатації об'єкта курортно-рекреаційної сфери він повинен повністю перейти у власність України [30, с. 42]. Однак незважаючи на те, що такі умови створюють преференції для внутрішніх інвестицій, вони водночас є дискримінаційними відносно потенційних іноземних інвесторів, оскільки не забезпечують довгострокових перспектив капіталовкладень у розвиток курортно-рекреаційної сфери.

В умовах трансформаційної економіки країни, що розвивається, іноземному учаснику надзвичайно складно керувати об'єктом державно-приватного партнерства, зокрема у зв'язку з несприятливою фіскальною політикою, високим рівнем корупції. У зазначеному контексті може розглядатися досить оригінальна форма партнерства, відповідно до якої приватний партнер здійснює будівництво об'єкта курортно-рекреаційної інфраструктури, залучаючи при цьому власні та позикові фінансові ресурси, а після його завершення здає в довгострокову оренду державному чи комунальному підприємству [23, с. 34].

У контексті підвищення ефективності державного регулювання курортно-рекреаційної сфери зростає роль моніторингу та контролю за функціонуванням об'єктів державно-приватного партнерства. Система контролю у механізмі державно-приватного партнерства має працювати на запобігання та недопущення порушень, пов'язаних із недобросовісним управлінням активами, заниженням оцінки цілісних майнових комплексів з метою мінімізації концесійних платежів, використанням об'єктів курортно-рекреаційної сфери не за цільовим призначенням тощо.

Таким чином, механізм державно-приватного партнерства дозволяє більш ефективно використовувати ресурсно-майновий потенціал загальнодержавного та муніципального секторів курортно-рекреаційної сфери, залучати інвестиційні ресурси на якісно новій основі, вирішувати проблеми сталого розвитку курортів у нашій державі.

5.4. Методичні підходи до оцінювання ефективності державного регулювання курортно-рекреаційної сфери

Протягом багатьох років західні економісти основними детермінантами генерування національного багатства розглядали накопичені результати діяльності у сфері матеріального і нематеріального виробництва – економічні здобутки за весь період функціонування суспільно-економічної формації. У країнах соціалістичного табору, до якого тривалий період часу належала й українська економічна система, об'єктивна реальність виміру національного багатства була ще більше викривлена. Основним фактором нагромадження національного багатства вважалась вартість створених у суспільстві матеріальних благ для задоволення матеріальних потреб. Це звужувало складну економічну категорію національного багатства до суто матеріального виміру. І на даний час соціокультурні надбання, людський капітал, природно-ресурсний потенціал не знайшли повного об'єктивного відображення у системі національних рахунків.

Сучасний інструментарій макроекономічного аналізу складають різні види моделей, зокрема мультиплікаторів. У науковій розробці британського економіста Р. Кана сформульоване одне із перших визначень мультиплікатора – коефіцієнта, що відображає кількісний приріст сукупної зайнятості внаслідок первинного збільшення зайнятості за видами економічної діяльності, які пов'язані з інвестиціями. Концепція макроекономічного мультиплікатора зайнятості ґрунтується на припущенні, що за інших рівних умов, орієнтуючись на схильності населення до споживання, застосування певних заходів державного регулювання, які призведуть до стримування чи активізації інвестицій, позначиться відповідно на динаміці величини зайнятості. Відповідно, зміна величини зайнятості виражається функцією від зміни обсягів чистих інвестицій [72, с. 182].

Розуміння економічної природи взаємозв'язку обсягів споживання залежно від факторів доходу і часу вперше знайшло відображення у наукових розробках І. Фішера. Оскільки раціональна економічна поведінка споживачів фор-

мується на основі їх поточних та майбутніх доходів, то відповідно витрати коштів, які спрямовуються на споживання, окреслюються бюджетом доходів, отриманих протягом життя. У зв'язку з цим сукупні обсяги споживання умовно диференціюються за часовими періодами молодості (дохід Y_1) і старості (дохід Y_2). Отже, у перший період споживач витратить і зберігатиме:

$$Y_1 = C_1 + S_1. \quad (5.2)$$

Звідси:

$$C_1 = Y_1 - S_1, \quad (5.3)$$

а

$$S_1 = Y_1 - C_1, \quad (5.4)$$

де C_1 – споживання 1-го періоду;

S_1 – заощадження 1-го періоду.

У другому періоді споживач отримує дохід Y_2 і відсотки на заощадження, відповідно:

$$C_2 = Y_2 + S_1 (1 + r) = Y_2 + (Y_1 - C_1) (1 + r), \quad (5.5)$$

де r – ефективна ставка відсотка.

Звідси:

$$C_1 (1 + r) + C_2 = Y_1 (1 + r) + Y_2 [81, \text{с. 248–249}]. \quad (5.6)$$

Розділивши обидві частини виразу на фактор $(1+r)$, отримуємо рівняння міжчасового бюджетного обмеження споживача:

$$C_1 + \frac{C_2}{1+r} = Y_1 + \frac{Y_2}{1+r}. \quad (5.7)$$

Зазначена формула показує обсяги потенційних доходів, які генеруються споживачами протягом досліджуваного періоду і спрямовуються ними на різноманітні потреби споживання.

В економічній енциклопедії подається визначення мультиплікатора, побудоване на основі концепції Дж. Кейнса: «Мультиплікатор – коефіцієнт, який характеризує співвідношення між агрегатною величиною та її структурною частиною, ступінь впливу однієї величини (вхідної) на іншу (вихідну) у керованій системі» [19, с. 501].

За Кейнсом, зростання коштів, які використовуються на споживання (C), є стійкою функцією національного доходу (Y). Тоді як схильність до споживання виражає співвідношення $\Delta C/\Delta Y$, функція є спадною (>0 ; <1). З ростом доходу обсяги споживання теж зростають, але меншою мірою, ніж дохід. Чим більші обсяги приросту національного доходу спрямовуються на споживання, тим краще проявиться мультиплікативний ефект. Позначивши початковий приріст національного доходу як такий, що відповідає базовому приросту інвестицій, k – гранична схильність до споживання як частка приросту, призначена для споживання, отримуємо:

$$\Delta C/\Delta Y = \Delta C/\Delta k \text{ [28, с. 314–315]}. \quad (5.8)$$

Функціонування економіки курортно-рекреаційних послуг спричиняє так званий ефект «снігової лавини» – мультиплікативного ефекту. На тлі активізації інвестицій відбувається зростання ділової активності не лише у сфері, в яку вони спрямовуються (в даному випадку – курортно-рекреаційну), – імпульси економічного пожвавлення поширюються в економічному просторі настільки, що виявляються похідні величини доходу, а також зайнятості в інших сферах. За формулою нескінченно спадної геометричної прогресії отримуємо математичне вираження доходів за видами економічної діяльності, які пов’язані з досліджуваною сферою.

$$A + kA + k^2 A + k^3 A + \dots + kA^k = A \frac{1}{1 - k}. \quad (5.9)$$

Мультиплікатор Дж. Кейнса, окрім врахування граничної схильності до споживання, розкриває економічну природу кореляції зміни обсягів інвестицій з динамікою доходів, які формуються за лавинним принципом, створюючи мультиплікативний ефект державного регулювання економіки. Це означає, що здійснення заходів державного регулювання, спрямованих на стимулювання інвестицій відповідно до окреслених пріоритетів інноваційного розвитку і сталого економічного зростання, певною мірою вирішуватимуть проблемні аспекти функціонування супутніх та суміжних видів економічної діяльності.

Історія питання дослідження ефекту мультиплікатора курортно-рекреаційної економіки бере початок з 70-х років ХХ ст. В енциклопедії туризму і рекреації мультиплікатор визначається як рівень економічного впливу туризму і рекреації, що виражається у формі прямого, непрямого й індукованого зростання доходів та зайнятості в економіці приморського курорту [76, с. 322].

Слід зазначити, що в плані розвитку методології мультиплікатора та науково-практичної цінності методичних підходів до його визначення важливе місце займають як найбільш ранні розробки (Б. Арчера, К. Оуен), так і дослідження сучасних науковців: П. Гудзя, П. Захарченка, Т. Ткаченко, Г. Михайліченко та ін. У дод. В наведено показники мультиплікаторів окремих країн і туристичних дестинацій, розроблені зарубіжними економістами.

Мультиплікатор доходу визначає зміну обсягів додаткового доходу, що утворюється у складі розподіленого прибутку, ренти, заробітної плати, процентів внаслідок зростання витрат туристів. Це реальна величина, частина національного доходу, чистого доходу підприємств, доходів домогосподарств, які розподіляються на споживання та заощадження [60, с. 146].

Розглянемо еволюцію концептуальних підходів до визначення мультиплікатора.

Регіональний туристичний мультиплікатор (Tourist regional multiplier – модель В. Арчера та К. Оуен) [65].

$$M = \sum_{j=1}^N \sum_{i=1}^n Q_j K_{ij} V_i \frac{1}{1 - L \sum_{i=1}^n X_i Z_i V_i}, \quad (5.10)$$

де j – тип споживачів туристичних послуг;

i – тип виробників туристичних послуг;

Q_j – частка витрат споживачів у загальних витратах;

K_{ij} – частка витрат j -тих споживачів у доходах i -тих виробників;

V_i – генерація доходів за кожною i -ю категорією виробників;

L – середня схильність до споживання;

X_i – модельне значення загальних витрат споживачів для i -тих виробників;

Z_i – частка витрат місцевого населення на придбання послуг i – тип виробників у сукупних витратах споживачів.

Мультиплікатори кінцевого попиту («final-demand multipliers») – будуються на основі моделі «витрати-випуск») – це економічні індикатори, що відображають міжгалузеві зв'язки і репрезентують збільшення обсягів виробництва, доходів і зайнятості у зв'язку з динамікою попиту споживачів. Визначаються за видами економічної діяльності, пов'язаних з виробництвом туристичних, медичних, готельних, ресторанних, рекреаційних та інших послуг [71, с. 12].

Мультиплікатор рекреацій – характеризує відношення зміни одного із ключових економічних показників виробництва (зайнятості, доходу) до зміни витрат відпочивальників. Основою для розуміння природи виникнення мультиплікатора є кругообіг ресурсів, товарів, доходів, які виникають внаслідок витрат туристів [14, с. 124].

П. Захарченко зазначає, що циклічний оборот розпочинають витрати відпочивальників, які стають доходами підприємств курортно-рекреаційної сфери, транспорту, торгівлі, побутового обслуговування, зв'язку, розваг. Відповідно, отримані доходи є джерелом додаткових доходів, інвестицій, заробітної плати, а для державного та місцевих бюджетів вони спричиняють додаткові податки, платежі, мито. Циклічний оборот типу: «витрати – доходи – витрати – доходи – ...» окреслює модель [24, с. 34]:

$$Y = \frac{I}{1 - MPC}, \quad (5.11)$$

де I – інвестиції, які приймаються за обсяги витрат рекреативістів;

MPC – гранична схильність до споживання.

Відповідно до розглянутої моделі мультиплікатор виражається через співвідношення $\lambda = 1/(1 - MPC)$, у формальному вираженні $\delta = MPC$ є сумою нескінченної спадної геометричної прогресії: $\lambda = \delta^1 + \delta^2 + \dots + \delta^n + \dots$, де на кожну

додатково витрачену одиницю δ припадає приріст доходу на відповідному обороті грошових коштів від 1 до n .

Слід зазначити, що Концепція мультиплікатора відноситься до геометричної прогресії, що являє собою послідовність числових значень, у якій кожний наступний вираз, за винятком першого, є результатом попереднього і сталої величини фактору ряду f , який можна записати у вигляді:

$$a_n = f \cdot a_{n-1}. \quad (5.12)$$

Мультиплікаторний аналіз дає змогу пояснити, як з плином часу збільшення або зменшення обсягів витрат споживачів у кінцевому підсумку впливає на формування національного доходу і зайнятість населення в країні. Однак слід враховувати питання диференціації курортно-рекреаційного потенціалу та особливостей його використання в різних адміністративно-територіальних утвореннях країни. Фактологічна база для визначення мультиплікатора повинна охоплювати ряд факторів, які визначають локальні умови та особливості функціонування дестинацій [69, с. 188].

Залучення фінансових ресурсів у курортно-рекреаційну сферу спричиняє нерівномірний її розвиток у розрізі адміністративно-територіальних утворень України й по-різному відображається на динаміці показників валового регіонального продукту (ВРП) і зайнятості населення. Варто зазначити, що для формування результативного показника оцінюється не ізольований вплив одного чи декількох факторів, а їх взаємодія та взаємозалежність в економічному просторі. При цьому сила впливу окремих факторів може виявитися незначною і недостатньою для досягнення позитивних структурних зрушень у курортно-рекреаційній сфері. Крім того, у випадку застосування недостатньо ефективних заходів державного регулювання, які незважаючи на те, що спрямовуватимуться на розвиток курортно-рекреаційної сфери (наприклад, будуть закріплені й реалізовані відповідно до державних та місцевих програм), лише ускладнюватимуть кризовий стан і долучатимуться до руйнування курортно-рекреаційної економіки.

Макроекономічний аналіз впливу курортно-рекреаційної сфери на формування ВВП є важливим критерієм оцінювання

ефективності її державного регулювання. Однак необхідно врахувати природно-географічні, історико-культурні, соціально-економічні чинники диференціації курортно-рекреаційного потенціалу, які зумовлюють неоднорідність та нерівномірність його освоєння на рівні адміністративно-територіальних утворень. Відповідно формулювання стратегічних пріоритетів державного регулювання курортно-рекреаційної сфери України (рівень постановки завдань) та оцінка ефективності її функціонування (рівень перевірки виконання поставлених завдань) мають ґрунтуватись на єдиних методологічних засадах і водночас диференційованих параметрах, які враховують регіональні особливості функціонування економіки курортно-рекреаційних послуг, проблемні аспекти, загрози, можливості й перспективи її розвитку. У зв'язку з цим предметне поле оцінювання ефективності державного регулювання курортно-рекреаційної сфери України пропонуємо окреслити засобами економіко-математичного моделювання. Методологічні підходи до оцінювання параметрів лінійної багатофакторної моделі залежності валового регіонального продукту представлено у дод. Е.

Фактологічну основу розробки багатофакторної економіко-математичної моделі складають матеріали Державної служби статистики, Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, власні аналітичні розробки. Виходячи із критерію оптимальної репрезентативності вхідних даних, за базисний період при побудові моделі прийнято 2013 р. При розробці багатофакторної економетричної моделі результативним показником виступає обсяг ВРП. Проведено дослідження впливу на ВРП 14 факторів:

1) доходи підприємств від реалізації курортно-рекреаційних послуг (DSJ);

2) доходи від здавання номерів спеціалізованих засобів розміщування (юридичні особи) (DNJ);

3) доходи від реалізації путівок підприємствами курортно-рекреаційної сфери (DSPJ);

4) кількість обслужених приїжджих підприємствами курортно-рекреаційної сфери (OJ);

- 5) кількість ночівель у спеціалізованих засобах розміщування (юридичні особи), (KNJ);
- 6) середньооблікова чисельність штатних працівників підприємств курортно-рекреаційної сфери (SPJ);
- 7) кількість іноземних туристів, які перебували в спеціалізованих засобах розміщування (RT);
- 8) дохід в розрахунку на одну особу місцевого населення (VD);
- 9) площа населених пунктів, віднесених до курортно-рекреаційних у нормативному порядку (PP);
- 10) трудові ресурси: здоров'я (TR);
- 11) діловий клімат (DK);
- 12) діловий оптимізм (DO);
- 13) дотримання прав власності (PV);
- 14) житлова площа номерного фонду підприємств курортно-рекреаційної сфери (GPN).

Величини досліджуваних факторів впливу на ВРП наведено в дод. Е, табл. Е.1–Е.14).

Проаналізуємо динаміку залежності обсягів ВРП від визначених факторів впливу. Результати рейтингу параметрів багатофакторної економетричної моделі подано у табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Рейтинг параметрів багатофакторної економетричної моделі залежності обсягів ВРП

Параметр	Рейтинг значень параметрів	Вага параметра	Рейтинг значень ваг параметрів
k_{10}	83 711 956	$k_8 \cdot VD$	197 950 829
k_{12}	48 613 297	$k_6 \cdot SPJ$	196 427 472
k_8	8 555 116	$k_{10} \cdot TR$	147 905 632
k_6	25 673	$k_{12} \cdot DO$	97 226 595
k_4	246	$k_4 \cdot OJ$	55 313 585
k_{14}	85	$k_{14} \cdot GPN$	25 277 044
k_1	11	$k_1 \cdot DSJ$	8 972 377
k_5	-43	$k_9 \cdot PP$	-7 426 083
k_3	-70	$k_{13} \cdot PO$	-11 644 761
k_7	-404	$k_7 \cdot RT$	-14 369 984

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Закінчення табл. 5.6

Параметр	Рейтинг значень параметрів	Вага параметра	Рейтинг значень ваг параметрів
k_2	-2 048	$k_2 \cdot \text{DNJ}$	-48 028 227
k_9	-44 929	$k_3 \cdot \text{DSPJ}$	-56 729 301
k_{13}	-5 848 667	$k_5 \cdot \text{KNJ}$	-159 730 839
k_{11}	-322 074 346	$k_{11} \cdot \text{DK}$	-369 966 157

Параметри k_{10} , k_{12} , k_8 , k_6 , k_4 , k_{14} , k_1 є прогресорами і мають зміст швидкості збільшення обсягу ВРП залежно від динаміки факторної величини. Величини k_5 , k_3 , k_7 , k_2 , k_9 , k_{13} , k_{11} виражають регресивні тенденції – зменшення рівня обсягу ВРП залежно від зміни величини факторів. Щодо рейтингу, то найгірше впливає діловий клімат – k_{11} , найкраще – k_{10} . Відіграють роль не тільки параметри, а й добутки параметрів на відповідні фактори впливу.

Графік ВРП (дані та модель) свідчить, наскільки модель близька до статистичних даних (рис. 5.4).

Результати багатofакторного моделювання складають методологічну основу економічного обґрунтування концепції державного регулювання курортно-рекреаційної сфери України на 2018–2027 роки. Вибір стратегічних пріоритетів розвитку курортно-рекреаційної сфери визначається, з одного боку, чинниками воєнно-політичної нестабільності, загостренням соціального напруження, анексією АР Крим, тимчасовою окупацією частини територій Луганської та Донецької областей, а з іншого, – необхідністю розвивати конкурентоспроможну інноваційну пропозицію курортно-рекреаційних послуг. У зазначеному контексті при формуванні стратегії розвитку курортно-рекреаційної сфери слід виходити з реальних економічних передумов і перспектив, які ґрунтуються на ринковому потенціалі еволюції курортно-рекреаційних дестинацій, фінансових можливостях розвитку курортно-рекреаційних територій, інвестиційних ризиках та привабливості бізнесу в окресленій місцевості.

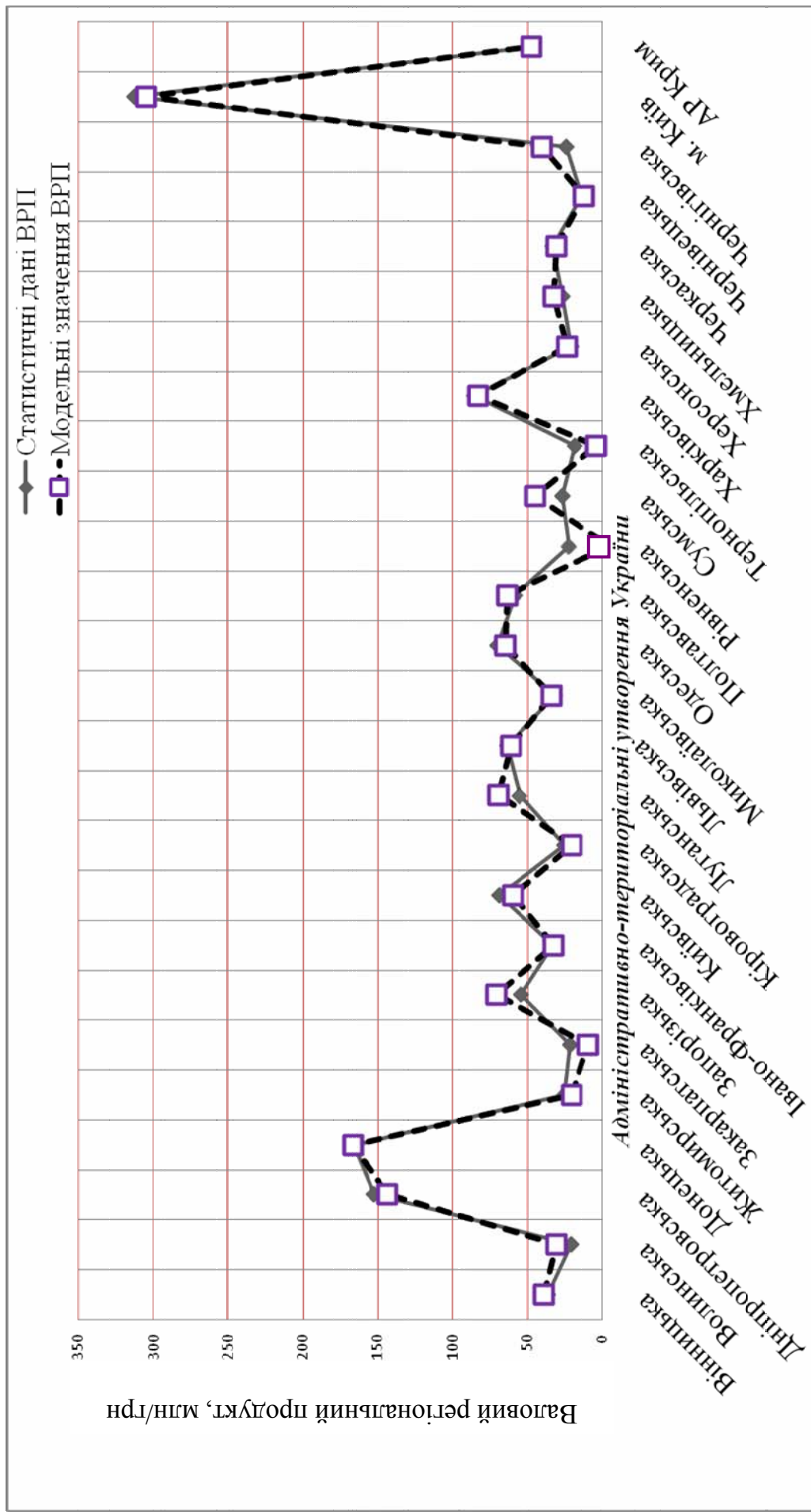

Рис. 5.4. Співвідношення статистичних і змодельованих обсягів ВРП в Україні за 2013 р., млн грн

Джерело: розроблено автором.

Неможливість одночасно забезпечити рівномірний, сталий розвиток курортно-рекреаційної сфери у всіх адміністративно-територіальних утвореннях України є передумовою формування кластерів пріоритетного розвитку. Ефективна організація функціонування курортно-рекреаційних кластерів спрямовується на розв'язання комплексу таких важливих проблем в економічному і соціальному плані, як:

- 1) задоволення внутрішньоринкового попиту;
- 2) зростання обсягів міжнародної рекреації і велнес-туризму;
- 3) заміщення втрачених можливостей оздоровлення та відпочинку в АР Крим;
- 4) розвиток ділової активності й забезпечення структурних зрушень у пов'язаних сферах економічної діяльності;
- 5) створення нових робочих місць;
- 6) зміцнення місцевих та державних фінансів;
- 7) сприяння розвитку людського капіталу й підвищення національної безпеки.

У табл. 5.7 на основі результатів економіко-математичного моделювання розроблено сценарії розвитку Приморського (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області) та Карпатського (Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Закарпатська області) курортно-рекреаційних кластерів.

Лінійна регресійна багатофакторна залежність обсягів ВРП від факторів впливу була досліджена на предмет мультиколінеарності. У результаті дослідження мультиколінеарність між парами факторів не виявлена. Прогнозні сценарії росту ВРП у результаті змін факторів впливу були розроблені для кожного фактора впливу окремо. Для оцінки поведінки економічного показника ВРП у динаміці змін прогнозні сценарії розроблено на найближче десятиліття з врахуванням темпів росту кожного окремого фактора впливу.

Таблиця 5.7

Фактори розвитку курортно-рекреаційної економіки та оцінювання їх потенційного впливу на формування ВРП у 2018–2027 рр.

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
Ціль 1. Зростання доходів, підвищення купівельної спроможності населення										
Індикатор 1. Дохід у розрахунку на одну особу місцевого населення (VD, грн)	2018	1,0	5,5	3,2	13,4	15,4	3,4	6,1	7,9	3,4
	2019	2,0	11,0	6,5	26,7	30,7	6,7	12,2	15,7	6,9
	2020	3,0	16,5	9,7	40,1	46,1	10,1	18,3	23,6	10,3
	2021	4,0	22,0	12,9	53,5	61,5	13,5	24,3	31,5	13,8
	2022	5,0	27,5	16,2	66,8	76,9	16,8	30,4	39,4	17,2
	2023	6,0	33,0	19,4	80,2	92,2	20,2	36,5	47,2	20,6
	2024	7,0	38,5	22,7	93,6	107,6	23,5	42,6	55,1	24,1
	2025	8,0	44,0	25,9	106,9	123,0	26,9	48,7	63,0	27,5

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Продовження табл. 5.7

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
	2026	9,0	49,5	29,1	120,3	138,4	30,3	54,8	70,8	30,9
	2027	10,0	55,0	32,4	133,6	153,7	33,6	60,9	78,7	34,9
Ціль 2. Створення робочих місць і сприяння зайнятості										
Індикатор 2. Середньооблікова чисельність штатних працівників підприємств курортно-рекреаційної сфери (SPJ, осіб)	2018	1,3	1,7	4,0	1,1	9,3	3,2	1,8	3,7	1,8
	2019	2,5	3,4	8,0	2,2	18,6	6,5	3,7	7,4	3,6
	2020	3,8	5,1	12,0	3,4	28,0	9,7	5,5	11,0	5,3
	2021	5,0	6,8	16,1	4,5	37,3	13,0	7,3	14,7	7,1
	2022	6,3	8,5	20,1	5,6	46,6	16,2	9,2	18,4	8,9
	2023	7,5	10,2	24,1	6,7	55,9	19,4	11,0	22,0	10,7
	2024	8,8	11,9	28,1	7,8	65,2	22,7	12,8	25,7	12,4
	2025	10,0	13,6	32,1	8,9	74,6	25,9	14,7	29,4	14,2
	2026	11,3	15,3	36,1	10,1	83,9	29,2	16,5	33,0	16,0

Продовження табл. 5.7

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
	2027	12,5	17,0	40,1	11,2	93,2	32,4	18,3	36,7	17,8
Ціль 3. Підвищення рівня суспільного здоров'я										
Індикатор 3. Трудові ресурси: здоров'я (TR, бали)	2018	1,1	4,8	2,6	10,5	13,8	2,2	3,9	5,4	1,5
	2019	2,1	9,5	5,2	21,0	27,7	4,4	7,9	10,8	3,1
	2020	3,2	14,3	7,8	31,5	41,4	6,7	11,8	16,2	4,6
	2021	4,3	19,1	10,8	42,2	55,3	8,9	15,8	21,7	6,1
	2022	5,4	23,9	13,0	52,7	69,1	11,1	19,7	27,1	7,7
	2023	6,4	28,7	15,6	63,7	82,9	13,4	23,7	32,5	9,2
	2024	7,5	33,4	18,1	73,7	96,7	15,6	27,6	37,9	10,7
	2025	8,6	38,2	20,7	84,2	110,5	17,8	31,6	43,3	12,3
	2026	9,6	43,0	23,3	94,7	124,3	20,0	35,5	48,7	13,8
	2027	10,7	47,7	25,9	105,2	138,1	22,2	39,4	54,1	15,3

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Продовження табл. 5.7

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
Ціль 4. Відновлення ділового оптимізму, сприяння розвитку підприємництва										
Індикатор 4. Діловий оптимізм (DO, бали)	2018	0,8	2,2	1,3	3,9	6,1	0,9	1,5	2,2	0,7
	2019	1,7	4,3	2,6	7,8	12,0	1,8	3,0	4,3	1,4
	2020	2,5	6,4	3,9	11,7	18,1	2,7	4,5	6,5	2,1
	2021	3,3	8,6	5,2	15,6	24,1	3,6	6,0	8,6	2,8
	2022	4,1	10,7	6,6	19,5	30,1	4,6	7,5	10,8	3,6
	2023	5,0	12,8	7,9	23,3	36,1	5,5	9,0	12,9	4,3
	2024	5,8	15,0	9,2	27,3	42,2	6,4	10,5	15,1	5,0
	2025	6,6	17,1	10,5	31,1	48,1	7,3	12,0	17,2	5,7
	2026	7,4	19,3	11,8	35,0	54,2	8,2	13,5	19,3	6,4
	2027	8,3	21,4	13,1	38,9	60,1	9,1	15,0	21,5	7,1

Продовження табл. 5.7

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
Ціль 5. Активізація ринку споживачів курортно-рекреаційних послуг										
Індикатор 5. Кількість обслужених приїжджих підприємствами курортно-рекреаційної сфери (ОІ), осіб	2018	3,0	0,8	2,7	0,1	5,2	2,3	1,9	3,9	1,6
	2019	6,0	1,5	5,4	0,3	10,3	4,6	3,7	7,8	3,1
	2020	9,0	2,3	8,1	0,4	15,5	6,9	5,5	11,7	4,7
	2021	12,0	3,0	10,9	0,5	20,6	9,2	7,4	15,6	6,3
	2022	15,0	3,8	13,6	0,7	25,8	11,5	9,2	19,5	7,8
	2023	18,0	4,5	16,3	0,8	31,0	13,8	11,1	23,4	9,4
	2024	21,0	5,3	19,0	0,9	36,1	16,1	12,9	27,3	11,0
	2025	24,0	6,0	21,7	1,1	41,3	18,4	14,8	31,2	12,5
	2026	27,0	6,8	24,4	1,2	46,5	20,7	16,6	35,1	14,1
	2027	30,0	7,5	27,1	1,3	51,6	23,0	18,5	39,0	15,7

**Розділ 5. Еволюція механізму регулювання
курортно-рекреаційної сфери в Україні**

Продовження табл. 5.7

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
Ціль 6. Інвестиції у розвиток конкурентоспроможної пропозиції курортно-рекреаційних послуг										
Індикатор 6. Житлова площа номерного фонду підприємств курортно-рекреаційної сфери (GPN)	2018	2,0	0,2	0,8	0,2	1,3	0,9	0,8	0,2	0,5
	2019	6,0	0,7	2,5	0,5	3,9	2,6	2,5	0,7	1,5
	2020	8,0	0,9	3,3	0,7	5,2	3,5	3,3	0,9	2,0
	2021	12,0	1,3	5,0	1,0	7,8	5,3	4,9	1,4	3,0
	2022	14,0	1,6	5,8	1,1	9,1	6,2	5,8	1,7	3,5
	2023	16,0	1,8	6,7	1,3	10,4	7,0	6,6	1,9	4,0
	2024	20,0	2,2	8,3	1,6	13,0	8,8	8,2	2,4	5,1
	2025	22,0	2,2	8,3	1,6	13,0	8,8	8,2	2,4	5,1
	2026	26,0	2,9	10,7	2,1	16,8	11,4	10,7	3,1	6,6
	2027	28,0	3,1	11,6	2,3	18,1	12,3	11,5	3,3	7,1

Закінчення табл. 5.7

Цілі-індикатори	Рік	Темп росту, %	Прогноз зростання ВРП, %							
			Карпатський кластер				Приморський кластер			
			Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Запорізька обл.
Ціль 7. Зростання обсягів доходів виробників курортно-рекреаційних послуг										
Індикатор 7 Доходи підприємств від реалізації курортно-рекреаційних послуг (DSJ)	2018	2,3	0,3	0,3	0,0	0,7	0,1	0,1	0,1	0,1
	2019	6,4	0,8	0,9	0,0	1,8	0,3	0,3	0,4	0,2
	2020	9,7	1,3	1,5	0,1	2,9	0,6	0,4	0,6	0,4
	2021	12,9	1,7	1,9	0,1	3,8	0,7	0,6	0,8	0,5
	2022	16,1	2,0	2,4	0,1	4,7	0,9	0,7	1,0	0,7
	2023	19,3	2,4	2,8	0,1	5,5	1,1	0,8	1,2	0,8
	2024	22,5	2,9	3,4	0,1	6,7	1,3	1,0	1,4	0,9
	2025	25,8	3,3	3,8	0,1	7,6	1,4	1,1	1,6	1,1
	2026	29,0	3,7	4,3	0,1	8,5	1,6	1,3	1,8	1,2
	2027	32,2	4,1	4,7	0,1	9,3	1,8	1,4	2,0	1,3

Таким чином, запропонована модель може бути використана для планування впливу факторів розвитку економіки курортно-рекреаційних послуг на динаміку обсягів ВРП, застосовуватись при стратегічному плануванні, моніторингових та контрольних заходах на рівні центральних та місцевих органів державного регулювання розвитку курортно-рекреаційної сфери.

Список використаних джерел

1. Амоша О. До питання про оцінку рівня податків в Україні / О. Амоша, В. Вишневський // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 11–19.
2. Бланк И.А. Основы инвестиционного менеджмента / И.А. Бланк. – Киев : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 440 с.
3. Босовська М.В. Інтеграційні процеси в туризмі : монографія / М.В. Босовська. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 832 с.
4. Борейко В.І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку (теорія, методологія, проблеми) : монографія / В.І. Борейко. – Національний ун-т водного господарства та природокористування. – Рівне : НУВГП, 2008. – 379 с.
5. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI у поточній редакції від 13.02.2016 за № 937-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
6. Гуменюк В.В. Інвестиційне проектування розвитку курортної справи / В.В. Гуменюк // Ринок цінних паперів України. – № 7. – 2012. – С. 33–38.
7. Гуменюк В.В. Кредитування підприємств курортно-рекреаційної сфери / В.В. Гуменюк // Фінансовий простір. – 2015. – № 3. – С. 248–253 [Електронне наукове фахове видання]. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua>
8. Гуменюк В.В. Курортна справа в умовах формування фіскального простору місцевого самоврядування / В.В. Гуменюк // Економіка. Фінанси. Право. – 2012. – № 9. – С. 32–35.
9. Гуменюк В.В. Особливості розвитку споживчого кредитування курортних послуг / В.В. Гуменюк // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 4 (23). – С. 52–56.
10. Гуменюк В.В. Тенденції податкового регулювання ринку санаторно-курортних послуг в Україні / В.В. Гуменюк // Економіка розвитку. – 2014. – № 3 (71). – С. 18–24.

11. Гуменюк В.В. Фінансове забезпечення проектів розвитку курортної справи на засадах публічно-приватного партнерства / В.В. Гуменюк // Світ фінансів. – 2013. – № 1. – С. 95–102.
12. Гуменюк В.В. Фіскальна політика держави та механізм її реалізації в курортній сфері / В.В. Гуменюк // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1(56). – С. 28–31.
13. Гудзь М.В. Обґрунтування доцільності проекту інвестування лікувально-оздоровчого підприємства / М.В. Гудзь // Економіка і регіон. – 2011. – № 4 (31). – С. 82–87.
14. Гудзь П.В. Оцінка мультиплікативної дії рекреаційної економіки на життєвий простір курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь, П.В. Захарченко, М.В. Гудзь // Економіка та право. – 2009. – № 1. – С. 122–127.
15. Дем'янишин В.Г. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах / В.Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Випуск 2 (11). – С. 34–48.
16. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 496 с.
17. Десятнюк О.М. Ризики фіскальної політики як загроза макроекономічної стабільності держави / О.М. Десятнюк // Світ фінансів. – 2012. – № 4. – С. 23–32.
18. Д'яконова І.І. Удосконалення кредитних відносин – споживче кредитування : монографія / І.І. Д'яконова. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 96 с.
19. Економічна енциклопедія: у 3 т. – Т. 2. [Редкол.: С.В. Мочерний – відп. ред. та ін.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. – 848 с.
20. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 № 994_036, редакція від 16.11.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036
21. Єрмошенко М.М. Проблеми державного регулювання інноваційного розвитку підприємств і шляхи їх розв'я-

- зання / М.М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 45–54.
22. Єфименко Т.І. Податкове регулювання економічного розвитку: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Т.І. Єфименко. – Київ, 2003. – 33 с.
23. Запатрина И.В. Потенциал публично-частного партнерства в развивающихся экономиках / И.В. Запатрина. – Киев : Центродрук, 2011. – 152 с.
24. Захарченко П.В. Модели экономики курортно-рекреационных систем : монография / П.В. Захарченко. – Бердянск : Издатель Ткачук А.В., 2010. – 392 с.
25. Іваницька О.М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури : монографія / О.М. Іваницька Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ : Видавництво НАДУ, 2005. – 276 с.
26. Інформація Державної служби статистики України // Лист-відповідь на запит від 22.05.2015 № 1241/30-02 Київ. нац. торг.-екон. ун-ту.
27. Інформація про діяльність СЕЗ «Курорттополіс Трускавець». Орган господарського розвитку та управління СЕЗ «Курорттополіс Трускавець» Трускавецької міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://truskavets-city.gov.ua/doc/viddil/kurortopolis2.doc>
28. Кейнс Д.М. Избранные произведения : пер. с англ. / предисл., сост.: А.Г. Худокормов / Дж.М. Кейнс. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
29. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Д. Кейнс. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
30. Крачило М.П. Іноземний туризм в Україні, стан і шляхи розвитку / М.П. Крачило // Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи : зб. наук. статей. – Київ : ІВЦ «Слов'янський діалог», 1995. – С. 39–46.
31. Куценко О. Споживче кредитування в Україні: огляд ринку та практики: [Проект USAID «Розвиток фінансового сектору»] / О. Куценко. – Київ : FINREP. – 2011. – 26 с.

32. Лагутін В.Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці : монографія / В.Д. Лагутін; Київський національний торговельно-економічний ун-т. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 248 с.
33. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України) / А.Ф. Мельник. – Тернопіль : Збруч, 1995. – 179 с.
34. Мельник А.Ф. Державно-приватне партнерство в системі інституційного забезпечення економічних процесів / А.Ф. Мельник // Вісник ТНЕУ. – 2011. – Вип. 1. – С. 7–9.
35. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : монографія / за ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, «Економічна думка», 2008. – 376 с.
36. Орлюк О.П. Фінансова енциклопедія / О.П. Орлюк, Л.К. Воронова, І.Б. Заверуха та ін. ; [за заг. ред. О.П. Орлюк]. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 472 с.
37. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік. Схвалено рішенням ради Національного банку України від 05.09.2012 № 16 (з доопрацюванням). – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=127394>
38. Осовська Г.В. Економічний словник. / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – Київ : Кондор, 2007. – 358 с.
39. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України: від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ, поточна редакція від 01.01.2016 № 928-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
40. Пам'ятки архітектури і містобудування України: довід. Держреєстру нац.-культ. Надбаня / В.В. Вечерський, О.М. Годованок, Є.В. Тиманович та ін. ; за ред. А.П. Мардера, В.В. Вечерського. – Київ : Техніка, 2000. – 664 с.
41. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом : монографія / А.А. Пересада. – Київ : Лібра, 2002. – 472 с.
42. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

43. Покатаєва О.В. Державне регулювання трансформації торговельно-економічних відносин: інституціональний підхід : монографія / О.В. Покатаєва; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. – 408 с.
44. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003. – [Чинний від 2003-23-01]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2004. – 12 с. – (Національний стандарт України).
45. Послуги туристичні. Класифікація готелів: ДСТУ 4269:2003. – [Чинний від 2003-23-01]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2004. – 13 с. – (Національний стандарт України).
46. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI, редакція від 12.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
47. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» : Закон України від 02.06.2005 № 2640-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2640-15>
48. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 р, № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19/paran2#n2>
49. Про державно-приватне партнерство : Закон України: від 01.07.2010 № 2404-VI, редакція від 03.08.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
50. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV, поточна редакція від 10.11.2013 № 640-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-14>
51. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97ВР, редакція від 04.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97>
52. Про місцеві податки і збори : Декрет Кабінету Міністрів України: від 20.05.1993 № 56-93, втратив чинність від

- 01.01.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/56-93>
53. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 № 334/94, втратив чинність від 01.01.2013 на підставі 2755-17 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/334/94-%D0%B2%D1%80/page6>
54. Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс-Трускавець» : Закон України від 18.03.1999 № 514-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-14>
55. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV, редакція від 20.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
56. Річний звіт про виконання Державного бюджету України на 01.01.2015 р. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>
57. Савчук В.П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент / В.П. Савчук. – 3-изд. – Киев : Companion Group, 2008. – 880 с.
58. Соколовська А.М. Особливості податкової системи України та напрями її коригування / А.М. Соколовська // Фінанси України. – 2013. – № 9. – С. 28–44.
59. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко, М.Г. Бойко, С.В. Мельниченко, Г.І. Михайліченко та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 595 с.
60. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.
61. Туристські дестинації (теорія управління, бренд) : монографія / Т.І. Ткаченко, С.В. Мельниченко, М.Г. Бойко, Г.І. Михайліченко та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 347 с.

62. Финансово-кредитный словарь: в 3 т. / гл. ред. Н.В. Гаретовский. – М. : Финансы и статистика, 1988. – Т. 3: Р–Я. – 511 с.
63. Фрідман М. Капіталізм і свобода / М. Фрідман ; пер. з англ. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. – 320 с.
64. Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : монографія / І.Я. Чугунов. – Київ : Ніс, 2003. – 488 с.
65. Archer В.Н. Towards a tourist regional multiplier / В.Н. Archer, С.В. Owen // *Regional Studies*. – 1971. – Volume 5, Issue 4. – P. 289–294.
66. Bässler R. Qualitätsniveaus und Gesundheitskompetenz im österreichischen Kur- und Wellness-Tourismus/ R. Bässler // *Tourismus Journal (Lucius & Lucius, Stuttgart)*. – 2003. – Bd.7, Heft 2. – S. 187–202.
67. Combs P. Effects of a room tax on resort hotel/motels / P. Combs, В. Elledge // *National Tax Journal*. – 1979. – № 32. – P. 201–207.
68. Gatti S. Project finance in theory and practice: designing, structuring, and financing private and public projects. Second edition / Stefano Gatti. – Elsevier: Academic Press, 2012. – 496 p.
69. Goodhead T. Coastal Recreation Management: The Sustainable Development of Maritime Leisure / Т. Goodhead, D. Johnson,. – Melbourne : Taylor & Francis, 1996. – 332 p.
70. Gumeniuk V. Design of the Mechanism of Government Regulation of Health Resort Services Market in Ukraine / V. Gumeniuk // *Socio-economic aspects of economics and management: Collection of scientific articles. Vol. 1 – Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. – P. 47–50.*
71. Horváth E. Estimating the Multiplier Effects of Tourism Expenditures on a Local Economy through a Regional Input-Output Model / E. Horváth, D. Frechtling. // *Journal of Travel Research*. – 1999. – Vol. 37. – № 4. – P. 324–332.
72. Kahn R.F. The relation of home investment to unemployment / Richard Kahn // *The Economic Journal*. – 1931. – № 41. – P. 173–198.

-
73. Kotarski D. Funkcjonowanie kontroli zewnętrznej i zarządczej w zakładach lecznictwa uzdrowiskowego / D. Kotarski // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse. Rynki finansowe. Ubezpieczenia. – 2011. – № 42. – S. 131–138.
  74. Krisovatuy A. Fiskalparadigma für die Effizienz der Umverteilungsprozesse während der Rezessionsphase / A. Krisovatuy // World Economy – Problems and Processes. – Berlin. – 2010. – № 24. – P. 226–234.
  75. Laffer A. The End of Prosperity: How Higher Taxes Will Doom the Economy – If We Let It Happen / A. Laffer ; Stephen Moore; Peter Tanous.– New York : Threshold Editions, 2009. – 336 p.
  76. Lück M. The Encyclopedia of Tourism and Recreation in Marine Environments / M. Lück. – Wallingford : CABI, 2008. – 587 p.
  77. Lundtorp S. The resort lifecycle theory: Generating Processes and Estimation/ S. Lundtorp, S. Wanhill // Annals of Tourism Research. – 2001. – № 28. – P. 947–964.
  78. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – New York, Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013. – 731 p.
  79. Paying Taxes 2015. The global picture. PricewaterhouseCoopers, Doing Business [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes-2016/paying-taxes-2015.pdf>
  80. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation / D. Ricardo. – Ontario : Batoche Books, 2001. – 334 p.
  81. The Economics of Irving Fisher: Reviewing the Scientific Work of a Great Economist / [I. Fisher] H. Loef, H. Monissen. – Cheltenham, Northampton: Elgar Publishing, 1999. – 343 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні етапи еволюції велнесу

Етап I. 1950-ті роки

Дж.І. Родейл у 1950 р. почав видавати журнал *Prevention* – провідне видання з популяризації нетрадиційних та профілактичних методів лікування. *Профілактика* означає систематичні заходи запобігання захворювань. На даний час корпорація Родейл Інк. (Rodale, Inc.) є провідним видавцем книг, журналів та веб-сайтів, які популяризують здоровий спосіб життя і велнес.

Етап II. 1950-ті – 1960-ті рр.

Професор медицини Г. Дунн сформулював концепцію «високорівневого велнесу», в якій визначив велнес як інтегрований метод функціонування, орієнтований на максимізацію потенціалу, на який спроможна людина в умовах середовища, в якому працює. Г. Дунн відомий як засновник велнес-руху, який визначив розумові та духовні параметри велнесу як доповнення до фізичних параметрів здоров'я людини.

Етап III. 1970-ті рр.

На основі науково-практичних розробок Г. Дунна, в 1975 році, Дж. Тревіс заснував перший в світі велнес-центр, (Wellness Resource Centre) в Мілл-Веллі, штат Каліфорнія. Дж. Тревіс сформулював концепцію індивідуальної відповідальності за власне здоров'я, розробив 12-вимірний інструмент оцінки велнесу (Велнес Інвенторі/Wellness Inventory, 1975 р.), підготував Посібник з велнесу (Wellness Workbook, 1977 р.).

Продовження дод. А

Дж. Тревіс заснував некомерційний напрям велнесу, доклав значні зусилля для трансформації медичної культури, орієнтуючись на сімейний та дитячий велнес, а також популяризацію повноспектрального велнесу (охоплює дорослий і дитячий велнес разом з питаннями глобального та екологічного велнесу).

Д. Арделл в 1977 році підготував працю *Велнес високого рівня: альтернатива лікарям, наркотикам і хворобам (High Level Wellness: An Alternative to Doctors, Drugs and Disease)*, у своїй книзі автор підкреслює самовідповідальність у велнесі, фокусується на фізичних і розумових аспектах велнесу.

На початку 1970-х років Університет Вісконсин-Стівенс Пойнт (University of Wisconsin-Stevens Point UWSP) почав зосереджувати увагу на допомозі студентам у підготовці до кар'єри. Медичний працівник студентського медичного центру UWSP М. Фляйшауер на основі матеріалів науково-практичного семінару Дж. Тревіса в Центрі Велнес-Ресурсів стала ініціатором запровадження велнесу в університетській практиці.

У рамках проекту *Wellness Inventory* UWSP ввів в дію перший велнес-центр на основі університетського кампусу. Велнес-програми кампусу стали популярними та поширилися по всій території США у 1970-х і 1980-х роках; вони значно вплинули на поширення велнес-руху. Доктор медицини Б. Геттлер розробив *Анкету оцінки стилю життя (Lifestyle Assessment Questionnaire)*, а також шестивимірну модель велнесу. Інструмент оцінки велнесу Б. Геттлера широко використовувався для велнес-програм і позиціонується в цей час як TestWell.

Продовження дод. А

Етап IV. Пізні 1970-ті та ранні 1980-ті роки

Із розвитком велнес-руху корпорації у США почали розробляти програми велнес на робочих місцях, основою яких є послуги, спрямовані на покращення здоров'я працівників. Програми велнес на робочих місцях першою почала впроваджувати страхова компанія Sentry Insurance, (штаб квартира розташована в Стівенс Пойнт, Вісконсин), На основі методичної розробки Д. Арделла «14 днів до життя в стилі велнес і міцного здоров'я» «*14 Days to a Wellness Lifestyle and Die Health*». Програма велнес на робочих місцях продовжила поширюватись протягом 1980-х і 1990-х років, лідерами в цій сфері стали компанії: Кімберлі Кларк, Ксерокс, Коноко, Джонсон і Джонсон, Тенеко, Джонсон Векс, Пепсі, Дженерас Фудс.

Етап V. 1990-ті роки

Поширення концепції велнесу у Європі. Утворення Німецької Асоціації Велнесу і Європейського Об'єднання Велнесу, які офіційно розробляють заходи імплементації велнесу в європейський економічний простір.

Етап VI. 1990-ті – 2000-ні рр.

Велнес-рух продовжив розвиватись протягом кількох десятиліть. У зв'язку з поширенням хронічних проблем зі здоров'ям, значна увага приділялася ініціативним підходам до охорони здоров'я. Наприклад, індустрія фітнес-клубів почала стрімко поширюватися в 1990-х роках, а СПА-індустрія почала значно розвиватися на початку 2000-х років. Введення програми велнес на робочих місцях продовжувало стрімко

Закінчення дод. А

розвиватися і за межами США, набираючи популярності серед різних компаній. Завдяки розвитку інформаційних технологій велнес поширюється у суспільстві, здобуваючи соціально-ринкову основу функціонування, однак є досить розрізненим для його структурування й окреслення як організованого суспільного руху, явища соціальної мобільності.

Етап VII. Початок XXI ст.

Інституціоналізація концепції велнесу в країнах, що розвиваються. Формування і розвиток ринкової пропозиції послуг, зорієнтованої на велнес-туризм. Створення самостійних велнес-центрів. Інтеграція елементів велнесу в курортно-рекреаційну економіку. Трансформація парадигми охорони здоров'я населення в контексті велнесу. Інноваційний розвиток курортно-рекреаційної сфери відповідно до концепції велнес-туризму в умовах відкритого ринку. Перетворення курортів на велнес-гіпермакети, формування провідних велнес центрів світу, зародження глобальних велнес-брендів.

Джерело: впорядковано за матеріалами Глобального велнес інституту та доповнено автором.

Тарифи на проживання у курортному готелі «Буковель»

Послуги розміщення	Тарифи на 1 добу, грн					
	18.01.16–25.02.16; 05.03.16–08.03.16		26.02.16–04.03.16		09.03.16–17.03.16	
	Тар. план В&В		Тар. план В&В		Тар. план В&В	
	Економ	Вікенд	Економ	Вікенд	Економ	Вікенд
DBL двоміс. економ	1 581	1 738	1 420	1 563	931	1 025
DBL двоміс. напівлюкс +	1 750	2 063	1 588	1 875	1 038	1 225
DBL двоміс. н/л покращ.+	1 963	2 313	1 775	2 088	1 163	1 375
TRPL трьохміс. напівлюкс	2 063	2 438	1 875	2 213	1 225	1 450
Дод. ліжко н/л, покращений	281	331	281	331	188	219
Люкс	2 688	3 188	2 438	2 875	1 588	1 875
Люкс Superior	3 438	4 063	3 125	3 688	2 038	2 413
Люкс Superior +	3 875	4 563	3 500	4 125	2 275	2 688
Дод.ліжко люкс, шале	325	388	325	388	219	256
Шале 130 м ² (Superior Chalet)	5 000	6 000	4500	5 375	2 938	3 500
Шале 150 м ² (Deluxe Chalet)	6 000	7 188	5 375	6 438	3 500	4 188
Шале 170 м ² (Villa Chalet)	7 188	8 625	6 438	7 750	4 188	5 000
Шале 250 м ² (Villa Premier)	10 125	12 125	9 000	10 813	5 875	7 000
DBL економіс. н/л (1 дор., 1 дит.)	1 384	1 521	1 243	1 368	815	897
DBL двоміс. н/л + + (1 дор., 1 дит.)	1 531	1 806	1 390	1 641	908	1 072
TRPL трьохміс. н/л (2 дор., 1 дит.)	1 892	2 236	1 719	2 029	1 123	1 330
TRPL трьохміс. н/л (1 дор., 2 дит.)	1 720	2 033	1 563	1 844	1 021	1 209

Продовження дод. Б

Закінчення табл. Б.1

Послуги розміщення	Тарифи на 1 добу, грн					
	18.01.16–25.02.16; 05.03.16–08.03.16		26.02.16–04.03.16		09.03.16–17.03.16	
	Тар. план В&В		Тар. план В&В		Тар. план В&В	
	Економ	Вікенд	Економ	Вікенд	Економ	Вікенд
DBL двоміс. н/л пок. + (1 дор. 1 дит.)	1 718	2 024	1 554	1 827	1 018	1 204
Дод. ліж. н/л, пок. (дит. до 12 р.)	211	248	211	248	141	164
Дод. ліж. люкс, шале (дит. до 12 р.)	244	291	244	291	164	192

Джерело: тариф курортного комплексу «Буковель». Буковель. Гірськолижний та SPA курорт. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bukovel.com/tarrifs/>

Продовження дод. Б

Таблиця Б.2

**Тарифи «Озеро молодості» на курорті «Буковель»
у 2016 р.**

Асортимент послуг	Тариф, грн
1. Платний вхід на озеро молодості: – дорослий	20
– дитячий (6–12 років)	10
– дитячий до 6-ти років	–
2. Користування шезлонгами – шезлонг-сітка	75
– шезлонг дерев'яний (пластиковий)	95
– шезлонг на піщаному пляжі	135
3. Перебування у VIP-зоні; комплекс: 2 шезлонга, 2 матраца, 2 парасолі, 2 рушника, 1 столик	380
4. Пляжні аксесуари – рушник	50
– парасолька	35

Джерело: тарифи курортного комплексу «Буковель». Гірськолижний та SPA курорт. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bukovel.com/tarrifs/>

Закінчення дод. Б

Таблиця Б.3

Тарифи на ковзанку на курорті «Буковель» у 2016 р.

Асортимент послуг	Тариф, грн			
	На денне катання (10:30–16:30)		На вечірнє катання (17:00–20:00)	
	45 хв	90 хв	45 хв	90 хв
Тарифний план «Всі дні»				
Прокат ковзанів (з катанням):	80	130	110	180
– дорослих				
– дитячих до 12 р.	55	90	70	120
Прокат шолому	20	35	25	45
Оренда ковзанки	1500	2400	2000	3500
Катання зі своїми ковзанами:				
– для дорослих	65	110	85	145
– для дітей до 12 р.	35	60	50	80
Тарифний план «Оksamитовий сезон»				
Прокат ковзанів (з катанням):	65	110	85	145
– дорослих				
– дитячих до 12 р.	45	75	55	95
Прокат шолому	15	30	20	40
Оренда ковзанки	1200	1900	1600	2800
Катання зі своїми ковзанами:				
– для дорослих	55	90	70	120
– для дітей до 12 р.	30	50	40	65

Джерело: тарифи курортного комплексу «Буковель». Гірськолижний та SPA курорт. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bukovel.com/tarrifs/>

**Таблиці показників мультиплікатора
для різних країн і дестинацій**

Таблиця В.1

Значення мультиплікаторів для різних дестинацій

Рейтинг	Дестинація	Мультиплікатор		Розробники мультиплікатора
		Вироб- ництво	Дохід	
1	Мічіган		2,25	Gartner and Holecek(1983)
2	Нью-Гемпшир		1.70	Pigram and Cooper(1980)
3	Північний Кіпр	2,00	1,30	Bicak and Altinary(1996)
4	Девон, Корнуол		1,29	Archer (1990)
5	Пуерто-Рико	2,08	1,24	Ruiz(1985)
6	Північна Ірландія		1,20	Archer and Fletcher(1990)
7	Чикаго, Іллінойс		1,10	Tiebout(1960)
8	Індійський океан		1,03	Archer(1982)
9	Маямі, Флорида	1,76	0,93	Mescon and Vozikis(1985)
10	Массачусетс		0,89	Cournoyer(1982)
11	Міссурі		0,88	Fletcher(1989)
12	Гонконг	0,98	0,87	Lin and Sung(1983)
13	Гаваї		0,80	Liu(1986)
14	Волворт, Вісконсин		0,78	Fletcher(1989)
15	Вашингтонська агломерація	1,63	0,74	Fuller(1995)
16	Британська Колумбія	1,50	0,65	Liu and Var(1982)
17	Галвестон, Техас		0,64	Rose(1981)
18	Колорадо		0,60	Fletcher(1989)

Продовження дод. В
Закінчення табл. В.1

Рейтинг	Дестинація	Мультиплікатор		Розробники мультиплікатора
		Виробництво	Дохід	
19	Орегон	1,21	0,60	Johnson and Moore(1993)
20	Британські Віргінські Острови	1,98	0,58	Encontre(1989), Archer(1982)
21	Гібралтар	1,80	0,57	Fletcher(1989)
22	Дор, Вісконсин		0,55	Fletcher(1989)
23	Вайоминг		0,53	Archer(1982)
24	Вікторія, Британська Колумбія		0,50	Archer and Fletcher(1990)
25	Меріленд	1,44	0,48	Frechtling(1991)
26	Техас	2,03	0,47	Fesenmaier, et al.(1990)
27	Форарльберг, Австрія		0,45	Baier(1994)
28	Саллікан, Пенсильванія		0,44	Fletcher(1989)
29	о. Скай, Шотландія		0,41	Brownrigg and Greig(1975)
30	Гвінед, Уельс	1,16	0,37	Archer, Shea and Vane(1974) Fletcher(1989)
31	Тайсид, Шотландія	0,49	0,35	Worrall(1992), Baster(1980)
32	Східна Англія		0,34	Fletcher(1989)
33	Сент-Ендрюс, Шотландія		0,34	Blake and McDowall(1967)
34	Англіс, Уельс	1,08	0,33	Archer(1973)
35	Шотландія	0,79		Worrall(1992)

Джерело: Horvath E. *Estimating the Multiplier Effects of Tourism Expenditures on a Local Economy through a Regional Input-Output Model* / E. Horvath, D. Frechtling // *Journal of Travel Research*. – 1999. – Vol. 37. – № 4. – P. 324–332.

Продовження дод. В
Таблиця В.2

Значення мультиплікаторів для різних країн

Рейтинг	Країна	Мультиплікатор		Розробники мультиплікатора
		Виробництво	Дохід	
1	Пакистан		3,30	Pigram and Cooper(1980)
2	Австралія		2,52	Archer(1984b), Cooper and Pigram(1984)
3	Туреччина	1,52	2.03	Liu, Var and Timur(1984)
4	Югославія	3,56	1,99	Janez(1979)
5	Великобританія		1,73	Fletcher(1989)
6	Ірландія		1,72	Fletcher(1989)
7	Канада		1,70	Archer(1984b)
8	Шрі-Ланка		1.59	Archer(1984)
9	Ліван		1.40	Archer(1984b)
10	Єгипет		1,23	Fletcher(1989)
11	Бермудські Острови	2,66	1,22	Archer and Fletcher(1990), Archer(1995a)
12	Домініка		1.20	Fletcher(1989)
13	Греція		1.20	Archer(1984b)
14	Кіпр		1,14	Archer(1989)
15	Соломонові острови		0,99	Archer and Fletcher(1990)
16	Маврикій		0,97	Archer and Fletcher(1990)
17	Сингапур	2,00	0,94	Khan, Seng and Cheong(1990)
18	Сейшельські острови		0,88	Archer and Fletcher(1996)
19	Антигуа		0,88	Fletcher(1989)
20	Багамські острови	2.25	0,88	Archer and Fletcher(1990)
21	Танзанія	1,59	0,85	Curry(1986)
22	Філіппіни	1,87	0,82	Santos, et al.(1983), Archer(1989)
23	Фіджі		0,82	Curry(1986)

Закінчення дод. В
Закінчення табл. В.2

Рейтинг	Країна	Мультиплікатор		Розробники мультиплікатора
		Виробництво	Дохід	
24	Непал		0,76	Curry(1986)
25	Італія		0,71	Costa(1984)
26	США	2,40	0,68	U.S. Travel Data Center(1996)
27	Самоа		0,66	Archer(1989), Archer and Fletcher(1990)
28	Кайманові острови		0,65	Fletcher(1989)
29	Кенія	1,81	0,64	Summary(1986)
30	Ісландія		0,64	Fletcher(1989)
31	Ямайка		0,60	Fletcher(1989)
32	Мальта	0,86	0,56	Briguglio(1992)
33	Острови Кука		0,55	Milne(1987)
34	Сент-Люсія		0,55	Seward and Spinrad(1982)
35	Палау		0,51	Archer and Fletcher(1990)
36	Беліз	2,11	0,41	Lindberg and Enriquez(1994)
37	Барбадос	1,41		Armstrong, Daniel and Francis(1974)
38	Корея	1,42		Song and Ahn(1983)

Джерело: Horvath E. *Estimating the Multiplier Effects of Tourism Expenditures on a Local Economy through a Regional Input-Output Model* / E. Horvath, D. Frechtling // *Journal of Travel Research*. – 1999. – Vol. 37. – № 4. – P. 324–332.

Методологія оцінки параметрів лінійної багатофакторної моделі залежності валового регіонального продукту

Стандартний підхід до знаходження параметрів лінійної багатофакторної регресійної моделі здійснюється на основі методу найменших квадратів. У нашому випадку за наявності великої кількості факторів впливу доцільно використати метод квадратів у матричній формі.

Запис рівняння лінійної багатофакторної регресійної моделі у матричній формі має вигляд:

$$Y = \hat{Y} + U = XA + U, \quad (\text{E.1})$$

де $A = (a_0, a_1, a_2, a_3)^T$ – оператор оцінки за методом найменших квадратів;

$X = (1 \ X^{1T} \ X^{2T} \ X^{3T})$ – матриця векторів значень незалежних величин (економічних факторів);

$Y = (y_1 \ y_2 \ \dots \ y_n)^T$ – вектор значень залежної величини (економічного показника);

$U = (u_1 \ u_2 \ \dots \ u_n)^T$ – вектор значень випадкової величини;

$X^j = (x_1^j, x_2^j, \dots, x_n^j)$ – вектор значень незалежної величини.

Оператор A знаходимо зі співвідношення:

$$A = (X^T X)^{-1} X^T Y. \quad (\text{E.2})$$

Кореляційний аналіз дозволяє кількісно оцінити щільність зв'язку між показником Y і фактором X_j .

Наявність і кількісну характеристику зв'язку між показником і фактором можна визначити за допомогою парного коефіцієнта кореляції r_{yx^j} , який обчислюємо за формулою:

Продовження дод. Е

$$r_{yx^j} = \frac{1}{n} \tilde{Y}^T \tilde{X}^j, \quad (\text{E.3})$$

де $\tilde{y}_i$ – i -те нормалізоване значення показника Y ($y_1, y_2, \dots, y_n$);
 $\tilde{x}_i^j$ – i -те нормалізоване значення фактора X^j ($x_1^j, x_2^j, \dots, x_n^j$),
 які обраховується за формулами:

$$\tilde{y}_i = \frac{y_i - \bar{y}}{\sigma_y}, \quad (\text{E.4})$$

$$\tilde{x}_i^j = \frac{x_i^j - \bar{x}^j}{\sigma_{x^j}}, \quad (\text{E.5})$$

а $\bar{y}$ та $\bar{x}^j$ середні значення відповідно показника Y та фактора X^j ;

σ_y та σ_{x^j} знаходиться із відповідних співвідношень

$$\sigma_y = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{(y_i - \bar{y})^2}{n}}, \quad (\text{E.6})$$

$$\sigma_{x^j} = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{(x_i^j - \bar{x}^j)^2}{n}}. \quad (\text{E.7})$$

Одержимо нормалізовані вектори показника $\tilde{Y}$ ($\tilde{y}_1, \tilde{y}_2 \dots \tilde{y}_n$) та факторів $\tilde{X}^j$ ($\tilde{x}_1^j, \tilde{x}_2^j, \dots, \tilde{x}_n^j$) ($j = 1, 2, 3$), що на нього впливають.

На підставі порівняння парних коефіцієнтів кореляції r_{yx^j} ($j = 1, 2, 3$) знаходять максимальне значення r_{yx^j} , яке вказує на найтісніше пов'язаний з показником Y фактор X^j , тому на основі матричного методу найменших квадратів для нормалізованих даних величини $\tilde{Y}$ ($\tilde{y}_1, \tilde{y}_2 \dots \tilde{y}_n$) та незалежної

Продовження дод. Е

величини $\tilde{X}^j (\tilde{x}_1^j, \tilde{x}_2^j \dots \tilde{x}_n^j)$ знаходять оператор $A_j = (\beta_1)$, що задовольняє рівняння лінійної регресії для нормалізованих величин:

$$\tilde{Y} = \beta_1 \tilde{X}^j. \quad (\text{E.8})$$

Серед тих, що залишились, значень r_{yx^j} вибираємо максимальне значення r_{yx^k} і для нормалізованих даних $\tilde{Y} (\tilde{y}_1, \tilde{y}_2 \dots \tilde{y}_n)$ та $\tilde{X}^j (\tilde{x}_1^j, \tilde{x}_2^j \dots \tilde{x}_n^j)$, $\tilde{X}^k (\tilde{x}_1^k, \tilde{x}_2^k \dots \tilde{x}_n^k)$ знаходимо оператор $A_k = (\beta_1, \beta_2)$, що задовольняє таке рівняння лінійної регресії для нормалізованих величин:

$$\tilde{Y} = \beta_1 \tilde{X}^j + \beta_2 \tilde{X}^k. \quad (\text{E.9})$$

Серед тих, що залишились, значень r_{yx^j} вибираємо максимальне значення r_{yx^l} і для нормалізованих даних $\tilde{Y} (\tilde{y}_1, \tilde{y}_2 \dots \tilde{y}_n)$ та $\tilde{X}^j (\tilde{x}_1^j, \tilde{x}_2^j \dots \tilde{x}_n^j)$, $\tilde{X}^k (\tilde{x}_1^k, \tilde{x}_2^k \dots \tilde{x}_n^k)$, $\tilde{X}^l (\tilde{x}_1^l, \tilde{x}_2^l \dots \tilde{x}_n^l)$ знаходимо оператор $A_k = (\beta_1, \beta_2, \beta_3)$, що задовольняє рівняння лінійної регресії для нормалізованих величин

$$\tilde{Y} = \beta_1 \tilde{X}^j + \beta_2 \tilde{X}^k + \beta_3 \tilde{X}^l. \quad (\text{E.10})$$

Перехід від величин β_j до параметрів a_j здійснюється за формулами

Продовження дод. Е

$$a_j = \beta_j \frac{\sigma_y}{\sigma_{x^j}}; \quad a_o = \bar{y} - \sum_j a_j \bar{x}^j. \quad (E.11)$$

Множинний коефіцієнт детермінації характеризує, якою мірою варіація залежної змінної (показника) Y визначається варіацією незалежних змінних (факторів) X_j ($j = 1, 2, 3$). Коефіцієнт детермінації без урахування ступеня свободи R^2 визначається зі співвідношення:

$$R^2 = \frac{SSR}{SST} = \frac{A^T X^T Y}{Y^T Y}. \quad (E.12)$$

Коефіцієнт детермінації з урахування ступеня свободи $\bar{R}^2$ для n – вимірювань та m – факторів визначається зі співвідношення:

$$\bar{R}^2 = \frac{MSR}{MST} = \frac{A^T X^T Y}{Y^T Y} \times \frac{n-1}{m}. \quad (E.13)$$

Множинні коефіцієнти без та з урахування ступеня свободи R та $\bar{R}$ визначає щільність зв'язку між усіма економічними факторами X_j ($j = 1, 2, 3$) та показником Y . Критерій оцінки щільності зв'язку для коефіцієнтів множинної детермінації та кореляції полягає в їх близькості до одиниці. У роботі пропонується обрахувати множинні коефіцієнти детермінації та кореляції без та з урахування ступеня свободи R^2 та $\bar{R}^2$, R та $\bar{R}$ для економетричних моделей, які визначаються за формулами (E.5), (E.6), (E.7).

Гіпотезу про рівень адекватності між залежною та незалежними змінними можна перевірити за допомогою F -критерію Фішера для n – вимірювань, m – факторів та k – параметрів лінійної регресії:

$$F = \frac{MSR}{MSE} = \frac{A^T X^T Y}{U^T U} \times \frac{n-k}{m}. \quad (E.14)$$

Пропонується перевірити критерій Фішера для економетричних моделей, які визначаються за формулою (E.11), та оцінити адекватність моделей (E.5), (E.6), (E.7).

Істотність параметрів економетричної моделі $A(a_1, a_2, \dots, a_n)$, тобто відмінність їх від нуля визнається на основі перевищення табличного значення критерію Ст'юдента для $(n - k)$ ступенів свободи та рівня надійності $(1 - \alpha) \%$ або рівня значущості $\alpha \%$. Тобто відмінність від нуля параметрів лінійної регресії визначається за формулою:

$$t > \frac{a_j - \alpha_j}{\sigma_{a_j}} = \frac{a_j}{\sigma_{a_j}} > t_{кр}(\alpha, n - k) \approx 2, \quad (E.15)$$

де σ_{a_j} для матричного представлення даних обчислюється з співвідношення

$$\sigma_{a_j} = \sqrt{\sigma_u^2 C_{jj}} = \sqrt{\frac{Y^T Y - A^T X^T Y}{n - k} C_{jj}}, \quad (E.16)$$

C_{jj} – діагональний елемент матриці $(X^T X)^{-1}$ при визначенні істотності параметра a_j .

Продовження дод. Е

На основі t -критерію Ст'юдента будуються інтервали довіри параметрів економетричних моделей:

$$a_j = \alpha_j \pm t_{кр(\alpha/2, n-k)} \times \sigma_{a_j}. \quad (E.17)$$

У роботі пропонується перевірити істотність параметрів за критерієм t -Ст'юдента для економетричних моделей, які визначаються за формулами (E.12), та оцінити інтервали довіри для параметрів моделей (E.14).

Прогноз про рівень показника Y для набору факторів X_0 $(x_0^1, x_0^2, x_0^3)^T$ або X_0 $(x_0^1, x_0^2)^T$ визначається зі співвідношення:

$$Y_0 = \bar{Y}_0 \pm t_{кр(\alpha/2, n-k)} \times \sqrt{\sigma_u^2 (1 + X_0^T (X^T X)^{-1} X_0)}, \quad (E.18)$$

де $\bar{Y}_0 = X_0 \times A$.

Пропонується спрогнозувати значення параметра $Y_0(X_0)$ для значення факторів $X_0(x_n^1+1, x_n^2+1, x_n^3+1)$ для економетричних моделей, які визначаються формулами (E.12), (E.15), (E.16), та оцінити інтервали довіри за критерієм t -Ст'юдента при надійності $(1-\alpha) = 95\%$ для параметрів моделей (E.12), (E.15), (E.16).

Величина результативного показника лінійно залежить від 14 факторів, тому описувати цю залежність від факторів впливу доречно лінійною багатфакторною моделлю. Залежність результативного показника від факторів можна записати співвідношенням:

$$\begin{aligned} VRP = & 11 \cdot DSJ - 2\,048 \cdot DNJ - 70 \cdot DSPJ + 246 \cdot OJ - 43 \cdot KNJ + \\ & + 25\,673 \cdot SPJ - 404 \cdot RT + 8\,555\,116 \cdot VD - 44\,929 \cdot PP + \\ & + 83711\,956 \cdot TR - 322\,074\,346 \cdot DK + 48\,613\,297 \cdot \\ & \cdot DO - 5\,848\,667 \cdot PV + 85 \cdot GPN. \end{aligned} \quad (E.31)$$

Продовження дод. Е

За умови відсутності в джерелах інформації про коефіцієнти ($\kappa_1, \dots, \kappa_{14}$), які визначають напрям та вагу впливу фактора на інтегральний показник нами була здійснена наступна багатокрокова процедура. Дослідження багатofакторної економетричної моделі здійснювалось за допомогою кореляційного та регресійного аналізів. На основі вхідних даних про залежність між факторами та обсягами ВРП в Україні потрібно було насамперед розрахувати параметри рівняння регресії (оператор $\hat{A}$), використовуючи матричний метод найменших квадратів. Це стало першим кроком проведених досліджень.

Запис рівняння багатofакторної регресійної моделі у матричній формі має вигляд:

$$Y = \hat{Y} + U = XA + U,$$

де $\hat{A} = (\kappa_1, \kappa_1, \kappa_2, \dots, \kappa_{14})^T$ – оператор оцінки за методом найменших квадратів;

$X = (X^1 T \ X^2 T \ \dots \ X^{14} T)$ – матриця векторів значень незалежних величин (економічних факторів);

$Y = (y_1 \ y_2 \ \dots \ y_{14})^T$ – вектор значень залежної величини (економічного показника);

$U = (u_1 \ u_2 \ \dots \ u_{14})^T$ – вектор значень випадкової величини;

$X^j = (x_1^j, x_2^j, \dots, x_{14}^j)$ – вектор значень незалежної величини.

Оператор $\hat{A}$ знайдено зі співвідношення $\hat{A} = (X^T X)^{-1} X^T Y$ за допомогою функцій MS Excel та надано в табл. Е.3.

Кореляційний аналіз дозволяє кількісно оцінити щільність зв'язку між показником Y і фактором X_j .

Наявність і кількісну характеристику зв'язку між показником і фактором можна визначити за допомогою парного коефіцієнта кореляції r_{yx^j} , який обчислюємо за формулою

Продовження дод. Е

$r_{yx^j} = \frac{1}{n} Y^T X^j$, де $\tilde{y}_i$ – i -те значення показника Y ($y_1, y_2, \dots, y_8$),
 x_i^j – i -те значення фактора X^j ($x_1^j, x_2^j, \dots, x_n^j$).

Провівши обчислення, одержали на підставі порівняння парних коефіцієнтів кореляції r_{yx^j} ($j = 1, 2, \dots, 14$), знайдено значення $r_{yx^1} = 0,88$; $r_{yx^2} = 0,69$; $r_{yx^3} = 0,96$; $r_{yx^4} = 0,78$; $r_{yx^5} = 0,65$; $r_{yx^6} = 0,60$; $r_{yx^7} = 0,78$; $r_{yx^8} = 0,62$; $r_{yx^9} = 0,57$; $r_{yx^{10}} = 0,75$; $r_{yx^{11}} = 0,79$; $r_{yx^{12}} = 0,63$; $r_{yx^{13}} = 0,74$; $r_{yx^{14}} = 0,61$, які свідчать про прямий кореляційний зв'язок в усіх парах показника-фактора.

Значення коефіцієнта детермінації становить $R^2 = SSR/SST = A^T X^T Y / Y^T Y = 98\%$, що свідчить про адекватну відповідність моделі статистичним даним.

Джерело: розроблено автором.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.1

Параметри фактора «Доходи виробників курортно-рекреаційних послуг (DSJ)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Доходи від наданих послуг у спеціалізованих засобах розміщування, без ПДВ, акцизів і аналогічних платежів, юридичні особи, 2013 р., тис. грн
Вінницька обл.	230829,3
Волинська обл.	45897,9
Дніпропетровська обл.	91458,4
Донецька обл.	372252,4
Житомирська обл.	47117
Закарпатська обл.	272198
Запорізька обл.	268202,3
Івано-Франківська обл.	389987,5
Київська обл.	69643,9
Кіровоградська обл.	15393
Луганська обл.	23070,7
Львівська обл.	839965
Миколаївська обл.	136779,3
Одеська обл.	335655,4
Полтавська обл.	193637,5
Рівненська обл.	43044,5
Сумська обл.	17195,4
Тернопільська обл.	33070,8
Харківська обл.	130691,5
Херсонська обл.	136399,9
Хмельницька обл.	48708,4
Черкаська обл.	29046,6
Чернівецька обл.	185,3
Чернігівська обл.	9750
м. Київ	94181,9
АР Крим	2596215,7
м. Севастополь	52570,2

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.2

**Параметри фактора
«Доходи від операцій із здавання номерів (DNJ)»**

Адміністративно-територіальні утворення України	Доходи від продажу номерів у спеціалізованих засобах розміщування, юридичні особи, 2013 р. тис. грн
Вінницька обл.	29926,0
Волинська обл.	2112,1
Дніпропетровська обл.	1780,6
Донецька обл.	2061,3
Житомирська обл.	0
Закарпатська обл.	13055,7
Запорізька обл.	23435,8
Івано-Франківська обл.	2974,6
Київська обл.	4280,8
Кіровоградська обл.	332,2
Луганська обл.	513,4
Львівська обл.	23456,3
Миколаївська обл.	16434,4
Одеська обл.	34684,8
Полтавська обл.	1446,1
Рівненська обл.	9194,9
Сумська обл.	696,8
Тернопільська обл.	450,0
Харківська обл.	5933,4
Херсонська обл.	10316,6
Хмельницька обл.	177,0
Черкаська обл.	2996
Чернівецька обл.	49,6
Чернігівська обл.	101,5
м. Київ	14847,9
АР Крим	134010,5
м. Севастополь	19721,6

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.3

Параметри фактора «Доходи від реалізації путівок (DSPJ)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Доходи від реалізації путівок колективними засобами розміщування, юридичні особи, 2013 р., тис. грн
Вінницька обл.	192 140,7
Волинська обл.	42 860,7
Дніпропетровська обл.	88 074,7
Донецька обл.	361 754,5
Житомирська обл.	44 805,8
Закарпатська обл.	227 068,1
Запорізька обл.	229 903,1
Івано-Франківська обл.	34 839,1
Київська обл.	63 887,9
Кіровоградська обл.	10 577,9
Луганська обл.	21 981,7
Львівська обл.	811 655,5
Миколаївська обл.	116 499,0
Одеська обл.	294 530,0
Полтавська обл.	173 750,6
Рівненська обл.	32 524,5
Сумська обл.	16 026,7
Тернопільська обл.	30 869,8
Харківська обл.	123 684,8
Херсонська обл.	120 691,7
Хмельницька обл.	46 894,0
Черкаська обл.	24 465,1
Чернівецька обл.	135,2
Чернігівська обл.	9 624,2
м. Київ	107 192,4
АР Крим	2 355 191,4
м. Севастополь	31 853,7

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е

Таблиця Е.4

Параметри фактора «Кількість обслужених приїжджих підприємствами курортно-рекреаційної сфери (ОJ)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Кількість обслужених у спеціалізованих засобах розміщування (юридичні особи) за 2013 р., осіб
Вінницька обл.	60411
Волинська обл.	31153
Дніпропетровська обл.	196635
Донецька обл.	199222
Житомирська обл.	12837
Закарпатська обл.	69707
Запорізька обл.	149787
Івано-Франківська обл.	33180
Київська обл.	46321
Кіровоградська обл.	17818
Луганська обл.	37844
Львівська обл.	224632
Миколаївська обл.	83927
Одеська обл.	202375
Полтавська обл.	63178
Рівненська обл.	22772
Сумська обл.	14129
Тернопільська обл.	13349
Харківська обл.	63145
Херсонська обл.	124502
Хмельницька обл.	16938
Черкаська обл.	32692
Чернівецька обл.	2219
Чернігівська обл.	11005
м. Київ	44700
АР Крим	798056
м. Севастополь	23655

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.5

Параметри фактора «Кількість ночівель у спеціалізованих засобах розміщування (юридичні особи) (KNJ)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Кількість ночівель у спеціалізованих засобах розміщування (юридичні особи) за 2013 р., ліжко-дні
Вінницька обл.	1 113 273
Волинська обл.	374 592
Дніпропетровська обл.	1 286 567
Донецька обл.	2 601 269
Житомирська обл.	285 554
Закарпатська обл.	1 031 795
Запорізька обл.	1 663 538
Івано-Франківська обл.	565772
Київська обл.	841 064
Кіровоградська обл.	194 427
Луганська обл.	609 230
Львівська обл.	3 676 141
Миколаївська обл.	916 477
Одеська обл.	2 983 360
Полтавська обл.	953 348
Рівненська обл.	323 870
Сумська обл.	195 545
Тернопільська обл.	291 943
Харківська обл.	969 239
Херсонська обл.	1 291 879
Хмельницька обл.	315 366
Черкаська обл.	396 554
Чернівецька обл.	83 906
Чернігівська обл.	179 455
м. Київ	584 146
АР Крим	10 754 181
м. Севастополь	310348

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.6

Параметри фактора «Середньооблікова чисельність штатних працівників підприємств курортно-рекреаційної сфери (SPJ)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Середньооблікова чисельність штатних працівників спеціалізованих засобів розміщування, (юридичні особи) за 2013 р., осіб
Вінницька обл.	3593
Волинська обл.	1079
Дніпропетровська обл.	2776
Донецька обл.	5284
Житомирська обл.	958
Закарпатська обл.	2898
Запорізька обл.	3912
Івано-Франківська обл.	1731
Київська обл.	2130
Кіровоградська обл.	489
Луганська обл.	1529
Львівська обл.	7651
Миколаївська обл.	1915
Одеська обл.	6569
Полтавська обл.	2761
Рівненська обл.	764
Сумська обл.	504
Тернопільська обл.	832
Харківська обл.	2530
Херсонська обл.	2701
Хмельницька обл.	838
Черкаська обл.	884
Чернівецька обл.	433
Чернігівська обл.	490
м. Київ	2114
АР Крим	29673
м. Севастополь	448

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.7

Параметри фактора «Кількість іноземних туристів, які перебували в спеціалізованих засобах розміщування (РТ)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Кількість іноземних туристів, які перебували в спеціалізованих засобах розміщування, (юридичні особи) за 2013 р., осіб
Вінницька обл.	3203
Волинська обл.	304
Дніпропетровська обл.	90
Донецька обл.	1890
Житомирська обл.	360
Закарпатська обл.	4047
Запорізька обл.	6302
Івано-Франківська обл.	736
Київська обл.	19
Кіровоградська обл.	40
Луганська обл.	0
Львівська обл.	35532
Миколаївська обл.	14605
Одеська обл.	55022
Полтавська обл.	2707
Рівненська обл.	85
Сумська обл.	41
Тернопільська обл.	122
Харківська обл.	574
Херсонська обл.	3106
Хмельницька обл.	84
Черкаська обл.	10
Чернівецька обл.	0
Чернігівська обл.	0
м. Київ	379
АР Крим	254778
м. Севастополь	4812

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.8

Параметри фактора «Дохід в розрахунку на одну особу місцевого населення (VD)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Наявний дохід в розрахунку на одну особу у 2013 р., грн
Вінницька обл.	23000,6
Волинська обл.	19804,9
Дніпропетровська обл.	30300,6
Донецька обл.	31048,5
Житомирська обл.	21652,1
Закарпатська обл.	17929,3
Запорізька обл.	28388,1
Івано-Франківська обл.	20987,8
Київська обл.	27390,6
Кіровоградська обл.	21671,4
Луганська обл.	25590,3
Львівська обл.	23138,3
Миколаївська обл.	23868,8
Одеська обл.	25571,8
Полтавська обл.	25371,2
Рівненська обл.	21165
Сумська обл.	23558,6
Тернопільська обл.	18993,8
Харківська обл.	26098,2
Херсонська обл.	21724
Хмельницька обл.	22789
Черкаська обл.	21633,2
Чернівецька обл.	19438,2
Чернігівська обл.	23599,7
м. Київ	55841,6
АР Крим	22793,2
м. Севастополь	26584,4

Джерело: Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – Київ : Державна служба статистики, 2014. – 533 с.

Продовження дод. Е
Таблиця Е.9

**Параметри фактора «Площа населених пунктів,
віднесених до курортних в нормативному порядку (РР)»**

Адміністративно-територіальні утворення України					
Міста		Селища		Села	
Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²
Закарпатська область: 62,64					
		Чинадійово	6,82	Сойми	2,7
		Поляна	<u>39,16</u>	Кваси	6,470
			45,98	Шаян	1,9
				Голубине	<u>3,59</u>
					14,66
Івано-Франківська область: 761,77					
Яремче*	656,65*	Ворохта	15,0	Микуличин	13,854
* Дані за паспортом територіаль- ної громади станом на 01.01.2015 р.				Татарів	4,92
				Яблуниця	4,496
				Новий Мізунь	18,629
				Мислівка	29,841
				Шешори	0,05
				Черче	<u>18,33</u>
					90,12
Львівська область: 165,285					
Трускавець	7	Східниця	6,9	Модричі	22,0
Сколе	4,59	Великий Любінь	33,45	Опака	37,378
Моршин	<u>2,22</u>	Брюховичі	11,2	Гребенів	1,04
	13,81	Верхнє		Корчин	1,96
		Синьовидне	3,62	Лисовичі	18,5
		Славське	4,08	Смерічка	0,871
		Івано-Франкове	1,98	Розлуч	<u>2,2</u>
		Немирів	1,74		83,949
		Шкло	<u>4,556</u>		
			67,526		
Тернопільська область: 17,169					
		Скала-		Скоморохи	1,736
		Подільська	1,52	Конопківка	<u>1,633</u>
		Гусятин	8,28		3,369
		Микулинці	4		
			13,8		

Продовження дод. Е
Продовження табл. Е.9

Адміністративно-територіальні утворення України					
Міста		Селища		Села	
Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²
Хмельницька область: 20,32					
		Сатанів	19,2	Слобідка Сатанівська	1,12
Вінницька область: 20,5					
Хмільник	20,5				
Ріненська область: 3,33					
		Степань	3,33		
Житомирська область: 1,324					
				Дениші	1,324
Київська область 144,407					
Ірпінь	110,83	Буча	26,577		
		Ворзель	7,0		
			33,577		
м. Київ: 193,4		Конча Заспа	189,4		
		Пуща-Водиця	4,0		
			193,4		
Запорізька область: 156,808					
Бердянськ	82	Кирилівка	16,54	Новокостян- тинівка	48,06
Приморськ	24,99			Строганівка	1,758
	106,99				49,818
Одеська область: 80,676					
		Затока	8,25	Косівка	0,61
		Сергіївка	4,44	Курортне	0,27
		Гвардійське	1,37	Миколаївка	4,05
		Ліски	0,06	Попаздра	0,49
			14,12	Приморське	2,02
				Вапнярка	2,67
				Крижанівка	1,59
				Нова	1,88
				Дофінівка	3,25
				Сичавка	4,122
				Грибівка	35,27
				Дальник	5,072
				Кароліно-	2,262
				Бугаз	0,4
				Санжійка	0,38
				Іллічівка	2,22
				Лебедівка	66,556
				Тузли	

Додатки

*Продовження дод. Е
Продовження табл. Е.9*

Адміністративно-територіальні утворення України					
Міста		Селища		Села	
Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²
Миколаївська область: 31,577					
Очаків	12,49			Вікторівка	0,78
				Коблеве	1,454
				Морське	0,66
				Рибаківка	2,34
				Василівка	0,668
				Покровка	5,275
				Покровське	2,428
				Чорноморка	5,5
					19,087
Херсонська область: 388,612					
Гола		Лазурне	71,53	Курортне	0,556
Пристань	9			Залізний Порт	2,17
Скадовськ	14,3			Приморське	0,068
Генічеськ	<u>6,0383</u>			Хорли	7,99
	29,338			Красне	3,78
				Генічеська	
				Гірка	130,4
				Стрілкове	4,61
				Щасливцеве	<u>138,2</u>
					287,744
Дніпропетровська область: 2,69					
				Новотроїцьке	1,56
				Орлівщина	<u>1,13</u>
					2,69
Полтавська область: 19,0					
Миргород	19,0				
Харківська область: 9,81					
		Березівське	0,67	Рай-Оленівка	1,08
		Пісочин	<u>8,06</u>		
			8,73		
Донецька область: 98,482					
Слов'янськ	74	Ялта	1,16	Урзуф	1,213
Святогірськ	8,4			Мілекіне	1,967
Донецька область тимчасово окупована територія: <u>11,742</u>					
Новоазовськ	8,0	Седове	3,742		
АР Крим. Тимчасово окупована територія: <u>1036,154</u>					

Продовження дод. Е
Продовження табл. Е.9

Адміністративно-територіальні утворення України					
Міста		Селища		Села	
Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²
Південне узбережжя: 281,886					
Алушта	6,983	Бондаренкове	0,63	Верхня	
Алупка	4,0	Виноградне	1,552	Кутузовка	3,257
Ялта	<u>28,29</u>	Лаванда	1,237	Запрудне	3,094
	39,273	Лазурне	71,53	Ізобільне	6,575
		Партеніт	8,64	Кипарисне	0,901
		Розове	1,929	Лаврове	1,377
		Семидвір'я	5,076	Лучисте	8,999
		Утьос	0,6175	Малий Маяк	4,649
		Чайка	0,909	Нижня	
		Берегове	0,269	Кутузовка	2,201
		Ботанічне	3,023	Нижнє	
		Виноградне	3,411	Запрудне	0,478
		Восход	1,005	Пушкіне	0,266
		Відрадне	0,864	Високогірне	0,106
		Гаспра	5	Лінійне	0,377
		Голуба Затока	1,224	Оползневе	<u>2,139</u>
		Гурзуф	4,945		34,419
		Кацівелі	0,697		
		Кореїз	12,03		
		Краснокам'янка	1,196		
		Курпати	0,554		
		Лівадія	59,52		
		Масандра	1,803		
		Меллас	4,12		
		Олива	4,39		
		Ореанда	1,363		
		Паркове	1,443		
		Понизівка	1,224		
		Санаторне	1,97		
		Советське	0,326		
		Сімеїз	1,6		
		Форос	2,65		
		Партизанське	0,06		
		Гірне	0,253		
		Данилівка	0,751		
		Охотниче	<u>0,382</u>		
			208,194		

Додатки

*Продовження дод. Е
Продовження табл. Е.9*

Адміністративно-територіальні утворення України					
Міста		Селища		Села	
Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²
Південно-східне узбережжя: 162,151					
Старий Крим	9,97	Коса Тузла	3,5	Генеральське	2,908
Судак	14,294	Новий Світ	1,009	Зеленогір'я	0,682
Феодосія	35,0	Коктебель	8,717	Малоріченське	5,999
	59,264	Курортне	3,16	Привітне	11,14
		Орджонікідзе	6,004	Рибаче	6,135
		Приморський	19,81	Сонячногірське	8,364
		Щебетовка	4,91	Завітне	0,18
			47,11	Набережне	0,747
				Челядінове	1,01
				Южне	1,88
				Яковенкове	1,566
				Веселе	4,686
				Морське	6,449
				Сонячна	2,959
				Долина	7,52
				Берегове	55,777
Західне узбережжя: 592,117					
Євпаторія	222,7	Углове	2,994	Піщане	2,9
Саки	28,74	Заозерне	8,568	Аврора	0,689
Щолкіне	3,42	Чорноморське	119	Портове	0,912
Керч	108,0	Озерівка	0,36	Стерегущє	0,38
	362,86		130,922	Володимирівка	11,44
				Вігине	1,28
				Лиманне	0,3
				Ліснівка	2,6
				Михайлівка	3,81
				Молочне	1,6
				Оріхове	2,37
				Попівка	1,88
				Прибережне	1,115
				Уютне	2,39
				Берегове	1,1
				Штормове	1,88
				Миколаївка	0,62
				Водопійне	0,76
				Володимирівка	11,44
				Громове	0,53
				Знам'янське	0,35

Продовження дод. Е

Закінчення табл. Е.9

Адміністративно-територіальні утворення України					
Міста		Селища		Села	
Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²	Назва	Площа, км ²
				Мар'їне	0,33
				Міжводне	9,199
				Новосільське	2,32
				Новоульяновка	1,67
				Окунівка	1,25
				Оленівка	3,36
				Северне	0,97
				Сніжне	1,892
				Золоте	0,6
				Калинівка	3,18
				Кам'янське	0,28
				Курортне	0,85
				Мисове	15,0
				Нижньо-заморське	1,019
				Нововідрadne	2,421
				Осовини	0,71
				Пісочне	0,64
				Семенівка	1,4
				Соляне	0,608
				Юркине	0,29
					98,335

Продовження дод. Е

Таблиця Е.10

Параметри фактора « Трудові ресурси: здоров'я (TR)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Оцінка стану здоров'я трудових ресурсів в Україні у 2013 р., кількість балів
Вінницька обл.	1,640359
Волинська обл.	1,66334
Дніпропетровська обл.	1,32187
Донецька обл.	1,490477
Житомирська обл.	1,320843
Закарпатська обл.	1,537323
Запорізька обл.	1,207733
Івано-Франківська обл.	1,738414
Київська обл.	1,181384
Кіровоградська обл.	1,470605
Луганська обл.	1,25103
Львівська обл.	1,76684
Миколаївська обл.	1,476171
Одеська обл.	1,613657
Полтавська обл.	1,187574
Рівненська обл.	1,305175
Сумська обл.	1,467611
Тернопільська обл.	1,452161
Харківська обл.	1,457415
Херсонська обл.	1,42605
Хмельницька обл.	1,391744
Черкаська обл.	1,471288
Чернівецька обл.	1,460468
Чернігівська обл.	1,327866
м. Київ	1,311889
АР Крим	1,440466
м. Севастополь	1,351722

Джерело: дані Інституту стратегічних досліджень і політичних консультацій.

Продовження дод. Е

Таблиця Е.11

Параметри фактора « Діловий клімат (ДК)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Оцінка ділового клімату в Україні у 2013 р., кількість балів
Вінницька обл.	1,089318
Волинська обл.	1,111826
Дніпропетровська обл.	1,074691
Донецька обл.	1,041865
Житомирська обл.	1,095401
Закарпатська обл.	1,073892
Запорізька обл.	1,051617
Івано-Франківська обл.	1,115664
Київська обл.	1,062273
Кіровоградська обл.	1,060011
Луганська обл.	1,002894
Львівська обл.	1,148698
Миколаївська обл.	1,072035
Одеська обл.	1,102897
Полтавська обл.	1,020575
Рівненська обл.	1,069527
Сумська обл.	1,066893
Тернопільська обл.	1,068493
Харківська обл.	1,070377
Херсонська обл.	1,041295
Хмельницька обл.	1,060445
Черкаська обл.	1,058737
Чернівецька обл.	1,042443
Чернігівська обл.	1,097044
м. Київ	1,086475
АР Крим	1,057551
м. Севастополь	1,0755

Джерело: за даними рейтингу інвестиційної привабливості регіонів. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ier.com.ua/ua/publications>

Продовження дод. Е

Таблиця Е.12

Параметри фактора «Діловий оптимізм (ДО)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Оцінка стану ділового оптимізму в Україні у 2013 р., кількість балів
Вінницька обл.	1,504758
Волинська обл.	1,556591
Дніпропетровська обл.	1,308715
Донецька обл.	1,082194
Житомирська обл.	1,473405
Закарпатська обл.	1,496902
Запорізька обл.	1,252573
Івано-Франківська обл.	1,741857
Київська обл.	1,231692
Кіровоградська обл.	1,11161
Луганська обл.	1,111132
Львівська обл.	1,764112
Миколаївська обл.	1,254092
Одеська обл.	1,47789
Полтавська обл.	1,005594
Рівненська обл.	1,35599
Сумська обл.	1,344316
Тернопільська обл.	1,295523
Харківська обл.	1,333833
Херсонська обл.	1,264576
Хмельницька обл.	1,248152
Черкаська обл.	1,272974
Чернівецька обл.	1,206948
Чернігівська обл.	1,690946
м. Київ	1,435364
АР Крим	1,238794
м. Севастополь	1,389675

Джерело: за даними рейтингу інвестиційної привабливості регіонів. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ier.com.ua/ua/publications>

Продовження дод. Е

Таблиця Е.13

Параметри фактора «Дотримання прав власності (PV)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Оцінка дотримання прав власності в Україні у 2013 р., кількість балів
Вінницька обл.	1.59658
Волинська обл.	1,815894
Дніпропетровська обл.	1,397341
Донецька обл.	1,602107
Житомирська обл.	1,531812
Закарпатська обл.	1,37632
Запорізька обл.	1,304531
Івано-Франківська обл.	1,804699
Київська обл.	1,322777
Кіровоградська обл.	1,587636
Луганська обл.	1,48733
Львівська обл.	1,991011
Миколаївська обл.	1,032103
Одеська обл.	1,537383
Полтавська обл.	1,349579
Рівненська обл.	1,591277
Сумська обл.	1,413174
Тернопільська обл.	1,643606
Харківська обл.	1,586634
Херсонська обл.	1,291153
Хмельницька обл.	1,254213
Черкаська обл.	1,387514
Чернівецька обл.	1,361775
Чернігівська обл.	1,79422
м. Київ	1,231078
АР Крим	1,198646
м. Севастополь	1,285656

Джерело: за даними рейтингу інвестиційної привабливості регіонів. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ier.com.ua/ua/publications>

Закінчення дод. Е
Таблиця Е.14

Параметри фактора «Житлова площа номерного фонду підприємств курортно-рекреаційної сфери (GPN)»

Адміністративно-територіальні утворення України	Житлова площа номерного фонду спеціалізованих засобів розміщування (юридичні особи) станом на 2013р., м ²
Вінницька обл.	92123
Волинська обл.	33819
Дніпропетровська обл.	118196
Донецька обл.	322175
Житомирська обл.	26173
Закарпатська обл.	75686
Запорізька обл.	209059
Івано-Франківська обл.	42520
Київська обл.	71874
Кіровоградська обл.	15275
Луганська обл.	44999
Львівська обл.	295959
Миколаївська обл.	161311
Одеська обл.	335184
Полтавська обл.	53426
Рівненська обл.	35896
Сумська обл.	15406
Тернопільська обл.	29067
Харківська обл.	98401
Херсонська обл.	32630
Хмельницька обл.	18960
Черкаська обл.	41637
Чернівецька обл.	11888
Чернігівська обл.	27357
м. Київ	126474
АР Крим	1039933
м. Севастополь	30773

Джерело: Туристична діяльність в Україні у 2013 р. : статистичний бюлетень. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.

Наукове видання

ГУМЕНІЮК Володимир Володимирович

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ**

Монографія

Редактор Л.В. Білокопитова
Комп'ютерне верстання Л.І. Власової
Дизайн обкладинки Т.В. Матвієнко

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 19,22. Тираж 300 пр. Зам. 924.

Видавець і виготовлювач

Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013 р.